

ISSN: 2617-4162 (Print)

ISSN: 2617-4170 (Online)

DOI 10.32518/2617-4162-2021-2

Соціально-правові студії

Науково-аналітичний журнал

Випуск 2 (12)

Львів 2021

УДК 33+34+159.9](051)
С69

Соціально-правові студії : науково-аналітичний журнал / гол. ред. О. Балинська. Львів :
С69 ЛьвДУВС, 2021. Вип. 2 (12). 224 с.

Виходить чотири рази на рік.

Засновник – Львівський державний університет внутрішніх справ.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ
(протокол від 26 травня 2021 року № 13)

Свідоцтво про державну реєстрацію: Серія КВ від 16.10.2018 № 23590-13430Р

Адреса редакції:

Вул. Городоцька, 26, м. Львів, 79007, Україна

Тел.: +380 (32) 233-20-80

Веб-сайт: <http://www.sls.lvduvs.edu.ua/>

E-mail: Social.Legal.Studios@gmail.com

Науково-аналітичний журнал «Соціально-правові студії» внесено до:

- Переліку наукових фахових видань України категорії «Б»:
 - з юридичних наук у галузях 081 Право та 262 Правоохоронна діяльність (наказ МОН від 18.12.2018 № 1412);
 - з економічних наук у галузях 051 Економіка, 072 Фінанси, банківська справа та страхування, 073 Менеджмент (наказ МОН від 15.10.2019 № 1301);
 - зі соціальних та поведінкових наук у галузі 053 Психологія (наказ МОН від 28.12.2019 № 1643)
- Платформи «Наукова періодика України» Національної бібліотеки України ім. Вернадського
- Реєстру Агенції організацій Crossref Open Citation Index (COCI) Міжнародної асоціації видавничої цитованості (Publishers International Linking Association – PILA)
- Вільної доступної пошукової системи Google Scholar
- Міжнародного електронного репозитарію (Ranking Web of Repositories)
- Репозитарію Центрально- та Східноєвропейської електронної бібліотеки (Central and Eastern European Online Library – CEEOL)
- Міжнародної наукометричної бази даних Index Copernicus Journal Master List

Науково-аналітичний журнал «Соціально-правові студії» співпрацює з Антиплагіатною інтернет-системою Strike-Plagiarism

У публікаціях висловлено позицію авторів, яку не завжди поділяє редакційна колегія. Відповідальність за достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу покладається на авторів і рецензентів.

Під час передруку матеріалів посилання на Журнал обов'язкове.

Рукописи не повертаються.

УДК 33+34+159.9](051)

© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2021

ISSN: 2617-4162 (Print)

ISSN: 2617-4170 (Online)

DOI 10.32518/2617-4162-2021-2

Social & Legal Studios

Scientific and Analytical Journal

Issue 2 (12)

Lviv 2021

UDC 33+34+159.9](051)
C69

Social & Legal Studios : scientific and analytical journal / Chief Editor O. Balynska. Lviv : LvSUUA, 2021. Issue 2 (12). 224 p.

It is published four times a year.
The founder is Lviv State University of Internal Affairs.

Recommended for publication and distribution via the Internet
by the Academic Council of Lviv State University of Internal Affairs
(*Minutes of May 26, 2021. No. 13*)

Certificate of state registration from 16.10.2018 № 23590-13430P

Editorial addresses:
Horodotska Str., 26, Lviv, 79007, Ukraine
Tel.: +380 (32) 233-20-80
Website: <http://www.sls.lvduvs.edu.ua/>
E-mail: Social.Legal.Studios@gmail.com

The scientific and analytical journal «Social & Legal Studios» is indexed in:

- In the list of scientific professional publications of Ukraine of category «B»:
 - of juridical sciences in the fields of 081 Law and 262 Law Enforcement (The Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1412 of December 18, 2018);
 - of economic sciences in the fields of 051 Economics, 072 Finance, Banking and Insurance, 073 Management (The Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1301 of October 15, 2019);
 - of social and behavioral sciences in the field of 053 Psychology (The Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1643 of December 28, 2019)
- Platform «Scientific Periodicals of Ukraine» by the National Library of Ukraine named after Vernadsky
- The Register of Agency Organizations Crossref Open Citation Index (COCI) of Publishers International Linking Association – PILA
- Free available Google Scholar search engine
- International Electronic Repository (Ranking Web of Repositories)
- Repository of Central and Eastern European Online Library (CEEOL)
- The International Scientific Center of the Index Copernicus Journal Master List

Scientific and analytical journal «Social & Legal Studios» cooperates with anti-plagiarism Internet-system Strike-Plagiarism.

The publications state the position of the authors, which is not always shared by the editorial board. Responsibility for the correctness of facts, statistics, and accuracy of the presented material relies on the authors and reviewers.

During the re-printing of materials reference to the Journal is required.
Manuscripts are not returned.

UDK 33+34+159.9](051)

© Lviv State University
of Internal Affairs, 2021

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ
науково-аналітичного журналу
«Соціально-правові студії»

Головний редактор – **Балинська Ольга**, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії наук вищої освіти України, дійсний член Міжнародної академії інформатики, ORCID ID: 0000-0002-0168-143X, Researcher ID: E-1326-2016 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна)

Заступник головного редактора – **Ревак Ірина**, доктор економічних наук, професор, ORCID ID: 0000-0003-1755-2947, Researcher ID: G-5496-2016 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна)

Відповідальний секретар – **Огірко Ольга**, кандидат технічних наук, доцент, ORCID ID: 0000-0002-4805-1494, Researcher ID: F-9858-2019 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна)

Члени редакційної колегії:

Барабаш Ольга, доктор юридичних наук, ORCID ID: 0000-0003-2666-9696 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Бліхар В'ячеслав, доктор філософських наук, професор, ORCID ID: 0000-0001-7545-9009, Researcher ID: Y-6481-2018 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Долинська Марія, доктор юридичних наук, професор, ORCID ID: 0000-0003-0352-5470 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Карпенко Євген, доктор психологічних наук, доцент, ORCID ID: 0000-0002-4046-0410 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Ковальчук Зоряна, доктор психологічних наук, професор, ORCID ID: 0000-0002-2355-2129, Researcher ID: F-4569-2016 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Копитко Марта, доктор економічних наук, професор, ORCID ID: 0000-0001-6598-3798, Researcher ID: V-2217-2018 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Мельник Степан, доктор економічних наук, доцент, ORCID ID: 0000-0003-3782-5973, Researcher ID: AAI-1425-2020 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Мовчан Анатолій, доктор юридичних наук, професор, ORCID ID: 0000-0002-6997-6517 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Пушак Ярослав, доктор економічних наук, професор, ORCID ID: 0000-0003-1369-8770, Researcher ID: E-8961-2017 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Сковронська Ірина, кандидат філологічних наук, доцент, ORCID ID: 0000-0002-6261-3393 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Хитра Олександра, доктор юридичних наук, доцент, ORCID ID: 0000-0002-3632-5101 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Шопіна Ірина, доктор юридичних наук, професор, ORCID ID: 0000-0003-3334-7548 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Юркевич Юрій, доктор юридичних наук, професор, ORCID ID: 0000-0002-9385-7104 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

а також за згодою таких науковців, як

Алієв Назім (Əliyev Nazim), доктор юридичних наук, доцент, ORCID ID: 0000-0001-6922-7527 (Поліцейська академія МВС Азербайджанської Республіки, Баку, Республіка Азербайджан);

Ващенко Ірина, доктор психологічних наук, професор, ORCID ID: 0000-0003-4424-5790, Researcher ID: С-4934-2019 (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна);

Галян Ігор, доктор психологічних наук, професор, ORCID ID: 0000-0002-7257-6477, Researcher ID: Е-9356-2016 (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Дрогобич, Україна);

Гринюк Володимир, доктор юридичних наук, доцент, ORCID ID: 0000-0002-6340-0584 (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна);

Лефтеров Василь, доктор психологічних наук, професор, ORCID ID: 0000-0002-9163-0555 (Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна);

Пітер Магдалена (Pyter Magdalena), доктор габілітований, доцент, менеджер з пропаганди науки, ORCID ID: 0000-0002-2203-0185 (Люблінський католицький університет, Люблін, Республіка Польща);

Радович-Стоянович Єлена (Radović-Stojanović Jelena), доктор філософії, доцент, член Наукового товариства економістів Сербії, ORCID ID: 0000-0003-2623-0659, Researcher ID: ААМ-5332-2020 (Університет криміналістики та поліцейської освіти, Белград, Республіка Сербія);

Фалдовські Марек (Faldowski Marek), доктор габілітований, член Польського товариства наук безпеки, член Ради з питань науки і технологій Національного начальника поліції, член наукової ради Центральної лабораторії криміналістики, ORCID ID: 0000-0002-1861-0523 (Вища школа поліції у Щитно, Республіка Польща);

Флейчук Марія, доктор економічних наук, професор, академік Академії наук вищої освіти України, ORCID ID: 0000-0002-0417-9066, Researcher ID: D-2438-2019 (Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького, Львів, Україна);

Чепіль Марія (Czepil Maria), доктор габілітований, професор, менеджер з пропаганди науки, ORCID ID: 0000-0002-2215-3994, Researcher ID: M-4262-2015 (Люблінський католицький університет, Люблін, Республіка Польща).

НАУКОВА РАДА
науково-аналітичного журналу
«Соціально-правові студії»

Голова – **Франчук Василь**, доктор економічних наук, професор, ORCID ID: 0000-0001-5305-3286 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна)

Заступник голови – **Шинкарук Олег**, доктор технічних наук, професор, ORCID ID: 0000-0003-4499-8282 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна)

Члени наукової ради:

Гловюк Ірина, доктор юридичних наук, професор, ORCID ID: 0000-0002-5685-3702 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Гришук Віктор, доктор юридичних наук, професор, академік Академії наук вищої освіти України, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, ORCID ID: 0000-0002-6781-9243 (Вища рада правосуддя, Київ, Україна);

Басиста Ірина, доктор юридичних наук, професор, ORCID ID: 0000-0001-9707-7386 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Живко Зінаїда, доктор економічних наук, професор, академік Академії економічних наук України та Академії наук вищої освіти України, дійсний член Міжнародної академії інформатики, ORCID ID: 0000-0002-4045-669X, Researcher ID: E-9344-2016 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Католик Галина, доктор психологічних наук, доцент, ORCID ID: 0000-0002-2169-0018 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Кісіль Зоряна, доктор юридичних наук, професор, академік Академії наук вищої освіти України, заслужений діяч науки і техніки України, ORCID ID: 0000-0003-1405-4547 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Мойсеєнко Ірина, доктор економічних наук, професор, ORCID ID: 0000-0002-3140-461X (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Навроцький Вячеслав, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, ORCID ID: 0000-0002-4276-037X (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Серета Валерій, доктор юридичних наук, професор, ORCID ID: 0000-0002-7249-0323 (Національна поліція України, Київ, Україна);

а також за згодою таких науковців, як

Заморська Любов, доктор юридичних наук, доцент, ORCID ID: 0000-0001-97-23-2219, Researcher ID: D-4833-2016 (Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, Чернівці, Україна);

Чистоклєтов Леонтій, доктор юридичних наук, професор, ORCID ID: 0000-0002-3306-1593 (Національний університет «Львівська політехніка», Львів, Україна);

Роммель В. Табула, доктор філософії, керівник Асоціації місцевих рад Девону (DALC), президент Міжнародного товариства викладачів, адміністраторів та дослідників, викладач педагогічного факультету Університету Кассети, ORCID ID: 0000-0003-2691-6749 (Інститут підвищення кваліфікації, Бангкок, Таїланд);

Ратнакар Д. Бала, доктор наук, професор, директор Академічного Міжнародного мультидисциплінарного фонду досліджень (IMRF), запрошений професор Школи планування та архітектури, ORCID ID: 0000-0003-0877-6113 (Інститут вищої освіти та досліджень, Віджаявада, Індія).

EDITORIAL BOARD
of scientific and analytical journal
«Social & Legal Studios»

Editor-in-Chief – **Balynska Olha**, Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine, Full Member of the International Academy of Informatics, ORCID ID: 0000-0002-0168-143X, Researcher ID: E-1326-2016 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine)

Deputy Editor-in-Chief – **Revak Iryna**, Doctor of Economic Sciences, Professor, ORCID ID: 0000-0003-1755-2947, Researcher ID: G-5496-2016 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine)

Executive Secretary – **Ohirko Olha**, PhD (Technics), Associate Professor, ORCID ID: 0000-0002-4805-1494, Researcher ID: F-9858-2019 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine)

Members of the editorial board:

Barabash Olha, Doctor of Law, ORCID ID: 0000-0003-2666-9696 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Blikhar Viacheslav, Doctor of Philosophy, Professor, ORCID ID: 0000-0001-7545-9009, Researcher ID: Y-6481-2018 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Dolynska Maria, Doctor of Law, Professor, ORCID ID: 0000-0003-0352-5470 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Karpenko Jevhen, Doctor of Psychological Sciences, Associate Professor, ORCID ID: 0000-0002-4046-0410 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Kovalchuk Zoriana, Doctor of Psychological Sciences, Professor, ORCID ID: 0000-0002-2355-2129, Researcher ID: F-4569-2016 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Kopytko Marta, Doctor of Economic Sciences, Professor, ORCID ID: 0000-0001-6598-3798, Researcher ID: V-2217-2018 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Melnyk Stepan, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, ORCID ID: 0000-0003-3782-5973, Researcher ID: AAI-1425-2020 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Movchan Anatoliy, Doctor of Law, Professor, ORCID ID: 0000-0002-6997-6517 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Pushak Yaroslav, Doctor of Economic Sciences, Professor, ORCID ID: 0000-0003-1369-8770, Researcher ID: E-8961-2017 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Skovronska Iryna, PhD (Philology), Associate Professor, ORCID ID: 0000-0002-6261-3393 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Khytra Oleksandra, Doctor of Law, Associate Professor, ORCID ID: 0000-0002-3632-5101 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Shopina Iryna, Doctor of Law, Professor, ORCID ID: 0000-0003-3334-7548 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Yurkevych Yurii, Doctor of Law, Professor, ORCID ID: 0000-0002-9385-7104 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

and with the consent of:

Aliyev Nazim, Doctor of Law, Associate Professor, ORCID ID: 0000-0001-6922-7527 (Police Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Azerbaijan, Baku, the Republic of Azerbaijan);

Vashchenko Iryna, Doctor of Psychological Sciences, Professor, ORCID ID: 0000-0003-4424-5790, Researcher ID: C-4934-2019 (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine);

Halyan Ihor, Doctor of Psychological Sciences, Professor, ORCID ID: 0000-0002-7257-6477, Researcher ID: E-9356-2016 (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Drohobych, Ukraine);

Hryniuk Volodymyr, Doctor of Law, Associate Professor, ORCID ID: 0000-0002-6340-0584 (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine);

Lefterov Vasyl, Doctor of Psychological Sciences, Professor, ORCID ID: 0000-0002-9163-0555 (National University "Odesa Law Academy", Odessa, Ukraine);

Pyter Magdalena, Habilitated Doctor, Associate Professor, Science Promotion Manager, ORCID ID: 0000-0002-2203-0185 (Catholic University of Lublin, Lublin, the Republic of Poland);

Radovych-Stoianovych Yelena, Doctor of Philosophy, Associate Professor, Member of the Scientific Society of Economists of Serbia, ORCID ID: 0000-0003-2623-0659, Researcher ID: AAM-5332-2020 (University of Criminal Investigation and Police Studies, Belgrade, the Republic of Serbia);

Faldovski Marek, Habilitated Doctor, Member of the Polish Society of Security Sciences, Member of Council of Sciences and Technologies of the National Police Chief, Member of the Scientific Council of the Central Forensic Laboratory, ORCID ID: 0000-0002-1861-0523 (Police Academy in Szczytno, Shchytno, the Republic of Poland);

Fleischuk Maria, Doctor of Economic Sciences, Professor, Academician of the Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine, ORCID ID: 0000-0002-0417-9066, Researcher ID: D-2438-2019 (Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies of Lviv, Lviv, Ukraine);

Chepil Maria, Habilitated Doctor, Professor, Science Promotion Manager, ORCID ID: 0000-0002-2215-3994, Researcher ID: M-4262-2015 (Catholic University of Lublin, Lublin, the Republic of Poland).

SCIENTIFIC COUNCIL
of scientific and analytical journal
«Social & Legal Studios»

Head – **Franchuk Vasyl**, Doctor of Economic Sciences, Professor, ORCID ID: 0000-0001-5305-3286 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine)

Deputy Head – **Shynkaruk Oleh**, Doctor of Technical Sciences, Professor, ORCID ID: 0000-0003-4499-8282 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine)

Members of the Scientific Council:

Hloviuk Iryna, Doctor of Law, Professor, ORCID ID: 0000-0002-5685-3702 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Hryshchuk Viktor, Doctor of Law, Professor, Academician of the Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine, Associate Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, ORCID ID: 0000-0002-6781-9243 (High Council of Justice, Kyiv, Ukraine);

Basysta Iryna, Doctor of Law, Professor, ORCID ID: 0000-0001-9707-7386 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Zhyvko Zinaida, Doctor of Economic Sciences, Professor, Academician of the Academy of Economic Sciences of Ukraine and the Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine, Active Member of the International Academy of Informatics, ORCID ID: 0000-0002-4045-669X, Researcher ID: E-9344-2016 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Katolyk Galyna, Doctor of Philosophy Sciences, Associate Professor, ORCID ID: 0000-0002-2169-0018 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Kisil Zoryana, Doctor of Law, Professor, Academician of the Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, ORCID ID: 0000-0003-1405-4547 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Moiseienko Iryna, Doctor of Economic Sciences, Professor, ORCID ID: 0000-0002-3140-461X (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Navrotskyi Viacheslav, Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, ORCID ID: 0000-0002-4276-037X (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Sereda Valeriy, Doctor of Law, Professor, ORCID ID: 0000-0002-7249-0323 (National Police of Ukraine, Kyiv, Ukraine);

and with the consent of:

Zamorska Liubov, Doctor of Law, Associate Professor, ORCID ID: 0000-0001-97-23-2219, Researcher ID: D-4833-2016 (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine);

Chystoklietov Leontii, Doctor of Law, Professor, ORCID ID: 0000-0002-3306-1593 (Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine);

Rommel W. Tabula, DALC, Doctor of Philosophy, FRIEdr, President and Founder, International Society of Teachers, Administrators and Researchers, EFL Teacher, Pedagogical Faculty, University of Cassette, ORCID ID: 0000-0003-2691-6749 (Continuing Proficiency Development Institute, Bangkok, Thailand);

Ratnakar D. Bala, Prof. Dr., Director Academics International Multidisciplinary Research Foundation (IMRF), Visiting Professor School of Planning and Architecture, ORCID ID: 0000-0003-0877-6113 (Institute of Higher Education and Research, Vijayawada, India).

Розділ 1

Проблеми реалізації права

Chapter 1

Problems of Law Implementation

UDC (УДК) 342.565.4:353
JEL Classification: K 10; K 23

Бондаренко Вікторія Анатоліївна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов та культури фахового мовлення
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: qwsrty0304@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2326-4394

Пустова Наталія Олександрівна,

здобувач наукового ступеня доктора філософії
у галузі права кафедри кримінального права і кримінології
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: natalitab210@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9406-5790

ПРАВОВИЙ ВПЛИВ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ВПЛИВУ

Анотація. Розглянуто погляди науковців на правовий вплив у системі соціального впливу. Використовуючи системну методологію дослідження юридичних явищ, розкрито соціальну систему в її взаємозв'язку з правом і правовим впливом із позиції сучасної теорії права. Охарактеризовано соціальні норми у системі соціального впливу. Зазначено, що головна мета соціальних норм – це забезпечення системності суспільних відносин, упорядкованості, організованості, спрямованість на соціально корисний результат. У контексті сучасного розуміння зазначених правових інститутів виділено такі види регуляторів суспільних відносин, як звичай, традиція, моральні, релігійні, політичні, корпоративні та правові норми. Особливістю правового впливу є специфічний інструментарій, який полягає в унікальній сукупності правових засобів, способів і методів впливу, за допомогою якої право впливає на людину та суспільство. Правовий вплив посідає особливе місце у системі соціального впливу.

Ключові поняття: право; правовий вплив; система; соціальний вплив; звичай; традиція; моральні, релігійні, політичні, корпоративні та правові норми.

Bondarenko Viktoriia,

PhD (Law), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Foreign Languages
and the Culture of Professional Communication,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: qwsrty0304@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2326-4394

Pustova Nataliia,

Postgraduate Student
of the Department of Criminal Law and Criminology,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: natalitab210@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9406-5790

LEGAL INFLUENCE IN THE SYSTEM OF SOCIAL INFLUENCE

Abstract. The article deals with the views of scholars on legal influence in the system of social influence. Using a systematic methodology for the study of legal phenomena, the social system is revealed in its relationship with law and legal influence from the standpoint of modern theory of law. Social norms in the system of social influence are characterized. It is noted that the main purpose of social norms is to ensure

the system nature of social relations, orderliness, organization, and focus on socially useful results. In the context of the modern understanding of these legal institutions, such types of regulators of social relations as custom, tradition, moral, religious, political, corporate and legal norms are distinguished. A feature of legal influence is a specific toolkit, which consists in a unique set of legal means, methods and techniques of influence, through which law affects people and society. Psychological, economic, organizational and managerial, political, cultural and religious direction of influence cannot be effective without the influence of the legal, because law regulates in detail the important aspects of public life and consolidates the interests of society. Issues of economic organization, the functioning of the political system, and some issues of organization of cultural life of society are reflected in law. Other areas affect certain aspects of human life. These areas actively interact, having a comprehensive impact on society. Each type of social norms has shortcomings, but, acting in the system, they affect various aspects of the human psyche, ensuring the fullness of social influence, contributing to the common goal – the desired state of social life. Legal influence has a special place in the system of social influence.

Key concepts: law, legal influence, system, social influence, custom, tradition, moral, religious, political, corporate and legal norms.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-2-12-18

Вступ

Держава є офіційним представником суспільства. Основною метою держави є організація соціальних відносин, що спрямовує поведінку її учасників. Для досягнення цієї мети держава використовує різні інструменти, з-поміж яких особливе місце посідає право. Однією з істотних характеристик права є здатність мати не тільки регулятивний, а й мотиваційний вплив на людину, забезпечувати упорядкування відносин. В юридичній літературі розглядають різні шляхи впливу права на людину і суспільство, чимало уваги приділяють правовому регулюванню як складовій правового впливу. Правовий вплив залишається маловивченим, що є перешкодою для вирішення низки проблем у правовій сфері.

Дослідженням проблем правового впливу займалося чимало фахівців із теорії та різних галузей права. Варто відзначити науковий доробок В. Авер'янова, Ю. Битяка, В. Галуцька, І. Голосніченка, М. Кельмана, І. Коросташової, Є. Курінного, Б. Логвиненка, Л. Наливайко, О. Негодченка, О. Скакун, С. Стеценка, Т. Плуґагар та ін. Водночас певна застарілість розуміння правового впливу, що сформувалася у національній науці, сукупно з множинністю поглядів на його природу актуалізують подальші дослідження правового впливу.

Метою статті є дослідження правового впливу в сучасній системі соціального впливу.

1. Право у системі соціального впливу

Система соціального впливу – складне масштабне явище, яке охоплює напрями впливу на різні сторони людської діяльності. Передумовами регулятивного правового впливу на суспільні відносини є: потреба забезпечення стійкості соціальних взаємодій юридичною передбачуваністю поведінки членів суспільства у

типових життєвих ситуаціях [1, с. 82]. Поява права була важливим кроком у становленні соціальної стабільності, гармонізації відносин і досягненні суспільного балансу. Воно виникло внаслідок об'єктивно наявної потреби в затвердженні нормативних засад у суспільному житті, в офіційному оформленні типовості ситуацій, що сформувалися внаслідок взаємодії людей і циклічності вирішення, внаслідок потреби охопити загальним правилом повторювані акти виробництва та розподілу, враховуючи інтереси суспільства й окремих членів цього товариства.

Право стало унікальною за властивостями (загальності, формальної рівності, детальної визначеності, забезпеченості) відповіддю на потребу у встановленні планованого стану суспільного життя, найбільш значущих інтересів і потреб. Суспільство потребувало не тільки організованості та впорядкованості відносин, а й того, щоб організованість, впорядкованість відповідала законам функціонування соціуму. Право стало регулятором, що відповідало вимогам типовості та повторюваності в регулюванні суспільних відносин. Як соціальний регулятор право надавало вплив у межах системи соціальних норм особливим способом, що пов'язано з особливостями права як явища соціальної дійсності.

Право – багатоаспектне явище, якому складно дати однозначне визначення. Зараз ведеться дискусія стосовно того, що слід розуміти під правом. Вузький підхід охоплює зміст права у сукупності створених і забезпечуваних державою загальнообов'язкових правових норм, що регулюють суспільні відносини, які мають формальне визначення.

У широкому розумінні права вчені включають у зміст правосвідомість, правовідносини й інші правові явища. Незважаючи на діамет-

трально протилежні погляди на зміст права, вузький і широкий підходи до розуміння права зовсім не виключають один одного. Перехід від вузько нормативного розуміння права як права влади до лібертарного розуміння права як міри свободи, що встановлює гуманістичний, ціннісний зміст права, збагачує уявлення про право та правову систему, сприяє створенню особливої поваги до права і правомірності поведінки, ціннісних орієнтацій суспільства, держави та людей [2, с. 171]. Це спричинило появу інтегративної концепції розуміння права, в основі якої є об'єднання двох підходів.

На право впливають інші чинники: традиції, менталітет, рівень розвитку науки, позиції вчених. Різниця в поглядах на право не скасовує того факту, що воно як явище соціального середовища залишається єдиним і є системою загальнообов'язкових приписів, що виражають баланс суспільних, групових та індивідуальних інтересів, забезпечених представницькою владою. Сутність прав неоднозначна. Вона незмінна та безпосередньо пов'язана з призначенням, яке полягає у встановленні балансу соціально значущих інтересів, у впливі на людину та суспільство відповідно до таких інтересів.

Право не статичне, зміни відбуваються в балансі інтересів. Завдання права полягає в узгодженні інтересів, у досягненні компромісу та закріпленні суспільної злагоди. Інтереси різняться та впливають на людину по-різному.

Задоволення правомірних інтересів, установлення законом, орієнтує на вирішення правових суперечок і зменшує кількість конфліктних ситуацій. Задоволення інтересів, що порушують законодавство, права й інтереси людей, негативно позначається на наявному правопорядку, призводить до напруженості в суспільстві. Право стимулює позитивні інтереси та забезпечує механізм захисту, встановлює межі задоволення законних інтересів і прискікає задоволення протиправних інтересів.

Право – це система формально визначених правових приписів, що закріплюють загальнообов'язкові правила поведінки шляхом надання учасникам суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, які виражають баланс суспільних, групових та індивідуальних інтересів, забезпечених підтримкою держави й спрямованих на збереження та розвиток суспільства.

Специфіка права як регулятора полягає у встановленні балансу інтересів, оскільки інтереси пов'язані з важливими суспільними відносинами, в їх встановленні задіяна держава. Держава не створює право, а як загальнонаціональний представник народу і його численних інтересів формує право. Це дві відмінності правових норм від соціальних норм. Поява права

як одного з важливих соціальних регуляторів не означало применшення ролі інших соціальних приписів.

Інтереси суспільства й соціальних груп різні, відносини відрізняються специфікою, у врегулюванні та упорядкуванні соціальних процесів бере участь не тільки держава за допомогою права, а й інші соціальні регулятори.

Нормативно-правові приписи є вказівками до дій осіб у передбачених гіпотезою норми права умовах. Вони адресують широкому колу осіб ідеальну модель поведінки регульованих законом суспільних відносин у типовій життєвій ситуації. Припис такої моделі поведінки, обов'язковість якої забезпечується можливістю застосування примусу, є основною формою правового впливу.

Індивідуальні правові приписи – це веління, розраховані на конкретний індивідуальний випадок. Будучи загальнообов'язковими й адресними, вони є приписами одноразової дії. Їхня юридична сила припиняється з настанням наслідків, які ними передбачені. Такі акти виконують функцію правового забезпечення. Нормативні приписи доволі консервативні за природою. В незмінному виді існують доволі тривалий час, а соціальні процеси, що відбуваються в суспільстві, відрізняються динамікою, через зміни в житті суспільства змінюються потреби й інтереси членів суспільства.

О. Гольцова зазначає, що право як система соціальних загальнообов'язкових норм, дотримання і виконання яких забезпечуються державою і яка є особливим видом у системі соціального регулювання, ставить завдання знаходження оптимальних варіантів сполучення правових форм впливу з регулятивними можливостями інших соціальних норм, роль яких у сучасному світі зростає [3, с. 56].

2. Соціальні норми у системі соціального впливу

Соціальні норми – це історично сформовані певні правила, стандарти та зразки людської діяльності в різних сферах суспільного життя, спрямовані на забезпечення впорядкованості та стабільності соціальної взаємодії людей. На думку Л. Тарахоніч, соціальні норми – це правила поведінки у процесі взаємодії людей, які мають системний, обов'язковий і загальний характер, спрямовані на регулювання суспільних відносин, виконання яких забезпечується особистою свідомістю, суспільним впливом, а у разі необхідності – заходами державного примусу, що визначаються усвідомлено-вольовою діяльністю, досвідом історичного розвитку та національними особливостями [4, с. 33].

Основна мета соціальних норм – це забезпечення системності суспільних відносин, упорядкованості, організованості, спрямованість на соціально корисний результат. Через механізм дії цих норм здійснюється відтворення соціальної системи. Об'єкт дії розглянутих норм – поведінка та діяльність індивідів, соціальних об'єднань, предмет – організація суспільних відносин. Поява соціальних норм відбулася з відокремлення в суспільному житті різних сфер, відносини всередині яких регулюються відповідними нормами.

Є чимало класифікацій соціальних норм. Виділяють види таких регуляторів суспільних відносин: звичай; традиція; моральні, релігійні, політичні, корпоративні та правові норми. Призначення соціальних норм полягає у захисті соціуму, самозбереженні суспільної системи. Вони виробляються суспільною системою під час соціальної еволюції для захисту від зовнішніх і внутрішніх чинників руйнування.

Соціальні норми є засобом орієнтації людської діяльності, засобом контролю за цією діяльністю. Кожен вид соціальних норм – це певний еталон поведінки у сфері суспільного життя, що визнається суспільством. Кожен із цих видів норм має вплив у певній сфері дії. Наприклад, право регулює найважливіші сторони суспільного життя, мораль вирішує питання моральності та справедливості, естетика визначає ставлення до прекрасного. У соціальних норм немає чітких меж, вони постійно взаємодіють одна з одною.

Одні соціальні регулятори слугують певними «контролерами» при впливі інших соціальних регуляторів. Ця контролююча функція соціальних приписів перешкоджає різним зловживанням і сваволі. Ефективність регулятивного впливу соціальних норм можлива тією мірою, в якій абстрактні вимоги, що висувуються людині, відповідають внутрішнім переконанням людей.

При розбіжності вимог, закріплених у соціальних нормативах і внутрішніх імперативах людини, виникає не тільки внутрішній конфлікт у індивіда, а й знижується ефективність впливу таких соціальних регуляторів.

3. Звичай, традиція, моральні та релігійні норми у системі соціальних регуляторів

Найбільш древній соціальний регулятор – звичай, який є правилом поведінки, що ввійшло в звичку внаслідок багаторазового повторення в конкретній сфері суспільних відносин. Дія звичаю забезпечується переконанням людей у необхідності певного варіанта поведінки. Сила звичаю полягає в тому, що закріплений стерео-

тип поведінки перевірений часом і поширений серед соціальної групи.

Відповідно до розвитку системи звичаїв очевидно є неможливість задовольнити потреби людей, що постійно зростають, у забезпеченні узгодженого досягнення спільної мети.

Із появою права та створенням певних санкцій за невиконання звичаїв зростає роль звичаю як регулятора соціальних відносин. Згодом це призвело до виникнення звичаєвого права. Правовий звичай є санкціонованим державою правилом поведінки, що затвердилася в суспільстві як простий звичай унаслідок повторюваності. Правовий звичай перетворюється у норму (ст. 7 «Звичай» Цивільного кодексу України) [5]. Такий звичай визнається державою як загальнообов'язкове правило.

Звичай і традиції розрізняються за сферою поширення: звичай належать певному народу, території, традиції поширюються на сферу діяльності або соціальні інститути. Традиції є сформованими принципами побудови певної соціальної системи, що відображають національну специфіку розвитку таких систем, є основою для розвитку права у виді накопичених правових цінностей. Вказані цінності надають ефективність функціонування національної правової системи. Відсутність письмового закріплення, засобів і способів забезпечення реалізації традицій, недостатнє охоплення багатьох державних питань суттєво зменшує потенціал як соціального регулятора.

Традиції у суспільному житті людини, охоплюючи правову сферу життя суспільства, відіграють важливу роль, вони сприяють застосуванню накопиченого правового досвіду на практиці, включенню правових традицій у механізм правової системи. Прикладом взаємодії права і традицій може слугувати те, як традиції вплинули на розвиток правової системи. В основі традицій є особливості рис національного характеру народів, що населяють державу.

Одним із найбільш значущих соціальних регуляторів є норми моралі, в яких викладено порядок поведінки, що регулює людські відносини, виходячи зі сформованих уявлень про правильне, справедливе та несправедливе.

А. Литвинюк зазначає, що мораль і право – головні регулятори поведінки людей. Співвідношення між ними складне і включає взаємозв'язок єдності та відмінності [6]. Мораль є регулятором суспільних відносин, здатним чинити сильний вплив на широке коло соціальних об'єктів. Норми моралі ефективні у разі добровільного дотримання людиною. Це внутрішній регулятор суспільних відносин. Моральне регулювання передбачає наявність

певних моральних ідеалів, систему моральних норм і різні форми соціального контролю.

Виникнення права сприяло переоцінці ролі моралі як суспільного регулятора. У реальному житті мораль і право складно розділити, вони пов'язані, взаємно збагачують, узгоджено впливають на людину та суспільство. Хоча між цими регуляторами суспільних відносин є певні суперечності, їх об'єднує набагато більше: суспільна значущість як двох основних соціальних регуляторів, спільність сфери дії, базові категорії та цінності. Характерною рисою права має бути моральна обґрунтованість, оскільки в обов'язки законодавця входить збереження моральних відносин.

В основі багатьох правових норм є моральні цінності, які стають невід'ємною частиною механізму дії правової норми. Якщо моральні цінності поділяються суспільством, у цієї норми буде ефективна реалізація на практиці.

Якщо держава приймає несправедливий з погляду громадськості законодавчий акт, то вона може зіткнутися з тим, що громадяни відмовляться виконувати прописані вимоги. Це сприятиме внесенню змін до закону або його скасуванню. Виконання правових норм зумовлюється тим, наскільки вони відповідають нормам моралі. Якщо норми права вступають у суперечність зі сформованою системою моральних цінностей суспільства, то вони не відрізнятимуться високою ефективністю. Іноді норми моралі переймає право, закріплюючи їх у системі в ролі правових норм.

Взаємодію права та моралі можна розглянути на прикладі сфери здійснення правосуддя, діяльності правоохоронних органів. Наприклад, під час вирішення конкретних справ фактичні обставини справ оцінюються з погляду не тільки юриспруденції, а й моральності.

Значущим соціальним регулятором є норми релігії. Вони виражаються у конкретних джерелах, релігійних книгах. У нормах визначається порядок організації та діяльності релігійних установ, регламентується діяльність віруючих, ставлення до Бога, взаємини з людьми.

Інтенсивність релігійного впливу на соціум залежить від історичного етапу розвитку суспільства, регіональних і національних особливостей. У певний період набуло поширення канонічне право, але воно не виступало в ролі повноцінної системи, діючи лише як доповнення до світського права і регулюючи окремі питання, які не охоплювалися світським правом.

Релігійні норми посилювали правовий вплив, а право закріплювало особливе значення релігійних норм. У країнах ЄС церква відділена від держави, релігійні норми не пов'язані з нормами права.

І. Луцький зазначає, що у Конституції України, морально-етичні та релігійні норми висвітлені у повному обсязі. Вони регламентують і забезпечують державні гарантії у дотриманні соціальних прав та свобод людини, права на свободу віросповідань. У Конституції визначаються поняття моральності суспільства та моральної шкоди, що засвідчує проникнення поняття моралі в усі сфери суспільно-політичних відносин [7, с. 21].

4. Політичні, корпоративні та правові норми як елементи у системі соціального впливу

У системі соціальних норм виокремлюють такий регулятор суспільних відносин, як політичні норми – правила поведінки, що регулюють відносини між людьми з приводу участі в політичному житті, формування політичного курсу, публічної політичної влади. Ці норми пов'язані з питаннями публічної влади, мають яскраво виражену політичну спрямованість. Вони можуть знаходити закріплення в статутах політичних партій і громадських рухів, в інших документах, пов'язаних із політичною діяльністю.

Політичні норми регулюють участь народу в формуванні державної влади, відносини держави й інших елементів політичної системи суспільства. Правові акти часто створюються відповідно до заданого політичного курсу [8, с. 60]. Право має узгоджуватися з політичними нормами. Особливо це важливо в економічній сфері, оскільки більш динамічна за властивостями політика пов'язана з економікою, швидше реагує на зміни, що відбуваються в економіці. Право інертніше за природою, для ефективності функціонування та розвитку економічних відносин воно має спиратися на політику. Однак не варто розглядати право виключно як інструмент політики. Політика держави поза правом неможлива. Основні елементи політики отримують закріплення в праві. У Конституції фіксуються політичні права громадян. Право утворює правову основу політики, тієї частини, в якій закріплені нормативні приписи.

Потрібно згадати про взаємодію таких регуляторів, як правова політика, що представляє діяльність державних органів та інститутів громадянського суспільства щодо створення ефективного механізму правового регулювання та використання різних юридичних засобів із метою забезпечення прав і свобод людини та громадянина, формування правової державності та високого рівня правової культури. Її можна розглядати як інструмент вирішення завдання держави щодо вдосконалення та розвитку правової системи. Реалізація правової

політики відбувається за кількома напрямками в правотворчості, в застосуванні права, розвитку правосвідомості та правової культури.

Важливим видом соціальних норм є корпоративні норми, що представляють правила поведінки, які встановлюються різними організаціями в їх актах. Це особливий різновид соціальних норм, що регулюють відносини між членами, структурами організацій. У цих нормах визначаються цілі, завдання та функції структур організації, компетенція підрозділів організації, права та обов'язки членів організації.

На думку О. Петровської, корпоративні норми – це система формально визначених, спеціально встановлюваних компетентними органами об'єднань учасників суспільних відносин і обов'язкових для їхніх членів правил поведінки, що виражають колективну волю членів зазначених організацій та є регуляторами внутрішніх організаційних і деяких зовнішніх (на основі функцій, переданих органами держави) відносин, дотримання яких забезпечується внутрішнім переконанням і охоронними заходами суспільного, а в окремих випадках – державного впливу [9, с. 19–20].

Однак сфера дії порівняно з правом обмежена. У законодавчих актах закріплюється порядок створення організацій, їх види, інші аспекти діяльності юридичних осіб, право підтримує та підсилює дію корпоративних норм.

Висновки

На основі проведеного аналізу співвідношення права й інших соціальних регуляторів можна визначити безпосередньо місце і роль правового впливу в системі соціального впливу. Правовий вплив є дією права на людину за допомогою засобів і явищ. Правовий вплив ґрунтується на правових приписах.

Можливості права як засобу системного впливу не обмежені вузькими межами виключно регулятивного впливу. Право є універсальним інструментом виховного, мотиваційного, організаційного впливу на свідомість і поведінку людини. Перша особливість, що відрізняє цей напрям впливу від усіх інших, це його зміст, який має правовий характер і ґрунтується на правових приписах. Інші напрями впливу мають свої джерела і форми, що відображають характер напрямку впливу. Особливістю правового впливу є специфічний інструментарій. Це унікальна сукупність правових засобів, спосо-

бів і методів впливу, за допомогою якої право впливає на людину та суспільство.

Важлива особливість правового впливу, що відрізняє від інших напрямів впливу, полягає у здатності узгоджувати різноманітні інтереси (індивідуальні, групові, суспільні). Подібне узгодження інтересів, яке володіє якістю соціальної важливості, здобуває юридичну значущість для суб'єктів і об'єктів впливу.

Неможливо досягти подібного узгодження інтересів виключно за допомогою впливу права. Ізольовано право впливає на людину доволі рідко. Такий вплив пов'язаний із впливом інших напрямів впливу, правові норми підкріплюються іншими соціальними приписами, з-поміж яких слід виокремити мораль, релігію, звичай та традиції. Право як один із регуляторів знаходить відбиток у свідомості людини через призму досвіду, цінностей і поглядів, стаючи важливим засобом саморегуляції. Оскільки право не в змозі повноцінно впливати на деякі сфери суспільного життя, передусім на духовне життя громадян, соціальні норми діють у системі, доповнюючи та посилюючи дію.

Психологічне, економічне, організаційно-управлінське, політичне, культурне та релігійне спрямування впливу не можуть бути ефективними без впливу правового, оскільки право детально регулює важливі сторони суспільного життя та закріплює інтереси суспільства. Питання економічної організації, функціонування політичної системи, деякі питання організації культурного життя суспільства відображені в праві. Інші напрями впливають на окремі аспекти життєдіяльності людини. Перелічені напрями активно взаємодіють, маючи комплексний вплив на суспільство.

Виходячи з аналізу правового впливу в системі соціального впливу, можна зробити висновок, що правовий вплив посідає особливе місце у цій системі. Різні напрями соціального впливу не ізольовані, вони активно взаємодіють, впливають. Це підтверджується взаємодією того, що є в основі напрямів системи соціального впливу – різних соціальних регуляторів. Кожен вид соціальних норм має недоліки, але, діючи у системі, вони впливають на різні аспекти людської психіки, забезпечуючи повноту соціального впливу, сприяючи досягненню спільної мети – бажаного стану суспільного життя. Подальші дослідження повинні охопити структуру взаємних зв'язків, її вплив на ефективність правового регулювання.

Список використаних джерел

1. Настасяк І. Соціальні детермінанти правового впливу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2014. № 782. С. 76–82.

2. Баран А. В. Праворозуміння: гносеологічний аналіз. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2015. № 827. С. 120–127.
3. Гольцова О. Є. Соціальне регулювання та правове регулювання – співвідношення понять. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 53–57.
4. Тарахонич Л. А. Поняття соціальних норм та їх ознаки. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Право»*. Харків : ХНПУ, 2011. Вип. 16. С. 24–30.
5. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15>
6. Литвинюк А. Співвідношення норм права та моралі. 14 грудня 2018 року. URL: <http://lbmadm.gov.ua/tsentr-nadannia-administratyvnykh-posluh/item/5659-spivvidnoshennia-norm-prava-ta-morali>
7. Луцький І. М. Втілення морально-етичних і релігійних норм у засадничих положеннях конституції України. URL: <https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2019/02/6-4-12.pdf>
8. Махонько А. В. Право та політика як регулятори суспільних відносин. URL: http://kul.kiev.ua/images/chasop/2011_1/59.pdf
9. Петровська О. К. Корпоративні норми в регулюванні діяльності інститутів громадянського суспільства. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2019. № 6. Т. 30 (69). С. 18–22.

References

1. Nastasiak, I. (2014). Sotsialni determinanty pravovoho vplyvu [Social determinants of legal influence]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnik», serii «Iurydychni nauky» (Bulletin of Lviv Polytechnic National University, series "Legal Sciences")*, 782, 76–82 [in Ukr.].
2. Baran, A. V. (2015). Pravorozuminnia: hnoseolohichnyi analiz [Legal understanding: epistemological analysis]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnik», serii «Iurydychni nauky» (Bulletin of Lviv Polytechnic National University, series "Legal Sciences")*, 827, 120–127 [in Ukr.].
3. Holtsova, O. Ye. (2013). Sotsialne rehuliuвання ta pravove rehuliuвання – spivvidnoshennia poniat [Social regulation and legal regulation – the correlation of concepts]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava (Law Review of Kyiv University of Law)*, 2, 53–57 [in Ukr.].
4. Tarakhonich, L. A. (2011). Poniattia sotsialnykh norm ta yikh oznaky [The concept of social norms and their features]. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody «Pravo» (Collection of scientific works of H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Series Law)*, 16, 24–30 [in Ukr.].
5. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 435-IV [Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine No. 435-IV of January 16, 2003]. *Zakonodavstvo Ukrainy (Legislation of Ukraine)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15> [in Ukr.].
6. Lytvyuniuk, A. (December 14, 2018). Spivvidnoshennia norm prava ta morali [The ratio of law and morality]. Retrieved from <http://lbmadm.gov.ua/tsentr-nadannia-administratyvnykh-posluh/item/5659-spivvidnoshennia-norm-prava-ta-morali> [in Ukr.].
7. Luts'kyi, I. M. (2019). Vtilennia moralno-etychnykh i relihiinykh norm u zasadnychkh polozhenniakh konstytutsii Ukrainy [Implementation of moral, ethical and religious norms in the basic provisions of the Constitution of Ukraine]. Retrieved from <https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2019/02/6-4-12.pdf> [in Ukr.].
8. Makhonko, A. V. (2011). Pravo ta polityka yak rehuliatory suspilnykh vidnosyn [Law and politics as regulators of social relations]. Retrieved from http://kul.kiev.ua/images/chasop/2011_1/59.pdf [in Ukr.].
9. Petrovska, O. K. (2019). Korporatyvni normy v rehuliuванні diialnosti instytutiv hromadianskoho suspilstva [Corporate norms in regulating the activities of civil society institutions]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: yurydychni nauky (Scientific notes of Taurida National V. I. Vernadsky University. Series: Juridical Sciences)*, 6, 30 (69), 18–22 [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 03.03.2021
прийнята до друку 07.04.2021
The article: is received 03.03.2021
is accepted 07.04.2021*

UDC (УДК) 352.07:342.25
JEL Classification: K 10; K 23

Луців Іванна Іванівна,

здобувач освітнього ступеня доктора філософії у галузі права
кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: lucivivanka9@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3628-8272

ДОКТРИНАЛЬНІ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПУБЛІЧНІ ПОСЛУГИ»

Анотація. Розглянуто доктринальні підходи до визначення поняття «публічні послуги», з'ясовано юридичну природу та сформовано визначення, проаналізовано сучасний стан функціонування цих послуг. Досліджено чинне національне законодавство щодо визначення понять «публічна послуга», «державна послуга», «адміністративна послуга», розглянуто теоретичні напрацювання щодо сутності понять «послуга», «публічна послуга», «адміністративна послуга». Публічні послуги – явище складне та багатоаспектне, їх можна розглядати як благо, функції, правовідносини, процес, об'єкт прав, ринок. Розглянуто публічні послуги як діяльність, що показує комплекс відносин, котрі реалізуються при наданні публічних послуг.

Ключові поняття: правова доктрина, публічні послуги, державні послуги, адміністративні послуги, суб'єкти надання послуг, функції держави.

Lutsiv Ivanna,

Postgraduate Student
of the Department of Administrative Law Disciplines,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: lucivivanka9@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3628-8272

DOCTRINAL DEFINITIONS OF THE CONCEPT OF "PUBLIC SERVICES"

Abstract. The article deals with the doctrinal approaches to the definition of "public services". The legal nature of the concept is determined and its definition is formulated. The author analyzes the current state of functioning of these services. The current legislation concerning the definition of "public service", "state service", and "administrative service" is investigated. The theoretical developments on the essence of the concepts "service", "public service", and "administrative service" are considered. Public services are a comprehensive and multifaceted phenomenon; they can be examined as welfare services, functions, legal relations, process, object of rights, market. Public services are considered as an activity performing a set of relationships that are implemented in the provision of public services. Public service is a mandatory law enforcement activity, legally established, which refers to the powers of the competent state executive bodies, aimed at exercising the rights or legitimate interests of the individual and legal entity that initiated it, financed from the relevant budget. The purpose of the doctrinal definition of the concept of "public services" will not be implemented effectively if the scientific study of key and related issues of the problem is not elaborated. Since the amendments to the legislation are significant and unquestionable, in the future it is advisable to establish the administrative and legal basis of public services that are not administrative, in the form of a special law. The content of the law shall include the concept of public services that can be formulated by distinguishing between types of publicly significant activities based on the mechanisms of organization of service provision; the composition of participants in legal relations; the recognition of the subjective public right of individuals to receive public services; principles of public services.

Key concepts: legal doctrine, public services, state services, administrative services, subjects of service provision, functions of the state.

Вступ

Кожне публічно-правове утворення відповідальне за здійснення певних видів публічно значущої діяльності зі задоволення потреб приватних осіб, які можуть бути названі, організовані та гарантовані по-різному. Найкращим терміном для позначення таких напрямів діяльності є поняття «публічні послуги», яке відображає не лише роль інститутів публічної влади у відповідних правовідносинах, а й у механізмі взаємодії з приватними особами. Інститут публічних послуг тривалий час викликає певний інтерес з боку представників різних наук: юриспруденції, економіки, соціології. За кордоном правові питання надання публічних послуг становлять традиційний предмет дослідження представників науки адміністративного права. При вдосконаленні правового регулювання сфери публічних послуг в Україні звернення до зарубіжного досвіду є не тільки доцільним, а й необхідним у контексті євроінтеграції.

Питання публічних послуг як правової категорії перебувають у центрі уваги вчених, а їх різні аспекти досліджували: В. Б. Авер'янов, К. К. Афанасьєв, В. Т. Білоус, Н. П. Бортник, Н. Л. Губерська, І. В. Ковбас, І. Б. Коліушко, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, С. Ф. Константінов, Р. С. Мельник, О. І. Остапенко, С. Г. Стеценко, В. П. Тимошук та ін. Реалізація Угоди про асоціацію України і Європейського Союзу вимагає проведення досліджень доктринальних понять публічних послуг, оскільки це безпосередньо пов'язано з ефективністю правового регулювання.

Метою статті є доктринальні визначення поняття «публічні послуги».

1. Правова природа публічних послуг

У нормативно-правових актах України публічні послуги виділені в самостійну управлінську категорію і функція надання закріплена за органами виконавчої влади. У наукових дослідженнях з адміністративного права вчені не дійшли єдиної думки про значення терміна публічні послуги.

Більшість наявних доктринальних підходів до розкриття сутності публічної послуги основані на аналізі визначення, заданого Концепцією розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади, згідно з якою під функціями з надання публічних послуг розуміється надання органами виконавчої влади безпосередньо або через підвідомчі державні установи або інші організації безоплатно або за регульованими органами державної влади цінами послуг фізичним та юридичним особам в галузі освіти, охорони здоров'я,

соціального захисту населення та в інших сферах, встановлених законами [1].

Ще до прийняття Закону України «Про адміністративні послуги», який закріпив відповідні легальні визначення, доктрина зауважила на публічні послуги [2; 3, с. 198]. З-поміж учених-юристів немає єдиної думки щодо змісту та обсягу терміна «публічні послуги». Думки різняться з приводу суб'єктів надання цих послуг, змісту й обсягу понять, співвідношення понять «публічні послуги» та «соціальні послуги» між собою.

Головним недоліком майже всіх напрацьованих у науці дефініцій публічних послуг є те, що вони не дають змоги відмежувати діяльність із надання таких послуг від іншої діяльності державних органів. У кінцевому підсумку особі, яка застосовує право, та громадянину, дотичному до сфери послуг, буде непросто зрозуміти, що мається на увазі під термінами «адміністративні послуги», «державні послуги» та «публічні послуги» і навіщо ці поняття введені в обіг.

Наявність недоліків дефініцій пов'язано з тим, що їх автори не повною мірою використали інструменти, які має наукова методологія. Жоден автор не вказав мету введення в обіг відповідних термінів.

Учені писали, що під публічними послугами розуміється насамперед діяльність органів виконавчої влади з реалізації покладених на них обліково-реєстраційних і консультативних повноважень.

У дефініції публічної послуги з Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг категорія «послуга» залишилася нерозкритою, зміст її невідомим, а характерні ознаки – неназваними, а це вказує на теоретико-пізнавальну невизначеність знань про послуги. Зазвичай дослідники наводили дуже абстрактні дефініції, широкий зміст яких не давав змоги відокремити публічні, державні та муніципальні послуги від інших правових феноменів діяльності публічних органів і їх підвідомчих організацій.

Найбільш методологічно правильно, на наш погляд, до вирішення проблеми визначення поняття «публічна послуга» підійшла С. І. Чаусовська [4]. Виокремлено головні ознаки і на цій підставі вона сформулювала визначення: публічна послуга – це обов'язкова правозастосовна діяльність, законодавчо встановлена, що належить до повноважень компетентних державних органів виконавчої влади, спрямована на реалізацію прав або законних інтересів фізичної і юридичної особи, яка її ініціювала, фінансована коштами відповідного бюджету.

Водночас не всі публічні послуги фінансуються з бюджету, не завжди публічні послуги надаються через правозастосовну діяльність, не всі публічні послуги належать до компетенції державних органів виконавчої влади.

Чимало авторів досліджують поняття послуг у співвідношенні з поняттям послуг в цивільно-правовому сенсі. На нашу думку, поняття публічних послуг навіть, якщо розглядати їх як правовідносини, є самостійні збірні поняття.

Поняття «публічні послуги», «державні послуги» та поняття «послуги» в цивільно-правовому сенсі відрізняються за змістом і за обсягом. Обсяг понять «державні послуги», «публічні послуги» частково збігається з обсягом поняття «послуги» в цивільно-правовому сенсі, якщо публічні послуги розглядати як правовідносини, а не як функцію.

Публічні послуги можуть бути надані за допомогою укладення і виконання цивільно-правових договорів, що регулюються нормами Цивільного кодексу України, насамперед якщо це здійснюється через установи, унітарні підприємства чи інші організації, підвідомчі або підконтрольні державним органам виконавчої влади або місцевого самоврядування, і за допомогою регульованого адміністративним правом прийняття правозастосовних актів, за допомогою інших способів (в інших формах) [5].

Державні послуги – це нормативно встановлений спосіб забезпечення прав і свобод, законних інтересів громадян і організацій щодо прийому запитів і видачі документів, державними органами влади. Їхніми атрибутивними ознаками є: індивідуальний характер надання (послуга надається конкретній фізичній або юридичній особі і є адресною); наявність взаємодії клієнта з органом державної влади з приводу реалізації своїх прав, законних інтересів, обов'язків [6, с. 268].

Необґрунтованими є думки про те, що публічні послуги можна віднести до платних послуг і внести відповідні послуги у Державний класифікатор продукцій та послуг. Водночас, якщо йдеться про публічні послуги та послуги, що надаються у межах класичних цивільно-правових відносин, це абсолютно різно порядкові явища.

Для розуміння суті публічних, державних або муніципальних послуг відповідні терміни потрібно розглянути з погляду їх відмінності один від одного, від таких поширених у науковій літературі схожих із ними понять, як «адміністративні послуги» та «соціальні послуги». Зіставлення послуг має проводитися за такої основи, щоб можна було бачити змістовну відмінність між ними.

Справа ускладняється тим, що у чинному законодавстві немає визначення поняття «публічні послуги», а поняття «соціальні послуги» розкривається тільки стосовно Закону України «Про соціальні послуги» [7]. Соціальна послуга – дія або дії у сфері соціального обслуговування з надання постійної, періодичної, разової допомоги, в тому числі термінової допомоги, громадянину з метою поліпшення умов його життєдіяльності та розширення можливостей самостійно забезпечувати свої основні життєві потреби.

Більшість учених розмежовують поняття «державна послуга» і «публічна послуга», в тому сенсі, що публічна послуга трактується ширше. Такий підхід слід назвати правильним.

Було б неправильно змішувати поняття публічних і соціальних послуг. Послуга називається соціальною не тому, що її постачальником є підвідомча організація, а тому, що вона належить до певної сфери – соціальної, в яку входить допомога соціально незахищеним верствам населення, освіта, наука, спорт, охорона здоров'я, культура.

Для уточнення співвідношення між поняттями публічних послуг і соціальних послуг ми не поділяємо погляд авторів, які вважають, що специфіка соціальних послуг полягає в тому, що їх безпосередніми виконавцями є не органи влади, а підвідомчі або приватні організації.

2. Доктринальні підходи до визначення публічних послуг

Публічна послуга насамперед характеризує суб'єкта, який надає послугу, – це завжди публічні органи, зокрема органи місцевого самоврядування. Місцеве самоврядування в Україні конституційно визначено як право територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення, котре здійснюється як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи (ст. 140 Конституції України) [8, с. 163].

Органи місцевого самоврядування можуть надавати публічні послуги, але такі послуги не можуть розглядатися як державні, виходячи з конституційного статусу органів місцевого самоврядування. В цьому разі йдеться про не про випадки законної передачі публічних послуг на виконання органам місцевого самоврядування. Відповідно до Конституції України, органи місцевого самоврядування можуть наділятися законом окремими державними повноваженнями.

Наприклад, деякі автори, розглядаючи Конституцію України, роблять висновок, що

під поняттям «наділяються», потрібно мати на увазі, що йдеться про тимчасове або постійне делегування повноважень, а не про повну передачу органам місцевого самоврядування. В іншому разі вони набували б місцевого значення. Делегування повноважень не означає, що вони втрачають публічне значення, публічний характер. Передаються не функції держави, а повноваження з виконання, і тільки окремі.

Проблема полягає у виборі підстави, за якою потрібно іменувати послугу публічною. Ми називаємо послугу публічною або виходячи з суб'єкта, який її надає, або виходячи з важливості (значення, загальної користі), що має така послуга, або доцільно знайти інше вирішення проблеми.

Необхідно мати на увазі, що одна і та сама послуга, наприклад медична, може надаватися органами державної влади та підвідомчими організаціями (установами, підприємствами), органами місцевого самоврядування та підвідомчими організаціями, приватними організаціями та фізичними особами-підприємцями. Значення в неї одне – у такій послугі зацікавлене суспільство, вона публічна. Для того, щоб позначити послугу публічною, лише критерію значущості у цьому разі недостатньо.

Відносини приватних організацій або фізичних осіб-підприємців, які надають послуги, зі своїми клієнтами під час надання публічних послуг регулюватимуться нормами цивільного законодавства (є цивільними правовідносинами) і такі послуги називатимуть приватними, навіть якщо вони фактично мають державне або муніципальне значення і передаються приватним організаціям тільки на виконання. Однак виникне проблема, як визначити предмет відносин державних (комунальних) органів із приватними організаціями щодо наділення останніх повноважень із надання публічних послуг або передачі тільки частини повноважень.

Послугу необхідно іменувати публічною, виходячи не з суб'єкта, який надає в кінцевому підсумку таку послугу, не з фактичної важливості, яку має послуга для суспільства, бо всі послуги тією чи іншою мірою важливі, а виходячи із значення, яке надає такій послугі закон, спершу закріплює за публічним суб'єктом тільки одного рівня (державою чи органом місцевого самоврядування) повноваження з надання або визначає державне або муніципальне значення конкретної послуги спершу незалежно від суб'єкта надання.

Дуже важливо застосовувати системний підхід. Деякі послуги можуть бути формально не названі законом публічними, але вони вод-

ночас нерозривно вплетені у систему останніх так, що розглядати їх у відриві (як окрему категорію) навряд чи виправдано для науки і законодавця.

У наданні публічної послуги задіяні два детермінанти: об'єктивна – такі послуги є дуже важливими для населення, а надати в необхідних обсягах і якості під силу тільки публічній владі відповідного рівня, зокрема через підвідомчі організації; суб'єктивна – послуга визнається публічною (адміністративною), виходячи з позиції законодавця, зумовленої політичними (управлінськими) міркуваннями.

Міністерство юстиції України у листі щодо надання роз'яснення термінів, які застосовуються у Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» зазначає, що залежно від суб'єкта, що надає публічні послуги, розрізняють державні та муніципальні послуги. Важливою складовою як державних, так і муніципальних послуг є адміністративні послуги. Адміністративна послуга визначається як результат здійснення владних повноважень уповноваженим суб'єктом, що відповідно до закону забезпечує юридичне оформлення умов реалізації фізичними та юридичними особами прав, свобод і законних інтересів за їх заявою (видача дозволів (ліцензій), сертифікатів, посвідчень, проведення реєстрації тощо) [9].

Однак, якщо законодавство допускає, що цю послугу можуть надавати будь-які суб'єкти, публічні та приватні, то назвати послугу адміністративною потрібно виходячи з суб'єкта, який її надає. Це дуже важливе застереження, що визначає перспективну відповідальність відповідного суб'єкта.

Якщо, відповідно до законодавства, надання послуги є функцією держави та виконання такої функції покладено на публічний орган, то така послуга є публічною. Якщо, наприклад, згідно з Конституцією України органи місцевого самоврядування наділені державними повноваженнями з надання даної послуги, передана на виконання послуга не змінює свого характеру. Вона залишається публічною, зміниться тільки суб'єкт її надання. Варто зазначити, що законодавець пішов саме таким шляхом, формуючи поняття адміністративної послуги в Законі України «Про адміністративні послуги».

Те саме стосується випадків передачі адміністративних, за суттю публічних, послуг на виконання організаціям, оснований на приватній власності. Якщо надання послуги є питанням місцевого значення, то таку послугу доречно відносити до публічної.

Закріплення в законодавстві терміна «адміністративні послуги» саме собою проблему не вирішило. Наприклад, в ст. 13 Бюджетного кодексу України послугами названі послуги, що надаються бюджетними установами у випадках, встановлених законодавством [10]. Ця дефініція визначає «послуги» через «послуги», тобто має місце логічне коло, в зв'язку з чим це отримало обґрунтовану критику в юридичній літературі.

Через це, наприклад, незрозуміло, чи є публічною послугою діяльність Прокуратури України за скаргами громадян. Вважаємо, що прийняття Закону України «Про адміністративні послуги» не змінило ситуацію.

Указаний Закон містить дефініції лише тих публічних послуг, за суттю адміністративних, які надають певні суб'єкти. Можна зробити висновок, що надання публічних послуг не обмежується тільки зазначеними в Законі суб'єктами. Мається на увазі, що «за межами» Закону є ще інші суб'єкти, які надають публічні послуги, що, до речі, відповідає Бюджетному кодексу України. Отже, законодавчий термін не є всеохоплюючим і універсальним.

У Законі України «Про адміністративні послуги» під адміністративною послугою розуміється діяльність з реалізації функцій відповідних суб'єктів, яка здійснюється за запитами заявників. Зауважимо, що поняття «запит» у Законі не розкривається. Якщо під запитом розуміти будь-яке звернення, то ми прийдемо до того, що діяльність поліції, військових, прокуратури, пожежної охорони, служби безпеки, є нічим іншим, як послугою, що дуже суперечливо.

Треба зауважити й на те, що поняття звернення громадянина до державного органу ширше за змістом, аніж поняття звернення громадянина за наданням адміністративної послуги. Надання адміністративної послуги – це адміністративна дія або процедура, спрямована на фактичну реалізацію права громадянина на отримання такої послуги, а адміністративна дія – це управлінська дія з реалізації встановлених законом повноважень [11, с. 167].

Відповідно до Закону України «Про адміністративні послуги» при наданні послуг забороняється вимагати від заявника звернення за наданням послуг, які не включені до переліків послуг. Очевидно, законодавець мав на увазі заборону на нав'язування заявнику додаткової діяльності, що призводить до додаткових витрат.

У Законі України «Про адміністративні послуги» є дроблення понятійного апарату,

зміст якого залишається не до кінця зрозумілим. Закон України «Про адміністративні послуги» залишив за межами регулювання низку послуг, які є публічними. Законодавча дефініція не вирішила проблеми розкриття змісту. Дослідження та розвиток дефініції «публічна послуга» доктринально необхідно продовжувати.

Спершу треба визначити мету введення терміна. Далі – переконатися, що в науці немає понять, за допомогою яких обрана мета може бути досягнута без введення нового поняття. Виходячи з мети введення терміна, для необхідності вирішення проблем правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних із цією метою, за допомогою системного аналізу треба визначити коло таких суспільних відносин, на які, по-перше, з огляду на обрану мету буде направлено правове регулювання, які, по-друге, можуть підпадати під термін, що вводиться, і які, по-третє, пов'язані між собою так, що сукупно становлять певну систему.

Властивості системи повинні бути такими, що зможуть дозволити в кінцевому підсумку досягти мету створення та функціонування. Одночасно з цим потрібно виокремити загальні для таких суспільних відносин ознаки. Лише тоді термін, що вводиться, матиме: сенс, оскільки має певну мету; обсяг, позаяк можна буде встановити коло системно пов'язаних відносин, що охоплюються цим поняттям; зміст, оскільки будуть визначені всі ознаки публічних послуг. Лише так поняття, що вводиться, не є марним і буде зроблений крок для розвитку правової науки.

Висновки

Мета доктринального визначення поняття «публічні послуги» навряд чи буде реалізована ефективно за відсутності серйозного наукового опрацювання всіх ключових і суміжних питань досліджуваної проблематики. Оскільки зміни до законодавства мають доволі суттєвий і неперечний характер, у перспективі доцільно було б встановити адміністративно-правові основи публічних послуг, які не належать до адміністративних, у формі спеціального закону, зміст якого може зводитися до таких основних моментів: поняття публічних послуг може бути сформульовано шляхом розмежування видів публічно значущої діяльності виходячи з механізмів організації надання; склад учасників правовідносин; визнання за приватними особами суб'єктивного публічного права на отримання публічних послуг; принципи надання публічних послуг.

Список використаних джерел

1. Про схвалення Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.02.2006 р. № 90-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/90-2006-%D1%80#Text>
2. Про адміністративні послуги : Закон України від 06.09.2012 р. № 5203-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/5203-17>
3. Правова доктрина України: у 5 т. Т. 2. Публічно-правова доктрина України / Ю. П. Битяк, Ю. Г. Барабаш, М. П. Кучерявенко та ін. ; за заг. ред. Ю. П. Битяка. Харків : Право, 2013. 864 с.
4. Чаусовська С. І. Поняття публічних послуг та їх класифікація. *Державне управління*. 2017. № 1. С. 102–108.
5. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
6. Єсімов С. С. Розвиток системи надання електронних адміністративних послуг: нормативно-правовий аспект. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: юридичні науки*. 2017. № 861. С. 263–271.
7. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>
8. Адміністративне право України (загальна частина) : навч. посіб. / О. І. Остапенко, М. В. Ковалів, С. С. Єсімов, Л. С. Гулак і ін. Львів : НУ «Львівська політехніка», 2019. 504 с.
9. Щодо надання роз'яснення термінів, які застосовуються у Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» : Лист Міністерства юстиції України від 18.12.2009 р. № 967-0-2-09-22. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v967-323-09#Text>
10. Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2456-17/conv>
11. Єсімов С. С. Нормативно-правове забезпечення інформаційних адміністративних послуг, що надаються МВС України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 163–174.

References

1. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku systemy nadannia administratyvnykh posluh orhanamy vykonavchoi vlady: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15.02.2006 r. № 90-r [On approval of the Concept of development of the system of providing administrative services by executive authorities: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 90-r of February 15, 2006]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/90-2006-%D1%80#Text> [in Ukr.].
2. Pro administratyvni posluhy: Zakon Ukrainy vid 06.09.2012 r. № 5203-VI [On administrative services: Law of Ukraine No. 5203-VI of September 6, 2012]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/5203-17> [in Ukr.].
3. Bytiak, Yu. P., Barabash, Yu. H., Kucheriavenko M. P. et al. (2013). Pravova doktryna Ukrainy: u 5 t. T. 2. Publichno-pravova doktryna Ukrainy [Legal doctrine of Ukraine: in 5 volumes. Vol. 2. Public and legal doctrine of Ukraine]. Kharkiv : Pravo [in Ukr.].
4. Chausovska, S. I. (2017). Poniattia publichnykh posluh ta yikh klasyfikatsiia [The concept of public services and their classification]. *Derzhavne upravlinnia (Public administration)*, 1, 102–108 [in Ukr.].
5. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 435-IV [The Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine No. 435-IV of January 16, 2003]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> [in Ukr.].
6. Yesimov, S. S. (2017). Rozvytok systemy nadannia elektronnykh administratyvnykh posluh: normatyvno-pravovy aspekt [Development of the system of electronic administrative services: normative and legal aspect]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Serii: yurydychni nauky (Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series: legal sciences)*, 861, 263–271 [in Ukr.].
7. Pro sotsialni posluhy: Zakon Ukrainy vid 17.01.2019 r. № 2671-VIII [On social services: Law of Ukraine No. 2671-VIII of January 17, 2019]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> [in Ukr.].
8. Ostapenko, O. I., Kovaliv, M. V., Yesimov, S. S., Hulak, L. S. et al. (2019). Administratyvne pravo Ukrainy (zahalna chastyna) [Administrative law of Ukraine (general part)]. Lviv: Lviv Polytechnic National University [in Ukr.].
9. Shchodo nadannia roziasnennia terminiv, yaki zastosovuiutsia u Zakoni Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vidpovidalnosti za koruptsiini pravoporushennia» : Lyst

- Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 18.12.2009 r. № 967-0-2-09-22 [Regarding the interpretation of the terms used in the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning Liability for Corruption Offenses»: Letter of the Ministry of Justice of Ukraine No. 967-0-2-09-22 of December 18, 2009]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v967-323-09#Text> [in Ukr.].
10. Biudzhetni kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 08.07.2010 r. № 2456-VI [Budget Code of Ukraine: Law of Ukraine No. 2456-VI of July 8, 2010]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2456-17/conv> [in Ukr.].
 11. Yesimov, S. S. (2017). Normatyvno-pravove zabezpechennia informatsiinykh administratyvnykh posluh, shcho nadaiutsia MVS Ukrainy [Normative and legal ensuring of information administrative services provided by the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav (Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs)*, 2, 163–174 [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 18.04.2021

прийнята до друку 22.06.2021

The article: is received 18.04.2021

is accepted 22.06.2021

UDC (УДК) 342.565.4:353
JEL Classification: K 10; K 23

Гурковський Мар'ян Петрович,

кандидат юридичних наук, доцент,
проректор
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: pr_kzmz@lvduvs.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-4275-8576

Сидор Маркіян Ярославович,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри
адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: sudormarick@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-5615-7766

ПОНЯТТЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ

Анотація. Розглянуто теоретичні підходи до визначення поняття «національна безпека» у контексті національного законодавства і міжнародних зобов'язань України. Зазначено, що в умовах агресії Російської Федерації щодо України наукові дослідження фундаментальних понять у контексті національної безпеки мають практичне значення. На підставі аналізу законодавства показано динаміку змін визначення поняття «національна безпека». Проаналізовано визначення поняття «національна безпека» у країнах-членах Європейського Союзу. Визначено складові національної безпеки: державна, громадська, інформаційна, екологічна, економічна, транспортна, енергетична безпека, безпека особи. Розглянуто взаємозв'язок між національною безпекою держави, суспільства й особи. Зазначено, що відсутність визначення у поточному законодавстві поняття «національна безпека» пояснюється тим, що з урахуванням складності, багатоаспектності та динамічності цього поняття необхідне постійне оновлення та вдосконалення законодавчої бази.

Ключові поняття: національна безпека, державна безпека, громадська безпека, безпека особи, суб'єкти забезпечення національної безпеки.

Hurkovskiy Marian,

PhD (Law), Associate Professor,
Vice-rector
of Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: pr_kzmz@lvduvs.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-4275-8576

Sydor Markiiian,

PhD (Law), Associate Professor of the Department
of Administrative Law Disciplines,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: sudormarick@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-5615-7766

THE CONCEPT OF NATIONAL SECURITY AS AN ADMINISTRATIVE AND LEGAL CATEGORY

Abstract. Theoretical approaches to the definition of "national security" in the context of national legislation and international obligations of Ukraine are considered. It is noted that under conditions of aggression of the

Russian Federation concerning Ukraine, scientific researches of fundamental concepts in the context of national security have practical value. Based on the analysis of the legislation, the dynamics of changes in the definition of "national security" is presented. The definitions of the term «national security» in the member states of the European Union are analyzed. The components of national security are determined: state, public, information, ecological, economic, transport, energy security, personal security. The mutual connection between national security of the state, society and the person is considered. The lack of the definition in the current legislation of the concept of "national security" is explained by the fact that the complexity, versatility and dynamism of this concept need constant updating and improvement of the legislative base. An important place in the definition of national security in relation to other subjects of the multidimensional content of the studied concept of "national security" has an administrative-legal aspect, as a feature of national security from an administrative-legal standpoint is one of the parties to administrative-legal relations in the field of these relations. However, not defining this concept in the normative and legal framework allows adapting the approach to changing circumstances, operating differently with this category in the actual conditions.

Key concepts: national security, state security, public security, personal security, subjects of national security.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-2-26-32

Вступ

Протягом усієї історії розвитку людства питанням забезпечення безпеки надавалося першорядне значення. Процес виникнення, становлення та розвитку держави як політичної організації суспільства свідчить про те, що неефективна адміністративно-правова діяльність державних органів у боротьбі з зовнішніми та внутрішніми загрозами породжує у громадян страх, невпевненість, підриває довіру населення до владних інститутів. Це призводить до непоправних втрат. Сьогодні Україна зіткнулася з безпрецедентним політичним, економічним, психологічним і військовим тиском з боку Російської Федерації, що призвело до окупації частини території України й анексії Криму.

Це випробовує на міцність національну систему забезпечення національної безпеки держави, яка змушена функціонувати в постійному режимі протидії переважно штучно створеним, але дуже небезпечним зовнішнім і внутрішнім загрозам. Указана проблематика має особливе значення не тільки для практики забезпечення національної безпеки демократичної держави, а й для національної юридичної науки, формування наукової концепції адміністративно-правового забезпечення національної безпеки з урахуванням досвіду країн-членів НАТО і Європейського Союзу.

Проблеми національної безпеки, зокрема стосовно визначення поняття «національна безпека» як адміністративно-правової категорії, досліджували українські вчені: В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, І. В. Арістова, О. М. Бандурка, О. О. Бандурка, В. Т. Білоус, Ю. П. Битяк, І. С. Братков, В. М. Гаращук, Є. В. Додін, В. О. Заросило, С. Ф. Константінов, Р. А. Калужний, С. В. Ківалов, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков, О. В. Копан, А. Т. Комзюк, В. В. Конопльов, О. В. Кузьменко, В. Я. Настюк, В. А. Ліпкан, В. І. Олефір, О. І. Остапенко, А. М. Подоляк, В. П. Петков,

Т. О. Проценко, Л. А. Савченко, М. М. Тищенко, В. К. Шкарупа, І. М. Шопіна, Х. П. Ярмачі, О. Н. Ярмаш та ін.

Прагненням України вступити до НАТО та Європейського Союзу чиниться військовий, політичний, економічний тиск Російської Федерації, що зумовлює необхідність посилення національної безпеки. Отже, проблематика національної безпеки держави, зокрема щодо понятійного апарату, потребує подальшого розвитку та дослідження.

Метою статті є дослідження поняття національної безпеки як адміністративно-правової категорії.

1. Поняття категорії «національна безпека»
Різновидом загальної категорії «безпека» є поняття «національна безпека». В Україні наукове розроблення проблем забезпечення національної безпеки активно відновилося в працях учених (юристів, військових, філософів, соціологів, політологів), починаючи з 1990-х років, і триває досі. Його результати є в основі доктринальних офіційних документів, що мають важливе значення для держави.

Уперше в історії країни прийнято й офіційно опубліковано: Закон України «Про основи національної безпеки» (втратив чинність у зв'язку з прийняттям Закону «Про національну безпеку України»); Концепції (основи державної політики) національної безпеки України; Стратегії національної безпеки України, Послання Президента України Верховній Раді України «Україна в 2006 році: внутрішнє і зовнішнє становище та перспективи розвитку» щодо реформування сектору безпеки [1–5].

Крізь призму захищеності життєво важливих національних інтересів розглядає поняття національної безпеки А. Г. Мосейко. На думку вченого, під національною безпекою слід розуміти захищеність життєво важливих інтересів

особи, суспільства і держави, національних цінностей, способу життя від широкого спектра зовнішніх і внутрішніх загроз, різних за своєю природою [6, с. 44]. Національні інтереси охоплюють державний суверенітет і територіальну цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України; сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства й держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення; інтеграцію України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами, матеріальну, інтелектуальну, духовну власність як основу існування та прогресивного розвитку [6, с. 47].

Для цього необхідне державне цілепокладання здійснюваної політики та заходів, спрямованих на оперативне запобігання небезпечних станів і глибоких кризових процесів, що створюють загрозу розвитку чи існуванню цих соціальних об'єктів. Державне цілепокладання покликане стимулювати концентрацію політичної волі, зусиль суспільства та передбачуваних ресурсів навколо досягнення національних цілей і їх захисту.

Д. О. Беззубов пише, що є два види категорії феномена національної безпеки в соціумі:

1. Пасивна категорія національної безпеки, тобто національна безпека в собі як певний стан оточуючого середовища, за якого відсутня небезпека. Водночас втручання суб'єктів не є обов'язковим або необхідним, система апіорі передбачає відсутність небезпеки, загрози чи ризику.

2. Активна категорія національної безпеки, тобто національна безпека, виявляється у взаємодії з антагоністичними поняттями «небезпека», «загроза» або «ризик» і характеризується діями суб'єктів соціуму для досягнення безпечного стану чи управління системою з метою уникнення виникнення ситуації небезпек, загроз і ризиків.

3. Нейтральна категорія національної безпеки передбачає встановлення одночасного стану безпеки суспільства з діяльністю щодо моніторингу стану загроз і небезпек у майбутньому періоді [7, с. 48].

У науковій літературі до 2015 року простежувалася думка, що національна безпека – це синтез державної безпеки та громадської безпеки, де державна безпека є засобом, а громадська безпека – метою визначення та захисту життєво важливих інтересів громадян. Дуже часто в оцінках дослідників поняття «націо-

нальна безпека» та «державна безпека» вживаються як синоніми, обидва ці поняття належать до тих, хто не має точного визначення.

А. Г. Мосейко, посилаючись на В. М. Кривцова та І. Ф. Усатюка, зазначає, що важливе місце у визначенні багатомірного змісту досліджуваного поняття має адміністративно-правовий аспект, оскільки особливістю національної безпеки з адміністративно-правових позицій є те, що однією зі сторін адміністративно-правових відносин є відповідний носій владних повноважень у сфері національної безпеки щодо інших суб'єктів цих відносин [6, с. 45; 8, с. 65].

Численні точки зору фахівців після наукової систематизації вперше в історії України лягли в основу визначень понять національної безпеки і суміжних термінів у важливих документах держави: Концепції (основи державної політики) національної безпеки України; Законі України «Про основи національної безпеки України», Стратегії національної безпеки України [2; 3; 5].

Важливо мати на увазі, що поняття «національна безпека» є динамічним, а не статичним феноменом, тому не тільки може, а й повинно змінюватися, коригуватися у визначеннях через певний час.

Унаочимо наше твердження на прикладі витягів із перелічених програмних документів. У Концепції (основах державної політики) національної безпеки України від 16 січня 1997 року йдеться: «Національна безпека України як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз є необхідною умовою збереження та примноження духовних і матеріальних цінностей» [3].

У Законі України «Про основи національної безпеки України» вказано, що національна безпека – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, охорони дитинства, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, кібербезпеки та кіберзахисту, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної

політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам [2].

У Стратегіях національної безпеки України 2007, 2012, 2015 та 2020 років не дається визначення національної безпеки.

Національна безпека охоплює оборону країни та всі види безпеки, передбачені Конституцією України та законодавством України, насамперед державну, громадську, інформаційну, екологічну, економічну, транспортну, енергетичну безпеку, безпеку особи.

2. Складові національної безпеки

На нашу думку, термін «національна безпека» спеціально не визначено в законодавстві країни. У цьому питанні є послідовна політика Кабінету Міністрів України та практика Верховної Ради не давати визначення терміна, щоб зберегти гнучкість, необхідну для того, аби вживання терміна могло бути адаптоване до обставин, що змінюються.

У законодавстві країн-членів Європейського Союзу Франції, Італії, Іспанії, представників латинської гілки романо-германської правової сім'ї, в необхідних випадках використовується термін «публічна безпека», який у цих державах є синонімом термінів «громадська безпека» та «національна безпека», що застосовується в законодавстві України, Великобританії та США.

На думку дослідників, термін «національна безпека» докладно не визначається законодавцем у низці країн ЄС тому, щоб максимально полегшити практичне виконання службових обов'язків військовослужбовцям і поліцейським, оскільки, на думку французьких, італійських та іспанських правознавців, цей термін є невизначеним правовим поняттям, похідним від поняття «безпека». У Федеративній Республіці Німеччина вчені-юристи та законодавці дійшли аналогічного висновку. На думку вчених ФРН, громадська безпека і порядок є невизначеними правовими поняттями. Це означає, що не може бути зафіксовано законом те, що в конкретному випадку слід розуміти під громад-

ською безпекою і порядком, тобто те, що охороняється поліцією.

Потрібно зазначити, що законодавче регулювання в країнах Європейського Союзу має низку особливостей, оскільки в цих державах є місцева поліція, поліція суб'єктів федерації, що відображається на правовому регулюванні діяльності органів поліції [11, с. 32].

Громадська безпека – це система суспільних відносин, яка в своїй основі ґрунтується на дотриманні соціальних норм: норм права, моралі, корпоративних норм, звичаїв тощо [12, с. 215]. Порядок проведення огляду громадської безпеки та цивільного захисту МВС зазначає, що громадська безпека – це захищеність життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини від протиправних посягань, надзвичайних ситуацій, які створюють загрозу спричинення шкоди життю, здоров'ю та майну значної кількості осіб [13].

Погляди українських учених і їх британських, американських, німецьких, французьких, іспанських й італійських колег на поняття «безпека» та «національна безпека» за змістом доволі близькі, незважаючи на наявні відмінності у формулюваннях, істотно та принципово не відрізняються.

На нашу думку, більш конкретними різновидами правової дефініції «безпека», що співвідносяться з нею як категорії «загальне» й «особливе», є поняття «національна безпека», «державна безпека», «громадська безпека», «безпека особи», а похідними від них – «військова безпека», «економічна безпека», «інформаційна безпека» і інші види безпеки, виділені в окремий вид у численних наукових працях українських та зарубіжних фахівців залежно від об'єкта захисту, сфери суспільних відносин, видів практичної діяльності різних державних органів.

Хоча дефініції «державна безпека», «громадська безпека», «безпека особи» вказані поряд з економічною, військовою, інформаційною, екологічною та іншими видами безпеки, виділеними залежно від сфер діяльності різних органів держави як різновид національної безпеки, але вони, на відміну від перелічених видів безпеки, які поділяють родове поняття «національна безпека», пронизують всі указані види безпеки, маючи власний об'єкт захисту.

Безпека держави безпосередньо пов'язана з обороною країни від зовнішньої агресії, всі інші трактування державної безпеки були похідними від конституційної.

На нашу думку, категорії «державна безпека», «громадська безпека» і «безпека особи» є складовими, горизонтальним зрізом поняття

національної безпеки та взаємопов'язані між собою. Водночас доцільно розрізнити поняття «безпека особи» й «особиста безпека».

У. М. Нор відмінність між цими поняттями бачить тільки в тому, що при особистій безпеці сукупність суспільних відносин спрямована на захист конкретного життя, здоров'я, тілесної недоторканності, свободи людини від протиправних посягань, скоєних із застосуванням або спробою застосування насильства або з погрозою застосування насильства, а безпека особи передбачає невизначене коло осіб [14, с. 176].

Незважаючи на еволюцію у визначеннях поняття національної безпеки, як динамічного, а не статичного феномена, зафіксованого в нормах законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів України, незмінними залишаються її об'єкти: особа, суспільство та держава. У такій послідовності в демократичній правовій державі, якою є Україна, здійснюється захист від зовнішніх і внутрішніх загроз життєво важливих інтересів цих елементів тріади.

На першому місці особа, її конституційні права і свободи, гідна якість і рівень життя людей, можливість вільного прогресивного розвитку, самовираження на загальне благо.

Уперше за всю тисячолітню історію країни, після прийняття демократичної Конституції України, громадянин у Незалежній Україні – це повноправний творець, який у межах закону реалізує потреби, вільно обирає на основі прямих виборів при рівному та таємному голосуванні достойного кандидата з альтернативних Президентів країни, депутатів до представницьких органів влади усіх рівнів, вступає в політичні партії та громадські об'єднання, реально користується всіма правами і свободами, наданими Конституцією України.

На другому місці є суспільство, його інститути – партії, з відмінними ідеологіями; церква, яка дає можливість реалізовувати релігійні потреби віруючих різних конфесій; різні громадські організації, які реалізують у межах закону свої цілі; вільна преса, радіо і телебачення з повною відсутністю цензури та можливість висловитися окремому громадянину про нагальні проблеми, опозиційним політикам, представникам партії влади.

На третьому місці держава – основи конституційного ладу, суверенітет і територіальна цілісність, здатність проводити незалежну зовнішню політику, що забезпечує, відповідно до норм міжнародного права та національного законодавства, ефективну реалізацію на міжнародній арені національних інтересів. Хоча держава як об'єкт безпеки виступає на третьому місці, вона як суб'єкт, що забезпечує національну безпеку, серед суб'єктів забезпечення

безпеки є першою і основною, а суспільство і окремі громадяни в питаннях забезпечення безпеки надають державним органам необхідну допомогу та сприяння.

Особа, суспільство і держава є одночасно об'єктами та суб'єктами забезпечення національної безпеки. Вони повинні взаємодіяти в межах чинного законодавства на основі демократичних процедур.

Суб'єктами забезпечення національної безпеки є особа, суспільство і держава, але в зворотній послідовності: основним суб'єктом є держава, яка в особі своїх органів, сил і засобів забезпечує відповідно до Конституції та національного законодавства безпеку кожного громадянина на території України, а за її межами гарантує захист і заступництво; громадяни і суспільство як суб'єкти безпеки надають можливе необхідне сприяння відповідним державним органам при подоланні загроз національній безпеці, держава, забезпечує правовий і соціальний захист відповідно до законодавства України.

Стратегія Європейського Союзу із зовнішньої і безпекової політики містить важливий напрям – «працювати з ключовими партнерами, державами і регіональними об'єднаннями, які поділяють погляди ЄС». За цим критерієм Україна є важливим партнером ЄС на Сході [15, с. 32]. Україна зазначена саме в розділі «Європейська система безпеки» у контексті протидії агресії Росії, що підтверджує її ключову важливість для безпеки Європейського Союзу та визначає перспективність такого виміру співпраці.

Висновки

Різновидами правової дефініції терміна «безпека», що співвідносяться з нею як категорії «загальне», «приватне», «особливе», «окреме», «одиничне», є поняття «національна безпека», «державна безпека», «громадська безпека», «безпека особистості», а похідними від них – «військова безпека» та інші види безпеки. Вони повинні визначатися залежно від об'єкта захисту, сфери суспільних відносин і видів практичної діяльності різних спеціалізованих органів виконавчої влади держави. Взаємопов'язані між собою правові категорії «державна безпека», «громадська безпека» і «безпека особи» є складовими, горизонтальним зрізом поняття національної безпеки. Розрізняють «зовнішню національну безпеку» і «внутрішню національну безпеку». Чітке визначення поняття «національна безпека», яке є важливим різновидом загальної категорії безпеки, закріплено в Законі України «Про основи національної безпеки України», що втратив

чинність із прийняттям Закону України «Про національну безпеку України» [1; 2].

Важливе місце у визначенні багатомірного змісту досліджуваного поняття «національна безпека» має адміністративно-правовий аспект, оскільки особливістю національної безпеки з адміністративно-правових позицій є те, що однією зі сторін адміністративно-правових відносин є відповідний носій владних повноважень у сфері національної безпеки щодо інших суб'єктів цих відносин.

Відсутність визначення поняття «національна безпека» у поточному законодавстві пояснюється тим, що, з урахуванням склад-

ності, багатоаспектності та динамічності цього поняття, необхідне постійне оновлення та вдосконалення законодавчої бази. Однак невизначення цього поняття в нормативно-правовій базі дає змогу адаптувати підхід відповідно до обставин, що змінюються, по-різному оперувати цією категорією в реально створених умовах.

Перспектива наступних наукових розвідок полягає у тому, що поняття національної безпеки трансформується залежно від зовнішніх і внутрішніх умов, в яких є Українська держава. Це, своєю чергою, вимагає постійних наукових досліджень у зазначеній сфері.

Список використаних джерел

1. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>
2. Про Національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2469-19>
3. Концепції (основи державної політики) національної безпеки України : Постанова Верховної Ради України від 16.01.1997 р. № 3/97-ВР. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3/97-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Послання Президента України Верховній Раді України «Україна в 2006 році: внутрішнє і зовнішнє становище та перспективи розвитку». URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2006-03/Expert-Book14-02-8f9cd.pdf>
5. Про Стратегію національної безпеки України : Указ Президента України від 12.02.2007 р. № 105/2007. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/105/2007>
6. Мосейко А. Г. Національна безпека України як об'єкт публічного адміністрування. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 2 (86). С. 42–52.
7. Беззубов Д. О. Проблеми теорії публічного адміністрування в сфері забезпечення національної безпеки. *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Право*. 2018. Вип. 5. С. 45–49.
8. Кривцова В., Усатюк І. Переваги та зауваги щодо прийнятого 21 червня 2018 року Закону «Про національну безпеку України». *Актуальні проблеми державного управління*. 2018. Вип. 4. С. 64–69.
9. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 26.05.2015 р. № 287/2015. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/287/2015>
10. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392./2020. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/392/2020>
11. Бондаренко В. А., Єсімов С. С. Правове регулювання діяльності поліції щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина в країнах Європейського Союзу. *Соціально-правові студії*. 2019. Вип. 2. С. 28–36.
12. Ковалів М. В., Єсімов С. С., Лозинський Ю. Р. Правове регулювання правоохоронної діяльності : навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 323 с.
13. Про затвердження Порядку проведення огляду громадської безпеки та цивільного захисту Міністерством внутрішніх справ : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.05.2019 р. № 507. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/507-2019-%D0%BF#Text>
14. Нор У. М. Адміністративно-правове забезпечення безпеки громадян на залізничному транспорті : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. Львів, 2012. 234 с.
15. Нікіпелова Є. Генеза державної політики національної безпеки в Україні в контексті формування системи колективної безпеки в Європі. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2018. Вип. 2 (37). С. 26–34.

References

1. Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 19.06.2003 r. № 964-IV [On the Fundamentals of National Security of Ukraine: Law of Ukraine No. 964-IV of June 19, 2003]. *Zakonodavstvo Ukrainy (Legislation of Ukraine)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> [in Ukr.].

2. Pro Natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 r. № 2469-VIII [On the National Security of Ukraine: Law of Ukraine No. 2469-VIII of June 21, 2018]. *Zakonodavstvo Ukrainy (Legislation of Ukraine)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2469-19> [in Ukr.].
3. Kontseptsii (osnovy derzhavnoi polityky) natsionalnoi bezpeky Ukrainy: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 16.01.1997 r. № 3/97-VR [Concepts (foundations of state policy) of national security of Ukraine: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine No. 3/97-VR of 16.01.1997]. *Zakonodavstvo Ukrainy (Legislation of Ukraine)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3/97-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukr.].
4. Poslannia Prezydenta Ukrainy Verkhovnii Radi Ukrainy «Ukraina v 2006 rotsi: vnutrishnie i zovnishnie stanovyshe ta perspektyvy rozvytku» [Address of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine «Ukraine in 2006: Internal and External Situation and Development Prospects»]. Retrieved from <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2006-03/Expert-Book14-02-8f9cd.pdf> [in Ukr.].
5. Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 12.02.2007 r. № 105/2007 [On the National Security Strategy of Ukraine: Decree of the President of Ukraine No. 105/2007 of 12.02.2007]. *Zakonodavstvo Ukrainy (Legislation of Ukraine)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/105/2007> [in Ukr.].
6. Moseiko, A. H. (2019). Natsionalna bezpeka Ukrainy yak ob'ekt publichnoho administruvannya [National security of Ukraine as an object of public administration]. *Visnyk LDUVS im. E. O. Didorenka (Bulletin of E.O. Didorenko LDUVS)*, 2 (86), 42–52 [in Ukr.].
7. Bezzubov, D. O. (2018). Problemy teorii publichnoho administruvannya v sferi zabezpechennia natsionalnoi bezpeky [Problems of the theory of public administration in the field of national security]. *Naukovi zapysky Tsentralnoukrainskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Seriya : Pravo (Scientific notes of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University. Series: Law)*, 5, 45–49 [in Ukr.].
8. Kryvtsova, V., Usatiuk, I. (2018). Perevahy ta zauvahy shchodo pryiniatoho 21 chervnia 2018 roku Zakonu «Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy» [Advantages and remarks on the Law «On National Security of Ukraine» adopted on June 21, 2018]. *Aktualni problemy derzhavnogo upravlinnia (Actual problems of public administration)*, 4, 64–69 [in Ukr.].
9. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 6 travnia 2015 roku «Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy» : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 26.05.2015 r. № 287/2015 [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of May 6, 2015 «On the National Security Strategy of Ukraine»: Decree of the President of Ukraine No. 287/2015 of May 26, 2015]. *Zakonodavstvo Ukrainy (Legislation of Ukraine)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/287/2015> [in Ukr.].
10. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku «Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy» : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14.09.2020 r. № 392./2020. *Zakonodavstvo Ukrainy (Legislation of Ukraine)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/392/2020> [in Ukr.].
11. Bondarenko, V. A., & Yesimov, S. S. (2019). Pravove rehuliuвання діяльності поліції щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина в країнах європейського союзу [Legal regulation of police activities concerning the promotion of rights and freedom of man and citizen in the European Union countries]. *Sotsialno-pravovi studii (Social and legal studios)*, 2, 28–36 [in Ukr.].
12. Kovaliv, M. V., Yesimov, S. S., & Lozynskyi, Yu. R. (2018). Pravove rehuliuвання правоохоронної діяльності [Legal regulation of law enforcement]. Lviv: LvDUVS [in Ukr.].
13. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia ohliadu hromadskoi bezpeky ta tsyvilnoho zakhystu Ministerstvom vnutrishnikh sprav: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22.05.2019 r. № 507 [On approval of the Procedure for conducting a review of public safety and civil protection by the Ministry of Internal Affairs: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 507 of May 22, 2019]. *Zakonodavstvo Ukrainy (Legislation of Ukraine)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/507-2019-%D0%BF#Text> [in Ukr.].
14. Nor, U. M. (2012). Administratyvno-pravove zabezpechennia bezpeky hromadian na zaliznychnomu transporti [Administrative and legal provision of safety of citizens in railway transport]. Lviv [in Ukr.].
15. Nikipielova, Ye. (2018). Geneza derzhavnoi polityky natsionalnoi bezpeky v Ukraini v konteksti formuvannya systemy kolektyvnoi bezpeky v Yevropi [Genesis of state policy of national security in Ukraine in the context of the formation of a system of collective security in Europe]. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannya (Public administration and local self-government)*, 2 (37), 26–34 [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 04.03.2021

прийнята до друку 23.05.2021

The article: is received 04.03.2021

is accepted 23.05.2021

UDC (УДК) 342.336.71:65.012.32
JEL Classification: K 10; K 23

Проць Іванна Миколаївна,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: terezu-lev@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-6483-0121

ПРАВОВА ПРИРОДА ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ СТРАХУВАННЯ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Анотація. На підставі теоретико-правового аналізу наукових досліджень, чинного законодавства розглянуто правову природу страхування, яка обумовлена трьома ключовими підходами – економічним, матеріальним і правовим. Указано, що страхування – комплексний правовий інститут, до якого входять норми конституційного, цивільного, фінансового, адміністративного, трудового права, права соціального забезпечення, а правовідносини, що виникають із приводу страхування, мають публічно-правовий і приватноправовий характер.

Ключові поняття: правові відносини, страхування, фінансове право, публічно-правові та приватноправові відносини, комплексний правовий інститут.

Prots Ivanna,

PhD (Law), Associate Professor
of the Department of Administrative Law Disciplines,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: terezu-lev@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-6483-0121

LEGAL NATURE OF LEGAL RELATIONS IN THE FIELD OF INSURANCE: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECT

Abstract. On the basis of the systematic theoretical and legal analysis of scientific researches and the current legislation the legal nature of insurance which is caused by three key approaches – economic, material and legal is investigated. The economic essence of insurance is expressed through the category of monetary funds needed to cover unforeseen needs of society; the material nature of insurance is disclosed through the category of monetary funds, which are used to compensate for damage caused by natural disasters and unforeseen circumstances; the legal content of insurance is manifested through a set of rules governing economic relations related to the protection of the legitimate interests of individuals and legal entities, public entities. It is noted that insurance has all the main functions of the category of finance in financial law but in certain specific manifestations. It is stated that insurance is a complex legal institution, which includes the rules of constitutional, civil, financial, administrative, labor law, social security law, and legal relations arising in connection with insurance, which are public and private law.

Imperative norms of the field of financial law have priority in the regulation of public relations, formed in the organization of insurance, implementation of compulsory insurance, licensing of insurance entities, ensuring financial stability and solvency of insurers, on the reorganization of insurance companies, in the National Bank Ukraine's regulatory powers in the areas of insurance control and insurance supervision.

Key concepts: legal relations, insurance, financial law, public and private relations, complex legal institute.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-2-33-38

Вступ

Страховання має захищати майнові інтереси суспільства і держави, є важливим та необхід-

ним елементом наявної системи економічних відносин. Страховання – одна з найдавніших категорій суспільних відносин. Через механізм

страхування забезпечується захист громадян і господарюючих суб'єктів від несприятливих подій, стійкість господарської діяльності підприємств, безперервність суспільного відтворення. Унікальність механізму страхування полягає в тому, що він не тільки виконує функцію захисту майнових інтересів фізичних і юридичних осіб, а й вирішує чимало макроекономічних завдань держави шляхом реалізації страховиками діяльності з формування, належного розподілу і використання обов'язкових фондів соціального страхування, фонду обов'язкового страхування внесків, страхових фондів суб'єктів фінансової діяльності (далі – страхових грошових фондів), що зосереджуються в різних ланках фінансової системи держави. Страхування завжди досліджується як спеціальна, особлива фінансова послуга, що забезпечує оцінку і страхування ризиків та фінансового відшкодування втрат від настання таких ризиків. Аналіз особливостей і місця страхування в ціннісному розвитку фінансової системи держави та її стабільності нині набуває важливого значення.

Розвиток страхування доречно розглядати у загальному контексті еволюції глобальних і національних систем, на які, відповідно, впливають високі темпи розвитку і національних, і міжнародних фінансових ринків, багатоаспектна інтеграція, циклічні коливання, нестабільність міжнародних товарних і фінансових ринків, часті зовнішні шоки для національних економік.

Усі вказані процеси актуалізують необхідність забезпечення стабільності й ефективності національних і міжнародних, глобальних фінансових систем. Тому відбувається посилення потреби у забезпеченні фінансової стабільності.

Фінансова система є централізованою і такою, що орієнтується на банки, тому тенденції страхування багато в чому обумовлюються співвідношенням його розвитку з процесам у банківській сфері. В ХХІ столітті страхування ввійшло як одна з найбільш розвинених та ефективних сфер діяльності. Про це свідчать суми надходжень (доходів) страхових премій, які у світі щороку зростають швидше, ніж ВВП. Проте чимало дослідників страхової справи справедливо вважають, що рівень розвитку страхового ринку є одним із важливих показників економічного розвитку держави.

За допомогою страхування людина реалізує одну з найважливіших своїх потреб – потреба в безпеці.

Зміст страхування полягає в тому, що цей різновид (підвид) людської діяльності спрямований на захист майнових інтересів фізичних і юридичних осіб, які потерпіли у зв'язку

із настанням страхових випадків, визначених договором чи страховим законодавством, коштами страхових фондів, що формуються учасниками страхової справи.

Проблеми правовідносин у сфері страхування досліджено у багатьох роботах науковців і практиків, з-поміж яких значний внесок зробили О. Ф. Андрійко, В. П. Нагребельний, Д. А. Бекарська, Л. К. Воронова, Р. О. Гаврилюк, Л. В. Гуцаленко, В. А. Дерій, О. О. Дмитрик, І. О. Кресіна, М. М. Коцупатрій, І. І. Кучеров, М. П. Кучерявенко, М. М. Марченко, А. О. Монаєнко, О. О. Репетько, О. М. Ярошенко та ін.

З огляду на державну та соціальну значущість страхування, особливої уваги й осмислення вимагає наукова невизначеність із низки питань, зокрема щодо правової природи правових відносин, пов'язаних з формуванням концептуальних основ фінансово-правового регулювання страхової справи в Україні.

Метою статті є дослідження правової природи правовідносин у сфері страхування.

1. Структура правових відносин у страхуванні

Суспільні відносини, що виникають у сфері страхування, мають комплексний характер і одночасно врегулюються з боку норм конституційного, цивільного, фінансового, адміністративного, трудового права, права соціального забезпечення.

Для встановлення правової природи саме фінансових відносин у сфері страхування потрібно виявити особливості регулятивного впливу норм окремих галузей національного права на суспільні відносини, що формуються в зазначеній сфері.

Конституційне право України закріплює основні та базові принципи, що мають значення для всіх інших галузей національного права. Нормами Конституції України закріплюються положення, що стосуються охорони здоров'я та надання медичної допомоги, гарантування соціального забезпечення за віком, у випадку хвороби, інвалідності, втрати годувальника тощо.

Норми цивільного права регламентують договірні відносини у сфері страхування, ґрунтовані на диспозитивних засадах правового регулювання. Зазначені норми закріплюють підстави виникнення, зміни та припинення цивільних правовідносин у сфері страхування, визначають права й обов'язки суб'єктів цих відносин, підстави звільнення страховиків від обов'язків за страховими зобов'язаннями тощо.

Фінансові правовідносини у сфері страхування, що складаються в процесі діяльності з

формування, розподілу та використання страхових грошових фондів, є за своєю правовою природою двосторонніми, а матеріальною базою слугує рух грошових коштів. Фінансові правовідносини у сфері страхування характеризуються як державні владно-майнові відносини [1].

Унаслідок цього однією із сторін у зазначених правовідносинах є держава в особі уповноважених органів державної влади, органів місцевого самоврядування, Національного банку України, які наділяються державно-владними повноваженнями, а іншою – інші супідрядні суб'єкти, які не наділені владною компетенцією.

Однак слід підкреслити, що ознака державно-владних майнових відносин характерна для адміністративних правовідносин, які виникають, змінюються та припиняються в процесі організації виконавчо-розпорядчих органів, у ході управлінської діяльності держави на основі імперативного методу правового регулювання, що характерний також для галузі фінансового права.

Але, якщо в адміністративному праві, зокрема при врегулюванні адміністративних відносин у сфері страхування, використовуються такі способи правової регламентації, як імперативні приписи, дозволи, заборони тощо, то специфіка методу фінансового права відображається в поєднанні таких способів правового регулювання: позитивного зобов'язання, заборони, дозволу, узгодження, правових рекомендацій, заохочень, договірно-правового регулювання.

У фінансовому праві, зокрема при врегулюванні фінансових відносин у сфері страхування, допускаються менш жорсткі відносини влади та підпорядкування. Підпорядкованість суб'єктів фінансових відносин виникає виключно у межах правових зв'язків, що формуються у сфері збирання, розподілу та використання страхових грошових фондів, має гнучкий, функціональний характер.

Гнучкість владно-підпорядкованого зв'язку виявляється у тому, що в складних фінансових правовідносинах, зокрема у сфері страхування, одна і та ж група суб'єктів одночасно може займати владне і підлегле становище (наприклад, Національний банк України).

Норми адміністративного права, своєю чергою, регламентують і координують діяльність органів виконавчої влади України, діяльність між адміністрацією органів місцевого самоврядування та адміністрацією державних організацій, установ, підприємств, інші вертикальні (структурні) суспільні відносини у сфері страхування.

Норми трудового права регламентують суспільні відносини у сфері страхування, пов'язані з організацією праці працівників у страхових організаціях, прийомом на роботу та звільненням, визначенням режиму праці та відпочинку, інші питання. Зазначені положення мають загальне призначення та загальні принципи, характерні для всіх галузей національного права, різних видів господарської діяльності, тому вони повинні розглядатися виключно у межах трудового права.

Доцільно виокремити певні правові норми, які не регламентують суспільні відносини у сфері страхування, оскільки вони не включаються у предмет правового регулювання, не мають ознак страхового характеру. Майнові зобов'язання, які виникають між страховиком і страхувальником, регламентуються нормами цивільного права [2].

У частині соціального страхування, що є відокремленою формою страхування, формуються суспільні відносини між страховиком і страхувальником у зв'язку з виконанням взятих зобов'язань перед застрахованими особами з соціального забезпечення, що реалізується за рахунок страхових виплат, надання необхідної допомоги, пенсій і інших видів страхового забезпечення у разі настання страхового випадку. Зазначені суспільні відносини регулюються нормами права соціального забезпечення у поєднанні диспозитивного й імперативного методів правового регулювання при домінуванні останнього, що має розпорядчий характер.

У фінансовому праві регламентація досліджуваних відносин здійснюється переважно за допомогою імперативного методу правового регулювання. У наявності чітке розмежування норм фінансового права та права соціального забезпечення, що регламентують суспільні відносини у сфері страхування.

2. Правова природа страхових правовідносин

Варто зазначити, що в юридичній науці ведуться дискусії з приводу встановлення правової природи страхування.

Здійснення Національним банком України повноважень із регулювання, страхового контролю та страхового нагляду, не входять до цивільних правовідносин, а зачіпають інтереси суспільства, піддаються регламентації нормами публічного права, насамперед галузі фінансового права.

Особливий науковий інтерес викликає позиція вчених щодо правової регламентації суспільних відносин у сфері страхування: при співвіднесенні приватного та публічного в регулюванні суспільних відносин у сфері стра-

хування немає чіткої лінії демаркації, оскільки в першому і в другому випадках завжди є відступ у бік протилежного принципу. Головним елементом, що об'єднує приватні та публічні аспекти у страхуванні, є соціально-економічна природа страхування. Правові відносини доцільно поділити на групи залежно від суб'єкта правовідносин і галузевої належності правових норм, які регулюють ці відносини: основні та супутні (адміністративно-правові) й додаткові (цивільно-правові) [3, с. 17].

О. І. Ледвій розглядає страхування з погляду комплексного правового утворення у контексті підприємницької діяльності. Однак, будучи комплексним правовим утворенням, страхування позбавляється свого предмета й методу правового регулювання в їх звичайному розумінні [4, с. 155–156].

Цікавою є позиція О. М. Зайця, який включив страхування у предмет фінансового права та призначив його як фінансово-страхове право, що представляє комплексний правовий інститут, який охоплює норми фінансового, цивільного, трудового права і права соціального забезпечення [5, с. 327].

У науковій літературі є думки, що норми, які регулюють суспільні відносини у сфері організації страхової справи, реалізації контролю та нагляду за суб'єктами страхової справи, становлять комплексну галузь права. Поява безлічі нових галузей права може призвести до розмиття кордонів правового регулювання суспільних відносин у сфері страхування, зайвої диференціації правової регламентації.

Нині у загальній теорії права нема єдиної думки з приводу існування комплексних галузей права. О. С. Койчева, розглядаючи банківське право у системі фінансово-правових дисциплін, зазначає, що банківське право не може бути комплексною галуззю права, оскільки не має істотної ознаки самостійності, що характерна окремим галузям права [6, с. 170].

У зазначеному контексті доцільно розглядати страхування з погляду комплексного інституту законодавства.

Варто окремо проаналізувати позицію, яка розглядає сукупність норм, що регулюють суспільні відносини у сфері страхування, як підгалузь фінансового права. Цей висновок формується виходячи з визначення страхування як складової фінансової діяльності держави, проте не бере до уваги всі суспільні відносини у сфері страхування, що підлягають урегулюванню з боку норм суміжних галузей національного права.

Розвиток страхової системи й ефективне функціонування в регіонах України є проблематичні без створення умов для посилення кон-

курентції на місцях. Державне фінансове адміністрування має враховувати фінансовий стан і реальну грошову масу й чимало інших чинників, що характеризують рівень соціально-економічного розвитку різних регіонів держави [7, с. 16].

О. П. Підцерковний зазначає, саме тому на часі напрацювання нового доктринального бачення національних страхових правовідносин, переосмислення категоріального апарату з погляду підвищення ефективності страхування, визначення перспективних напрямів правових удосконалень у страховій сфері та загалом формування сучасної концепції правового впливу на страхові відносини у сфері господарювання [8].

Найбільш об'єктивно видається позиція тих учених, які відносять страхування до комплексного правового інституту, що інтегрує норми приватного та публічного права. Цей висновок обґрунтовується тим, що суспільні відносини у сфері страхування регулюються нормами різних галузей національного права – конституційного, цивільного, фінансового, адміністративного, трудового права та права соціального забезпечення [9, с. 115].

Можна виокремити дві групи суспільних відносин у сфері страхування:

1. Суспільні відносини, що формуються під час організації страхової справи, реалізації обов'язкового страхування, ліцензування діяльності суб'єктів страхової справи, забезпечення фінансової стійкості та платоспроможності страховиків, санації страхових організацій, здійснення Національним банком України повноважень із регулювання, страхового контролю та страхового нагляду. В цьому разі суспільні відносини мають публічно-правову природу, оскільки вони зачіпають інтереси суспільства та піддаються регламентації нормами публічного права, насамперед галузі фінансового права.

2. Інші відносини, пов'язані із забезпеченням страхового захисту прав і законних інтересів суб'єктів, що підлягають урегулюванню з боку норм суміжних галузей національного права. Перша група відносин регулюється нормами фінансового права. У цих відносинах однією зі сторін є держава в особі уповноважених органів державної влади, органів місцевого самоврядування, Національного банку України, наділених державно-владними повноваженнями, а інший – учасники суспільних відносин у сфері страхування, чий майнові інтереси підлягають захисту з боку держави.

При дослідженні фінансової сутності страхування необхідно виходити з двох головних складових – обов'язкова наявність грошових

і перерозподільних відносин, тобто існування фінансово-економічних відносин.

Можна констатувати: діяльність страховиків безпосередньо пов'язана з формуванням, розподілом і використанням страхових грошових фондів, що слугує основою для безперервного та безперебійного процесу відтворення.

Витрачання страхових ресурсів здійснюється виключно в суворо визначених випадках, отже, страхуванню характерна ознака цільового використання створюваного фонду. Цей процес здійснюється у грошовій формі, тому фінансові відносини, які є в основі страхування, виражаються через оборот грошових коштів, тобто є грошовими відносинами. Страхування нерозривно пов'язане з поняттями фінанси та кредит, тому це особлива форма грошових відносин, що реалізуються через систему фінансів страхових організацій [10, с. 86].

Категорія фінанси охоплює грошові відносини, що формуються в процесі становлення, розподілу та використання публічних фондів (зокрема страхових грошових фондів). Страхування пов'язане з поняттям кредит. Ознака, що вказує на цю обставину, – зворотність коштів страхового фонду.

На відміну від кредиту, який повинен бути повернутий у певний проміжок часу, в страхуванні сплата страхового відшкодування застрахованій особі здійснюється виключно при настанні конкретного, визначеного законом або договором страхового випадку.

Страхування характеризується імовірнісним характером відносин. Розглядаючи перерозподільний характер фінансово-економічних відносин у сфері страхування, потрібно підкреслити, що базисом є факт перерозподілу грошових коштів між учасниками суспільних відносин у сфері страхування.

Виокремлена ознака є істотною, тому що за допомогою наявних перерозподільних відносин зацікавлені особи, які вклали кошти у страховий фонд, при настанні певних страхових випадків можуть отримати набагато більший результат, виражений у грошовій формі, ніж той, який був вкладений.

Перерозподільний характер фінансово-економічних відносин у сфері страхування

пов'язаний із процесом розподілу, перекладання збитків на зацікавлених у цьому осіб.

Цей процес забезпечує своєчасні страхові виплати в установленому розмірі. Зазначена ознака виявляється через замкнутість перерозподільних відносин. Окрім розкладки по колу осіб, виділяються також розкладка за часом і розкладка у просторі.

Висновки

Аналіз правової природи страхування дав змогу сформулювати наступне:

– по-перше, правова природа страхування обумовлена трьома ключовими підходами – економічним, матеріальним і правовим. Економічна сутність страхування виражається через категорію грошові фонди, необхідні для покриття непередбачених потреб суспільства та його членів; матеріальна природа страхування розкривається через категорію грошові фонди, які використовуються для відшкодування збитку, що виник у результаті стихійний лих і непередбачених обставин; правовий зміст страхування виявляється через сукупність норм, що регулюють економічні відносини, пов'язані із захистом законних інтересів фізичних і юридичних осіб, публічно-правових утворень;

– по-друге, страхуванню притаманні всі основні функції категорії фінансів у фінансовому праві, але у певних специфічних виявах;

– по-третє, страхування – комплексний правовий інститут, до якого входять норми конституційного, цивільного, фінансового, адміністративного, трудового права, права соціального забезпечення, а правовідносини, що виникають із приводу страхування, мають публічно-правовий і приватноправовий характер.

Імперативні норми галузі фінансового права мають пріоритет у регулюванні суспільних відносин, що формуються при організації страхової справи, реалізації обов'язкового страхування, ліцензуванні діяльності суб'єктів страхової справи, забезпеченні фінансової стійкості та платоспроможності страховиків, щодо санацій відносно страхових організацій, у здійсненні Національним банком України повноважень з регулювання, у сферах страхового контролю та страхового нагляду.

Список використаних джерел

1. Про страхування : Закон України від 07.03.1996 р. № 85/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/85/96-%D0%B2%D1%80>
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15>
3. Бортник Н. П., Єсімов С. С. Адміністративно-правові відносини у сфері обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2015. № 825. С. 9–17.

4. Ледвій О. І. Адміністративно-правове регулювання страхування як виду підприємницької діяльності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2019. Вип. 21. С. 154–160.
5. Заяць О. М. Ознаки інституту страхування, які відносять його до системи фінансового права. *Форум права*. 2013. № 1. С. 323–327.
6. Койчева О. С. «Банківське право» у системі фінансово-правових дисциплін. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 169–172.
7. Бортник Н. П., Єсімов С. С. Адміністративно-правові відносини при здійсненні державного фінансового адміністрування Національним банком України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2015. № 827. С. 9–16.
8. Підцерковний О. П. Проблеми дослідження страхових правовідносин у контексті їх спрямування на розвиток галузей економіки. 24.02.2020. Платформа стратегічної та законотворчої аналітики. URL: <https://coordynata.com.ua/problemi-doslidzenna-strahovih-pravovidnosin-u-konteksti-ih-spramuvanna-na-rozvitok-galujej-ekonomiki>
9. Воронова Л. К. Фінансове право України : підручник. Київ : Прецедент, 2006. 438 с.
10. Ковалів М. В., Єсімов С. С., Проць І. М., Лозинський Ю. Р. Правове регулювання фінансового контролю в Україні : навч. посіб. Львів : ЛДУВС, 2018. 267 с.

References

1. Pro strakhuvannya: Zakon Ukrayiny vid 07.03.1996 r. № 85/96-VR [On insurance: Law of Ukraine of March 7, 1996 № 85/96-VR]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/85/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukr.].
2. Tsyvil'nyy kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 16.01.2003 r. № 435-IV [Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine of January 16, 2003 № 435-IV]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15> [in Ukr.].
3. Bortnyk, N. P., & Yesimov, S. S. (2015). Administratyvno-pravovi vidnosyny u sferi obov'yazkovoho strakhuvannya tsyvil'noyi vidpovidal'nosti vlasnykiv transportnykh zasobiv [Administrative and legal relations in the field of compulsory civil liability insurance of vehicle owners]. *Visnyk Natsional'noho universytetu «L'viv's'ka politekhnika». Seriya: Yurydychni nauky (Bulletin of the National University) Lviv Polytechnic». Series: Legal Sciences*, 825, 9–17 [in Ukr.].
4. Ledviy, O. I. (2019). Administratyvno-pravove rehulyuvannya strakhuvannya yak vydu pidpryemnyts'koyi diyal'nosti [Administrative and legal regulation of insurance as a type of business activity]. *Visnyk Natsional'noho universytetu «L'viv's'ka politekhnika». Seriya: Yurydychni nauky (Bulletin of the National University) Lviv Polytechnic». Series: Legal Sciences*, 21, 154–160 [in Ukr.].
5. Zayats', O. M. (2013). Oznyaky instytutu strakhuvannya, yaki vidnosyat' yoho do systemy finansovoho prava [Signs of an insurance institution that relate it to the system of financial law]. *Forum prava (Law Forum)*, 1, 323–327 [in Ukr.].
6. Koycheva, O. S. (2021). «Bankivs'ke pravo» u systemi finansovo-pravovykh dystsyplin [«Banking Law» in the system of financial and legal disciplines]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal (Legal scientific electronic journal)*, 1, 169–172 [in Ukr.].
7. Bortnyk, N. P., & Yesimov, S. S. (2015). Administratyvno-pravovi vidnosyny pry zdiysnenni derzhavnoho finansovoho administruvannya Natsional'nym bankom Ukrayiny [Administrative and legal relations in the implementation of public financial administration by the National Bank of Ukraine]. *Visnyk Natsional'noho universytetu «L'viv's'ka politekhnika». Seriya: Yurydychni nauky (Bulletin of the National University) Lviv Polytechnic». Series: Legal Sciences*, 827, 9–16 [in Ukr.].
8. Pidtserkovnyy, O. P. (2020). Problemy doslidzhennya strahovykh pravovidnosyn u konteksti yikh spryamuvannya na rozvytok haluzej ekonomiky [Problems of research of insurance legal relations in the context of their direction on development of branches of economy]. 24.02.2020. Platforma stratehichnoyi ta zakonotvorchoyi analityky (Platform of strategic and legislative analysis). Retrieved from <https://coordynata.com.ua/problemi-doslidzenna-strahovih-pravovidnosin-u-konteksti-ih-spramuvanna-na-rozvitok-galujej-ekonomiki> [in Ukr.].
9. Voronova, L. K. (2006). Finansove pravo Ukrayiny [Financial law of Ukraine]. Kyiv: Pretsedent [in Ukr.].
10. Kovaliv, M. V., Yesimov, S. S., Prots', I. M., & Lozyns'kyy, Yu. R. (2018). Pravove rehulyuvannya finansovoho kontrolyu v Ukrayini [Legal regulation of financial control in Ukraine]. L'viv: LDUVS [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 04.04.2021
 прийнята до друку 10.06.2021
 The article: is received 04.04.2021
 is accepted 10.06.2021

UDC (УДК) 340.12: [34:174]

Савайда Олена Іванівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
конституційного та міжнародного права
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: savaida@i.ua
ORCID ID: 0000-0003-2035-2604

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ ФОРМУВАННЯ ДЕОНТОЛОГІЧНИХ ЗАСАД ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: РЕТРОСПЕКТИВА ІДЕЙ ІЄРЕМІ БЕНТАМА

Анотація. Досліджено формування деонтологічних засад правоохоронної діяльності в межах філософсько-правового дискурсу на основі аналізу наукового доробку І. Беніама. Розглянуто основні критерії, які висувуються науковцями до професійної складової через призму моральних вимог і різних видів культури. Акцентовано на доцільності усвідомлення рівня морального переконання правоохоронцем свого покликання у суспільних і правових відносинах, насамперед, що стосується захисту прав і свобод людини та громадянина. Йдеться про необхідність усвідомлення правоохоронцем значення своєї соціальної місії як охоронців права і свободи.

Ключові поняття: деонтологія, благо, цінність, суспільний інтерес, норми професійної поведінки.

Savayda Olena,
PhD (Law), Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of Theory and History of State and Law,
Constitutional and International Law,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: savaida@i.ua
ORCID ID: 0000-0003-2035-2604

PHILOSOPHICAL AND LEGAL FORMATION OF DEONTOLOGICAL PRINCIPLES OF LAW ENFORCEMENT: A RETOSPECTIVE OF THE IDEAS OF JEREMY BENTHAM

Abstract. The article analyzes the historiography of the development of deontological knowledge and examines the main scientific works of the English philosopher and jurist Jeremiah Bentham, which are devoted to the problems of deontology. The main basic criteria set by a scientist for the professional component through the prism of moral requirements and various types of culture are considered, and attention is drawn in particular to the deontological foundations in law enforcement activities.

We are talking about the need for law enforcement officers to realize the importance of their social mission as Guardians of law and freedom, who are obliged to risk their own lives in countering crime and offenses, and prevent violations of the rights and freedoms of citizens in their professional activities. This requirement of the deontological foundations of law enforcement has both a legal and moral dimension.

Exploring and revealing the content of deontological foundations, attention is focused on the two main social regulators of social relations as morality and law. It is also noted that Ukraine, along with other European countries in its arsenal in the regulation of social relations has common values (meaning democratic, legal values), such as good (according to Je. Bentham), which is equated to natural and legal values.

Therefore, in their professional activities and the regulation of public relations (especially conflicts), first of all, law enforcement agencies must adhere to such a specified value as good.

The main theory of Je. Bentham – utilitarianism is also mentioned. The main idea of which is what needs to be done for the greatest happiness of the greatest number of people. And therefore, to denote the utilitarian

system of ethics Je. Bentham introduces such a new concept as "deontology" – the doctrine of the right, proper (not only in life but also in professional activities).

Key concepts: deontology, good, value, public interest, norms of professional behaviour.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-2-39-44

Вступ

Дедалі частіше в сучасному суспільстві виникає питання стосовно рівня професіоналізму різних спеціалістів. Безперечно, є чимало чинників, які впливають на рівень та якість професійної діяльності фахівців. З-поміж таких чинників ми зосереджуємося на деонтологічних основах професійної діяльності, досліджуємо розвиток деонтологічних ідей (їх виникнення, головні складові, водночас акцентуємо на деонтологічні основи, які використовуються в правоохоронній діяльності.

Потрібно зазначити, що нині в науковій літературі проблемі деонтології та деонтологічним засадам приділяють значну увагу. Такі вчені, як С. Д. Гусарев, С. С. Сливка, О. Д. Тихомиров проаналізували історіографію, виникнення та розвиток юридичної деонтології. О. М. Бандурка подав загальну характеристику вказаного явища. Проте вважаємо за доцільне зауважити саме на деонтологічні основи, які використовуються в сучасній правоохоронній діяльності.

Мета статті полягає в теоретичному та природно-правовому пізнанні й оцінюванні проблемних моментів деонтологічних засад та основ, зокрема й у правоохоронній діяльності, на основі наукових праць І. Бентама.

1. Основні деонтологічні ідеї в наукових працях англійського філософа та правника І. Бентама

Перед тим, як мовити про деонтологію в будь-якій сфері людської діяльності, з'ясуємо етимологію (значення) слова «деонтологія». Так, «онтологія» (з грец. *ontos* – суще, а *deon* (*deontos*) – потрібне, необхідне і логія – слово, поняття, вчення) – це розділ філософії, вчення про буття, належне буття [1, с. 49].

Термін «деонтологія» запроваджений у науковий обіг англійським філософом і правознавцем І. Бентамом. Його доктринальне вчення має назву «утилітаризм» (з латинської *utilitas* – користь (благо), вигода). Основним трактатом І. Бентама на цю тему є «Вступ до принципів моралі та законодавства» [2]. Зазначене вчення використовується для вивчення проблем, пов'язаних із належним ставленням особи-фахівця до виконання своїх професійних обов'язків.

У сучасній моральній філософії деонтологія є одним із тих видів нормативних тео-

рій, щодо яких вибір є морально необхідним, забороненим або дозволеним. Тобто деонтологія потрапляє в сферу моральних теорій, які спрямовують і оцінюють наш вибір того, що нам потрібно робити (деонтологічні теорії), на відміну від тих, що спрямовують і оцінюють, якою ми є людиною і якою ми повинні бути [3].

Філософська категорія «благо» співвідноситься із категорією цінностей (йдеться і про матеріальні, і про духовні цінності суспільства). Як зазначають науковці, все, що цінне для людини взагалі, називається вище благо [4, с. 31]. Учені та політики Європи зауважили, що єднальним чинником Європейського Співтовариства є демократичні цінності, під якими мають на увазі й низку правових цінностей таких, як демократія, свобода (зокрема свобода слова, віросповідання, особиста свобода – як заперечення рабства), верховенство права, вільна (ринкова) економіка, повага до прав та свобод людини тощо. Одним із аргументів набуття Україною членства в ЄС є визнання державами ЄС того факту, що Україна як європейська держава поділяє спільну історію та спільні цінності із державами-членами і налаштована підтримувати такі цінності [5]. Отже, саме зазначені цінності об'єднують людей і спільноти, а надалі виявляються в їхній професійній діяльності.

І. Бентам є одним із мислителів світового рівня, чие життя і діяльність були пов'язані з Україною. Він був адвокатом і вченим, юристом, філософом, соціологом та економістом. Близько року прожив в Україні (біля Кременчука, 1786–1787 рр.). Тут він написав працю «Захист лихви» і трактат «Паноптикон» про раціональне влаштування в'язниць. Основними його працями вважають «Нарис про правління» (1776), «Захист лихварства» (1787), «Вступ до основних положень моралі та законодавства» (1789), «Нарис нового плану організації судових установ у Франції» (1790) [6, с. 339]. Тут відбулося вражаюче для англійського юриста зіткнення з суспільно-правовою дійсністю Російської імперії. «Джентльмени», які отримували жалування не більше 600 рублів на рік, програвали в карти по 800 рублів за день (йдеться про неспіврозмірність офіційних доходів держслужбовця із реальними – тобто їх незаконність, очевидно такими, що мають корупційну складову) [7, с. 35]. І. Бентам ува-

жав російське кріпацтво, яке існувало майже до кінця XIX століття, формою ганебного рабства.

Термін «деонтологія» вжито ним і роз'яснено у праці «Деонтологія, або наука про мораль», що була опублікована у 1834 році (Deontology or The Science of Morality. V. 1–2, 1834) [8, с. 42]. Зазначений твір І. Бентама, засновника утилітаристської філософії моралі, було опубліковано через два роки після його смерті. Утилітаризм І. Бентама ґрунтувався на раціоналізмі філософії права Просвітництва, він відповідав поглядам щодо індивідуалізму й лібералізму, ідей свободи слова, свободи конкуренції і торгівлі. На основі концепції його утилітаристської філософії головним є питання: що необхідно зробити для найбільшого щастя (блага) якомога більшої кількості людей, що, своєю чергою, закладає основи моралі для особи безпосередньо та й для політики держави зокрема.

На нашу думку, нині це поняття отримало практичне застосування у дещо зміненій словесній конструкції – «суспільний інтерес». Власне для позначення утилітаристської концепції І. Бентам запровадив нове поняття – «деонтологія» (з грец. *deon, deontos* – належний, потрібний) як учення про правильне, належне в бутті особи та суспільства.

Фактично І. Бентам як основоположник деонтологічного підходу розробив модель науки про норми професійної поведінки особи. В своїй праці «Деонтологія, або наука про мораль» він визначив новий розділ етики, що досліджував проблеми співвідношення моралі та права, проблеми обов'язку, моральних вимог і нормативів діяльності фахівця, визначених соціальною необхідністю.

І. Кант стверджував, що саме поняття добра є похідним від поняття обов'язку. Добром ми називаємо саме те, чого вимагає від нас обов'язок [9, с. 321]. Тобто спроба визначити благо без обов'язку дає лише емпіричне уявлення про предмет задоволення, але не дає розуміння поняття про природу моральної сторони добра (для себе також).

Відповідно до визначення, поданого у Словнику іншомовних слів, «деонтологія» – це розділ етики, що вивчає проблеми обов'язку, сфер обов'язкового, всі форми моральних вимог та співвідношення їх» [10, с. 123]. Своєю чергою, етика для І. Бентама поділена на дві сфери [2]. Перша сфера етики – це коли одна людина каже іншій, що вона повинна щось робити. Інша сфера етики охоплює все – від законів до соціальних норм, і все, що між ними відбувається (наприклад, заборона, дозвіл чи винагорода за певні дії).

І. Бентам уважав, що завдання деонтолога полягає у тому, щоб дати соціальним моти-

вам усю силу мотивів особистих. Його мета – осмислення взаємозв'язку між особистим інтересом і обов'язком, зокрема громадським обов'язком (суспільним інтересом). Науковець, створюючи свою концепцію, оперував поняттями «обов'язок», «належне», «індивідуальна етика», «державна моральність», «приватні та громадські обов'язки». Добре розуміючи нерозривність моралі та права, він зазначав, що етика і мистецтво законодавства завжди є поруч.

Як зазначено І. Бентамом, джерелом деонтології є принцип корисності (утилітаризм). Проте під користю мається на увазі не матеріальні блага, а добро (благо), яке втілене у внутрішніх переконаннях особи, і яке згодом має перетворитися чи перетворюється в корисну (добру) правильну дію або належну поведінку, за яким вчинок є вартим, або не заслуговує схвалення, залежно від збільшення або зменшення «суми загального блага чи щастя».

Корисність означає ту властивість предмета, за допомогою якої він прагне принести вигоду, перевагу, задоволення, добро або щастя, або запобігати шкідливим випадкам, стражданню, злу або нещастям тих, чиїх інтересів вона стосується: якщо це стосується суспільства загалом, то щастя суспільства; якщо окремого індивіда, то щастя цього індивіда [5, с. 340].

Певною мірою вказане поняття загального блага збігається з поняттям «суспільний інтерес», чи інтересом суспільства й особи, які в ідеалі мають збігатися, адже людина є істота і соціальна, і індивідуальна водночас.

Тобто йдеться про збігання суспільного інтересу й особистих (внутрішніх переконань) особи-фахівця під час виконання та провадження своєї професійної діяльності. Очевидно йдеться про належне виконання особою своїх фахових обов'язків, у чому зацікавлене суспільство, що становить, так би мовити, суспільний інтерес, загальне благо. Питання відповідності поведінки правника чи правоохоронця певним моральним нормам суспільства пов'язане із активним розвитком правових знань.

І. Бентам зазначає, що слово «обов'язок» означає певні обмеження. Тому, якщо використовувати його у тому ж сенсі, що й завжди, воно не стане загальнообов'язковим правилом поведінки. Кожна людина передусім дбає про свої інтереси. А відтак людина вважатиме за необхідне діяти саме в своїх інтересах. Особа має визначитися зі своїми інтересами, а обов'язок має підпорядковуватися їм і бути максимально наближеним до них.

Однак, що детальніше розглядається предмет, то очевиднішою виявляється узгодженість між інтересом і обов'язком. Відпо-

відно до деонтологічного підходу, обов'язком людини не може бути те, що не відповідає її інтересам. Деонтологія вчить людину правильно оцінювати свої інтереси та обов'язки, а за допомогою їх дослідження можна виявити спільне. Дуже поширеною є думка, що людина мусить пожертвувати своїми інтересами заради обов'язків. Однак І. Бентам зазначає, що за таких умов особа перестає бути щасливою. Категорія «обов'язок» завжди використовувалася під час трактування моральної поведінки людини [11, с. 18]. На думку І. Бентама, аморальні дії – це прорахунок у формуванні своїх інтересів. Призначення деонтології полягає у тому, що показати, «як сформувані інтереси, що будуть кореспондуватися обов'язками» [11, с. 15]. Адже, як зазначалося, для людини природно намагатися вчиняти дії, що, як вона вважає, може принести їй найбільше задоволення.

Тобто І. Бентам висуває нову підставу схвалення тих чи інших дій – це здатність дії збільшувати щастя, а підставою для відмови є здатність дії (вчинку) зменшити щастя. Англійський утилітарист намагається розвинути цей принцип у всій його повноті – скрізь, де є частка щастя, нехай і невелика, без ознак зла, буде підстава для схвалення дії, хоча це не обов'язково свідчить про її чесноту.

Науковець, розглядаючи добродієсне життя, зосереджується на двох основних чеснотах, а саме на розсудливості та доброзичливості. Все добро, що робить прихильник утилітаризму в світі, – це або вияви розсудливості, або доброзичливості. Дії, що сприяють власному щастю, потрапляють під розсудливість, тоді як дії, що зумовлюють щастя інших, потрапляють під доброзичливість [12]

Чеснота – це засіб подолання труднощів, у результаті чого людина досягає щастя. В світі може бути і є багато добра, створення якого не було обумовлене жодною чеснотою. Чеснота – це перевага, що надається більшому добру порівняно з меншим, але до неї звертаються, якщо є потреба збільшити обсяг блага у суспільстві. В егоїстичній частині передумов поведінки – це відхід від сьогоденного щастя заради далекої особистої винагороди. У соціальній частині, – це відмова людини від задоволення для отримання більшого обсягу задоволення для інших членів суспільства – своїх близьких, друзів. Пригадайте Євангеліє від Івана: «Ніхто більшої любові не має над ту, як хто свою душу поклав би за друзів своїх» [13] як пояснення хресної жертви Христа заради спасіння світу, або як абстрактну істину, або як заповідь допомагати ближнім. Ідеться про те, що 10 заповідей християнства належать до

моральних імперативів соціуму, і є імплементовані як в англосаксонську (острівну), так і континентальну (континентальна Європа, зокрема й Україна) правові доктрини.

2. Застосування деонтологічних знань та основ у правоохоронній діяльності

Розглядаючи наукові праці відомого вченого про деонтологічні знання, ми б хотіли транслювати ці основи на правоохоронну діяльність. На нашу думку, результат діяльності правоохоронця залежить від особистої його добродієсності та розсудливості як головних чеснот людини, та його належного ставлення до виконання свого професійного обов'язку. Такі вимоги і стандарти добродієсності розробляються сучасною юридичною наукою і запроваджуються в правоохоронну діяльність.

Також не потрібно забувати, що І. Бентам був одним із перших, хто використав слово «responsibility» («відповідальність»), який у своєму творі «Фрагмент про правління» (1776 р.) під «*responsibility of governors*» («відповідальність правителів чи державних управлінців») висвітлює їхній обов'язок відповідати перед громадянами за свої дії і вчинки [8, с. 94], що також підтверджує наповнення деонтології вказаною категорією. Відтак поняття відповідальності й обов'язку є важливими категоріями деонтології правоохоронної діяльності.

Для належного й потрібного в деонтологічних основах найбільш характерним є внутрішнє ставлення особи-фахівця до реальної дійсності, що найбільше виявляється в професійних обов'язках особи (це дуже характерно для спеціалістів, які дотичні до права): міркуванні, розумінні, сприйнятті, спілкуванні, прийнятті рішень (корисного, правильного, дієвого, ефективного), пізнанні явища, вчиненні корисних і позитивних дій тощо.

Залежно від виду професії та сфери діяльності людини є різні види деонтології. Актуальною та найбільш розробленою (дослідженою) залишається звичайно ж медична деонтологія. Зацікавленість медичною деонтологією полягає в тому, що найбільш цінним для людини є та залишається її життя, здоров'я, яке часто залежить від лікарів і медичних працівників й відтак належного (якісного) виконання ними своїх професійних обов'язків.

Проводячи паралель між медичною сферою та правовою, зокрема із сферою правоохоронної діяльності, можна стверджувати, що правники, зокрема правоохоронці, мають справу з однаково важливими цінностями (життя людини, її права і свободи, доля, психічне здоров'я, життєвий шлях). Тут можна зауважити, що деонтологія в праві (правоохо-

ронній діяльності) також відповідає за життя та здоров'я, як і медична.

Людству завжди було характерне тяжіння до стабільних принципів, норм, стандартів, до конкретизації етичних, загальносоціальних ідеалів, стандартів, орієнтирів поведінки. Йдеться про такі культурні явища, як мораль, релігія і право, як основні механізми регулювання суспільних відносин [14, с. 12]. Власне у межах права і є деонтологічні основи правоохоронця, що вивчають вимоги до професійної поведінки й етичні стандарти в сфері правоохоронної діяльності.

Тому, на нашу думку, зазначене висуває неабиякі вимоги до переліку компетентностей і моральних якостей, якими має володіти правоохоронець. Погодьтеся, не кожному до снаги виконувати професійні обов'язки в умовах соціальних і правових конфліктів, не кожна людина може впоратися з морально-психологічним навантаженням, пов'язаним із боротьбою зі злочинністю чи захистом національної безпеки. Правоохоронна діяльність значною мірою пов'язана із реальним ризиком для життя і здоров'я особи правоохоронця і на службі, і поза нею, з огляду на безперервність виконання ним своїх службових обов'язків.

Отже, вказане впливає на морально-вольові характеристики, вимагає від правоохоронця неабиякої сміливості та впевненості у собі. Відповідно, така практична діяльність передбачає високі вимоги і стандарти професійної діяльності, що поєднані в поняття «обов'язок, професійний обов'язок». Ідеться про професійний обов'язок перед людиною та суспільством.

Висновки

Існування різних підходів до деонтологічних проблем, безумовно, збагачує юридичну науку, робить її змістовнішою, ґрунтовнішою. На нашу думку, деонтологія є системою наукових знань про обов'язок і норми належної професійної поведінки фахівців в їхній сфері діяльності (зокрема йдеться також і про правоохоронну діяльність та поліцейську).

Тобто деонтологічні основи правоохоронної діяльності спрямовані не так на пояснення повноважень правоохоронця, як на ставлення до виконання свого професійного обов'язку. Зокрема йдеться про належне виконання професійного обов'язку поліцейським. Є чимало чинників, які впливають на належне виконання та дотримання свого професійного обов'язку правоохоронцями. Вважаємо, що до таких визначальних чинників належать: правова культура особи-фахівця, професійна правова свідомість, внутрішній і зовнішній імперативи службового обов'язку.

Саме ці чинники є визначальними у формуванні внутрішнього імперативу службового обов'язку правоохоронця, зокрема поліцейського. Внутрішній імператив службового обов'язку ми розглядаємо як внутрішнє переконання особи-правоохоронця, мотивацію його діяльності, що визначає ставлення до виконання службового обов'язку.

Зауважимо, що юрист (поліцейський) має побачити і сформувати взаємозв'язок між своїм службовим обов'язком, його внутрішнім імперативом і своїм соціальним призначенням (суспільний інтерес).

Список використаних джерел

1. Деонтологія. *Філософський енциклопедичний словник* / гл. редакція: Л. Ф. Іллічов, П. Н. Федосєєв, С. М. Ковальов, В. Г. Панов. М. : Радянська енциклопедія, 1983. 431 с.
2. Book Review: Deontology by Jeremy Bentham. URL: <https://forum.effectivealtruism.org/posts/zpxvCBwgkm9fSGGp5/book-review-deontology-by-jeremy-bentham>
3. Stanford Encyclopedia of Philosophy. Deontological Ethics. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/ethics-deontological>
4. Професійна етика юриста : підручник / В. С. Бліхар, О. М. Омельчук, В. В. Серєда та ін. ; за ред. проф. В. С. Бліхара. Хмельницький : ХУУП, 2016. 358 с.
5. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : міжнародний документ. *Офіційний сайт БРУ*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011?find=1&text=%D1%86%D1%96%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82#Text (дата звернення: 09.09.2020).
6. Історія політичної думки : підручник: у 2-х т. / Т. В. Андрущенко, О. В. Бабкіна, І. Ю. Вільчинська та ін.; за заг. ред. Н. М. Хоми; 2-ге вид., перероб. і допов. Львів : Новий Світ-2000, 2017. Т. 1. Від зародження до початку ХХ ст. 404 с.
7. Головка О. М. Історико-правові погляди Джеремі Бенґама. *Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Серія право*. 2017. Вип. 3. С. 34–37.
8. Бенґам Джеремі. *Філософський енциклопедичний словник* / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України ; Абрис, 2002. 742 с.
9. Іммануїл Кант. Критика чистого розуму / переклад з німецької Ігоря Бурковського. Київ : Юніверс, 2000. 504 с.

10. Словник іншомовних слів / уклад. С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. Київ : Наукова думка, 2000. 680 с.
11. Награбова Л. В. Деонтологічна концепція Дж. Бентама : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. Київ, 2014. 18 с.
12. Oxford Scholarly Editions Online. URL: <https://www.oxfordscholarlyeditions.com/view/10.1093/actrade/9780198226093.book.1/actrade-9780198226093-book-1>
13. Євангеліє від Івана: 15:13. Біблія. Переклад Івана Огієнка. URL: <https://www.bible.com/uk/bible/186/JHN.15.13.UBIO>
14. Дехтяров О. В., Олійник О. Б. Юридична природа та значення норми права. *Право та державне управління*. 2018. № 4. С. 11–15.

References

1. Illichov, L. F., Fedosieiev, P. N., Kovalov, S. M., & Panov, V. H. (Eds). (1983). Deontolohiia [Deontology]. *Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk*. M. : Radianska entsyklopediia [in Ukr.].
2. Book Review: Deontology by Jeremy Bentham. Retrieved from <https://forum.effectivealtruism.org/posts/zpxvCBwgkm9fSGGp5/book-review-deontology-by-jeremy-bentham>
3. Stanford Encyclopedia of Philosophy. Deontological Ethics. Retrieved from <https://plato.stanford.edu/entries/ethics-deontological>
4. Blikhar, V. S., Omelchuk, O. M., Sereda, V.V. ta in. (2016). Profesiina etyka yurysta [Professional ethics of a lawyer]. *Khmelnitskiy : KhUUP* [in Ukr.].
5. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony: mizhnarodnyi dokument [Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part]. Ofitsiinyi sait VRU. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011?find=1&text=%D1%86%D1%96%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82#Text [in Ukr.].
6. Andrushchenko, T. V., Babkina, O. V., Vilchynska I. Yu. ta in. (2017). Istoriia politychnoi dumky [History of political thought]. Lviv : Novyi Svit-2000, T. 1: Vid zarozhzhennia do pochatku XX st. [in Ukr.].
7. Holovko, O. M. (2017). Istoryko-pravovi pohliadu Dzheremi Bentama [Historical and legal views of Jeremy Bentham]. *The Journal of V. N. Karazin Harkiv National University. Series: Law*, 3, 34–37 [in Ukr.].
8. Shynkaruk, V. I. (Ed). (2002). Bentam, Dzheremi [Bentham, Jeremy]. *Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk*. Kyiv : Instytut filosofii imeni Hryhoriia Skovorody NAN Ukrainy ; Abrys [in Ukr.].
9. Burkovskoho, I. (2000). Immanuel Kant. Krytyka chystoho rozumu [Immanuel Kant. Critique of pure reason]. Kyiv : Yunivers [in Ukr.].
10. Morozov, S. M., & Shkaraputa, L. M. (2000). Slovnyk inshomovnykh sliv [Dictionary of foreign words]. Kyiv : Naukova dumka [in Ukr.].
11. Nahrabova, L. V. (2014). Deontolohichna kontsepsiia Dzh. Bentama [The deontological concept of J. Bentham]. Kyiv [in Ukr.].
12. Oxford Scholarly Editions Online. Retrieved from <https://www.oxfordscholarlyeditions.com/view/10.1093/actrade/9780198226093.book.1/actrade-9780198226093-book-1>
13. Ievanheliie vid Ivana: 15:13 [Gospel of John: 15:13] / Bibliia. Pereklad Ivana Ohienka. Retrieved from <https://www.bible.com/uk/bible/186/JHN.15.13.UBIO> [in Ukr.].
14. Dekhtiarov, O. V., & Oliinyk O. B. (2018). Yurydychna pryroda ta znachennia normy prava [Legal nature and significance of the rule of law]. *Law and Public Administration*, 4, 11–15 [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 18.10.2020
 прийнята до друку 17.05.2021
 The article: is received 18.10.2020
 is accepted 17.05.2021

Розділ 2

Проблеми правоохоронної діяльності

Chapter 2

Problems of Law Enforcement Activity

UDC (УДК) 347.921.6:347.937

Воробель Уляна Богданівна,
здобувач наукового ступеня доктора філософії
у галузі права кафедри цивільно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: lana.worobel@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0480-5394

ПОВЕРНЕННЯ СУДОВОГО ЗБОРУ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ЗАЛИШЕННЯМ ЗАЯВИ БЕЗ РОЗГЛЯДУ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Анотація. Проаналізовано особливості правового регулювання повернення судового збору у зв'язку із залишенням заяви без розгляду, розглянуто проблемні аспекти застосування цього інституту в судовій практиці, а також надано пропозиції з удосконалення його законодавчого регулювання. Зауважено, що оскільки судовий збір є однією із базових категорій доступності правосуддя, то відповідно й елементом реалізації права особи на судовий захист, та необхідність забезпечення дотримання балансу інтересів держави й особи у регулюванні правових засад справляння судового збору, підстави застосування цього процесуального інституту мають мати вичерпний характер і не можуть підлягати розширеному тлумаченню.

Установлено, що п. 4 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір» надає можливість повернення судового збору у випадку завершення розгляду цивільної справи без ухвалення судового рішення у формі залишення заяви без розгляду з усіх підстав, окрім тих, котрі становлять виключення через пряму вказівку закону, а це є зокрема підстави, передбачені п. 3, 5 та 9 ч. 1 ст. 257 ЦПК України, а також ч. 6 ст. 223 ЦПК України.

Ключові поняття: судовий збір, повернення, заява, скарга, залишення заяви без розгляду, ухвала.

Vorobel Ulyana,
Postgraduate Student of the Department of Civil Law,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: lana.worobel@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0480-5394

RETURN OF COURT FEE IN CONNECTION WITH LEAVING THE APPLICATION WITHOUT CONSIDERATION IN THE CIVIL PROCEEDINGS OF UKRAINE

Abstract. The article researches the peculiarities of return of court fees in connection with the completion of a civil case without a court judgement in the form of leaving the application without consideration of legal regulation, analyzes the issues of this institute in judicial practice, and provides suggestions for improving its legal regulation. Attention has been drawn to the fact that since the court fee is one of the basic categories of access to justice, and therefore an element of the right of a person to judicial protection enjoyment, and the need to ensure the balance of interests of the state and the individual in regulating the legal basis of court fees payment, the grounds for the application of this procedural institute must be exhaustive and may not be subject to extended interpretation.

Based on the comparative analysis of the legal regulation of the return of court fees institute, and in particular the legislative regulation of such grounds for its application as completion of civil proceedings without a court judgement in the form of leaving the application without consideration, it was found a legislative tendency to reduce the list of the very grounds for leaving the application without consideration, with the use of which the return of court fees is allowed.

Examples of jurisprudence in the field of application of each ground of leaving the application without consideration through the prism of the institute of return of court fees have been given. Attention has been

drawn to the fact that although in the process of amending the civil procedural legislation, which took place with the adoption of the Law of Ukraine "On Amendments to the Commercial Procedural Code of Ukraine, Civil Procedural Code of Ukraine, Code of Administrative Procedure of Ukraine and other legislative acts", such grounds as leaving by the plaintiff (his/her representative) of the courtroom was removed from the "general list" of grounds for leaving the application without consideration under Part 1 of Art. 257 CPC of Ukraine, it still exists, because it was left by the legislator in the article governing the consequences of non-appearance at the hearing of the parties (Part 6 of Art. 223 CPC of Ukraine).

It has been constituted that item 4 of Part 1 Art. 7 of the Law of Ukraine "On Court Fees" provides the opportunity to return the court fee in case of completion of a civil case without a court judgement in the form of leaving the application without consideration on all grounds except those that constitute exceptions by law, and in particular the grounds established by items 3, 5 and 9 of Part 1 Art. 257 CPC of Ukraine, as well as Part 6 of Art. 223 CPC of Ukraine.

Key concepts: court fee, return, application, complaint, leaving the application without consideration, court decision.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-2-46-56

Вступ

Одним із елементів доступу до правосуддя, а відповідно і права особи на судовий захист, є сплата судового збору за подання заяв, скарг до суду. Саме собою встановлення необхідності оплати за звернення по судовий захист не розглядається як обмеження права на доступ до судочинства за умови, що під час визначення розміру такої оплати дотримується баланс інтересів держави в отриманні судового збору за розгляд і вирішення цивільної справи й інтересів особи на доступ до здійснення правосуддя.

Верховною Радою України 08 липня 2011 року прийнято Закон України «Про судовий збір» [1], який на законодавчому рівні визначив правові засади справляння судового збору, об'єкти та розміри ставок судового збору, платників, порядок сплати, повернення судового збору та підстави звільнення від його сплати. Отже, інститут повернення судового збору має законодавче закріплення, проте надалі відповідні правові норми зазнали змін і корекції з боку законодавця.

Потрібно зазначити, що хоча правове регулювання судових витрат завжди було в центрі наукових розвідок значної кількості науковців і їх дослідженню присвячували свої праці такі вчені-процесуалісти, як Ю. В. Білоусов, С. С. Богля, О. В. Богомол, В. В. Заборовський, Р. В. Колосов, Н. Ю. Сакара, Г. Я. Тріпутьський, О. І. Угриновська, Р. Ю. Ханік-Посполітак та інші, однак, на жаль, аспекти правового регулювання і інституту повернення судового збору загалом, і особливості застосування цього інституту у зв'язку із залишенням заяви без розгляду зокрема є поза увагою наукової спільноти.

Метою статті є дослідження особливостей правового регулювання повернення судового збору у зв'язку з закінченням розгляду

цивільних справ без ухвалення судових рішень у формі залишення заяви без розгляду, аналіз проблемних аспектів застосування цього інституту на практиці, а також надання пропозицій щодо вдосконалення його законодавчого регулювання.

1. Законодавчі тенденції правового регулювання інституту повернення судового збору у зв'язку із залишенням заяви без розгляду

Інститут повернення оплати за звернення до суду із заявою (скаргою) не можна назвати новим для цивільного судочинства. Так, наприклад, ще у Декреті Кабінету Міністрів України «Про державне мито» [2], який врегулював сплату державного мита за звернення із заявою чи скаргою до суду, ст. 8 передбачені підстави повернення державного мита, зокрема, й у зв'язку із завершенням розгляду справи без ухвалення судового рішення по суті заявлених вимог, а саме: закриття провадження у справі та залишення заяви без розгляду. Однак як інститут повернення саме судового збору він був сформований саме із прийняттям 18 березня 2004 року Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) [3], ст. 83 якого закріпила вичерпний перелік підстав повернення судового збору. З прийняттям 08 липня 2011 року Закону України «Про судовий збір» ст. 83 була виключена із ЦПК України, а правовому регулюванню інституту повернення судового збору була присвячена ст. 7 закону.

Нині, згідно з ст. 7 Закону України «Про судовий збір», сплачена сума судового збору повертається за клопотанням особи, яка його сплатила за ухвалою суду в разі: 1) зменшення розміру позовних вимог або внесення судового збору в більшому розмірі, ніж встановлено законом; 2) повернення заяви або скарги; 3) відмови у відкритті провадження у справі в суді першої інстанції, апеляційного та каса-

ційного провадження у справі; 4) залишення заяви або скарги без розгляду (крім випадків, якщо такі заяви або скарги залишені без розгляду у зв'язку з повторним неприбуттям або залишенням позивачем судового засідання без поважних причин та неподання заяви про розгляд справи за його відсутності, або неподання позивачем витребуваних судом матеріалів, або за його заявою (клопотанням); 5) закриття (припинення) провадження у справі (крім випадків, якщо провадження у справі закрито у зв'язку з відмовою позивача від позову і така відмова визнана судом), у тому числі в апеляційній та касаційній інстанціях [1].

На нашу думку, враховуючи те, що судовий збір є однією із базових категорій доступності особи до правосуддя, а відповідно й елементом реалізації права особи на судовий захист, а також необхідності забезпечення дотримання балансу інтересів держави й особи у регулюванні правових засад справляння судового збору, підстави застосування цього процесуального інституту мають мати вичерпний характер і не можуть підлягати розширеному тлумаченню [4, с. 42–43].

Потрібно зазначити, що законодавча регламентація підстав повернення судового збору в разі залишення заяви (скарги) без розгляду зазнала змін. Так, наприклад, п. 4 ч. 1 ст. 83 ЦПК України в редакції від 18 березня 2004 року, передбачав можливість повернення сплаченої суми судового збору у разі залишення заяви або скарги без розгляду. В ст. 7 Закону України «Про судовий збір» у редакції від 08 липня 2011 року однією із підстав повернення судового збору було залишення заяви або скарги без розгляду (крім випадків, якщо такі заяви або скарги залишені без розгляду у зв'язку з повторним неприбуттям позивача або за його клопотанням). А в п. 4 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір» у редакції від 01 вересня 2015 року закріплено, що сплачена сума судового збору повертається за клопотанням особи, яка його сплатила за ухвалою суду, у випадку залишення заяви або скарги без розгляду (крім випадків, якщо такі заяви або скарги залишені без розгляду у зв'язку з повторним неприбуттям або залишенням позивачем судового засідання без поважних причин та неподання заяви про розгляд справи за його відсутності, або неподання позивачем витребуваних судом матеріалів, або за його заявою (клопотанням). Отже, у правовому регулюванні інституту повернення судового збору у зв'язку з закінченням розгляду цивільних справ без ухвалення судових рішень, зокрема у формі залишення заяви без розгляду, простежується законодавча тенден-

ція зменшення переліку підстав залишення заяви без розгляду, із застосуванням яких допускається повернення судового збору.

2. Застосування підстав залишення заяви без розгляду крізь призму інституту повернення судового збору

П. 4 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір» передбачає можливість повернення сплаченого судового збору у разі залишення заяви або скарги без розгляду (крім випадків, якщо такі заяви або скарги залишені без розгляду у зв'язку з повторним неприбуттям або залишенням позивачем судового засідання без поважних причин та неподання заяви про розгляд справи за його відсутності, або неподання позивачем витребуваних судом матеріалів, або за його заявою (клопотанням) [1]. Підставами ж залишення заяви без розгляду є обставини, передбачені ст. 257 ЦПК України, хоча і не обмежені лише нею. Так, відповідно до ч. 1 ст. 257 ЦПК України, суд постановляє ухвалу про залишення позову без розгляду, якщо:

1. Позов подано особою, яка не має цивільної процесуальної дієздатності (п. 1 ч. 1 ст. 257 ЦПК України).

Ухвалою від 10 вересня 2020 року Шосткинського міськрайонного суду Сумської області позовна заява Шосткинської міськрайонної філії Сумського центру зайнятості до ОСОБА_1 про стягнення допомоги по безробіттю залишена без розгляду з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 257 ЦПК України, оскільки позивач не є юридичною особою, а отже не володіє цивільною процесуальною дієздатністю. 30 вересня 2020 року до суду надійшла заява позивача про повернення сплаченого судового збору в сумі 2007 грн. Суд, керуючись ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір», задовольнив клопотання позивача та постановив повернути йому судовий збір [5].

2. Позовну заяву від імені заінтересованої особи подано особою, яка не має повноважень на ведення справи (п. 2 ч. 1 ст. 257 ЦПК України).

04 листопада 2019 року представник позивача ОСОБА_2, діючи на підставі нотаріально посвідченої довіреності, в інтересах ОСОБА_1, звернувся до суду із позовом до Семенівської сільської ради Бердичівського району Житомирської області про визнання права власності на земельну частку (пай) в порядку спадкування, яка не охоплена заповітом. Суд, виходячи з того, що вимогами ЦПК України чітко передбачено, що в справах загального позовного провадження інтереси учасника справи має право представляти тільки адвокат, повноваження якого як представника мають підтверджуватися дові-

реністю або органом, виданим відповідно до Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність», суд, дослідивши матеріали справи, дійшов висновку, що позовна заява, подана представником позивача, є такою, що подана особою, яка не має повноважень на ведення справи, а тому 14 листопада 2020 року постановив ухвалу про залишення позовної заяви без розгляду. Згодом до Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області звернулася представник позивача з заявою про повернення судового збору в сумі 1081,50 грн, сплаченого при поданні позовної заяви. Суд, керуючись ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір», задовольнив клопотання позивача та постановив повернути йому судовий збір [6].

3. Належним чином повідомлений позивач повторно не з'явився в судові засідання або не повідомив про причини неявки, крім випадку, якщо від нього надійшла заява про розгляд справи за його відсутності і його нез'явлення не перешкоджає розгляду справи (п. 3 ч. 1 ст. 257 ЦПК України).

Як зазначено, п. 4 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір» виключає цю підставу із кола обставин, що допускають повернення судового збору у зв'язку із залишенням заяви без розгляду. Однак потрібно зазначити про деяку суттєву відмінність у конструюванні цієї підстави в Законі України «Про судовий збір» та ЦПК України. Так, п. 4 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір» наголошує на тому, що судове засідання не може бути повернутий у разі залишення заяви без розгляду у випадку, коли цей інститут був застосований у зв'язку із повторним неприбуттям позивача без поважних причин на судові засідання та не подання ним заяви про розгляд справи у його відсутності, тоді як п. 3 ч. 1 ст. 257 ЦПК України взагалі серед умов її застосування не передбачає врахування причин неявки позивача. З іншого боку, ч. 5 ст. 223 ЦПК України сформульована так, що причини неявки позивача все-таки мають значення при залишенні позовної заяви без розгляду, адже зазначена норма передбачає, що у разі повторної неявки позивача в судові засідання без поважних причин або неповідомлення ним про причини неявки суд залишає позовну заяву без розгляду, крім випадку, якщо від нього надійшла заява про розгляд справи за його відсутності, і його нез'явлення не перешкоджає вирішенню спору [3]. Як бачимо, є певна правова невизначеність у правовій регламентації такої підстави залишення заяви без розгляду, як повторна неявка позивача в судові засідання, яка потребує законодавчого реагування.

Хоча, варто зазначити, що застосування цієї норми на практиці в судів труднощів не

викликає. Так, наприклад, у жовтні 2019 року позивач ОСОБА_1 звернувся до Дарницького районного суду м. Києва із позовною заявою до відповідачів ОСОБА_2, ПАТ «Національна акціонерна страхова компанія «Оранта» про стягнення матеріальної та моральної шкоди, завданої внаслідок дорожньо-транспортної пригоди. 26 лютого 2020 та 04 червня 2020 року позивач у судові засідання не з'явився, про час і місце судового розгляду справи повідомлений судом належним чином, про причини неявки ним суд не повідомлено та не реалізовано процесуальне право на подання заяви про розгляд справи за його відсутності. А тому суд, керуючись п. 3 ч. 1 ст. 257 ЦПК України, постановив позовну заяву ОСОБА_1 залишити без розгляду [7]. Згодом до суду звернувся позивач із клопотанням про повернення судового збору. Суд, дослідивши матеріали справи, подану заяву, дійшов висновку, що вона задоволенню не підлягає з огляду на норму п. 4 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір», яка передбачає повернення судового збору у випадку залишення заяви або скарги без розгляду, крім випадків, зокрема залишення заяви або скарги без розгляду у зв'язку із повторною неявкою позивача, а тому прийняв рішення відмовити позивачу у задоволенні заяви [8].

Ще один момент, на який ми б хотіли зауважити, це те, що п. 4 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір» не передбачає можливості повернення судового збору у випадку залишення заяви без розгляду у зв'язку залишенням без поважних причин судового засідання позивачем. Потрібно наголосити, що з новелізацією цивільного процесуального законодавства, яка відбулась із набранням чинності Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [9], із переліку підстав, передбачених ст. 257 ЦПК України, була вилучена така підстава, як залишення позивачем (його представником) зали судового засідання. Проте, вона була залишена законодавцем у статті, що регулює наслідки неявки учасників справи в судові засідання, і відповідно до якої наслідки, визначені чч. 3–5 ст. 223 ЦПК України, настають і у тому випадку, коли учасники справи (чи їх представники) залишають залу судових засідань (ч. 6 ст. 223 ЦПК України). Отже, хоча підстава й була вилучена із «загального списку» підстав залишення заяви без розгляду, передбаченого ч. 1 ст. 257 ЦПК України, однак вона і надалі є, і навіть доволі часто її застосовують у судовій практиці [10; 11; 12].

4. У провадженні цього чи іншого суду є справа із спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав (п. 4 ч. 1 ст. 257 ЦПК України).

20 серпня 2020 року ОСОБА_1 звернулася до Малиновського районного суду м. Одеси з позовною заявою до ОСОБА_2 про розірвання шлюбу. Ухвалою суду від 28 серпня 2020 року позовну заяву прийнято до розгляду та провадження у справі відкрито, визначено розгляд справи проводити в порядку загального позовного провадження. Згодом до канцелярії суду надійшла заява від представника відповідача про те, що у провадженні цього суду є справа із спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, а тому просить вказаний позов залишити без розгляду. Суд, дослідивши матеріали справи, та керуючись п. 4 ч. 1 ст. 257 ЦПК України, 21 вересня 2020 року постановив ухвалу про залишення заяви без розгляду [13]. Згодом до Малиновського районного суду м. Одеси звернулася ОСОБА_1 із заявою про повернення судового збору, в якій просила суд повернути сплачений судовий збір у розмірі 840,80 грн при подачі позовної заяви. Дослідивши матеріали справи, та керуючись п. 4 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір», суд постановив задовольнити заяву та повернути позивачу судовий збір [14].

5. Позивач до початку розгляду справи по суті подав заяву про залишення позову без розгляду (п. 5 ч. 1 ст. 257 ЦПК України).

Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір», сплачена сума судового збору повертається за клопотанням особи, яка його сплатила, за ухвалою суду в разі залишення заяви або скарги без розгляду, крім випадків, якщо такі заяви або скарги залишені без розгляду за його заявою (клопотанням) самого позивача (заявника). Отже, така підстава застосування інституту залишення заяви без розгляду, як подання позивачем до початку розгляду справи по суті заяви про залишення позову без розгляду, є радше виключенням із загального правила про повернення судового збору у зв'язку із закінченням розгляду цивільної справи без ухвалення судового рішення, зокрема, у формі залишення заяви без розгляду.

Як правило, в судів не виникають труднощі із застосуванням цієї норми на практиці й у разі надходження від особи заяви про повернення судового збору у зв'язку із залишенням заяви без розгляду з підстави, передбаченої п. 5 ч. 1 ст. 257 ЦПК України, суди відмовляють у задоволенні такої заяви [15; 16; 17; 18].

Однак бувають і випадки, коли суди, ігноруючи законодавчо встановлену заборону повернення судового збору у зв'язку із зали-

шенням заяви без розгляду на підставі п. 5 ч. 1 ст. 257 ЦПК України, все ж таки задовольняють клопотання про повернення судового збору.

Так, у провадженні Буського районного суду перебувала цивільна справа за позовом ОСОБА_1 до ТОВ АГРО-ЛАН про розірвання договору оренди землі. До початку судового засідання позивач подав заяву з проханням справу залишити без розгляду. Ухвалою Буського районного суду від 16 травня 2018 року позовну заяву ОСОБА_1 залишено без розгляду на підставі п. 5 ч. 1 ст. 257 ЦПК України [19]. А ухвалою Буського районного суду від 18 травня 2018 року заяву позивача про повернення судового збору було задоволено та зобов'язано Управління Державної казначейської служби України у Буському районі Львівської області повернути ОСОБА_1 судовий збір в розмірі 704 грн 80 коп. [20]. Аналогічно вчинив і Центральний районний суд м. Миколаєва у справі за позовною заявою ОСОБИ_1 до ОСОБИ_2 про визначення порядку користування нерухомим майном [21].

6. Між сторонами укладено угоду про передачу спору на вирішення до третейського суду, і від відповідача не пізніше початку розгляду справи по суті, але до подання ним першої заяви щодо суті спору надійшли заперечення проти вирішення спору в суді, якщо тільки суд не визнає, що така угода є недійсною, втратила чинність або не може бути виконана (п. 6 ч. 1 ст. 257 ЦПК України).

ТОВ «Споживчий центр» звернулося до Чорнобаївського районного суду Черкаської області з позовною заявою до ОСОБА_1 про стягнення заборгованості. Від представника відповідача надійшла заява, в якій він просить залишити без розгляду позов згідно з п. 6 ч. 1 ст. 257 ЦПК України, посилаючись на п. 10.1, 10.2, 10.3, 10.4 кредитного договору, який був укладений між позивачем і відповідачем 24 листопада 2020 року, та ст. 5 Закону України «Про третейські суди». Дослідивши матеріали справи, суд дійшов висновку про задоволення клопотання відповідача та залишення позовної заяви без розгляду з підстави, передбаченої п. 6 ч. 1 ст. 257 ЦПК України. Крім того, суд зауважив на можливість повернення позивачем судового збору згідно з п. 4 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір», проте зазначив, що на даний час немає підстав для повернення сплаченого судового збору у зв'язку з відсутністю самого клопотання позивача про повернення судового збору [22].

7. Дієдатна особа, в інтересах якої у встановлених законом випадках відкрито провадження у справі за заявою іншої особи, не підтримує заявлених вимог і від неї надій-

шла відповідна заява (п. 7 ч. 1 ст. 257 ЦПК України).

До Слов'янського міськрайонного суду Донецької області звернулася ОСОБА_1, що діє в інтересах ОСОБА_2 із позовною заявою до Слов'янської міської ради Донецької області про визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини. Ухвалою від 23 жовтня 2020 року у справі відкрито загальне позовне провадження. 16 листопада 2020 року до суду подано заяву від ОСОБА_1, в якій вона просить залишити вказану позовну заяву без розгляду з підстави, передбаченої п. 7 ч. 1 ст. 257 ЦПК України, та повернути їй сплачений судовий збір. Суд, дослідивши матеріали справи, задовольнив клопотання позивача, постановивши ухвалу про залишення заяви без розгляду та повернення судового збору у сумі 840 грн 80 коп. [23].

8. Провадження у справі відкрито за заявою, поданою без додержання вимог, викладених у ст.ст. 175 і 177 ЦПК України, і позивач не усунув цих недоліків у встановлений судом строк (п. 8 ч. 1 ст. 257 ЦПК України).

Позивач ТОВ ФК «Довіра та Гарантія» звернувся до Красноармійського міськрайонного суду Донецької області з позовом до ОСОБА_1, ОСОБА_2, третя особа ОСОБА_3, про звернення стягнення на предмет іпотеки. Після відкриття провадження у справі судом було з'ясовано те, що позивачем не надано доказів підтвердження суми заборгованості та не зазначено ціни позову. Ухвалою суду від 27 грудня 2019 року позивачу був даний строк для усунення недоліків, а саме для надання доказів для підтвердження суми заборгованості та зазначення ціни позову в строк до 16 січня 2020 року. Копію ухвали суду від 27 грудня 2019 року позивач отримав 08 січня 2020 року. Ухвалою Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 16 січня 2020 року позовну заяву ТОВ ФК «Довіра та Гарантія» до ОСОБА_1, ОСОБА_2, третя особа ОСОБА_3, про звернення стягнення на предмет іпотеки залишено без розгляду, як таку, що подана без додержання вимог, викладених у ст.ст. 175 і 177 ЦПК України, і позивач не усунув цих недоліків у встановлений судом строк [24]. Суд ухвалою від 23 січня 2020 року зобов'язав повернути позивачу сплачену ними суму судового збору в розмірі 1921,00 грн [25].

9. Позивач без поважних причин не подав витребувані судом докази, необхідні для вирішення спору (п. 9 ч. 1 ст. 257 ЦПК України).

Потрібно зазначити, що хоча п. 4 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір» передбачений такий виняток із підстав залишення заяви без розгляду, що допускають повернення судо-

вого збору, як «неподання позивачем витребуваних судом матеріалів», ідеться саме про не подання доказів, і не будь-яких доказів, а лише тих, без яких вирішення справи видається неможливим.

Так, наприклад, ОСОБА_1 звернувся до Шевченківського районного суду м. Києва з позовною заявою до ОСОБА_2, ОСОБА_3, ОСОБА_4 про розірвання договору довічного утримання. Ухвалою Шевченківського районного суду м. Києва від 24 лютого 2020 року провадження у справі відкрито у порядку загального позовного провадження, підготовче засідання призначене на 18 березня 2020 року. Крім того, цією ухвалою суд зобов'язав позивача надати суду оригінал договору довічного утримання, укладеного 16 серпня 2013 року між ОСОБА_1 та ОСОБА_5, зареєстрованого в реєстрі за № 1319, протягом п'яти днів із дня отримання ним ухвали. 26 лютого 2020 року представник позивача отримав зазначену ухвалу наручно, про що свідчила розписка у матеріалах справи. Станом на 23 червня 2020 року жодних документів від позивача на виконання ухвали від 24 лютого 2020 року до суду не надходило у зв'язку з чим суд прийняв рішення залишити позовну заяву ОСОБА_1 без розгляду [26]. З часом до суду надійшла заява від позивача про повернення судового збору, сплаченого ним при зверненні до суду з позовом у розмірі 1488,25 грн. Суд, керуючись п. 4 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір», та враховуючи ту обставину, що позовну заяву було залишено без розгляду у зв'язку із неподанням позивачем витребуваних судом матеріалів, дійшов висновку, що у суду немає правових підстав для повернення позивачу сплаченого ним судового збору, а тому в задоволенні заяви про повернення судового збору відмовив [27].

10. Позивач у визначений строк не вніс кошти для забезпечення судових витрат відповідача і відповідач подав заяву про залишення позову без розгляду (п. 10 ч. 1 ст. 257 ЦПК України).

10 липня 2019 року до Центрально-Міського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області ТОВ «Агроальянс» звернулось із позовною заявою до ОСОБА_1 про стягнення боргу за договорами позики. Ухвалою від 12 січня 2020 року задоволено заяву представника відповідача про забезпечення судових витрат відповідача по цивільній справі. Зобов'язано ТОВ «Агроальянс» у строк протягом десяти днів із дня отримання ухвали внести на депозитний рахунок суду грошові кошти в сумі 55000,00 грн для забезпечення можливого відшкодування майбутніх витрат відповідача на професійну правничу допомогу та інших

витрат, які має понести відповідач у зв'язку із розглядом справи, надавши суду докази внесення на депозитний рахунок суду вказаної грошової суми. 12 січня 2021 року представник позивача отримав під розписку копію вказаної ухвали, а 27 січня 2021 року від представника відповідачки надійшло клопотання про залишення позову без розгляду з підстави, передбаченої п. 10 ч. 1 ст. 257 ЦПК України, мотивуючи тим, що позивач у визначений судом строк не вніс кошти для забезпечення судових витрат. Суд, дослідивши матеріали справи, прийняв рішення задовольнити клопотання відповідача, а також на підставі п. 4 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір» постановив повернути ТОВ «Агроальянс» з державного бюджету судовий збір, сплачений за подання позовної заяви в сумі 177907,50 грн [28].

11. Після відкриття провадження судом встановлено, що позивачем подано до цього самого суду інший позов (позови) до цього самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з однакових підстав і щодо такого позову (позовів) на час вирішення питання про відкриття провадження у справі, що розглядається, не постановлена ухвала про відкриття або відмову у відкритті провадження у справі, повернення позовної заяви або залишення позову без розгляду (п. 11 ч. 1 ст. 257 ЦПК України).

Позивач ОСОБА_1 звернулася до Козятинського міськрайонного суду Вінницької області із позовом до ОСОБА_2 про поділ майна подружжя, встановлення порядку користування майном. 20 липня 2020 року позивачем на адресу суду подано клопотання про залишення позовної заяви без розгляду та повернення сплаченого нею судового збору за подання вказаного позову у розмірі 12191,60 грн, оскільки на розгляді у Козятинському міськрайонному суді Вінницької області знаходиться цивільна справа № 133/1750/20 за її позовом до ОСОБА_2 про поділ в натурі спільного сумісного майна подружжя та встановлення порядку користування земельною ділянкою. Суд, встановивши, що в Козятинському міськрайонному суді Вінницької області знаходиться в провадженні дві цивільні справи за позовом одного позивача до того ж самого відповідача з тим самим предметом та з однакових підстав, вирішив клопотання позивача задовольнити та постановив ухвалу про залишення заяви без розгляду з підстави, передбаченої п. 11 ч. 1 ст. 257 ЦПК України. Крім того, суд, виходячи із п. 4 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір», також задовольнив клопотання позивача про повернення йому суми сплаченого збору [29].

12. Між сторонами укладено угоду про передачу спору на вирішення суду іншої держави, якщо право укласти таку угоду передбачене законом або міжнародним договором України, за винятком випадків, якщо суд визнає, що така угода суперечить закону або міжнародному договору України, є недійсною, втратила чинність або не може бути виконана (п. 12 ч. 1 ст. 257 ЦПК України).

Так, наприклад, до Приморського районного суду м. Одеси із позовною заявою звернувся позивач про стягнення компенсації у зв'язку зі смертю. 02 липня 2018 року до суду надійшла заява від представника відповідача, згідно з якою просив позов залишити без розгляду, мотивуючи тим, що відповідно до п. 22.1 ст. 22 Трудового договору моряка всі спори, які виникли у рамках чи у зв'язку з дійсним контрактом, підлягають вирішенню в рамках англійського права, яке є правом, що превалює і визначає взаємовідносини між судовласником та моряком і розглядається під виключною юрисдикцією уповноважених судів Англії. Суд, дослідивши матеріали справи, вирішив задовольнити заяву відповідача та залишити позовну заяву без розгляду на підставі п. 12 ч. 1 ст. 257 ЦПК України [30]. Постановлення такої ухвали відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір» надає позивачеві в майбутньому можливість звернення до суду із заявою про повернення йому судового збору, що був ним сплачений за звернення до суду.

3. Повернення судового збору у разі залишення заяви або скарги без розгляду: de lege ferenda

Отже, п. 4 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір» дає можливість повернення судового збору у разі завершення розгляду цивільної справи без ухвалення судового рішення у формі залишення заяви без розгляду з усіх підстав, окрім тих, котрі становлять виключення через пряму вказівку закону, а це зокрема підстави, передбачені п. 3, 5 та 9 ч. 1 ст. 257 ЦПК України, а також ч. 6 ст. 223 ЦПК України. Постає законодавче питання про мотиви законодавця вилучення з такої правової конструкції, як повернення судового збору саме цих підстав залишення заяви без розгляду. Найлогічнішим видається, що таке позбавлення особи можливості повернення коштів, що вона сплатила за звернення до суду, є певним видом відповідальності, своєрідною санкцією за зловживання особою своїми процесуальними правами чи невиконання нею процесуальних обов'язків. У цьому випадку видається дивним застосовувати «покарання» до особи лише за те, що вона скористалася своїм процесуальним правом на

припинення провадження у справі, яку ж ініціювала, враховуючи також те, що законодавець окреслив часові межі реалізації цієї правомочності початком розгляду справи по суті (п. 5 ч. 1 ст. 257 ЦПК України). Саме собою відкликання особою позовної заяви не свідчить про зловживання нею процесуальними правами, а тому навряд чи може викликати настання для неї несприятливих наслідків. З іншого боку, слід визнати, що позбавлення особи права на повернення судового збору у випадку залишення заяви без розгляду у зв'язку із відкликанням позовної заяви (заяви) виконує певну превентивну (стримуючу) функцію (роль «процесуального буфера») від поспішного, невиваженого, необгрунтованого звернення до суду із позовною заявою (заявою). На нашу думку, баланс у цьому питанні можна досягти шляхом установлення можливості часткового повернення особі коштів, що були нею сплачені. За нинішнього правового регулювання реалізації права на відкликання позовної заяви, передусім з огляду на часові межі його реалізації, на нашу думку, доцільно було б передбачити щонайменше 50% повернення сплачених позивачем (заявником) коштів.

Якщо ж переваги у трактуванні позбавлення особи можливості повернення сплаченого нею судового збору надаватимуться в сторону виконання ним штрафних функцій, тоді доцільно говорити про настання таких правових наслідків, щонайменше у випадку свідомого порушення позивачем (заявником) умов реалізації права на звернення до суду. А це, наприклад, відсутність одночасного звернення із тожними позовними заявами (заявами) до декількох судів, про що зрештою, відповідно до п. 10 ч. 3 ст. 175 ЦПК України, мають підтвердити позивачі в своїх позовних заявах. Тому постає питання про можливість позбавлення особи права на повернення судового збору у випадку залишення заяви без розгляду, якщо у провадженні цього чи іншого суду є справа із спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав (п. 4 ч. 1 ст. 257 ЦПК України) або ж після відкриття провадження судом установлено, що позивачем подано до цього самого суду інший позов

(позови) до цього самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з однакових підстав і щодо такого позову (позовів) на час вирішення питання про відкриття провадження у справі, що розглядається, не постановлена ухвала про відкриття або відмову у відкритті провадження у справі, повернення позовної заяви або залишення позову без розгляду (п. 11 ч. 1 ст. 257 ЦПК України).

До підстав залишення заяви без розгляду, що свідчать про порушення особою умов реалізації права на звернення до суду, а відповідно із втратою права на повернення судового збору слід було віднести і такі, як позов подано особою, яка не має цивільної процесуальної дієздатності (п. 4 ч. 1 ст. 257 ЦПК України); позовну заяву від імені заінтересованої особи подано особою, яка не має повноважень на ведення справи (п. 2 ч. 1 ст. 257 ЦПК України); провадження у справі відкрито за заявою, поданою без додержання вимог, викладених у ст.ст. 175 і 177 ЦПК України, і позивач не усунув цих недоліків у встановлений судом строк (п. 8 ч. 1 ст. 257 ЦПК України). Вилучення цих обставин із підстав залишення заяви без розгляду, що надають право на повернення судового збору, з одного боку, буде дисциплінувати позивачів (заявників) у дотриманні умов звернення до суду, а з іншого – дасть змогу збалансувати інтереси держави на стягнення судового збору за здійснення судочинства й інтереси особи на доступ до нього.

Висновки

Хоча нині п. 4 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір» дає можливість повернення судового збору в разі завершення розгляду цивільної справи без ухвалення судового рішення у формі залишення заяви без розгляду з усіх підстав, окрім тих, котрі становлять виключення через пряму вказівку закону, а це зокрема підстави, передбачені п. 3, 5 та 9 ч. 1 ст. 257 ЦПК України, а також ч. 6 ст. 223 ЦПК України, цей перелік потребує коригування та доповнення, що дасть змогу досягнути балансу інтересів і держави на стягнення судового збору за здійснення судочинства, і позивачів (заявників) щодо реалізації права на судовий захист.

Список використаних джерел

1. Про судовий збір : Закон України від 08 липня 2011 р. № 3674-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text> (дата звернення: 01.05.2021).
2. Про державне мито : Декрет Кабінету Міністрів України від 21 січня 1993 р. № 7-93. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/7-93/ed20210613#Text> (дата звернення: 01.05.2021).
3. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 01.05.2021).

4. Воробель У. Б. Повернення судового збору у зв'язку зі зменшенням розміру позовних вимог або внесенням судового збору в більшому розмірі, ніж встановлено законом. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2017. Вип. 3. С. 40–54.
5. Ухвала Шосткинського міськрайонного суду Сумської області від 20 жовтня 2020 р. у справі № 589/3042/19. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/92850478> (дата звернення: 01.05.2021).
6. Ухвала Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області від 29 січня 2020 р. у справі № 274/6950/19. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/87217780> (дата звернення: 01.05.2021).
7. Ухвала Дарницького районного суду м. Києва від 04 червня 2020 р. у справі № 753/325/21. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/89647030> (дата звернення: 01.05.2021).
8. Ухвала Дарницького районного суду м. Києва від 13 січня 2021 р. у справі № 753/325/21. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/94106200> (дата звернення: 01.05.2021).
9. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 03 жовтня 2017 р. № 2147-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19/conv#Text> (дата звернення: 01.05.2021).
10. Ухвала Жмеринського міськрайонного суду Вінницької області від 10 березня 2021 р. у справі № 130/279/20. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/95417202> (дата звернення: 01.05.2021).
11. Ухвала Новоселицького районного суду Чернівецької області від 25 січня 2021 року у справі № 720/1939/20. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/94351512> (дата звернення: 01.05.2021).
12. Ухвала Печерського районного суду м. Києва від 01 березня 2021 року у справі № 757/6554/19-ц. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/95397507> (дата звернення: 01.05.2021).
13. Ухвала Малиновського районного суду м. Одеси від 28 вересня 2020 р. у справі № 757/6554/19-ц. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/91709159> (дата звернення: 01.05.2021).
14. Ухвала Малиновського районного суду м. Одеси від 28 жовтня 2020 р. у справі № 521/13687/20. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/92871247> (дата звернення: 01.05.2021).
15. Ухвала Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області від 21 липня 2020 р. у справі № 495/8387/18. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/90508539> (дата звернення: 01.05.2021).
16. Ухвала Житомирського районного суду Житомирської області від 11 січня 2021 р. у справі № 278/1845/20. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/94045033> (дата звернення: 01.05.2021).
17. Ухвала Ленінського районного суду м. Запоріжжя від 12 жовтня 2020 р. у справі № 334/3491/19. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/92388234> (дата звернення: 01.05.2021).
18. Ухвала Северодонецького міського суду Луганської області від 19 березня 2021 р. у справі № 428/9462/20. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/95851469> (дата звернення: 01.05.2021).
19. Ухвала Буського районного суду Львівської області від 16 травня 2018 р. у справі № 440/201/18. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/74036842> (дата звернення: 01.05.2021).
20. Ухвала Буського районного суду Львівської області від 18 травня 2018 р. у справі № 440/201/18. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/74075145> (дата звернення: 01.05.2021).
21. Ухвала Центрального районного суду м. Миколаєва від 14 січня 2021 р. у справі № 490/8134/20. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/94165864> (дата звернення: 01.05.2021).
22. Ухвала Чорнобаївського районного суду Черкаської області від 26 квітня 2021 р. у справі № 709/303/21. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/96582957> (дата звернення: 01.05.2021).
23. Ухвала Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 16 листопада 2020 р. у справі № 243/9276/20. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/92892549> (дата звернення: 01.05.2021).
24. Ухвала Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 16 січня 2020 р. у справі № 235/5467/19. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/86969657> (дата звернення: 01.05.2021).
25. Ухвала Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 23 січня 2020 р. у справі № 235/5467/19. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/87095339> (дата звернення: 01.05.2021).
26. Ухвала Шевченківського районного суду м. Києва від 23 червня 2020 р. у справі № 761/42204/19. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/89989306> (дата звернення: 01.05.2021).
27. Ухвала Шевченківського районного суду м. Києва від 16 березня 2021 р. у справі № 761/42204/19. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/95555067> (дата звернення: 01.05.2021).
28. Ухвала Центрально-Міського районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області від 27 січня 2021 р. у справі № 216/4271/19. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/94486245> (дата звернення: 01.05.2021).
29. Ухвала Козятинського міськрайонного суду Вінницької області від 30 липня 2020 р. у справі № 133/1219/20. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/90687912> (дата звернення: 01.05.2021).
30. Ухвала Приморського районного суду м. Одеси від 16 липня 2018 р. у справі № 522/2663/17. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/75389084> (дата звернення: 01.05.2021).

References

1. Pro sudovyi zbir : Zakon Ukrainy vid 08 lypnia 2011 roku № 3674-VI [On court fees: Law of Ukraine of July 8, 2011 No 3674-VI]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text> [in Ukr.].
2. Pro derzhavne myto : Dekret Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21 sichnia 1993 roku № 7-93 [On state duty: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine of January 21, 1993 No 7-93]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/7-93/ed20210613#Text> [in Ukr.].
3. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 18 bereznia 2004 roku № 1618-IV [Civil Procedure Code of Ukraine of March 18, 2004 No 1618-IV]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> [in Ukr.].
4. Vorobel, U. (2017). Povnennia sudovoho zboru u zviazku zi zmeshenniam rozmiru pozovnykh vymoh abo vnesenniam sudovoho zboru v bilshomu rozmiri, nizh ustanovleno zakonom [Reimbursement of court fee on the basis of reduction of the claim demands scope or payment of court fee in a larger than established by law amount]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriya yurydychna (The Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. Legal series)*, 3, 40–54 [in Ukr.].
5. Ukhvala Shostkynskoho miskraionnoho sudu Sumskoi oblasti vid 20 zhovtnia 2020 roku u spravi № 589/3042/19 [The decision of the Shostka City District Court of Sumy region of October 20, 2020 in the case No 589/3042/19]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92850478> [in Ukr.].
6. Ukhvala Berdychivskoho miskraionnoho sudu Zhytomyrskoi oblasti vid 29 sichnia 2020 roku u spravi № 274/6950/19 [The decision of the Berdychiv City District Court of the Zhytomyr Region of January 29, 2020 in case No 274/6950/19]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87217780> [in Ukr.].
7. Ukhvala Darnytskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 04 chervnia 2020 roku u spravi № 753/325/21 [The decision of the Darnytsia District Court of Kyiv of June 4, 2020 in case No 753/325/21]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89647030> [in Ukr.].
8. Ukhvala Darnytskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 13 sichnia 2021 roku u spravi № 753/325/21 [The decision of the Darnytsia District Court of Kyiv of January 13, 2021 in case No 753/325/21]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94106200> [in Ukr.].
9. Pro vnesennia zmin do Hospodarskoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Tsyvilnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv : Zakon Ukrainy vid 03 zhovtnia 2017 roku № 2147-VIII [On amendments to the Commercial Procedural Code of Ukraine, the Civil Procedure Code of Ukraine, the Code of Administrative Procedure of Ukraine and other legislative acts: Law of Ukraine of October 3, 2017 No 2147-VIII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19/conv#Text> [in Ukr.].
10. Ukhvala Zhmerynskoho miskraionnoho sudu Vinnytskoi oblasti vid 10 bereznia 2021 roku u spravi № 130/279/20 [The decision of the Zhmerynsky City District Court of the Vinnytsia Region of March 10, 2021 in case No 30/279/20]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95417202> [in Ukr.].
11. Ukhvala Novoselytskoho raionnoho sudu Chernivetskoi oblasti vid 25 sichnia 2021 roku u spravi № 720/1939/20 [The decision of the Novoselytsky District Court of the Chernivtsi Region of January 25, 2021 in case No 720/1939/20]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94351512> [in Ukr.].
12. Ukhvala Pecherskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 01 bereznia 2021 roku u spravi № 757/6554/19-ts [The decision of Decision of the Pechersk District Court of Kyiv of March 1, 2021 in case No 757/6554/19-ts]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95397507> [in Ukr.].
13. Ukhvala Malynovskoho raionnoho sudu m. Odesy vid 21 veresnia 2020 roku u spravi № 757/6554/19-ts [The decision of the Malynovsky district court of Odessa of September 21, 2020 in case No 757/6554/19-ts]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91709159> [in Ukr.].
14. Ukhvala Malynovskoho raionnoho sudu m. Odesy vid 28 zhovtnia 2020 roku u spravi № 521/13687/20 [The decision of the Malynovsky district court of Odessa of October 28, 2020 in the case No 521/13687/20]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92871247> [in Ukr.].
15. Ukhvala Bilhorod-Dnistrovskoho miskraionnoho sudu Odeskoi oblasti vid 21 lypnia 2020 roku u spravi № 495/8387/18 [The decision of the Belgorod-Dniester City District Court of Odessa region of July 21, 2020 in the case No 495/8387/18]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90508539> [in Ukr.].
16. Ukhvala Zhytomyrskoho raionnoho sudu Zhytomyrskoi oblasti vid 11 sichnia 2021 roku u spravi № 278/1845/20 [The decision of the Zhytomyr District Court of the Zhytomyr Region of January 11, 2021 in case No 278/1845/20]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94045033> [in Ukr.].
17. Ukhvala Leninskoho raionnoho sudu m. Zaporizhzhia vid 12 zhovtnia 2020 roku u spravi № 334/3491/19 [The decision of the Leninsky District Court of Zaporizhzhia of October 12, 2020 in case No 334/3491/19]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92388234> [in Ukr.].

18. Ukhvala Sievierodonetskoho miskoho sudu Luhanskoï oblasti vid 19 bereznia 2021 roku u spravi № 428/9462/20 [The decision of the Severodonetsk City Court of the Luhansk Region of March 19, 2021 in case No 428/9462/20]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95851469> [in Ukr.].
19. Ukhvala Buskoho raionnoho sudu Lvivskoï oblasti vid 16 travnia 2018 roku u spravi № 440/201/18 [The decision of the Busk District Court of the Lviv Region of May 16, 2018 in case No 440/201/18]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74036842> [in Ukr.].
20. Ukhvala Buskoho raionnoho sudu Lvivskoï oblasti vid 18 travnia 2018 roku u spravi № 440/201/18 [The decision of the Busk District Court of the Lviv Region of May 18, 2018 in case No 440/201/18]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74075145> [in Ukr.].
21. Ukhvala Tsentralnoho raionnoho sudu m. Mykolaieva vid 14 sichnia 2021 roku u spravi № 490/8134/20 [The decision of the Central district court of Nikolaev from January 14, 2021 in case № 490/8134/20]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94165864> [in Ukr.].
22. Ukhvala Chornobaiivskoho raionnoho sudu Cherkaskoï oblasti vid 26 kvitnia 2021 roku u spravi № 709/303/21 [The decision of the Chornobayiv District Court of Cherkasy Region of April 26, 2021 in case No 709/303/21]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96582957> [in Ukr.].
23. Ukhvala Slov'ianskoho miskraionnoho sudu Donetskoï oblasti vid 16 lystopada 2020 roku u spravi № 243/9276/20 [The decision of the Slavic City District Court of Donetsk region of November 16, 2020 in the case 243/9276/20]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92892549> [in Ukr.].
24. Ukhvala Krasnoarmiiskoho miskraionnoho sudu Donetskoï oblasti vid 16 sichnia 2020 roku u spravi № 235/5467/19 [The decision of the Red Army City District Court of Donetsk region of January 23, 2020 in the case No 235/5467/19]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86969657> [in Ukr.].
25. Ukhvala Krasnoarmiiskoho miskraionnoho sudu Donetskoï oblasti vid 23 sichnia 2020 roku u spravi № 235/5467/19 [The decision of the Red Army City District Court of Donetsk region of January 23, 2020 in the case No 235/5467/19]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87095339> [in Ukr.].
26. Ukhvala Shevchenkivskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 23 chervnia 2020 roku u spravi № 761/42204/19 [Judgment of the Shevchenkivsky District Court of Kyiv of June 23, 2020 in the case No 761/42204/19]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89989306> [in Ukr.].
27. Ukhvala Shevchenkivskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 16 bereznia 2021 roku u spravi № 761/42204/19 [Judgment of the Shevchenkivsky District Court of Kyiv of March 16, 2021 in the case No 761/42204/19]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95555067> [in Ukr.].
28. Ukhvala Tsentralno-Miskoho raionnoho sudu mista Kryvoho Rohu Dnipropetrovskoï oblasti vid 27 sichnia 2021 roku u spravi № 216/4271/19 [The decision of the Central City District Court of the city of Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region from January 27, 2021 in the case No 216/4271/19]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94486245> [in Ukr.].
29. Ukhvala Koziatynskoho miskraionnoho sudu Vinnytskoï oblasti vid 30 lypnia 2020 roku u spravi № 133/1219/20 [The decision of the Kozyatyn City District Court of Vinnytsia region of July 30, 2020 in the case No 133/1219/20]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90687912> [in Ukr.].
30. Ukhvala Prymorskoho raionnoho sudu m. Odesy vid 16 lypnia 2018 roku u spravi № 522/2663/17 [The decision of the Primorsky District Court of Odessa of July 16, 2018 in the case No 522/2663/17]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75389084> [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 09.04.2021
прийнята до друку 22.06.2021
The article: is received 09.04.2021
is accepted 22.06.2021*

UDC (УДК) 343.13
JEL Classification: K40, K41

Гловюк Ірина Василівна,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: irynavasgloviuk@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5685-3702

ПИТАННЯ ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО ПОМЕРЛОГО ОБВИНУВАЧЕНОГО У СУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Анотація. На основі аналізу судової практики досліджено проблему закриття кримінального провадження у разі, якщо помер підозрюваний, обвинувачений, окрім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого, у підготовчому судовому провадженні, судовому розгляді, апеляційному та касаційному провадженнях. Основні результати дослідження полягають у обґрунтуванні потреби унормування належної правової процедури реабілітації померлої особи шляхом закріплення її у КПК України; визначенні процесуальних рішень суду в підготовчому провадженні та у судовому розгляді у разі смерті особи; визначенні процесуальних рішень суду у апеляційному провадженні у разі смерті особи, стосовно якої постановлено виправдувальний вирок; визначенні процесуальних рішень суду у апеляційному провадженні в разі смерті виправданого. Зроблено висновок, що застосування п. 5 ч. 1 ст. 284 КПК України не є усталеним у судовій практиці, що свідчить, по-перше, про відсутність однакового тлумачення ст.ст. 284, 417, 440 КПК України, по-друге, про потребу уточнення положень ст.ст. 417, 440 КПК України.

Ключові поняття: закриття кримінального провадження, обвинувачений, засуджений, виправданий, вирок, реабілітація.

Hloviuk Iryna,
Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department of Criminal Law Disciplines,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: irynavasgloviuk@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5685-3702

THE ISSUE OF CLOSURE OF CRIMINAL PROCEEDINGS AGAINST THE DECEASED ACCUSED IN JUDICIAL PROCEEDINGS

Abstract. Based on the analysis of judicial practice, the paper examines the problem of criminal proceedings' closing in case of suspect's or accused's death, except in cases where the proceedings are necessary for the rehabilitation of the deceased, in preparatory proceedings, trials, appeals and cassation proceedings. The purpose of the paper is to identify the characteristics of interpretation and application of paragraph 5 of Part 1 of Art. 284 of the CPC of Ukraine in the proceedings of the court of the first instance, appeal and cassation proceedings, to formulate proposals for amendments to the CPC of Ukraine on the closure of the proceedings on this ground. The main results of the research consist of substantiating the need to standardize the appropriate legal procedure for the rehabilitation of the deceased by enshrining it in the CPC of Ukraine; determination of procedural decisions of the court in the preparatory proceedings and the trial in case of person's death; determination of procedural decisions of the court in appeal proceedings in case of death of a person in respect of whom an acquittal has been passed; determination of procedural court decisions in appeal proceedings in the event of the death of the acquitted. The conclusions and specific proposals of the author are as follows: the application of paragraph 5 of Part 1 of Art. 284 of the CPC of Ukraine is not well-established in judicial practice, which indicates the lack of uniform interpretation of Art. 284, 417, 440 of the CPC of Ukraine, and the need to clarify the provisions of Art. 417, 440 of the CPC of Ukraine. Guided by paragraph 5 of Part 1

of Art. 284 of the CPC of Ukraine in the preparatory proceedings, the court by its decision closes the criminal proceedings unless the proceedings are necessary for the rehabilitation of the deceased; in court proceedings, the court closes the criminal proceedings by its decision, except in cases when the proceedings are necessary for the rehabilitation of the deceased, in case of initiation of rehabilitation, which has not been confirmed - by its decision closes the criminal proceedings. The wording of Art. 417 and 440 of the CPC of Ukraine do not take into account the difference in the grounds for closing the criminal proceedings and are not adapted for such grounds as the death of the accused. Therefore, it is appropriate to remove from these articles the reference to the reversal of the conviction only. However, as in the case of acquittal, the person is rehabilitated, in case of objections of the defence to revoke the acquittal, it cannot be revoked, however, the proceedings should be closed and further review of court decisions is impossible.

Key concepts: closure of criminal proceedings, accused, convicted, acquitted, sentence, rehabilitation.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-2-57-63

Вступ

КПК України у п. 5 ч. 1 ст. 284 передбачає закриття кримінального провадження у разі, якщо помер підозрюваний, обвинувачений, окрім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого. Це питання систематично виникає на практиці, зокрема, в аспекті дій та рішень суду, якщо невідома думка сторони захисту стосовно реабілітації особи; у разі, коли помирає під час апеляційного провадження обвинувачений, стосовно якого ухвалено виправдувальний вирок; у разі, коли помирає під час касаційного провадження засуджений або виправданий. Судова практика демонструє діаметрально різні підходи до вирішення цих питань.

Водночас чітких доктринальних рекомендацій стосовно: 1) ініціації реабілітації особи у судовому провадженні та 2) застосування цієї підстави у судово-контрольних стадіях кримінального провадження – майже немає. Винятками є окремі розробки у дисертації та статті Х. М. Павич [1; 2], статті І. В. Басистої [3], статті Н. Г. Габлей [4], а також попередні публікації авторки цього дослідження [5]. Проте, на відсутність єдності судової практики вказує те, що питання стосовно застосування цієї підстави у касаційному провадженні розглядалося ОП ККС ВС і була окрема думка двох суддів.

Отже, метою цієї статті є виявлення особливостей тлумачення та застосування п. 5 ч. 1 ст. 284 КПК України у провадженні в суді першої інстанції, апеляційному та касаційному провадженнях, формулювання пропозицій змін і доповнень до КПК України щодо закриття судового провадження за цією підставою.

1. Закриття кримінального провадження у підготовчому судовому провадженні та судовому розгляді

Досліджуючи питання закриття провадження у підготовчому судовому провадженні та судовому розгляді, зазначимо, що ч. 7 ст. 284 КПК України регламентує: якщо обставини, перед-

бачені пунктами 5, 6, 7, 8, 9, 9-1 частини першої цієї статті, виявляються під час судового провадження, суд постановляє ухвалу про закриття кримінального провадження. Додатково розкриває це положення норма, що у підготовчому судовому провадженні суд має право закрити кримінальне провадження у випадку встановлення підстав, передбачених пунктами 4–8, 10 частини першої або частиною другою статті 284 КПК (ч. 3 ст. 314 КПК України), тобто у разі, якщо помер підозрюваний, обвинувачений, окрім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого. В інформаційному листі ВССУ «Про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» зазначено, що суд має враховувати положення пунктів 4–8 ч. 1 та ч. 2 ст. 284 КПК і у разі виявлення зазначених у них обставин постановляти ухвалу про закриття кримінального провадження. Отже, суд уповноважений закривати кримінальне провадження за цією підставою, однак, процедура застосування цієї підстави чітко не прописана.

КПК України не дає відповіді на питання ініціації реабілітації особи, як і не регламентує загалом процедуру в разі смерті підозрюваного, обвинуваченого, тому у доктрині слушно пропонується доповнити чинний КПК України статтею 284-1 «Порядок закриття кримінального провадження у випадку, якщо помер підозрюваний, обвинувачений, крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого», в якій регламентувати перелік документів, які суд повинен дослідити на підтвердження факту смерті особи; закріпити права близьких родичів; встановити порядок звернення близьких родичів до суду з клопотанням про продовження судового розгляду з метою реабілітації померлого та розгляд такого клопотання судом [1, с. 202–203]. Пропозиції стосовно потреби у визначенні належної пра-

вової процедури реабілітації висловлювалися і в інших дослідженнях [5]. Натепер є приклади позицій ККС ВС стосовно ініціації реабілітації особи. Наприклад, у постанові ККС ВС від 20 листопада 2019 року (справа № 204/6034/16-к) зазначено: « ... Видається, що звертатися із заявою про продовження провадження з метою реабілітації померлого також мають право його близькі родичі» [6].

Зазначимо, що непостановлення ухвали про закриття кримінального провадження за цією підставою є істотним порушенням вимог КПК України [7].

Важливим питанням є і те, яке рішення має ухвалити суд, якщо було ініційовано продовження кримінального провадження після смерті підозрюваного, обвинуваченого, проте, підстави для реабілітації не мають підтвердження. КПК України не містить чіткої відповіді на це питання, проте, є позиція ККС ВС, що потрібно не ухвалювати вирок, а закривати кримінальне провадження: «Суд першої інстанції перевірів наявність у діях ОСОБА_1 складу кримінального правопорушення, врахував наслідки, щодо встановлених під час судового засідання фактичних обставин справи, встановив факт вчинення кримінального правопорушення саме ОСОБА_1, а тому був позбавлений можливості виправдати останнього, тобто встановив відсутність підстав для реабілітації останнього. Однак у порушення норм чинного законодавства замість закриття кримінального провадження у зв'язку зі смертю особи, суд першої інстанції помилково постановив вирок» [8].

2. Закриття кримінального провадження в апеляційному провадженні

Інші питання виникають, якщо обвинувачений помер під час апеляційного провадження. Проблема виникає, оскільки, згідно зі ст. 417 КПК України, суд апеляційної інстанції, встановивши обставини, передбачені ст. 284 КПК України, скасовує обвинувальний вирок чи ухвалу і закриває кримінальне провадження. Про виправдувальний вирок не йдеться. Як видається, це пов'язано з тим, що обставини для закриття кримінального провадження, передбачені ст. 284 КПК України, є різними за своєю природою, і серед них є і реабілітуючі 1) встановлена відсутність події кримінального правопорушення; 2) встановлена відсутність в діянні складу кримінального правопорушення; 3) не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді і вичерпані можливості їх отримати), за наявності яких, дійсно, суд зобов'язаний скасувати саме обвинувальний вирок і закрити провадження,

а також процесуальні (формальні) підстави. Відповідно, у разі смерті обвинуваченого суди скасовують обвинувальні вирок та закривають кримінальне провадження [9; 10]. Водночас таке формулювання ст. 417 КПК України є недоліком законодавчої техніки, оскільки відсутня норма до ст. 284 КПК України не дозволяє врахувати усі можливі ситуації закриття кримінального провадження, зокрема, у разі смерті обвинуваченого. Отже, без сумніву, вказівка на обвинувальний вирок має бути вилучена із ст. 417 КПК України.

Слід надалі зазначити, що ці пропозиції *de lege ferenda* не дають відповіді на питання, що натепер слід робити у таких випадках. А такі питання на практиці виникають і вирішуються не однаково. Зокрема, у справі № 524/288/18 суд зазначив, що «аналіз КПК України дає підстави вважати, що ним не врегульовано питання щодо подальшого апеляційного провадження щодо обвинуваченої особи, щодо якої місцевим судом постановлено виправдувальний вирок і яка до завершення апеляційного розгляду померла ... Аналізуючи ситуацію, що виникла, колегія суддів переконана в тому, що продовження апеляційного розгляду за відсутності обвинуваченого, щодо якого постановлений виправдувальний вирок і який помер та постановлення можливого обвинувального вироку, є незаконним. При цьому колегія суддів враховує, що так як в апеляціях прокурора та потерпілої ставилось питання про погіршення становища обвинуваченого, це потребувало б встановлення нових обставин, фактів, надання іншої оцінки доказам у справі, ніж та, що була надана судом першої інстанції, а це в свою чергу потребувало б обов'язкової присутності обвинуваченого, що з огляду на наведене вище є неможливим. Скасування в даному випадку вироку і закриття провадження у справі є незаконним з огляду на положення статті 417 КПК України, яка передбачає таку можливість за певних обставин в разі постановлення лише виправдувального вироку. Застосування до даної ситуації положень вказаної норми, за аналогією права, як про це наголошують всі сторони, є також вочевидь неправильним. Отже, колегія суддів приходить до висновку, що єдиним правильним рішенням в даній ситуації буде закриття апеляційного провадження» [11]. У справі № 703/4781/14-к постановлено аналогічну ухвалу [12]. Водночас такої підстави саме для закриття апеляційного провадження немає.

Інше тлумачення відповідних норм КПК України застосовано у справі № 264/6533/17. Суд вказав, що «враховуючи, що ОСОБА_1 помер і відносно нього судом ухвалено виправ-

дувальний вирок, подальше провадження з метою його реабілітації не передбачено кримінальним процесуальним законодавством. Таким чином, кримінальне провадження № 12017050770002230 щодо ОСОБА_1 закрити у зв'язку з його смертю» [13], і закриття кримінального провадження. ККС ВС в ухвалі у цій же справі зазначив, що «закриття кримінального провадження на стадії апеляційного провадження означає припинення подальшої процедури апеляційного перегляду. При цьому в разі встановлення обставин, передбачених ст. 284 цього Кодексу, суд апеляційної інстанції, за змістом ст. 417 КПК України, при вирішенні питання про закриття кримінальне провадження скасовує лише обвинувальний вирок чи ухвалу. Зазначена норма не передбачає скасування виправдувального вироку. Це узгоджується з висновком Верховного Суду, викладеним в постанові від 13 листопада 2018 року у справі № 521/6766/15-к. Отже, колегія суддів апеляційного суду, дотримуючись вимог ст. 417 КПК України, прийняла законне, обґрунтоване, належно вмотивоване судові рішення про закриття кримінального провадження, з яким погоджується і колегія суддів касаційної інстанції» [14].

У справі № 187/1269/18 викладено ще один варіант вирішення цього питання. Суд зазначив: «Закон визначає можливість скасування лише обвинувального вироку чи ухвали суду першої інстанції та закриття такого провадження. Разом з цим, за відсутності процесуальної необхідності у реабілітації померлого, скасування виправдувального вироку з підстав, передбачених у ст. 409 КПК України, не зможе виправдати потреби досудового розслідування, та судового розгляду, й суперечитиме загальним засадам кримінального провадження. За цих умов, можна дійти висновку, що виправдувальний вирок не може бути скасований у зв'язку із необхідністю прийняття рішення про закриття цього провадження з інших підстав, ніж ті, що обумовили винесення виправдувального вироку судом першої інстанції. Водночас, не може бути й закрито провадження у справі у зв'язку зі смертю обвинуваченого, оскільки ці підстави не є реабілітуючими. Отже, враховуючи те, що ОСОБА_2 помер, приймаючи до уваги той факт, що у відповідності з вимогами ч. 3 ст. 409 КПК України, за наслідками апеляційного розгляду, суд апеляційної інстанції не вправі скасувати виправдувальний вирок лише з мотивів істотного порушення прав обвинуваченого, суд апеляційної інстанції приходить до висновку про відсутність підстав та процесуальної необхідності для пере-

вірки наведених у скарзі прокурора доводів. З огляду на викладене, колегія суддів вважає, що відсутні підстави для скасування вироку та закриття провадження і приходить до висновку, що оскаржуваний вирок слід залишити без змін» [15]. Повністю підтримуючи слушність доводів про неможливість скасування виправдувального вироку, зазначимо, що все ж таки, якщо помер підозрюваний, обвинувачений, це є імперативною підставою закриття кримінального провадження (крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого), тому її незастосування викликає сумніви.

Цікавий алгоритм дій застосовано у справі № 592/2243/14-к. Суд доручив прокуратурі встановити фактичне місце проживання близьких родичів обвинуваченого та вручити їм повістки про судовий виклик до Полтавського апеляційного суду для участі в апеляційному розгляді кримінального провадження [16]. Проте, зважаючи на те, що обвинуваченого з огляду на винесення виправдувального вироку реабілітовано, участь його близьких родичів у засіданні суду апеляційної інстанції викликає сумніви.

Отже, аналіз тлумачення та застосування положень ст. 417 КПК України показує неоднаковість судової практики. Пропонуючи шляхи вирішення цього питання за чинних норм КПК України, зазначимо, що слід враховувати чотири аспекти: по-перше, імперативну заборону скасування саме виправдувального вироку; по-друге, імперативний характер підстави для закриття кримінального провадження, передбаченої п. 5 ч. 1 ст. 284 КПК України (крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого); по-третє, необхідність прийняття певного рішення за поданою апеляційною скаргою прокурора; по-четверте, реабілітуючий характер виправдувального вироку. Отже, виправдувальний вирок не може бути скасований з підстави – у зв'язку зі смертю особи; проте, кримінальне провадження не може продовжуватись далі, адже питання реабілітації вирішено; тим паче, що закриття провадження за цієї підставою є імперативною вимогою закону. Отже, вважаємо правильним таке застосування норм ст.ст. 284, 417 КПК України, щоб вирок залишати без змін, а кримінальне провадження закрити у зв'язку зі смертю обвинуваченого.

3. Закриття кримінального провадження у касаційному провадженні

За ст. 440 КПК України, суд касаційної інстанції, встановивши обставини, передбачені ст. 284 цього Кодексу, скасовує обвинувальний вирок чи ухвалу і закриває кримінальне провадження.

Зважаючи на різні рішення, які приймалися ККС ВС у випадку смерті засуджених, які подавали касаційні скарги, відповідне питання було розглянуто ОП ККС ВС. Висновок щодо застосування норм права полягав у наступному: «У випадку смерті засудженого відкрите за його скаргою касаційне провадження підлягає закриттю, крім випадків, якщо воно, з урахуванням меж перегляду судом касаційної інстанції, визначених ст. 433 КПК, є необхідним для реабілітації померлого» [17]. Проте, у окремій думці суддів Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду Кравченка С. І. та Огурецького В. П. зазначено, що «формулюванням ст. 440 КПК у буквальному викладі законодавець не передбачив будь-яких варіацій для касаційної інстанції, окрім як прийняти єдине процесуальне рішення – закрити кримінальне провадження за умови встановлення обставин, передбачених ст. 284 КПК» [18]. Зазначимо, що є пропозиції доповнити п. 5 ч. 1 ст. 284 КПК України, закріпивши в ньому також засудженого як суб'єкта, щодо якого кримінальне провадження може бути закрито, якщо він помер, окрім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого [4, с. 163].

Як видається, таке тлумачення ОП ККС ВС змісту підстави закриття кримінального провадження зумовлене насамперед тим, що вирок набрав законної сили, на відміну від ситуації в апеляційному провадженні (одним із аргументів був такий, що на стадії касаційного провадження, коли фактичні обставини провадження були оцінені й перевірені судами першої та апеляційної інстанцій і винуватість особи у вчиненні злочину офіційно встановлено обвинувальним вироком, який набрав законної сили, немає жодної розумної потреби в безумовному («автоматичному») скасуванні такого вироку виключно з формальної підстави – смерті засудженого [17]). Водночас, розглядаючи касаційну скаргу в ситуації, коли вирок не засуджений, а виправданий, ККС ВС зазначив, що «та обставина, що на час касаційного провадження ОСОБА_1 помер, не перешкодила суду касаційної інстанції перевірити доводи касаційної скарги прокурора та проаналізувати ухвалені в даному кримінальному провадженні судові рішення» [19]. Проте, у рішенні, ухваленому Верховним Судом у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду 04 жовтня 2018 року (провадження № 51-2010км18), та у рішенні, постановленому Верховним Судом у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду 08 травня 2018 року (провадження № 51-209км18),

міститься висновок, що у разі встановлення факту смерті виправданого та відсутності в матеріалах кримінального провадження будь-яких даних щодо питання продовження реабілітації, унеможливується здійснення касаційного провадження, а тому кримінальне провадження підлягає закриттю без скасування судових рішень [17].

Із цього питання були висловлені і певні доктринальні позиції. На думку І. В. Басистої, «при прийнятті судом касаційної інстанції процесуального рішення про закриття кримінального провадження в порядку ст. 440 КПК України щодо виправданого, який помер до завершення розгляду касаційної скарги, обвинувальний вирок та ухвала апеляційної інстанції скасуванню не підлягають, оскільки у згаданій нормі КПК України є пряма вказівка законодавця про скасування лише обвинувального вироку чи ухвали (хоча вживання законодавцем цього сурядного сполучника «чи» можна розцінювати неоднозначно)» [3, с. 219]. Це додатково підкреслює складнощі вирішення цієї практичної ситуації.

Висновки

Застосування п. 5 ч. 1 ст. 284 КПК України не є усталеним у судовій практиці, що свідчить, по-перше, про відсутність однакового тлумачення ст.ст. 284, 417, 440 КПК України, по-друге, про потребу уточнення положень ст.ст. 417, 440 КПК України. За п. 5 ч. 1 ст. 284 КПК України, у підготовчому судовому провадженні суд своєю ухвалою закриває кримінальне провадження, крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого; у судовому розгляді суд своєю ухвалою закриває кримінальне провадження, крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого, у разі ініціації реабілітації, яка не підтвердилася – своєю ухвалою закриває кримінальне провадження. Формулювання ст.ст. 417 та 440 КПК України не враховують різницю у підставах закриття кримінального провадження та не пристосовані для такої підстави, як смерть обвинуваченого. Отже, доречним є вилучення із цих статей вказівки на скасування лише обвинувального вироку. Водночас, зважаючи на те, що у випадку постановлення виправданого вироку, особа є реабілітованою, у разі заперечень сторони захисту щодо скасування виправданого вироку, він не може бути скасований, однак, провадження підлягає закриттю і подальший перегляд судових рішень є неможливим.

Список використаних джерел

1. Павич Х. М. Закриття кримінального провадження судом першої інстанції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2017. 291 с.
2. Лепка Х. М. Особливості закриття кримінального провадження судом у випадку смерті обвинуваченого. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2014. Вип. 2. Т. 4. С. 114–118.
3. Басиста І. В. Застосування положень ст. 440 КПК України і п. 5 ч. 1 ст. 284 КПК України у випадку смерті засудженого, виправданого до завершення розгляду касаційної скарги. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2019. Вип. 68. С. 212–221.
4. Габлей Н. Г. Смерть засудженого як підстава для закриття касаційного кримінального провадження. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 4 (29). Т. 1. С. 161–164.
5. Гловіюк І. В. Деякі питання закриття кримінального провадження щодо померлого підозрюваного, обвинуваченого. *Актуальні питання досудового розслідування та сучасні тенденції розвитку криміналістики : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 5 грудня 2014 р.)*. Харків, 2014. С. 57–59.
6. ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85903493>
7. ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/57185293>
8. ЄДРСР. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87985464>
9. ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89881385>
10. ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80780751>
11. ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90435005>
12. ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/58806713>
13. ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86683579>
14. ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88016831>
15. ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86058550>
16. ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95531525>
17. ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79314140>
18. ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79382568>
19. ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95315798>

References

1. Pavych, Kh. M. (2017). *Zakryt'tya kry'minal'nogo provadzhennya sudom pershoyi instanciyi* [Closing the criminal proceedings by the trial court]. Lviv [in Ukr.].
2. Lepka, Kh. M. (2014). *Osoblyvosti zakryt'tya kry'minal'noho provadzhennya sudom u vypadku smerti obvynuvachenoho* [Features of closing criminal proceedings by a court in case of death of the accused]. *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Seriya Yurydychni nauky (Scientific Bulletin of Kherson State University. Legal Sciences Series)*, 2, 4, 114–118 [in Ukr.].
3. Basysta, I. (2019). *Zastosuvannya polozhen' st. 440 KPK Ukrayiny i p. 5 ch. 1 st. 284 KPK Ukrayiny u vypadku smerti zasudzenoho, vypravdanoho do zavershennya roz'hlyadu kasatsiyanoi skarhy* [Application of provisions of article 440 of the criminal procedure code of Ukraine and clause 5, part 1, article 284 of the criminal procedure code of Ukraine, in case of death of the convicted or the acquitted before finalization of cassation appeal consideration]. *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya yurydychna (Visnyk of the Lviv University. Series Law)*, 68, 212–221 [in Ukr.].
4. Hablei, N. G. (2019). *Smert' zasudzenoho yak pidstava dlya zakryt'tya kasatsiynoho kry'minal'noho provadzhennya* [The death of the convicted person as grounds for closing the cassation criminal proceedings]. *Prykarpat's'kyi yurydychnyy visnyk (Prykarpattia Legal Bulletin)*, 4, 1, 161–164 [in Ukr.].
5. Hloviuk, I. V. (2014). *Deyaki pytannya zakryt'tya kry'minal'noho provadzhennya shchodo pomerloho pidozryuvanoho, obvynuvachenoho* [Some issues of closing the criminal proceedings against the deceased suspected, accused]. *Aktual'ni pytannya dosudovoho rozsliduvannya ta suchasni tendentsiyi rozvytku kry'minalistyky: materialy Mizhnarodnoyi nauково-praktychnoyi konferentsiyi, m. Kharkiv (Current issues of pre-trial investigation and current trends in criminalistics: materials of the International scientific-practical conference, Kharkiv)*, 57–59 [in Ukr.].
6. Yedy'ny'j derzhavny'j reyestr sudovy'x rishen' [Unified state register of court decisions]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85903493> [in Ukr.].
7. Yedy'ny'j derzhavny'j reyestr sudovy'x rishen' [Unified state register of court decisions]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/57185293> [in Ukr.].

8. Yedy'ny'j derzhavny'j reyestr sudovy'x rishen' [Unified state register of court decisions]. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87985464> [in Ukr.].
9. Yedy'ny'j derzhavny'j reyestr sudovy'x rishen' [Unified state register of court decisions]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89881385> [in Ukr.].
10. Yedy'ny'j derzhavny'j reyestr sudovy'x rishen' [Unified state register of court decisions]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80780751> [in Ukr.].
11. Yedy'ny'j derzhavny'j reyestr sudovy'x rishen' [Unified state register of court decisions]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90435005> [in Ukr.].
12. Yedy'ny'j derzhavny'j reyestr sudovy'x rishen' [Unified state register of court decisions]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/58806713> [in Ukr.].
13. Yedy'ny'j derzhavny'j reyestr sudovy'x rishen' [Unified state register of court decisions]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86683579> [in Ukr.].
14. Yedy'ny'j derzhavny'j reyestr sudovy'x rishen' [Unified state register of court decisions]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88016831> [in Ukr.].
15. Yedy'ny'j derzhavny'j reyestr sudovy'x rishen' [Unified state register of court decisions]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86058550> [in Ukr.].
16. Yedy'ny'j derzhavny'j reyestr sudovy'x rishen' [Unified state register of court decisions]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95531525> [in Ukr.].
17. Yedy'ny'j derzhavny'j reyestr sudovy'x rishen' [Unified state register of court decisions]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79314140> [in Ukr.].
18. Yedy'ny'j derzhavny'j reyestr sudovy'x rishen' [Unified state register of court decisions]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79382568> [in Ukr.].
19. Yedy'ny'j derzhavny'j reyestr sudovy'x rishen' [Unified state register of court decisions]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95315798> [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 14.04.2021
прийнята до друку 09.06.2021
The article: is received 14.04.2021
is accepted 09.06.2021*

UDC (УДК) 336.22–048.35(477)
JEL Classification: K 23; K 34

Гулак Олена Василівна,

доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного та фінансового права
Національного університету біоресурсів
і природокористування України
(Київ, Україна)
e-mail: lenagulac8118@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-9004-0185

Висоцький Володимир Мирославович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: volodya.vysot@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-6010-6614

Ярмоленко Юлія Володимирівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри факультету права та лінгвістики
Білоцерківського національного аграрного університету
(Біла Церква, Україна)
e-mail: mjc_33778972@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-8818-9025

ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

Анотація. Здійснено аналіз проблематики публічного адміністрування у сфері оподаткування аграрного сектору України на сучасному етапі. Розглянуто теоретичні засади публічного адміністрування. Охарактеризовано категорію «публічне адміністрування» у контексті сучасної наукової думки. Досліджено систему та правові основи провадження адміністрування податків у вітчизняному агропромисловому секторі. Виокремлено найпроблемніші питання податкового навантаження в аграрному секторі. Наголошено на актуальності проблематики зниження податкового навантаження. Зауважено, що податкове адміністрування у вітчизняному аграрному секторі економіки є надзвичайно важливим і потребує вироблення системи дієвих регуляторів та оптимізаційних механізмів з боку держави.

Ключові поняття: публічне адміністрування, сфера оподаткування, аграрний сектор України, оподаткування аграрного сектору, адміністрування податків.

Gulac Olena,

Doctor of Law, Associate Professor, Associate Professor
of the Department of Administrative and Financial Law,
National University of Life
and Environmental Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)
e-mail: lenagulac8118@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-9004-0185

Vysotskyi Volodymyr,

PhD (Law), Associate Professor,
Associate Professor of the Department Administrative Law
and Administrative Process,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: volodya.vysot@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-6010-6614

Iarmolenko Iuliia,

PhD (Law), Associate Professor,
Associate Professor of the Department Law and Linguistics,
Bila Tserkva National Agrarian University
(Bila Tserkva, Ukraine)
e-mail: mjc_33778972@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-8818-9025

PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF TAXATION OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE

Abstract. The analysis of the problems of public administration in the field of taxation of Ukrainian agriculture at the present stage is carried out. The scientific works devoted to these issues are analysed. Theoretical principles of public administration are considered. The category "public administration" in the context of modern scientific thought is reviewed. The system and legal bases of tax administration in the domestic agro-industrial sector are studied. The most problematic issues of the tax burden in the agricultural sector are highlighted. The urgency of the issue of reducing the tax burden is indicated. It is noted that tax administration in the domestic agricultural sector of the economy is extremely important and requires the development of a system of effective regulators and optimization mechanisms by the state. At the same time, the direction of such state support should concern first of all small agricultural enterprises and the provision of an appropriate investment and innovation platform for the development of the domestic agricultural sector. It is concluded that the current public administration priorities in the field of taxation of the agricultural sector of Ukraine's economy should be the formed state position, aimed primarily at implementing: simplified, but at the same time, fair and transparent taxation procedure; taking into account the specifics and features of domestic agricultural business depending on the natural and territorial components; ensuring the need to update the active part of the material and technical base, taking into account the relevant tax regulation of agricultural production (development of a simplified tax mechanism).

Key concepts: public administration, taxation, agricultural sector of Ukraine, agricultural sector taxation, tax administration.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-2-64-71

Вступ

Сучасні стрімкі трансформаційні зміни, що безупинно відбуваються в усіх сферах суспільної життєдіяльності, особливо гостро позначаються на фінансовій та податковій, котрі є своєрідною «кровоносною системою» для економіки країни, без ефективного функціонування якої складно уявити державу самостійною й незалежною. Реалізація Кабінетом Міністрів України політики довгоочікуваного й цілком виправданого підвищення соціальних стандартів призвела, натомість, до збільшення видатків «знекровленого» наразі держбюджету і потреби систематичного їх фінансування в умовах дефіциту належних ресурсів. Виходячи з того, що саме податки

є основним джерелом формування дохідної частини держбюджету, виконання державою взятих на себе насамперед соціальних зобов'язань залежить від ефективності формування публічної податкової політики загалом та її ефективного адміністрування у відповідній сфері зокрема.

К. П. Проскура у своєму монографічному дослідженні «механізм податкового адміністрування» розглядає не лише через наявність інституційно регламентованих правил щодо процедури стягнення податків та заохочення до їх добровільної сплати, а й через активне застосування економічних важелів впливу та різного роду стимулів у процесі оподаткування з урахуванням методології, що включає вико-

ристання аналітики й прогнозування стосовно податкових надходжень [1, с. 5–6].

На підтвердження та констатацію важливості означеного, надто в умовах функціонування вітчизняного аграрного сектору, П. І. Коренюком зазначено, що «підтримка сталого економічного зростання – це складна соціально-економічна проблема, розв'язання якої потребує принципів змін у всіх сферах суспільного життя» [2, с. 237]. Активне ж використання в угоду економічному розвитку дещо стихійних сил ринку та конкуренції не є доречним без обґрунтованого встановлення системи обмежувальних та регулюючих елементів щодо запобігання негативному впливу ринку на державну економіку в цілому. Саме такий підхід, як зазначає науковець, реалізується в країнах з розвинутою ринковою економікою, де провідна роль належить регулюючій функції держави, котра реалізується за допомогою різних методів, серед яких чільне місце займає саме податкове регулювання [2, с. 237]. Виходячи з чи не найбільшої ваги саме аграрного сектору в забезпеченні продовольчої безпеки, і не лише України, особливо в умовах стрімкого зростання населення нашої планети, що вимагає інтенсивнішої роботи аграріїв з вирощування продукції, її переробки та ефективного збуту, вбачається, що податкове адміністрування у вітчизняному аграрному секторі економіки є надзвичайно важливим та потребує вироблення системи дієвих регуляторів та оптимізаційних механізмів з боку держави [3]. Адже саме державна підтримка агропромислового сектору є запорукою його сталого розвитку й забезпечення продовольчої безпеки держави загалом.

Окремі питання проблематики публічного адміністрування у сфері оподаткування аграрного сектору України вивчала ціла когорта вітчизняних учених різних галузей науки, з-поміж яких вирізняються І. В. Гиренко (Курило), І. І. Конєва, П. І. Коренюк, В. І. Курило, В. В. Мушенюк, А. О. Науменко, К. П. Проскура, С. П. Позняков, С. В. Слюсаренко та багато інших.

Зокрема, В. І. Курило, І. В. Гиренко (Курило) та В. В. Мушенюк податкове навантаження розглядали як стримуючий чинник розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні [4]; В. В. Мушенюк досліджував стимулюючий вплив правової регламентації оподаткування аграрних виробників [5]; С. П. Позняков розкривав можливості удосконалення правового регулювання інфраструктурної підтримки економічного розвитку аграрного сектору економіки України [6]; С. В. Слюсаренко аналізував поняття і зміст адміністративно-правового забезпечення оптимізації фінансового регулю-

вання аграрної сфери [7] та податок на землю як засіб забезпечення оптимізації фінансового регулювання аграрної сфери [8]; А. О. Науменко вивчав тенденції та перспективи державної фінансової підтримки агропромислового комплексу України [9]; І. І. Конєва досліджувала стан та стратегію розвитку державної фінансової підтримки підприємств аграрно-промислового комплексу [10]; К. П. Проскура – ефективність та напрями модернізації податкового адміністрування в Україні в посткризовий період [1]; П. І. Коренюк – особливості податкового регулювання аграрного сектору [2].

Проте окремі проблемні питання у розрізі публічного адміністрування оподаткування аграрного сектору, зокрема з позиції новел законодавства, наразі залишаються актуальними та потребують глибокого наукового аналізу.

Метою статті є дослідження проблематики публічного адміністрування у сфері оподаткування аграрного сектору України на сучасному етапі.

1. Теоретичні засади публічного адміністрування

Із метою повного розкриття поняття публічного адміністрування у сфері оподаткування аграрного сектору доцільно проаналізувати категорію «публічне адміністрування», що видається порівняно новою для наукового, нормотворчого та прикладного характеру застосування в межах вітчизняної правової науки, втім певним чином уніфікованою та прийнятою за стандарт у розрізі адаптації вітчизняної науки та правотворчої техніки до міжнародних правил.

У профільному словнику-довіднику з публічного адміністрування 2016 року видання публічне адміністрування у вузькому розумінні розглядається як професійна діяльність державних службовців, яка включає всі види діяльності, спрямовані на реалізацію рішень уряду, як міждисциплінарна академічна сфера, що базується на теорії та концепціях економіки, політичних наук, соціології, адміністративного права, менеджменту. В широкому ж сенсі під публічним адмініструванням автори означеної праці розуміють всю систему адміністративних інститутів із ієрархічною побудовою, за допомогою якої відповідальність за виконання державних рішень спускається згори донизу [11, с. 128]. Тимчасом навіть у найширшому трактуванні розглядуваної категорії найбільш важлива інституційна складова на сучасному етапі, якою є органи місцевого самоврядування, виключена із визначення популярного словника-довідника.

На противагу цьому, у науковій статті В. Б. Авер'янова, датованій ще 2003 роком, чітко означена вся найважливіша інституційна

складова системи публічного адміністрування з урахуванням органів місцевого самоврядування. Зокрема, під поняттям «публічна адміністрація» провідний учений розуміє «сукупність органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, що підпорядковані політичній владі, забезпечують виконання закону та здійснюють інші публічно-управлінські функції» [12, с. 117]. Водночас значна когорта науковців-дослідників проблематики публічного адміністрування констатує, що досліджувана наукова категорія є лише складовою більш широкого поняття – управління, яке, своєю чергою, полягає у реалізації певної дії з метою досягнення поставленої мети [13, с. 9].

Автори навчального посібника з державного управління за редакцією А. Ф. Мельника вважають, що «... адміністрування є способами та прийомами, діями прямого й обов'язкового визначення поведінки і діяльності людей з боку відповідних керівних компонентів держави. Зазначені методи з боку державного органу або посадової особи мають безпосередній вплив на волю виконавців шляхом установлення їх обов'язків, норм поведінки та вказівок, в односторонньому порядку впливають на вирішення проблем, розв'язання ситуацій, що підлягає обов'язковому виконанню, вимагаючи безспірного розпорядження і вказівок, встановлення за невиконання юридичної відповідальності» [14, с. 105].

Зі щойно наведеного випливає, що публічне адміністрування є багатоаспектною категорією, пов'язаною з такими невід'ємними структурними елементами, як влада, держава, політика та її формування й реалізація, публічне, державне та громадянське управління тощо. Отож публічне адміністрування у сфері оподаткування аграрного сектору є складним і багатоаспектним та мультиструктурним процесом відповідних публічних інституцій щодо забезпечення, організації й координації діяльності та функціонування підпорядкованих ланок і процесів, що на них покладені.

2. Система та правові основи провадження адміністрування податків

Публічне управління у сфері оподаткування здійснюється через систему податкового адміністрування, а саме систему її невід'ємних та пов'язаних між собою елементів, до яких варто віднести: прогнозування й планування податкових надходжень; організацію та регулювання податкових відносин; здійснення податкового консультування; реалізацію податкового контролю; контроль за податковим боргом та повсякчасне впровадження сучасних технологій податкового адміністрування.

Одним із ключових завдань у контексті здійснення реформи агропромислового сектору економіки П. І. Коренюк вважає створення ефективного податкового механізму як одного з інститутів ринкової економіки, що дає можливість, з одного боку, вирішувати проблемні питання збільшення доходів бюджетів різних рівнів, з іншого – сприяти розвитку господарюючих суб'єктів як у агропромисловій сфері, так і в економіці держави загалом. Адже вага аграрного сектору в економіці України досить значна і формує близько 9–13% валової доданої вартості та є однією з основних бюджетоутворювальних складових вітчизняної економіки, частка якої у бюджеті нашої країни протягом останніх років становить приблизно 20%, а у структурі експорту – понад 25%. Утім, головне, на що слід звернути увагу, – це те, що, за словами науковця, «майже половина валової продукції сільського господарства сьогодні виробляється в господарствах населення» [2, с. 237].

Тим часом сучасний розвиток економіки породжує нові фактори, які впливають на процеси публічного адміністрування у сфері податків як у цілій галузі, так і в аграрному секторі зокрема. Причому ці ж фактори позначаються ще на формуванні податкових надходжень (основою є фіскальна результативність), що на витратності податкового адміністрування. Головними ж завданнями у сфері адміністрування податків вважаються швидке реагування на структурну трансформацію економіки, трансформаційні перетворення та забезпечення високої результативності впровадження сучасних інформаційних технологій в оподаткуванні [1, с. 7–8].

Нормативно-правові основи провадження адміністрування податків у нашій державі регламентуються Податковим кодексом України та іншими правовими актами у сфері оподаткування. Так, Податковий кодекс України шляхом внесення змін згідно зі Законом України № 404-VII від 04.07.2013 р. [15] доповнено пунктом 14.1.1⁻¹, за яким «адміністрування податків, зборів, митних платежів, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (єдиний внесок) та інших платежів відповідно до законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи» трактовано як сукупність рішень та процедур контролюючих органів і дій їхніх посадових осіб, що визначають інституційну структуру податкових та митних відносин, організовують ідентифікацію, облік платників податків і платників єдиного внеску та об'єктів оподаткування, забезпечують сервісне обслуговування платників податків,

організацію та контроль за сплатою податків, зборів, платежів відповідно до порядку, встановленого Законом [16].

3. Проблемні питання податкового навантаження в аграрному секторі

А. О. Науменко цілком слушно зазначає, що «система податкових пільг, яка діяла в Україні для аграрної галузі останніми роками, спричинила чимало нарікань через свою низьку ефективність. Окрім того, у 2015 році змінилася система оподаткування, а у 2016 – система спеціального режиму ПДВ для аграріїв, зокрема, скорочено, переглянута або зовсім скасовано значну частину податкових пільг підприємствам сільгоспвиробництва. Обраний країною шлях на євроінтеграцію також вносить корективи в цей процес» [9, с. 102–103]. Окрім того, науковець стверджує, що «мета сучасної аграрної політики нашої країни полягає в гарантуванні продовольчої безпеки країни, утвердженні пріоритетного розвитку агропромислового виробництва, створенні сучасного конкурентоспроможного агропромислового виробництва, виході на агропромисловий ринок світу. Безумовно, жоден із цих напрямів неможливо втілити в життя без державної фінансової підтримки розвитку аграрного сектору економіки. Згідно з українським законодавством, питома вага видатків на фінансування сільського господарства має становити не менше 5% видаткової частини Державного бюджету» [9, с. 103]. Реальні ж обсяги фінансування не сягають наведених вище показників.

За своєю сутністю податкова система є найважливішим інструментом впливу держави на аграрні відносини, що об'єднує цілу систему відповідних податків. Таким чином, оподаткування суб'єктів аграрної сфери є складовою аграрної політики держави загалом. Податки, за умови оптимальних форм та розмірів, є більш дієвими та меншою мірою – такими, що стимулюють інфляцію, на відміну від інших державних фінансових важелів. На макrorівні ж податковий вплив на сільгоспвиробництво постає одним з найваговітиших методів непрямого регулювання відповідного роду цін.

Отож П. І. Коренюк переконаний, що «сама це й дає підставу вважати, що регулювання системи оподаткування має бути основною функцією держави у регулюванні аграрної економіки. В розвинених країнах використовується практика диференційованого оподаткування сільськогосподарських товаровиробників». Скажімо, у Франції існує декілька систем оподаткування, а сільськогосподарські організації, що не займаються роздрібною торгівлею і промисловою діяльністю, мають мож-

ливість вибрати той або інший порядок сплати податку на добавлену вартість. Все це свідчить про необхідність використання більш гнучких підходів до встановлення податкових пільг і квотування в аграрному секторі національної економіки. Зокрема, існують підприємства, які сплачують 60–70% від обсягу податкових платежів, а є такі, що сплачують їх у розмірі від 5 до 12% (оскільки знайшли для себе «податкові ями» у законодавстві та мають змогу ефективно розвиватись). Зниження ж податкового навантаження на сільгоспвиробництва, на думку науковця, має позитивно позначитися на економічному зростанні агросектору й вітчизняної економіки загалом» [2, с. 238].

Проблематика зниження податкового навантаження видається надзвичайно актуальною протягом тривалого часу. Втім, саме по собі зменшення податків лише спричинить недоотримання коштів дохідної частини держбюджету. Відтак, важливим є системний підхід до цього питання та прозорі й максимально уніфіковані й адаптовані під особливості різних напрямів та умов агровиробництва правила, однаково застосовувані для всіх суб'єктів агросектору. Водночас найвагоміше постає питання справедливого розподілу податкового навантаження.

У розрізі наведеного дещо контрверсійним виглядає підписаний Президентом України після місячного зволікання Закон України про зниження ставки ПДВ на окремі види аграрної продукції, схвалений Верховною Радою України ще минулого року, який викликав запеклі суперечки в учасників аграрного ринку й неоднозначні оцінки експертів, оскільки може відчутно зменшити доходи держбюджету поточного року та спрямований на сприяння розвитку насамперед великих агрохолдингів. Зокрема, він передбачає, що при постачанні, експорті й увезенні в Україну окремих видів сільгосппродукції ставка податку на додану вартість (ПДВ) має бути знижена з 20 до 14%. Йдеться передусім про сировинні товари (пшеницю, ячмінь, овес, жито, насіння соняшника, ріпак, кукурудзу, льон, соєві, цукровий буряк, велику рогату худобу тощо), які переважно йдуть на експорт напряму чи через переробку і здебільшого не потрапляють до кінцевого споживача в Україні. Найістотніша частка з переліченого є сировиною для товарів, експорт яких забезпечує Україні провідні місця на світових аграрних ринках і є «фондом» для забезпечення продовольчої безпеки нашої держави. Тож більш доцільним убачається зміна ПДВ на товари кінцевого споживання або ж на аграрну продукцію, що є умовно готовою до вживання, наприклад, фрукти та овочі [17].

До речі, за прогнозними оцінками науковців Інституту аграрної економіки, в разі збереження існуючих, зокрема у вітчизняній насінневій галузі, тенденцій, а також на тлі зменшення державної підтримки вітчизняної селекції імпорту іноземного насіння до нашої країни може зрости утрічі, а саме до 1,5 млрд доларів, і з часом призвести до повного витіснення вітчизняної сортової продукції з ринку насіння й садивного матеріалу, що, своєю чергою, несе потенційні ризики для продовольчої безпеки України у цілому та її експортних можливостей зокрема [18].

Висновки

Підводячи підсумок, зауважимо, що нинішнім пріоритетом публічного адміністрування у сфері оподаткування аграрного сектору економіки України має стати сформована державницька позиція, спрямована насамперед на: реалізацію спрощеної та заразом справедливої й прозорої процедури оподаткування; врахування специфіки та особливостей ведення вітчизняного аграрного бізнесу залежно від

природних і територіальних складових; забезпечення потреби в оновленні активної частини матеріально-технічної бази з урахуванням відповідного податкового регулювання сільгоспвиробництва (розробки спрощеного податкового механізму, так званого портфеля пільг/преференцій тощо).

Виходячи з ваги саме аграрного сектору в забезпеченні продовольчої безпеки (і не лише України), надто в умовах стрімкого зростання кількості чисельності мешканців планети, податкове адміністрування у вітчизняному аграрному секторі економіки видається надзвичайно важливим і потребує вироблення системи дієвих регуляторів та оптимізаційних механізмів з боку держави. Адже саме державна підтримка агропромислового сектору є запорукою його сталого розвитку й гарантування продовольчої безпеки держави загалом. Окрім усього, спрямування такої державної підтримки має стосуватись насамперед дрібних сільгоспідприємств та забезпечення відповідної інвестиційно-інноваційної платформи для розвитку вітчизняного аграрного сектору.

Список використаних джерел

1. Проскура К. П. Податкове адміністрування в Україні в посткризовий період: ефективність та напрями модернізації. К. : ТОВ «Емкон», 2014. 376 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32608872.pdf>
2. Коренюк П. І. Особливості податкового регулювання аграрного сектору. *Гроші, фінанси і кредит*. 2018. Вип. 20. С. 237–241. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2018/20_2018_ukr/41.pdf
3. Гулак О. В. Шляхи побудови ефективних державних інституцій: виклики сьогодення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2015. № 2. С. 11–14. URL: <http://www.nvppp.in.ua/index.php/vip2>
4. Kurylo V. I., Gyrenko I. V., Mushenok V. V. Tax burden as a disincentive factor of agricultural production development in Ukraine. *Науковий вісник Полісся*. 2018. № 1 (13). Ч. 2. С. 85–90.
5. Мушенюк В. В. Стимулюючий вплив правової регламентації оподаткування аграрних виробників. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2017. № 5 (94). С. 125–133.
6. Позняков С. П. Правове регулювання інфраструктурної підтримки економічного розвитку аграрного сектору економіки України: шляхи удосконалення. *Інтернаука: міжнародний науковий журнал. Серія «Юридичні науки»*. 2017. № 2. С. 55–59.
7. Слюсаренко С. В. Понятие и содержание административно-правового обеспечения оптимизации финансового регулирования аграрной сферы. *Право и политика : научно-методический журнал*. 2016. № 1. С. 131–137.
8. Слюсаренко С. В. Податок на землю як засіб забезпечення оптимізації фінансового регулювання аграрної сфери. *Юридичний вісник*. 2017. № 1. С. 74–78.
9. Науменко А. О. Тенденції та перспективи державної фінансової підтримки агропромислового комплексу України. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2019. Вип. 10. С. 102–105. URL: <http://www.pag-journal.iei.od.ua/archives/2019/10-2019/20.pdf>
10. Конєва І. І. Державна фінансова підтримка підприємств АПК: стан та стратегія розвитку. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 14. С. 802–807.
11. Публічне управління та адміністрування : словник-довідник / укл. О. М. Руденко, О. В. Шершньова, В. Д. Бакуменко, Н. В. Філіпова, Н. В. Ткаленко. К. : Кондор, 2016. 178 с.
12. Авер'янов В. Б. Реформування українського адміністративного права: ґрунтовний привід для теоретичної дискусії. *Право України*. 2003. № 5. С. 117–122.
13. Мельтюхова Н. М., Набока Л. В., Дідок Ю. В. Методичні підходи до організації діяльності з публічного адміністрування / за заг. ред. Н. М. Мельтюхової. К. : НАДУ, 2011. 48 с.
14. Мельник А. Ф., Оболенський О. Ю., Васіна А. Ю., Гордієнко А. Ю. Державне управління : навч. посіб. / за ред. А. Ф. Мельник. К. : Знання-Прес, 2003. 343 с.

15. Про внесення змін до Податкового кодексу України у зв'язку з проведенням адміністративної реформи : Закон України від 04.07.2013 р. № 404-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/404-18#n13>
16. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#top>
17. Зануда А. ПДВ для аграріїв знизили. Чому виграють агрохолдинги та скільки втратить бюджет. *BBC News Україна*. 2021. 23 лютого. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-55395029>
18. Захарчук О. Україна побила антирекорд з експорту насіння. *Агробізнес сьогодні. Агрорекарди*. 2021. 28 березня. URL: <http://agro-business.com.ua/ahrorekordy-ukrainy/ahrorekordy-novyny/item/21036-ukraina-pobylya-antyrekor-d-z-eksportu-nasinnia.html>

References

1. Proskura, K. P. (2014). Podatkove administruvannya v Ukrayini v postkry'zovy'j period: efekty'vnist' ta napryamy' modernizaciyi [Tax administration in Ukraine in the post-crisis period: efficiency and directions of modernization]. K. : Emkon [in Ukr.].
2. Korenyuk, P. I. (2018). Osobly'vosti podatkovogo regulyuvannya agrarnogo sektoru [Features of tax regulation of the agricultural sector]. *Groshi, finansy' i kredy't (Money, finance and credit)*, 20, 237–241 [in Ukr.].
3. Gulac, O. V. (2015). Shlyaxy' pobudovy' efekty'vny'x derzhavny'x insty'tucij: vy'kly'ky' s'ogodennya [Ways to build effective state institutions: today's challenges]. *Naukovy'j visny'k publichnogo ta pry'vatnogo prava (Scientific Bulletin of Public and Private Law)*, 2, 11–14 [in Ukr.].
4. Kurylo, V. I., Gyrenko, I. V., & Mushenok, V. V. (2018). Tax burden as a disincentive factor of agricultural production development in Ukraine. *Naukovy'j visny'k Polissya (Scientific Bulletin of Polissya)*, 1 (13), 2, 85–90 [in Ukr.].
5. Mushenok, V. V. (2017). Sty'mulyuyuchy'j vply'v pravovoyi reglamentaciyi opodatkovannya agrarny'x vy'robny'kiv [Stimulating effect of legal regulation of taxation of agricultural producers]. *Zovnishnya torgovlya: ekonomika, finansy', pravo (Foreign trade: economics, finance, law)*, 5 (94), 125–133 [in Ukr.].
6. Poznyakov, S. P. (2017). Pravove regulyuvannya infrastrukturnoyi pidtry'mky' ekonomichnogo rozvy'tku agrarnogo sektoru ekonomiky' Ukrayiny' : shlyaxy' udoskonalennya [Legal regulation of infrastructural support of economic development of agrarian sector of economy of Ukraine: ways of improvement]. *Mizhnarodny'j naukovy'j zhurnal Internauka. Seriya: Yury'dy'chni nauky' (International scientific journal Internauka. Series: Legal Sciences)*, 2, 55–59 [in Ukr.].
7. Slyusarenko, S. V. (2016). Ponyaty'e y' sodержany'e admy'ny'straty'vno-pravovogo obespecheny'a ya opy'my'zacy' y' fy'nansovogo reguly'rovany'e agrarnoj sfery [The concept and content of administrative and legal support for optimization of financial regulation of the agricultural sector]. *Nauchno-metody'chesky'j zhurnal «Pravo y' Poly'ty'ka» (Scientific-methodical journal «Law and Politics»)*, 1, 131–137 [in Ukr.].
8. Slyusarenko, S. V. (2017). Podatok na zemlyu yak zasib zabezpechennya opy'mizaciyi finansovogo regulyuvannya agrarnoyi sfery' [Land tax as a means of optimizing the financial regulation of the agricultural sector]. *Yury'dy'chny'j visny'k (Legal Bulletin)*, 1, 74–78 [in Ukr.].
9. Naumenko, A. O. (2019). Tendenciyi ta perspekty'vy' derzhavnoyi finansovoyi pidtry'mky' agropromy'slovogo kompleksu Ukrayiny' [Trends and prospects of state financial support of the agro-industrial complex of Ukraine]. *Publichne upravlinnya i administruvannya v Ukrayini (Public administration in Ukraine)*, 10, 102–105 [in Ukr.].
10. Konyeva, I. I. (2016). Derzhavna finansova pidtry'mka pidpr'yemstv APK: stan ta strategiya rozvy'tku [State financial support of agro-industrial complex: state and development strategy]. *Global'ni ta nacional'ni problemy' ekonomiky' (Global and national economic problems)*, 14, 802–807 [in Ukr.].
11. Publichne upravlinnya ta administruvannya : slovny'k-dovidny'k. (2016). [Public administration and administration: a dictionary] / ukladachi: Rudenko O. M., Shershn'ova O. V., Bakumenko V. D., Filipova N. V., Tkalenko N. V. K. : Kondor [in Ukr.].
12. Aver'yanov, V. B. (2003). Reformuvannya ukrayins'kogo administraty'vnogo prava: g'runtovny'j pry'vid dlya teorety'chnoyi dy'skusiyi [Reforming Ukrainian administrative law: a solid reason for theoretical discussion]. *Pravo Ukrayiny' (Law of Ukraine)*, 5, 117–122 [in Ukr.].
13. Mel'tyuxova, N. M., Naboka, L. V., & Didok, Yu. V. (2011). Metody'chni pidxody' do organizaciyi diyal'nosti z publichnogo administruvannya (Methodical approaches to the organization of public administration activities). K. : NADU [in Ukr.].
14. Mel'ny'k, A. F., Obolens'ky'j, O. Yu., Vasina, A. Yu., & Gordiyenko, A. Yu. (2003). Derzhavne upravlinnya. [Public administration]. K. : Znannya-Pres [in Ukr.].
15. Pro vnesennya zmin do Podatkovogo kodeksu Ukrayiny' u zv'yazku z provedennyam administraty'vnoyi reformy' : Zakon Ukrayiny' [On amendments to the Tax Code of Ukraine in connection with the administrative reform: Law of Ukraine] vid 04.07.2013 № 404.

16. Podatkovy`j kodeks Ukrainy` : Zakon Ukrainy` [Tax Code of Ukraine: Law of Ukraine] vid 02.12.2010. № 2755 [in Ukr.].
17. Zanuda, A. (2021). PDV dlya agrariyiv zny`zy`ly`. Chomu vy`grayut` agroxoldy`ngy` ta skil`ky` vtraty`t` byudzheth [VAT for farmers has been reduced. Why agricultural holdings win and how much the budget will lose]. *VVS News Ukrayina (BBC News Ukraine)* [in Ukr.].
18. Zaxarchuk, O. (2021). Ukrainy`na pobu`la anty`rekord z eksportu nasinny`a. Agrobiznes s`ogodni [Ukraine broke the anti-record for seed exports. Agribusiness today]. *Agrorekordy` (Agrorecords)* [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 05.04.2021

прийнята до друку 07.06.2021

The article: is received 05.04.2021

is accepted 07.06.2021

UDC (УДК) 342.34.2(477) (043.3)
JEL Classification: K 10; K 23

Єсімов Сергій Сергійович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: esimov_ss@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9327-0071

Перепелиця Анатолій Васильович,

кандидат юридичних наук, доцент,
начальник відділу кадрового забезпечення
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: perepelytsia_a@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-8378-0879

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВНУТРІШНЬОВІДОМЧОГО КОНТРОЛЮ В ОРГАНАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Анотація. Розглянуто теоретичні питання адміністративно-правового регулювання внутрішньовідомчого контролю в органах Національної поліції. Зазначено, що адміністративно-правове регулювання стосовно внутрішньовідомчого контролю в Національній поліції – це адміністративно-правовий інститут, який має самостійний предмет і метод правового регулювання. Внутрішньовідомчий контроль визначається як цілеспрямована діяльність нормотворчого та правореалізаційного характеру уповноважених посадових осіб та контрольно-наглядових підрозділів Національної поліції щодо впорядкування та реалізації за допомогою правових засобів суспільних відносин у сфері внутрішньовідомчого контролю. Предметом правового регулювання внутрішньовідомчого контролю стає лише та їх частина, що забезпечує організаційні, процедурні та правозахисні основи стабільності, гарантованості та достовірності цільової інформації про стан функціонування Національної поліції та кожного територіального органу і підрозділу.

Ключові поняття: внутрішньовідомчий контроль, адміністративно-правове регулювання, Національна поліція, предмет правового регулювання.

Yesimov Serhii,

PhD (Law), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Administrative Law Disciplines,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: esimov_ss@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9327-0071

Perepelytsia Anatolii,

PhD (Law), Associate Professor,
Head of the Personnel Department,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: perepelytsia_a@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-8378-0879

ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF INTERNAL CONTROL IN THE BODIES OF THE NATIONAL POLICE

Abstract. The article deals with the theoretical issues of administrative and legal regulation of internal control in the National Police. It is noted that the administrative and legal regulation of internal control in the National Police

is an administrative and legal institution that has an independent subject matter and method of legal regulation. Internal control is defined as purposeful activity of normative and law enforcement nature of authorized officials and control and supervisory units of the National Police on the regulation and implementation of public relations in the field of internal control by legal means. Only that part of them that provides organizational, procedural and human rights bases of stability, guarantee and reliability of target information on the state of functioning of the National Police and each territorial body and subdivision becomes the subject matter of legal regulation of internal control.

The structure of the subject matter of legal regulation in the field of internal control in the police consists of three parts. The first part of the subject matter of administrative and legal regulation of internal control are the principles, objectives of the organization and implementation of control activities that define and specify its place in the administrative system, as well as the task of identifying faults and positive experiences that significantly affect the legality and efficiency.

Since the order of organization of internal control is entrusted to the relevant head, the powers are formed by two blocks: rule-making, components of regulatory and organizational activities to establish the order, goals and directions of internal control of subordinate units and officials. The third group of relations includes social relations, which consist of methods and forms of control actions that ensure the reliability and objectivity of the collection of targeted information, the timely adoption of administrative response measures.

Key concepts: internal control, administrative and legal regulation, National Police, subject matter of legal regulation.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-2-72-78

Вступ

Внутрішньовідомчий контроль вплетений у систему державного управління, є логічною та невід'ємною складовою. Його організація залишається одним із основних інструментів підвищення ефективності функціонування поліції. Підсумки стають інтегруючим критерієм якості роботи керівної ланки органу. Тому правове регулювання у цілях підвищення ефективності управлінського впливу є особливо актуальним як один із напрямів реформ правоохоронної системи України. Важливе значення для розроблення цієї проблеми мали праці вчених: В. Авер'янова, О. Андрійко, О. Бандурки, В. Бевзенка, А. Берлача, Ю. Битяка, І. Гриценка, Є. Додіна, Р. Калюжного, Л. Кисіль, С. Ківалова, А. Козловського, М. Козюбри, Т. Коломоєць, В. Колпакова, О. Кузьменко, В. Курила, Є. Курінного, В. Луця, Р. Мельника, В. Настюка, Н. Нижник, Н. Оніщенко, В. Ортинського, О. Остапенка, А. Селіванова, О. Харитоновой, В. Цветкова, Я. Шевченко, Ю. Шемчушенка та інших.

Реалізація Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, вимагає удосконалення захисту прав і свобод людини та громадянина, що безпосередньо пов'язано з підвищенням ефективності оперативно-службової діяльності органів Національної поліції. Одним із заходів, який впливає на стан діяльності поліції, є внутрішньовідомчий контроль. Проблеми правового регулювання доволі часто випадають з поля зору дослідника, а увага головно концентрується на

поточних проблемах реалізації внутрішньовідомчого контролю. Аналіз і оцінка здійснення внутрішньовідомчого контролю є важливим джерелом інформації для вдосконалення службової діяльності, але принципові питання використання правових засобів у цьому процесі не стають самостійними об'єктами дослідження. Вказане зумовлює доцільність дослідження адміністративно-правового регулювання внутрішньовідомчого контролю в органах Національної поліції.

Метою статті є дослідження адміністративно-правового регулювання внутрішньовідомчого контролю в органах Національної поліції.

1. Теоретичні підходи до визначення поняття «адміністративно-правове регулювання»

Поняття «правове регулювання» зберігає однозначність лише тоді, коли використовується для вказівки на цілісний процес регулювання суспільних відносин за допомогою правових норм або норм окремої галузі права, до прикладу можна віднести, зокрема, адміністративно-правове регулювання земельних відносин, масових комунікацій тощо. У цьому разі воно орієнтує більшою мірою на описовий характер досліджень чинного правового порядку цих відносин, не акцентуючи на виявленні та поясненні закономірностей, які визначаються юридичними властивостями суспільних відносин.

Такі дослідження потрібні, вони займають самостійну нішу в юридичній літературі, оскільки мають пізнавальне значення для правової просвіти населення, юристів-практиків і працівників державних структур. Поняття

правового регулювання має не тільки номінативний зміст. Змісту правового регулювання воно набуває тоді, коли використовується як науково-правова методологічна категорія, що розкриває внутрішні закономірності правового регулювання певної сфери суспільних відносин загального характеру.

У теорії адміністративного права поняття адміністративно-правового регулювання спирається на загальнотеоретичні розробки. Проблему ускладнює багатоаспектність загальнотеоретичних досліджень правового регулювання, що вимагає обґрунтування авторського бачення пізнавального потенціалу категорії стосовно теми дослідження. У загальній теорії права найбільш поширені два варіанти близьких за змістом понять: правове регулювання та механізм правового регулювання.

Поняття правового регулювання використовується в широкому та вузькому значеннях. У широкому розумінні поняття «правове регулювання» вживається для відмінності від інших форм соціального регулювання, істотною та найбільш загальною ознакою якого є використання правових норм для досягнення цілей регулювання.

У цьому аспекті правове регулювання є одним із видів родового поняття соціального регулювання. Це загальне визначення не дає сутнісних характеристик правового регулювання. Виявлення та систематизація – завдання складне, оскільки поняття «регулювання» та поняття «правове» у теорії права тлумачаться по-різному, залежно від концепції розуміння права, якої дотримується дослідник.

Поняття правового регулювання у широкому сенсі має загальний абстрактний характер. Центральним змістом є упорядкування суспільних відносин відповідно до чинних правових норм. У цьому значенні правове регулювання не зачіпає галузевих право-інституційних особливостей, тому для галузевого юридичного дослідження має орієнтувальне значення.

Це поняття орієнтує на вихідні засади правового регулювання, зокрема внутрішньовідомчого контролю, які на практиці залишаються зайвими. Наприклад, правовому регулюванню можуть бути піддані не всі суспільні відносини, що виникають у регульованій сфері, а лише ті, які мають певні властивості. По-перше, вони повинні бути істотними для досягнення цілей регульованої діяльності. Ігнорування цього принципу призводить до перевантаження нормативного акта надмірною кількістю формальних вимог, які не мають вирішального значення, але стають формальними показниками видимої ефективності.

По-друге, нормативні акти повинні бути придатні до однозначної формалізації з погляду виключення вільного тлумачення оцінки. По-третє, правове регулювання зберігає призначення, якщо поширює дію на суспільні відносини, які мають властивості повторюваності та систематичності, порушення яких знижує ефективність регульованої діяльності.

Зазначені аспекти стосуються і розуміння характеру зв'язку права та держави: одна група вчених передбачає жорсткий зв'язок права з державою та лідируюче положення держави в правотворчості й реалізації права, при визнанні важливості, але вторинності в правовому регулюванні соціальних і суб'єктивних факторів;

– друга група вчених розглядає право як самостійний автономний феномен соціального регулювання, пов'язаного з державою лише як з організованим механізмом силового забезпечення, яка придбала на певному етапі історичного розвитку правотворчі функції, які мають зберігати пріоритетну соціальну спрямованість.

У цих варіантах держава відіграє вирішальну роль у реальному здійсненні правового регулювання. Принципова відмінність двох позицій позначається на етапі утворення права, яке опосередковано позначається на ієрархії принципів і цінностей правового регулювання. Правове регулювання суспільних відносин у широкому значенні охоплює процеси правотворчості, оскільки принципи, цілі та завдання закладені на даному етапі культурно-історичного розвитку соціально-політичної системи, ядром якої є держава.

Недержавне право формалізує відносини самоорганізації та саморегулювання доволі різноманітних соціальних інститутів, які не мають характеристик державно-правової публічності, як це властиво державі. Значна частина відносин з організації та діяльність залишається об'єктом державного правового регулювання, зокрема адміністративно-правового.

Регулювання, на відміну від саморегулювання, передбачає засоби суб'єкта регулювання. Термін «правове регулювання» доречний тільки до тих поглядів на право, які виходять із припущення про суб'єкт, який цілеспрямовано за допомогою правових засобів впливає на суспільство. Це правове регулювання може бути розглянуто з позицій позитивного підходу до права.

Поняття саморегульованого права у сучасній теорії права залишається дискусійним, маючи місце в теоретичних концепціях права та держави, основаних на ідеях первинності громадянського суспільства та громадянської самоорганізації як системи недержавних інсти-

тутів, що мають власне внутрішньоорганізаційне нормативне регулювання.

Оскільки внутрішньовідомчий контроль є одним з елементів управлінської діяльності поліції, право, що його регулює, не може розглядатися інакше як з позицій взаємозв'язку з цілями та завданнями держави. Дослідження особливостей регулювання цієї сфери відносин логічно вибудовувати на засадах нормативно-позитивістської теорії, на засадах її різновиду – інструментальної теорії права.

Аналіз праць українських теоретиків права показує підхід до правового регулювання як до цілеспрямованої діяльності регулятора – держави та її органів. Інструментальний підхід до розуміння права поєднує загальнотеоретичну та галузеву пізнавальну цінність, оскільки співвідносить абстрактність теорії з реальними завданнями, що вирішуються за допомогою права.

Такий теоретичний підхід дає змогу предметно, конкретизовано розкрити власну цінність права, абсолютність і пріоритет правових засад у суспільстві. Інструментальна теорія має прикладну спрямованість, її конструкції покликані не тільки пояснювати істотні якості, розкривати особливі інструментальні властивості та закономірності правової форми, а й позначати найбільш прийнятні шляхи вдосконалення процесів правового регулювання соціальних зв'язків.

Розроблення системи конкретних пропозицій щодо вдосконалення інструментальної організації внутрішньовідомчого контролю, підвищення ефективності проведеної правової політики у цій сфері є не тільки можливим, а й необхідним.

Правове регулювання – цілеспрямований результативний вплив права на конкретні суспільні відносини з метою їх упорядкування та вдосконалення за допомогою виключно правових засобів. Це визначення містить усі важливі характеристики правового регулювання: є різновидом соціального регулювання; здійснюється громадянським суспільством або державою; має нормативно-результативний, організаційний, цілеспрямований, конкретний характер [1, с. 256]. Правове регулювання може бути охарактеризоване як здійснюваний за допомогою юридичних засобів процес упорядкування суспільних відносин з метою забезпечення певної сукупності соціальних інтересів, які вимагають правового гарантування [2, с. 207–208].

П. Рабінович визначає правове регулювання як здійснюваний державою за допомогою всіх юридичних засобів владний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, закріплення, охорони і розвитку [3, с. 165].

Правове регулювання вирізняється з-поміж інших форм соціальної регуляції своєю цілеспрямованістю та результативністю, що виявляються в орієнтації правового регулювання на досягнення чітко визначеного в нормах права соціального результату, а також у широкому діапазоні наявних для цього способів дії (починаючи зі стимулювання бажаної поведінки правових суб'єктів через надання певних рекомендацій, встановлення пільг, заохочень і завершуючи можливістю застосування до них засобів державного примусу), що дозволяють ефективно вирішувати поставлені завдання [4, с. 385].

У науковій літературі вирізняють дві специфічні ознаки правового регулювання, яке має цілеспрямований, організований, гарантовано-результативний характер, має нормативно-організаційне регулювання суспільних відносин, їх державно-владне, ціннісне нормування; здійснюється за допомогою цілісної системи засобів, що забезпечують досягнення необхідних цілей, завжди здійснюється за допомогою особливого, характерного тільки праву, механізму, покликаного гарантувати досягнення цілей, результатів, які ставив законодавець, видаючи юридичні норми.

О. Петришин, С. Погребняк, В. Смородинський дають визначення правового регулювання, що охоплює ознаки, які мають значення для правового регулювання внутрішньовідомчого контролю. Вихідними елементами такого визначення є: цілі та предмет правового регулювання; суб'єкти й об'єкти регулювання; процес і стадії регулювання; методи регулювання; результати і новий цикл регулювання [5, с. 134–135].

Результати внутрішньовідомчого контролю, якщо говорити про цілі, мають стати новим циклом регулювання. У теоретичній правовій науці поняття правового регулювання у широкому значенні не відокремлюють від інших, близьких за змістом понять: правового регулювання у вузькому значенні, що відображає процес і організацію правового регулювання конкретної групи суспільних відносин у політико-територіальному утворенні у певний період; механізму правового регулювання, поняття, що відображає правове регулювання з інструментального погляду: підбору та порядку використання юридичних засобів, адекватних специфіці регульованих суспільних відносин.

2. Предмет і метод внутрішньовідомчого контролю в органах Національної поліції
Загальнотеоретичне поняття правового регулювання фіксує фундаментальні вихідні засади правового регулювання окремих сфер сус-

пільних відносин. Відступ від цих засад знижує ефективність правового регулювання або зовсім його усуває. Дослідження правового регулювання кожної сфери суспільних відносин не може бути успішним без наукової оцінки особливостей суб'єктів правового регулювання, цілей і завдань правового регулювання, предмета правового регулювання, адекватних методів правового регулювання.

Сфери правового регулювання надзвичайно різноманітні, тому кожна з галузей права має цілі та завдання, предмет, метод, суб'єкти й інші особливості правового регулювання. Не є винятком адміністративно-правове регулювання. Як указує В. Авер'янов, адміністративне право за широтою та різноманітністю регульованих суспільних відносин не має аналогів. Воно здійснює суттєвий вплив на правову систему, виконуючи функцію відтворення нових галузей права.

Нормативно-правове регулювання цієї сфери суспільних відносин підпорядковане загальним і галузевим адміністративно-правовим принципам. Але має низку особливостей, що пов'язані з функціональним призначенням внутрішньовідомчого контролю.

Специфіка суспільних відносин, що формується в процесі організації та здійснення внутрішньовідомчого контролю, дає змогу виокремити у самостійний предмет правового регулювання тісно пов'язану групу відносин, що володіють однорідністю, зумовленою спільністю цілей і завдань.

Особливості правовідносин, що утворюють предмет правового регулювання внутрішньовідомчого контролю, мають такі властивості: бути істотними для досягнення цілей внутрішньовідомчого контролю; придатними до однозначної формалізації; мати властивості повторюваності та систематичності.

С. Шатрава зазначає, що під внутрішнім контролем потрібно розуміти систему заходів спрямованих на: забезпечення поліцейськими принципу верховенства права й охорони прав людини, вимог законодавства і відомчих нормативно-правових актів; запобігання вчиненню поліцейськими правопорушень; проведення справедливих внутрішніх розслідувань правопорушень, учинених поліцейськими; захист поліцейських від протиправних посягань; протидію спробам проникнення у поліцію осіб з кримінальними зв'язками [6, с. 147].

Г. Гончарук і І. Осика вказують, що внутрішній контроль є складовою системи забезпечення внутрішньої безпеки системи МВС, яка має протидіяти внутрішнім і зовнішнім загрозам [7].

Службова діяльність кожного співробітника будь-якої з ланок системи, починаючи з

МВС України та завершуючи органами поліції, є в загальному розумінні предметом внутрішньовідомчого контролю у межах цієї системи. Водночас контрольна діяльність, якщо вона становить одну з основних функцій структури системи МВС України, може бути предметом внутрішньовідомчого контролю [8, с. 159–160].

На думку М. Коваліва, предмет правового регулювання внутрішньовідомчого контролю охоплює низку аспектів діяльності поліції [9, с. 144]. Предметом правового регулювання внутрішньовідомчого контролю стає та їх частина, яка забезпечує організаційні, процедурні та правозахисні основи стабільності, гарантованості та достовірності цільової інформації про стан і розвиток функціонування Національної поліції, кожного з територіальних органів і підрозділів окремо.

Першу частину предмета адміністративно-правового регулювання внутрішньовідомчого контролю становлять принципи, цілі організації та реалізації контрольної діяльності, що визначають і конкретизують місце в системі управлінської діяльності, завдання щодо виявлення недоліків і позитивного досвіду, які істотно впливають на законність та ефективність функціональних завдань Національної поліції.

Другу частину становлять відносини, що визначають статус суб'єкта внутрішньовідомчого контролю та повноваження. Оскільки порядок організації внутрішньовідомчого контролю покладається на відповідного керівника, його повноваження у цій сфері утворюють два блоки: нормотворчі, складові нормативно-організаційної діяльності щодо встановлення порядку, цілей і напрямів внутрішньовідомчого контролю підпорядкованих підрозділів та посадових осіб, безпосередньо контрольні – складові діяльності щодо оцінки результатів внутрішньовідомчого контролю та прийняття на їх основі коригуючого управлінського рішення.

До третьої самостійної групи відносин, що становлять предмет правового регулювання внутрішньовідомчого контролю, належать відносини, з яких складаються методи та форми здійснення контрольних дій, що забезпечують достовірність і об'єктивність збору цільової інформації, оперативність і своєчасне прийняття заходів управлінського реагування.

Оскільки внутрішньовідомчий контроль – це одна з форм управлінської діяльності, помилки в якій можуть спричинити шкоду репутації та функціональну шкоду діяльності посадових осіб, органів, важливого значення набуває правове регулювання процесуальних форм здійснення контролю.

Метод правового регулювання внутрішньовідомчого контролю охоплює всі способи впливу на характерні правовідносини. До особливостей методу правового регулювання цієї сфери суспільних відносин можна віднести: використання внутрішньовідомчих нормативно-правових актів як основного джерела норм правового регулювання; певну самостійність контролюючого суб'єкта у виборі засобів, методів і порядку правового регулювання внутрішньовідомчого контролю відповідно до принципів ієрархічності та законності; сувору регламентацію форм і засобів внутрішньовідомчого контролю залежно від виду та напрямів; використання засобів забезпечення об'єктивності та достовірності методів отримання інформації та оцінки шляхом формування перевірочних комісій з незалежних експертів; процесуальну регламентацію взаємодії осіб, які перевіряють, і підконтрольних суб'єктів.

Вважаємо обґрунтованим є розгляд внутрішньовідомчого контролю в Національній поліції як самостійного адміністративно-правового інституту, що має самостійний предмет і метод правового регулювання. Адміністративно-правове регулювання внутрішньовідомчого контролю – це спеціально організована внутрішньовідомча діяльність уповноважених осіб, спрямована на вдосконалення поточного стану діяльності з реалізації права у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина.

Адміністративно-правове регулювання внутрішньовідомчого контролю можна визначити як цілеспрямовану діяльність нормотворчого та правореалізаційного характеру уповноважених посадових осіб і контрольно-наглядових підрозділів Національної поліції щодо впорядкування та реалізації за допомогою правових засобів суспільних відносин у сфері внутрішньовідомчого контролю.

Висновки

Правове регулювання стосовно внутрішньовідомчого контролю в поліції – це адміністративно-правовий інститут, що має самостійний предмет і метод правового регулювання. Адміністративно-правове регулювання внут-

рішньовідомчого контролю визначається як цілеспрямована діяльність нормотворчого та правореалізаційного характеру уповноважених посадових осіб і контрольно-наглядових підрозділів Національної поліції щодо впорядкування та реалізації за допомогою правових засобів суспільних відносин в сфері внутрішньовідомчого контролю. Предметом правового регулювання внутрішньовідомчого контролю стає лише та їх частина, що забезпечує організаційні, процедурні та правозахисні основи стабільності, гарантованості та достовірності цільової інформації про стан функціонування Національної поліції та кожного територіального органу і підрозділу.

Структура предмета правового регулювання у сфері внутрішньовідомчого контролю в органах поліції складається з трьох частин. Першу частину предмета адміністративно-правового регулювання внутрішньовідомчого контролю становлять принципи, цілі організації та реалізації контрольної діяльності, що визначають і конкретизують його місце у системі управлінської діяльності, а також завдання з виявлення недоліків і позитивного досвіду, що суттєво впливають на законність та ефективність діяльності.

Другу частину становлять відносини, що визначають статус суб'єкта внутрішньовідомчого контролю та повноваження. Оскільки порядок організації внутрішньовідомчого контролю покладається на відповідного керівника, повноваження утворюють два блоки: нормотворчі, складові нормативно-організаційної діяльності щодо встановлення порядку, цілей і напрямів внутрішньовідомчого контролю підпорядкованих підрозділів та посадових осіб. До третьої групи відносин належать суспільні відносини, з яких складаються методи і форми здійснення контрольних дій, що забезпечують достовірність і об'єктивність збору цільової інформації, своєчасне прийняття заходів управлінського реагування.

Подальші дослідження повинні охоплювати конкретні напрями внутрішнього контролю в органах Національної поліції.

Список використаних джерел

1. Теорія держави та права : навч. посіб. / Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін. ; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
2. Загальна теорія держави і права : підручник / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.
3. Рабінович П. М. Теорія держави та права : навч. посіб. Вид. 9-те зі змінами. Львів : Край, 2007. 192 с.
4. Теорія держави і права : підручник / за ред. Ю. О. Ведернікова. 3-тє вид., перероб. і доп. Дніпро : ДДУВС, 2016 ; Ліра ЛТД. 480 с.
5. Теорія держави і права : підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2015. 368 с.

6. Шатрава С. О. Внутрішньовідомчий контроль за діяльністю органів Національної поліції як складова мінімізації корупційного ризику. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 1. С. 146–149.
7. Гончарук Г. О., Осика І. М. Внутрішній контроль в системі МВС. URL: http://police-reform.khpg.org/articles/vnutrishnij_kontrol_v_sistemi_mvs
8. Дубинський О. Ю. Об'єкт та предмет відомчого контролю в органах внутрішніх справ України. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2012. Вип. 18. С. 156–160.
9. Ковалів М. В. Основи управління в органах внутрішніх справ України : навч.-практ. посіб. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. 340 с.

References

1. Bilozorov, Ye. V., Vlasenko, V. P., Horova, O. B., Zavalnyi, A. M., Zaiats N. V. ta in. (2017). *Teoriia derzhavy ta prava* [Theory of State and Law]. Kyiv : NAVS, Osvita Ukrainy [in Ukr.].
2. Tsvik, M. V., Petryshyn, O. V., Avramenko, L. V. ta in. (2009). *Zahalna teoriia derzhavy i prava* [General theory of state and law]. Kharkiv: Pravo [in Ukr.].
3. Rabinovych, P. M. (2007). *Teoriia derzhavy ta prava* [Theory of State and Law]. Vyd. 9 zi zminamy. Lviv. Krai [in Ukr.].
4. VEDIERNIKOV, Yu. A. (Ed). (2016). *Teoriia derzhavy i prava*. 3-ye vyd. pererob. i dop. Dnipro : DDUVS ; Lira LTD [in Ukr.].
5. Petryshyn, O. V., Pohrebniak, S. P., Smorodynskyi, V. S. ta in. (2015). *Teoriia derzhavy i prava* [Theory of State and Law]. Kharkiv : Pravo [in Ukr.].
6. Shatrava, S. O. (2018). Vnutrishnovidomchyi kontrol za diialnistiu orhaniv Natsionalnoi politsii yak skladova minimizatsii koruptsiinoho ryzyku [Intra-departmental control over the activities of the National Police as a component of minimizing corruption risk]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal (Legal scientific electronic journal)*, 1, 146–149 [in Ukr.].
7. Honcharuk, H. O., & Osyka, I. M. Vnutrishnij kontrol v systemi MVS [Internal control in the system of the Ministry of Internal Affairs]. Retrieved from http://police-reform.khpg.org/articles/vnutrishnij_kontrol_v_sistemi_mvs [in Ukr.].
8. Dubynskyi, O. Yu. (2012). Obiekt ta predmet vidomchoho kontroliu v orhanakh vnutrishnikh sprav Ukrainy [Object and subject of departmental control in the bodies of internal affairs of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu (Scientific Bulletin of Uzhhorod University)*, 18, 156–160 [in Ukr.].
9. Kovaliv, M. V. (2010). *Osnovy upravlinnia v orhanakh vnutrishnikh sprav Ukrainy* [Fundamentals of administration in the bodies of internal affairs of Ukraine]. Lviv : Lviv State University of Internal Affairs [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 05.03.2021
прийнята до друку 12.06.2021
The article: is received 05.03.2021
is accepted 12.06.2021*

UDC (УДК) 342.372.17.316.3+321.01
JEL Classification: K10; K23

Ковалів Мирослав Володимирович,

кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри
адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: mkovaliv@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9730-8401

ВЗАЄМОДІЯ ПОЛІЦІЇ ТА ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. У контексті системного методу дослідження правових явищ розглянуто взаємодію поліції та інститутів громадянського суспільства. Сфери і способи взаємодії поліції та інститутів громадянського суспільства закріплені у законодавстві України, зокрема в законах «Про Національну поліцію» та «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону». Поліція провадить діяльність у рамках напрямів, передбачених чинним законодавством. Громадянське суспільство може взяти участь у діяльності за цими напрямами тільки у межах, визначених законом. Можливість використання потенціалу інститутів громадянського суспільства при виконанні покладених на поліцію обов'язків відображена у законі. Напрями діяльності поліції є напрямами партнерської співпраці поліції та громадянського суспільства. Види взаємодії – різноманітні. Взаємодія різниться залежно від особливостей завдань, їх змісту, сфери діяльності, характеру, тривалості та ініціатора взаємодії. Основними формами партнерської взаємодії поліції та громадянського суспільства є: безпосередня співпраця; інформаційний обмін; громадський контроль; профілактичні заходи; благодійні кампанії.

Ключові поняття: взаємодія, Національна поліція, громадянське суспільство, форми взаємодії, напрями взаємодії.

Kovaliv Myroslav,

PhD (Law), Professor,
Head of the Department of Administrative Law Disciplines,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: mkovaliv@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9730-8401

INTERACTION BETWEEN THE POLICE AND CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS

Abstract. In the context of a systematic method of studying legal phenomena, the interaction of the police and civil society institutions is considered. Areas and methods of interaction between the police and civil society institutions are established in the legislation of Ukraine, the Law «On the National Police» and the Law «On the participation of citizens in the protection of public order and the state border». The police carry out activities only within the specified areas stipulated by the current legislation. Civil society can take part in such activities only to the extent permitted by the law. The possibility of using the potential of civil society institutions in the performance of police duties is reflected in the Law «On the National Police». Areas of police activities are areas of partnership between the police and civil society institutions.

Types of interaction between the police and civil society institutions are diverse: the interaction differs depending on the characteristics of the tasks to be solved by the police together with civil society, the content of tasks, scope, nature, duration and initiator of interaction. The main forms of partnership between the police and civil society institutions are direct cooperation; information exchange; public control; preventive measures; charity campaigns.

There are several types of public organizations in Ukraine, each of which to some extent protects and defends the rights and freedoms of citizens. The trend of revival of public law enforcement organizations,

based on the awareness of the need for common practice of public safety, has become entrenched in the country. The participation of civil society in law enforcement is a condition and requirement for the development of a democratic state governed by the rule of law, as a means of resolving contradictions and conflicts in the field of state law.

Key concepts: interaction, National Police, civil society, forms of interaction, directions of interaction.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-2-79-85

Вступ

Співіснування держави й інститутів громадянського суспільства в сучасному світі – складний процес взаємоконтролю і взаємних обмежень, де держава – суб'єкт, що володіє владними повноваженнями, дозволяє громадянському суспільству проникати у сферу своєї діяльності за допомогою допуску інститутів громадянського суспільства до реалізації державних функцій, зокрема правоохоронної. Без дійсно партнерських відносин між державою та суспільством не може бути процвітаючого, благополучного суспільства. В сфері забезпечення публічної безпеки й охорони правопорядку громадянське суспільство взаємодіє з поліцією, яка за підтримки громадськості може успішно здійснювати боротьбу зі злочинністю, захист прав і свобод особи.

Загальні й окремі питання відносин поліції та громадянського суспільства щодо реалізації правоохоронної функції держави розглядали у працях учені: О. М. Бандурка, М. П. Гурковський, Т. Ю. Дашо, С. С. Єсімов, А. П. Закалюк, М. В. Костецький, О. П. Ключніченко, Ю. С. Назар, Л. В. Напливайко, В. Л. Ортинський, О. І. Остапенко, О. С. Проневич, В. В. Серета, О. О. Сердюк, В. В. Сокурено, О. Н. Ярмиш та ін. Однак удосконалення діяльності Національної поліції у зв'язку з реалізацією Угоди про асоціацію України і Європейського Союзу та розвиток інститутів громадянського суспільства вимагають вивчення і осмислення цього питання. Дослідження питань взаємодії органів Національної поліції із громадянським суспільством набуває особливого змісту і актуальності та потребують дослідження.

Метою статті є дослідження взаємодії поліції та інститутів громадянського суспільства.

1. Загальні засади взаємодії поліції та громадянського суспільства

Напрями співпраці поліції та громадянського суспільства – це основні вектори взаємодії, які здійснюються в різних формах. Форми співпраці – організаційні здійснення діяльності поліції та громадянського суспільства, види спільної діяльності, створювані в певних сферах партнерських взаємовідносин право-

охоронних органів і інститутів громадянського суспільства.

Напрями та форми взаємодії є складовими механізми реалізації партнерської моделі взаємовідносин поліції та суспільства. Основні напрями діяльності поліції закріплені в законі «Про Національну поліцію» [1]. До них віднесені: захист особи, суспільства, держави від протиправних посягань; попередження та припинення злочинів та адміністративних правопорушень; виявлення та розкриття злочинів; розшук осіб; провадження у справах про адміністративні правопорушення, виконання адміністративних покарань; забезпечення правопорядку у громадських місцях; забезпечення безпеки дорожнього руху; контроль за дотриманням законодавства України у галузі обігу зброї; контроль за дотриманням законодавства України у галузі охоронної діяльності; охорона майна і об'єктів; державний захист потерпілих, свідків і інших учасників кримінального судочинства; здійснення експертно-криміналістичної діяльності.

Поліція провадить діяльність тільки у межах зазначених напрямів. Громадянське суспільство підключається до реалізації вказаних напрямів тією мірою, якою це допустимо законом. Можливість використання потенціалу інститутів громадянського суспільства при виконанні покладених на поліцію обов'язків відображена в законі «Про Національну поліцію».

Напрями діяльності поліції є напрямами партнерських взаємин поліції і інститутів громадянського суспільства. У рамках різних напрямів допустимі різні форми участі різних інститутів громадянського суспільства. Особливості форми взаємодії поліції та інститутів громадянського суспільства відображають її організаційно-забезпечувальний характер, спрямованість на досягнення спільних з громадянським суспільством цілей, а особливості методу полягають у тому, що це метод узгодження [2, с. 126].

Поліція та інститути громадянського суспільства можуть здійснювати взаємодію (соціальна взаємодія) різних видів: залежно від особливостей вирішуваних завдань взаємодія може бути плановою, постійною та тимчасовою; залежно від змісту завдань взаємодія може

мати соціальну, економічну тощо; залежно від сфери діяльності взаємодія може бути міжгалузевою, міжрегіональною та міжнародною; залежно від характеру може поділятися на інформаційну, організаційну та координаційну; залежно від тривалості може бути короткочасною, тривалою; залежно від ініціатора взаємодії може здійснюватися з ініціативи представників інститутів громадянського суспільства, за ініціативою поліції, за ініціативою представників органів державної влади та місцевого самоврядування.

Факти взаємодії органів поліції свідчать, що інститути громадянського суспільства за власною ініціативою надають реальну, дієву допомогу поліції, зокрема, у сфері виявлення, припинення та попередження правопорушень і злочинів, при встановленні осіб затриманих правопорушників. Представники інститутів громадянського суспільства беруть участь при виявленні свідків злочинних подій, при встановленні обставин, що сприяли вчиненню злочинів.

На думку В. В. Майорова, діяльність поліції, основана на співпраці з населенням, громадою та громадянами і спрямована на попередження правопорушень і злочинів, є нагальною потребою сьогодення. Одним із способів вирішення цього завдання є вдосконалення взаємодії поліції з населенням, що є запорукою довіри населення до поліції [3, с. 189].

Аналіз практики взаємин держави та суспільства свідчить про те, що основними формами партнерської взаємодії поліції та інститутів громадянського суспільства є: безпосередня співпраця; інформаційний обмін; громадський контроль; профілактичні заходи; благодійні кампанії.

Ці форми партнерських взаємин можуть виражатися у таких діях: повідомлення представниками інститутів громадянського суспільства органам поліції інформації про підготовлювані або вчинені правопорушення; виступи представників інститутів громадянського суспільства в засобах масової інформації про факти, що містять ознаки правопорушень; виявлення поліцейськими за допомогою громадян свідків, потерпілих у рамках кримінальних справ і у справах про адміністративні правопорушення; залучення представників інститутів громадянського суспільства як фахівців для участі в провадженні слідчих дій, для консультацій з правових і інших питань, які вимагають спеціальних фахових знань; залучення представників інститутів громадянського суспільства для навчання поліції з метою використання поліцейськими отриманих знань на практиці.

У законі «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» закріплені основні форми участі громадян в охороні громадського порядку: сприяння поліції і іншим правоохоронним органам; участь громадян в пошуку осіб, зниклих без вісті; участь громадян у діяльності громадських об'єднань правоохоронної спрямованості [4].

При конкретизації форм участі називаються дії, які можуть здійснювати громадяни й організовані спільноти у межах партнерської взаємодії з поліцією: інформувати органи поліції про правопорушення та загрози громадському порядку; брати участь у заходах з охорони громадського порядку на запрошення поліції; брати участь в охороні громадського порядку під час проведення спортивних і інших масових заходів на запрошення організаторів; брати участь у роботі координаційних, консультативних, експертних і дорадчих органів з питань охорони громадського порядку, створених поліцією; надавати інше сприяння поліції відповідно до законодавства; брати участь в пошуку осіб, зниклих без вісті; надавати допомогу органам поліції в заходах у пошуку осіб, зниклих без вісті; надавати першу допомогу громадянам при нещасних випадках, травмах, інших станах і захворюваннях, що загрожують життю та здоров'ю, при наявності відповідної підготовки і навичок; вимагати від громадян і посадових осіб припинити протиправні діяння; вживати заходів з охорони місця події щодо забезпечення збереження речових доказів вчинення правопорушення з подальшою передачею поліції; сприяти поліції при виконанні обов'язків у сфері охорони публічного порядку; поширювати правові знання, роз'яснювати норми поведінки в громадських місцях. Взаємодія поліції і громадянського суспільства, як і будь-яка соціальна взаємодія, – це процес.

Доцільно виокремити і охарактеризувати головні етапи взаємодії. До них доцільно віднести такі етапи процесу взаємодії поліції з інститутами громадянського суспільства:

– аналітичний етап: проведення комплексного аналізу з метою виявлення проблем; визначення кола суб'єктів взаємодії; комунікативний обмін між учасниками з питань, що належать до вирішення проблем, на які буде спрямовано взаємодію; визначення основних напрямів спільної діяльності, цілей, завдань, форм і методів взаємодії [5];

– етап проектування: розроблення системи перспективних заходів і планів (програм) за допомогою спільного обговорення, визначення термінів виконання та виконавців, створення єдиного координуючого центру, навчання

членів громадських об'єднань, розроблення методичних рекомендацій;

– етап напрацювання управлінських рішень: прийняття спільних рішень з організації взаємодії та офіційне оформлення;

– функціональний етап: виявлення проблем, визначення місця і ролі поліції та громадських об'єднань у їх вирішенні, розв'язання проблем у результаті взаємодії;

– контроль виконання прийнятих рішень: перевірка виконання рішень і планів; висвітлення результатів взаємодії в засобах масової інформації, просвітницька робота серед населення;

– оціночний етап: оцінка ефективності прийнятих рішень за розробленими критеріями з метою вдосконалення форм і методів спільної діяльності.

Факультативним етапом є етап узгодження. Можливий на будь-якій стадії взаємодії, якщо між суб'єктами виникають розбіжності або необхідно внести коректування в план спільних заходів.

Мета взаємодії поліції та інститутів громадянського суспільства – ефективно комплексне використання сил і засобів поліції та інститутів громадянського суспільства з питань, що належать до відання МВС.

Основними завданнями такої взаємодії є: проведення спільних заходів з охорони публічного порядку, попередження та припинення злочинів та адміністративних правопорушень; обмін інформацією у сфері протидії корупції, попередження та припинення злочинів і адміністративних правопорушень; надання правової допомоги громадянам, які постраждали від злочинів; упровадження інформаційних технологій з обліку та розшуку осіб, проведення спільних заходів з пошуку зниклих громадян; інформаційний обмін у сфері протидії корупції в поліції, виявлення фактів порушення поліцейськими вимог законності та службової дисципліни; обговорення і експертиза проєктів нормативно-правових актів МВС України; правове навчання та консультування членів громадських організацій.

2. Форми взаємодії інститутів громадянського суспільства та поліції

Дослідники, які аналізували форми взаємодії поліції та громадянського суспільства, зазначали, що взаємодія багато в чому детермінована культурними та державно-правовими традиціями країни.

При організації взаємодії поліції та громадянського суспільства в Україні потрібно враховувати специфіку життєвих реалій, які створюють певні перешкоди у здійсненні спів-

робітництва: теоретичні та прикладні аспекти взаємодії поліції і громадянського суспільства належно не вивчені; моделі взаємодії та механізми співпраці науковому аналізу не піддані; довіру до масових інституціональних форм самоорганізації підірвано, що ускладнює завдання пошуку прийнятних цілей і форм у відносинах громадянського суспільства та поліції; самоорганізації громадянського суспільства та впорядкування його відносин із поліцією об'єктивно перешкоджає догматика права та правової культури; можливості ефективної співпраці обмежує бюрократизація великих структур громадянського суспільства, проблеми всередині поліції.

У визначенні напрямів і форм співробітництва першочерговим завданням є здійснення розроблення розгорнутої концепції соціалізації правоохоронної діяльності, важливою складовою якої має бути комплекс заходів організаційно-правового характеру, що сприяють посиленню соціальних засад у провадженні діяльності, пов'язаної з охороною громадського порядку, створення дієвих механізмів взаємодії інститутів громадянського суспільства і держави у цьому процесі.

Важливим елементом механізму партнерства між правоохоронними органами та громадянським суспільством є соціальні технології, що забезпечують процес формування партнерства і виступають як методи, форми і засоби впливу та регуляції людської діяльності.

Основними соціальними технологіями довгострокового проєктування є: технологія формування інноваційного людського капіталу органів МВС, що припускає формування кадрового ядра управлінців, розвиток професійних здібностей, творчої та інноваційної активності, формування творчих і ініціативних елементів організаційної культури; технологія формування культурного капіталу органів поліції, що передбачає формування інноваційної соціально орієнтованої моделі управління та відповідних принципів функціонування поліції на основі стратегії, що узгоджується з наявними засобами для реалізації; підвищення соціальної відповідальності поліції у взаємодії із зовнішнім середовищем функціонування; технологія формування соціального капіталу поліції завдяки позитивним змінам діяльності за допомогою прояви відкритості, чесності, соціальної відповідальності, що зумовлюють відчуття довіри до поліції та підвищують її імідж [6, с. 141–142].

Взаємодія держави і громадянського суспільства в процесі виконання функцій державних органів виявляється у різних формах

участі в цьому процесі громадян і громадських об'єднань. Взаємодія держави та громадянського суспільства в процесі контролю за діяльністю державних органів є можливою завдяки розвитку форм громадського контролю, громадської експертизи, громадських обговорень, громадських слухань.

Одним із принципів громадського контролю є принцип різноманіття його форм, тому громадський контроль може здійснюватися у формах, що не суперечать законодавству.

Самостійною формою взаємодії держави і громадянського суспільства М. П. Гурковський та С. С. Єсімов уважають експертно-консультативну форму [2, с. 129]. Взаємодія держави та громадян у цій формі реалізується завдяки створенню та діяльності громадських рад при державних органах, науково-консультативних рад, завдяки залученню громадських експертів або експертних комісій до проведення громадської експертизи. Громадські ради перетворилися на важливу форму взаємодії державних органів і суспільства.

У Типовому положенні про громадську раду при міністерстві, іншому центральному органі виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласній, Київській та Севастопольській міській, районній, районній у містах Києві та Севастополі державній адміністрації основна роль громадських рад визначена як сприяння участі громадськості у формуванні та реалізації державної, регіональної політики [7].

У Положенні про Громадську раду при МВС України зазначено, що рада забезпечує взаємодію громадян України з Міністерством із метою врахування потреб та інтересів громадян України і прав громадських об'єднань при формуванні та реалізації державної політики в галузі внутрішніх справ [8].

Є підстави констатувати, що законодавчо встановлюється необхідність створення та функціонування постійних громадських рад, формулюються основні функції, які визначають стратегічну роль рад бути сполучною ланкою між державним органом і суспільством, знаходити нові та поліпшувати заявні механізми взаємодії, сприяти рішенням можливих суперечностей.

Ініціатива органу виконавчої влади у сфері внутрішніх справ у цьому напрямі може підвищити рівень довіри між відомством і громадськістю. Приймаючи рішення про створення громадських рад, держава фактично визнала недостатність наявних в Україні інститутів громадянського суспільства, необхідність їх усілякої підтримки, розширення форм соціального контролю.

Створення громадських рад і їх діяльність мають сприяти демократизації МВС, формуванню діалогу з громадянами. Ефективна діяльність громадських рад при органах виконавчої влади можлива тільки за умови належного організаційно-технічного забезпечення, забезпечення участі в роботі представників інститутів громадянського суспільства.

Інтерес до цієї форми взаємодії органів державної влади та неурядового сектора в Україні зростає, оскільки громадська рада може використовуватися як переговорний майданчик міжсекторної взаємодії, дає змогу обирати оптимальні управлінські рішення в різних сферах діяльності держави. Формалізована структуризація таких органів, високий рівень професіоналізму учасників забезпечують ефективний вплив на прийняття владних рішень на постійній основі.

Незважаючи на важливу роль громадських рад, накопичений досвід створення та діяльності консультативних структур при різних органах влади показав одну істотну небезпеку – при некоректному підході до формування та організації роботи таких структур відбувається їх занепад. Такі ситуації виникають або при прагненні зробити їх абсолютно керованими, або при формальному підході як до декоративного елемента адміністративної структури. В результаті доволі швидко виявляється нездатність організованих структур виконувати поставлені завдання, втрачається сенс існування для представників влади та представників інститутів громадянського суспільства.

Але при розумній організації громадських рад їх ініціатива сприяє напрацюванню ефективних форм партнерської взаємодії МВС та інститутів громадянського суспільства.

Партнерська взаємодія поліції та інститутів громадянського суспільства виявляється у формі безпосередньої спільної діяльності поліції і різних громадських формувань, які сприяють забезпеченню безпеки при проведенні державних і релігійних свят, мітингів політичних рухів, культурно-видовищних і спортивних заходів.

Як зазначено в законі «Про громадські об'єднання», громадське об'єднання – це добровільне, самоврядне формування, створене за ініціативи громадян, що об'єдналися на основі спільності інтересів для реалізації спільних цілей, вказаних у статуті громадського об'єднання [9].

Громадські об'єднання можна поділити на дві великі групи, зокрема громадські об'єднання, чия діяльність безпосередньо орієнтована на забезпечення громадського порядку та громадської безпеки.

Закон «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» визначає порядок створення та діяльності громадських формувань. Громадське формування розглядається як основане на членстві громадське об'єднання, яке бере участь в охороні громадського порядку у взаємодії з поліцією та іншими правоохоронними органами, органами державної влади та місцевого самоврядування.

Є ще низка громадських об'єднань, що мають виражену правоохоронну спрямованість, які можна назвати спеціалізованими громадськими формуваннями, оскільки діяльність, як правило, орієнтована на охорону громадського порядку в певній сфері. Це може бути охорона порядку на транспорті, профілактика правопорушень серед неповнолітніх, боротьба з незаконним розповсюдженням наркотиків тощо. Загальні принципи, методи і форми організації діяльності розрізняються через специфіку спрямованості діяльності цих громадських об'єднань. Значущим для поліції і суспільства є внесок волонтерських організацій.

Висновки

Сфери та способи взаємодії поліції та інститутів громадянського суспільства отримали закріплення в законодавстві України – в законах «Про Національну поліцію» та «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону». Поліція провадить

діяльність лише в межах напрямів, передбачених чинним законодавством. Громадянське суспільство може взяти участь у діяльності за цими напрямами лише тією мірою, якою це допустимо законом. Можливість використання потенціалу інститутів громадянського суспільства при виконанні покладених на поліцію обов'язків відображена у законі «Про Національну поліцію». Напрями діяльності поліції є напрямами партнерської співпраці поліції та інститутів громадянського суспільства.

Види взаємодії поліції та інститутів громадянського суспільства різноманітні: взаємодія різниться залежно від особливостей завдань, що вирішуються поліцією спільно з громадянським суспільством, змісту завдань, сфери діяльності, характеру, тривалості й ініціатора взаємодії. Основними формами партнерської взаємодії поліції та інститутів громадянського суспільства є: безпосередня співпраця; інформаційний обмін; громадський контроль; профілактичні заходи; благодійні кампанії.

В Україні діє декілька типів громадських організацій, кожна з яких тією чи іншою мірою здійснює охорону і захист прав та свобод громадянина. Участь громадянського суспільства у правоохоронній діяльності розглядається як умова та вимога розвитку демократичної правової держави, як засіб вирішення суперечностей і конфліктів у державно-правовій сфері.

Список використаних джерел

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/580-19>
2. Гурковський М. П., Єсімов С. С. Адміністративно-правові форми та методи взаємодії поліції з інститутами громадянського суспільства. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2018. № 4. С. 212–133.
3. Майоров В. В. Шляхи вдосконалення адміністративно-правового регулювання взаємодії поліції з населенням на засадах партнерства. *Право і суспільство*. 2020. № 2. Ч. 2. С. 185–191.
4. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону : Закон України від 22.06.2000 р. № 1835-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1835-14>
5. Єсімов С. С. Юридична природа інформаційної діяльності Національної поліції. URL: https://www.lp.edu.ua>2016> maket_it_konfer
6. Гурковський М. П., Єсімов С. С. Зміст і методологія роботи з кадровим резервом у системі МВС України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2018. Вип. 1. С. 134–145.
7. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996 : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.04.2019 р. № 353. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/353-2019-%D0%BF#Text>
8. Про затвердження Положення про Громадську раду при Міністерстві внутрішніх справ України : Наказ МВС України від 16.01.2020 р. № 38. URL: https://mvs.gov.ua>for_citizens
9. Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 р. № 4572-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4572-17>

References

1. Pro Natsionalnu politsiuu : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 r. № 580-VIII [On the National Police: Law of Ukraine No. 580-VIII of July 02, 2015]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/580-19> [in Ukr.].

2. Hurkovskiy, M. P., & Yesimov, S. S. (2018). Administratyvno-pravovi formy ta metody vzaiemodii politsii z instytutamy hromadianskoho suspilstva [Administrative and legal forms and methods of interaction between the police and civil society institutions]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriiya yurydychna (Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. The series is legal)*, 4, 212–233 [in Ukr.].
3. Maiorov, V. V. (2020). Shliakhy vdoskonalennia administratyvno-pravovoho rehuliuвання vzaiemodii politsii z naselenniam na zasadakh partnerstva [Ways to improve the administrative and legal regulation of police interaction with the population on a partnership basis]. *Pravo i suspilstvo (Law and society)*, 2 (2), 185–191 [in Ukr.].
4. Pro uchast hromadian v okhroni hromadskoho poriadku i derzhavnoho kordonu : Zakon Ukrainy vid 22.06.2000 r. № 1835-III [On the participation of citizens in the protection of public order and the state border: Law of Ukraine No. 1835-III of June 22, 2000]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1835-14> [in Ukr.].
5. Yesimov, S. S. (2016). Yurydychna pryroda informatsiinoi diialnosti Natsionalnoi politsii [Legal nature of information activities of the National Police]. Retrieved from https://www.lp.edu.ua2016maket_it_konfer [in Ukr.].
6. Hurkovskiy, M. P., & Yesimov, S. S. (2018). Zmist i metodolohiia roboty z kadrovym rezervom u systemi MVS Ukrainy [Content and methodology of work with the personnel reserve in the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriiya yurydychna (Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. The series is legal)*, 1, 134–145 [in Ukr.].
7. Pro vnesennia zmin do postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3 lystopada 2010 r. № 996 : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24.04.2019 r. № 353 [On amendments to the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 996 of November 3, 2010: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 353 of April 24, 2019]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/353-2019-%D0%BF#Text> [in Ukr.].
8. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Hromadsku radu pry Ministerstvi vnutrishnikh sprav Ukrainy : Nakaz MVS Ukrainy vid 16.01.2020 r. № 38 [On approval of the Regulations on the Public Council at the Ministry of Internal Affairs of Ukraine: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine No. 38 of January 16, 2020]. Retrieved from https://mvs.gov.uafor_citizens [in Ukr.].
9. Pro hromadski obiednannia : Zakon Ukrainy vid 22.03.2012 r. № 4572-VI [On public associations: Law of Ukraine No. 4572-VI of March 22, 2012]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4572-17> [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 13.04.2021
прийнята до друку 07.06.2021
The article: is received 13.04.2021
is accepted 07.06.2021*

UDC (УДК) 343.211.3

Навроцька Віра Вячеславівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: superviranavr@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3407-7984

ЗМІЦНЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Анотація. Констатовано наявність резервів для вдосконалення норм вітчизняного законодавства в питаннях зміцнення процесуальних гарантій безпеки учасників кримінального судочинства. Обґрунтовано необхідність розширення переліку учасників кримінального судочинства, до яких можуть бути застосовані заходи безпеки. Констатовано, що посткримінальний вплив на учасника процесу можливий не лише шляхом завдання шкоди йому, членам його сім'ї чи близьким родичам, а й шляхом завдання шкоди будь-якій іншій особі. Крім того, такий вплив формально може не виходити за межі закону.

Ключові поняття: учасники кримінального судочинства, гарантії безпеки, зміцнення процесуальних гарантій.

Navrotska Vira,

PhD (Law), Associate Professor,
Associate Professor of the
Department of Criminal Law Disciplines,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: superviranavr@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3407-7984

PROCEDURAL GUARANTEES FOR SAFETY OF PARTICIPANTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS STRENGTHENING

Abstract. The existence of significant reserves for the improvement of Ukraine's domestic legislation norms in the issues of the criminal-procedural guarantees of the safety of the participants of the criminal proceedings strengthening has been stated.

The need to expand the list of participants in criminal proceedings to whom security measures may be applied has been proved, due to including: a) persons who have declared another public dangerous act or otherwise participated in or facilitated the revealing, prevention, termination, or disclosure of another public dangerous act; b) civil plaintiffs, civil defendants and their representatives in cases of compensation for damage caused by other public dangerous acts; c) persons, who have committed another socially dangerous act prohibited by the Criminal Code of Ukraine; d) persons regarding which a decision to close criminal proceedings has been made (if they have not facilitated the revealing, termination or disclosure of criminal offenses or other public dangerous acts); e) convicted / acquitted; f) mortgagors; g) figurants.

It is stated, that post-criminal impact on a participant in the proceedings is possible not only by causing harm to himself, family members, or close relatives but also by causing harm to any other person (with whom the participant is not connected by any family or close relations).

It is proved, that post-criminal impact on a participant in the proceedings can manifest not only in the form of threats and other illegal measures but also do not formally go beyond the law.

Key concepts: participants of criminal proceedings, security guarantees, strengthening of procedural guarantees.

Вступ

Незахищеність свідків, жертв кримінального правопорушення, інших осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві (і тих, що сприяють кримінальному судочинству, і тих, що йому протидіють, чи є повністю пасивними), є серйозною перешкодою в досягненні цілей правосуддя. Насильство та погрози стосовно осіб, які передусім співпрацюють із правоохоронними органами та судом, підривають систему кримінального правосуддя. Найчастіше їх наслідком є ухилення учасників кримінального судочинства від виконання процесуальних обов'язків. А тому забезпечення безпеки зазначених осіб є однією із глобальних проблем у сфері боротьби із злочинністю.

Задля вирішення такої проблеми потрібне вдосконалення вітчизняного і матеріального, і процесуального кримінального права. І якщо зміцнення матеріально-правових гарантій безпеки таких осіб в Україні все-таки здійснюється, то необхідних процесуальних гарантій безпеки у вітчизняному законодавстві, на мою думку, досі немає. Зокрема, на рівні українського законодавства передбачені лише деякі із заходів, які варто було б встановити для забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства. Недостатність матеріально-правових гарантій безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, за сучасних умов боротьби із злочинністю є закономірним явищем. Ця обставина (рано чи пізно) змусить законодавця задуматися над розвитком і процесуальних засобів захисту. Негативні наслідки протиправного впливу стосовно учасників кримінального судочинства досягли масштабів, що змушують говорити про цю проблему широке коло фахівців у сферах кримінології, криміналістики, кримінального та кримінального процесуального права [1; 2; 3, с. 51–53; 4, с. 90–95; 5; 6, с. 93–108; 7; 8, с. 87–92; 9, с. 135–138; 10, с. 177–179]. Зокрема, окремим її аспектам присвячували свої дослідження Т. Галайденко, А. Галахова, О. Гриньків, Л. Брусніцин, Б. Качмар, А. Ляш, А. Орлеан, С. Новіков, О. Ромців, В. Тимчаль. Однак доводиться констатувати, що чимало питань, які стосуються правового забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві (зокрема й із урахуванням світового досвіду), є без належного висвітлення. Тому *метою цієї статті* є спроба вирішення деяких із таких проблем і прогалин, зокрема, звернення уваги на необхідність розширення кола учасників кримінального судочинства, до яких треба застосовувати заходи безпеки; з'ясування того, чи посткримінальний вплив на учасника процесу можливий лише шляхом завдання шкоди йому, членам його сім'ї

чи близьким родичам (як про це говорить законодавець), чи й шляхом завдання шкоди будь-якій іншій особі (з якою учасника процесу не пов'язують жодні родинні чи інші близькі відносини); а також вирішення питання про те, чи обов'язково посткримінальний вплив стосовно учасника процесу має виявлятися у виді погроз та інших протиправних заходів, чи може цей вплив формально не виходити за межі закону, а якщо так – то до яких заходів потрібно вдаватися працівникам правоохоронних органів; як слід діяти законодавцю, аби врегулювати таку ситуацію.

1. Необхідність розширення кола учасників кримінального судочинства, стосовно яких треба приймати рішення про застосування заходів безпеки

Одним із недоліків законодавчого регулювання застосування заходів безпеки стосовно осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, є, як зазначалося, вузьке коло осіб, стосовно котрих можуть бути вжиті заходи безпеки.

Так, відповідно до ст. 2 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [11], за наявності до того підстав, право на забезпечення безпеки шляхом застосування заходів безпеки, мають:

- особа, котра заявила до правоохоронного органу про *кримінальне правопорушення* або ж в іншій формі брала участь чи сприяла виявленню, попередженню, припиненню й розкриттю *кримінальних правопорушень*;
- потерпілий і його представник у кримінальному провадженні;
- підозрюваний / обвинувачений, їх захисники та законні представники;
- цивільний позивач / цивільний відповідач та їх представники у провадженні про відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням;
- представник юридичної особи, до якої здійснюється провадження;
- представник органу пробації;
- свідок;
- викривач;
- експерт, спеціаліст, перекладач і понятий;
- члени сімей та близькі родичі вказаних осіб за умови, що шляхом погроз чи інших протиправних дій стосовно них здійснюються спроби вплинути на учасників кримінального судочинства.

Щоб ліпше пояснити, яких саме осіб-учасників кримінального судочинства законодавець не згадав у переліку тих, до кого за наявності потреби все-таки слід було б застосовувати заходи безпеки, варто вкотре навести окремі

положення аналізованої статті, але із своїми зауваженнями та коментарями. Так, у статті йдеться про:

– заявника про *кримінальне правопорушення* або особу, яка в іншій формі брала участь або сприяла виявленню, попередженню, припиненню й розкриттю *кримінальних правопорушень* (п. «а» ст. 2 Закону);

– цивільного позивача / цивільного відповідача (та їх представників) у провадженні про відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням (п. «г» ст. 2 цього ж Закону).

Аналіз низки нормативно-правових актів (а саме: положень ч. 1 ст. 12 Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень») [12], положення ч. 1 ст. 12 Кримінального кодексу України [13], Інструкції про надання доповідей і донесень про події, кримінальні правопорушення, військові адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією та їх облік у Міністерстві оборони України та Збройних силах України та Державній спеціальній службі транспорту [14] дає підстави для висновку, згідно з яким під кримінальними правопорушеннями потрібно розуміти *злочин (!)* та кримінальні проступки.

Водночас не є кримінальним правопорушенням діяння, що хоч і заборонене Кримінальним кодексом України, але вчинене неосудним або особою, котра не досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність. На позначення цих діянь законодавець вживає такі терміни:

– *«інше суспільно небезпечне діяння»* (ч. 1 ст. 61; ч. 2 ст. 127; ч. 1 ст. 128, п. 5 ч. 9 ст. 100 КПК України);

– *«суспільно небезпечне діяння»* (ч. 1 ст. 62, ч. 1 ст. 128, ч. 6 ст. 170, п. 3 ч. 2 ст. 172, ч. 7 ст. 173, чч. 1, 2 та 4 ст. 498, п. 1 ч. 1 ст. 501, п. 1 ч. 1 ст. 503, ч. 3 ст. 503, ст. 505 тощо КПК України).

На підставі аналізу цих норм потрібно зробити висновок, що такі діяння (незважаючи на їх заборону в КК України) законодавець *не відносить* до кримінальних правопорушень.

Є різні способи тлумачення правових норм: буквальный, звужувальний, розширювальний. Один із них – буквальный (легальний) є, на мою думку, найоптимальнішим, адже правозастосувач не має вдаватися до тасмних сфер свідомості (чи підсвідомості) законодавця та здогадуватися, що той мав намір сказати, але не сказав, що хотів врегулювати, але йому це з якихось причин не вдалося. Якщо ж виходити із буквального тлумачення положень ст. 2 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судо-

чинстві» [11], то права на забезпечення безпеки, на жаль, *не мають*:

– особи, котрі заявили про *інше суспільно небезпечне діяння* (вчинене особою, що не досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність, або неосудним), чи яка в іншій формі брала участь або сприяла виявленню, попередженню, припиненню або *розкриттю іншого суспільно небезпечного діяння*;

– цивільні позивачі / цивільні відповідачі (та їх представники) у провадженні про відшкодування шкоди, завданої *іншим суспільно небезпечним діянням*.

Окрім того (це знову ж таки, виходячи із буквального тлумачення положень аналізованого Закону), права на вжиття стосовно них заходів безпеки не мають:

– особи, які вчинили *інше суспільно небезпечне діяння*, заборонене КК України (неповнолітні, що не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність, та особи, котрі були неосудними на момент учинення діяння, забороненого КК України);

– особи, до яких було винесено ухвалу про закриття кримінального провадження – за умови, що вони не сприяли виявленню, припиненню, розкриттю кримінальних правопорушень або інших суспільно небезпечних діянь;

– засуджені / виправдані;

– заставодавці;

– статисти (це термін, який у чинному КПК не вжито, але я використую для позначення осіб, яких, відповідно до положень ч. 2 ст. 228 КПК України, пред'являють тому, хто впізнає, разом із особою, яку впізнають, у кількості не менше трьох без різких відмінностей у зовнішності, одязі та віці з останньою).

Окрім того, законодавцем залишено поза увагою ту обставину, що посткримінальний вплив на учасника процесу може чинитися не тільки шляхом заподіяння шкоди йому, членам його сім'ї або близьким родичам, а й також через завдання шкоди тому, кого з учасником процесу не пов'язують жодні родинні чи сімейні стосунки, однак, незважаючи на це, доля такої людини не є байдужою для нього (приміром, улюблена двоюрідна бабуся; коханий хлопець чи дівчина, з яким (з якою) свідок серйозно тривалий час зустрічається, друг дитинства тощо).

Якщо розглянути досвід іноземних держав, то згідно з законодавством Російської Федерації (зокрема, відповідно до ст. 2 Закону РФ «Про державний захист суддів, посадових осіб правоохоронних і контролюючих органів»), заходи державного захисту можуть бути застосовані до близьких родичів, а у виняткових випадках – до *інших близьких осіб*, на

здоров'я, життя, майно яких здійснено посягання з метою перешкоджання законній діяльності суддів, інших осіб чи примушування їх до зміни характеру такої діяльності, або із помсти за зазначену діяльність [15]. Так, із метою забезпечення процесу за участі конкретних свідків, може бути прийнято рішення про вжиття заходів безпеки не тільки до таких свідків, а й стосовно його друга, нареченої тощо [16, с. 271].

У ст. 65 КПК Республіки Білорусь також указано, що заходи безпеки можуть бути застосовані не лише стосовно учасників кримінального процесу, членів їх сімей або близьких родичів, а й стосовно «інших осіб, яких вони обґрунтовано вважають близькими» [17].

Наведений підхід законодавця держав-сусідів є все-таки ліпшим, аніж демонстрований українським законотворцем, проте теж є не до кінця послідовним і заслуговує на критику. Адже цілком імовірна ситуація, коли на учасника кримінального судочинства чиниться протизаконний вплив у виді, наприклад, погроз калічення або вбивства людей, яких той ніколи і не вважав близькими (приміром, колег, з якими його не пов'язували «теплі» стосунки чи дружба; батьків однокласників своєї дитини; сусідів, усе спілкування з якими зводиться до кивка голови при зустрічах тощо), однак здоров'я, життя чи інші правоохоронювані блага яких він не бажає піддавати ризику. А, відтак, подібні погрози розправи можуть бути доволі сильним стримуючим фактором для особи, яка бере участь у кримінальному провадженні.

2. Необхідність розширення підстав застосування заходів безпеки

Аналіз п. «є» ст. 2 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» зумовлює висновок, згідно з яким підставою застосування заходів безпеки до учасників процесу, членів їх сімей і близьких родичів є «наявність погроз та інших протиправних заходів», через які на них здійснюється протизаконний вплив.

Отже, якщо протиправний вплив виявляється в інших формах, то вжиття передбачених законом заходів безпеки є неможливим. Окрім того, умовою застосування заходів безпеки є здійснювані погрози. Але фактично це уже готування до кримінального правопорушення або замах на його вчинення. Тобто застосування заходів безпеки неможливе задля попередження посткримінального впливу. Водночас, як видається, їх призначення полягає саме у превенції протизаконного впливу. Відповідно до цього формулювання, погроза має бути якось виражена. Але у такому виді ст. 2 Закону «Про

забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» не особливо може бути застосована до проваджень, які пов'язані з організованою злочинністю, адже учасник процесу може відмовитися надавати правдиву процесуально значущу інформацію і не очікуючи того, що з чийого-небудь боку надійде хоч якась погроза, позаяк:

– він просто усвідомлює, що має справу із сильною, агресивною групою, яка грубо порушує закон;

– окрім того, члени такої групи можуть і не бути запобігливими настільки, щоб вдаватися до хоч якихось попереджень й інформувати, наприклад, свідків чи потерпілих, про намір учинити щодо них протиправні діяння у разі співпраці із працівниками правоохоронних органів і судом.

Цим недоліки аналізованого закону в контексті проведеного дослідження не вичерпуються. Зокрема, викликає зауваження те, що підставою застосування заходів безпеки є відомості, які свідчать про наявність реальної загрози тільки життю, здоров'ю, житлу і майну (ч. 1 ст. 20 вказаного Закону). Законодавець водночас, як видається, не врахував можливість настання інших видів загроз, приміром:

– загрози порушення сексуальної свободи та недоторканності;

– загрози протиправного позбавлення свободи за відсутності водночас найменшої загрози здоров'ю чи життю (припустімо, стосовно учасника процесу висловлюється погроза викрадення, поміщення в яесь повністю ізольоване місце (бункер, підвал тощо), залякування його тим, що він не побачить «світу Божого», однак водночас його «великодушно» обіцяють поїти, годувати, належно забезпечувати інші фізичні потреби, наприклад, у доступі повітря, в русі, у забезпеченні медикаментами тощо).

Саме тому положення ч. 1 ст. 20 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» варто було б викласти так: «Підставою застосування заходів безпеки стосовно осіб, зазначених у ст. 2 цього Закону, є відомості, що свідчать про наявність реальної загрози їх життю, здоров'ю, житлу, майну та іншим охоронюваним законам благам».

3. Застосування «обмежувального наказу» в разі, коли посткримінальний вплив на учасника процесу формально не порушує вимог закону

Потрібно також зауважити й на те, що відповідно до ст. 2 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», перелічені там учасники кримі-

нального процесу (а також їх близькі родичі та члени їх сімей) управи розраховувати на застосування заходів безпеки тільки за умови, що стосовно них висловлювалися погрози або були вчинені інші протиправні дії. Але поза увагою законодавця знову ж таки залишилося те, що посткримінальний вплив не завжди виявляється саме так. Цей вплив формально може і не виходити за межі закону та проявлятися, наприклад, у телефонних дзвінках невідомих осіб очевидцю кримінального правопорушення із настирливими запитаннями про стан здоров'я його та його рідних; у невідступному слідуванні підозрілих суб'єктів на певній відстані за постраждалим і його дітьми; у «супроводженні» свідка до дому чи до роботи машиною, в якій перебувають члени злочинної організації (без будь-якого порушення правил громадського порядку та правил дорожнього руху). Так теж можна здійснювати психологічний вплив. У таких випадках цілком можна домогтися своєї мети – заляканий учасник процесу може повідомити працівникам правоохоронних органів неправдиві відомості, що вигідні переслідувачу, або ж узагалі відмовитися від співпраці з органами досудового розслідування та суду.

Подібний і, по суті, не заборонений законом вплив щодо учасників кримінального судочинства, можуть застосовувати не підозрювані чи обвинувачені (стосовно них хоча б можна прийняти рішення про обрання запобіжного заходу), а інші особи. Вітчизняний законодавець не передбачає вжиття відповідних заходів як реакції на цю, по суті, не заборонену законом поведінку. Водночас у країнах англосаксонської системи права вони застосовуються та є доволі дієвими й ефективними. Наприклад, у Сполучених Штатах підставою застосування обмежувального наказу є Закон про захист прав потерпілих і свідків 1982 р. Окружний суд приймає рішення про винесення наказу (в ньому вказуються заборонені дії та тривалість відповідної заборони – до 3-х років), якщо якась особа завдає «хвилювання» потерпілому. Під «хвилюванням» розуміється «серія актів протягом деякого, достатньо короткого періоду, які завдають значний емоційний стрес і переслідують незаконну мету».

Судді Австралії можуть виносити наказ про захист жертв домашнього насильства (або інших злочинів). Такими наказами може бути заборонено правопорушнику наближатися до жертви та обмежено йому доступ до житла (навіть якщо це і його дім також). Окрім того, в Австралії у правопорушника в разі видання обмежувального наказу можуть конфіскувати вогнепальну зброю [19, с. 282–284]. Також обмежувальні накази застосовують у Велико-

британії, у більшості провінцій Канади, в Новій Зеландії, Австрії та низці інших держав.

У цих державах зміст наказів є різним, але загалом їх поділяють на два різновиди:

– в якому міститься заборона «приставати» до жертви і турбувати її (такі накази застосовуються, зокрема, у разі постійного переслідування чи погроз, настирливих телефонних дзвінків);

– згідно з іншим видом наказу (який за своєю суттю є більш суворим і жорстким), правопорушнику забороняється з'являтися в усьому будинку або лише тій його частині, де проживає жертва чи у районі, де є такий дім (причому навіть тоді, коли порушник є власником / співвласником будинку).

Якщо ж особа порушує заборону, передбачену стосовно неї у такому наказі, то в одних країнах поліція вправі затримати її без ордеру на арешт, в інших ж – ордер на цей арешт видається одночасно із судовим наказом, ще в інших – арешт здійснюється без ордеру за умови, що правопорушник порушує встановлену наказом заборону, а жертва звертається із клопотанням про необхідність арешту. В окремих державах (зокрема, в Німеччині та Сполучених Штатах), окрім арешту у випадку порушення відповідного наказу до правопорушника можуть бути застосовані й інші санкції, зокрема, кримінальне покарання.

Метою судових наказів є захист жертви протиправного впливу до моменту застосування до злочинця кримінально-правових санкцій. Суд може вручити наказ і за відсутності правопорушника, його копія вручається жертві насильства. Дослідники зауважують, що процедура винесення наказу не пов'язана із значними витратами, не займає багато часу, але водночас є доволі дієвим способом захисту жертв кримінальних правопорушень [18, с. 282–284; 19, с. 48; 20, с. 273].

З огляду на вищезазначене, варто було б доповнити вітчизняний Кримінальний процесуальний кодекс положенням, що б давало можливість суду виносити подібний «обмежувальний наказ». Цей наказ належав би до інституту заходів кримінально-процесуального примусу та міг би заборонити будь-кому вчиняти дії, здатні негативно вплинути на учасників процесу у зв'язку з їх участю в провадженні.

За реалізації такої пропозиції на законодавчому рівні було б можливо, наприклад, заборонити певним особам (зокрема, й тим, хто не є підозрюваним/ обвинуваченим) наближатися до учасника процесу, який дає правдиві показання (або до його близьких) на встановлену відстань, писати їм листи, телефонувати тощо.

Потрібно зазначити, що у вітчизняному законодавстві щось схоже до таких обмеж-

увальних наказів передбачено. Так, відповідно до положень ч. 6 ст. 194 КПК України, з метою захисту потерпілого від злочину, пов'язаного із домашнім насильством, суд вправі застосувати до особи, яка підозрюється у його вчиненні, один (або декілька) обмежувальних заходів:

а) заборона перебувати в місці спільного проживання з особою, котра постраждала від домашнього насильства;

б) обмеження спілкування з дитиною у випадку, коли домашнє насильство вчинене стосовно дитини (або в її присутності);

в) заборона наблизитися на визначену відстань до місця, де особа, котра постраждала від домашнього насильства, може постійно або тимчасово проживати, систематично чи тимчасово перебувати у зв'язку з навчанням, лікуванням, роботою чи з інших причин;

г) заборона листування, телефонних переговорів, інших контактів через засоби зв'язку або електричних комунікацій (як особисто, так і через третіх осіб) з постраждалим від домашнього насильства.

Цю законодавчу новелу потрібно оцінювати позитивно. Однак доводиться констатувати, що такі обмежувальні заходи підлягають застосуванню тільки до:

– підозрюваного у кримінальному провадженні (а не до будь-якого іншого суб'єкта без відповідного статусу, який застосовує, по суті, не заборонений законом вплив стосовно учасників процесу та їх близьких);

– причому до підозрюваного виключно у вчиненні домашнього насильства, а не будь-якого діяння, забороненого КК України.

Висновки

Вищенаведене дає підстави для висновків про те, що є значні резерви для подальшого вдосконалення норм вітчизняного кримінального й

кримінального процесуального законодавства у питаннях зміцнення гарантій безпеки учасників кримінального судочинства, зокрема:

– перелік учасників кримінального судочинства, стосовно яких можуть бути застосовані заходи безпеки, потребує суттєвого розширення, через включення до цього переліку: а) осіб, котрі заявили про інше суспільно небезпечне діяння або в іншій формі брали участь чи сприяли виявленню, попередженню, припиненню чи розкриттю іншого суспільно небезпечного діяння; б) цивільних позивачів / цивільних відповідачів (та їх представників) у провадженнях про відшкодування шкоди, завданої іншим суспільно небезпечним діянням; в) осіб, котрі вчинили інше суспільно небезпечне діяння, заборонене КК України; г) осіб, стосовно яких винесено рішення про закриття кримінального провадження (за умови, що вони не сприяли виявленню, припиненню, попередженню чи розкриттю кримінальних правопорушень чи інших суспільно небезпечних діянь); д) засуджених / виправданих; е) статистів, є) заставодавців;

– також констатовано, що посткримінальний вплив на учасника процесу може чинитися не тільки шляхом заподіяння шкоди його, членам його сім'ї чи близьким родичам, а й також через завдання шкоди будь-якій іншій особі, з якою учасника процесу не пов'язують жодні родинні чи інші близькі стосунки;

– посткримінальний вплив стосовно учасника процесу може виявлятися не тільки у виді погроз та / чи інших протиправних заходів, а й формально не виходити за межі закону;

– законодавець, мовлячи про підстави застосування заходів безпеки, залишив поза увагою можливість настання інших видів загроз (окрім загрози життю, здоров'ю, життю чи майну).

Список використаних джерел

1. Тимчаль М. В. Кримінально-правова охорона в Україні осіб, взятих під захист : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2019. 222 с.
2. Качмар Б. М. Механізм забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2017. 198 с.
3. Ревина И. В. Безопасность лиц, содействующих правосудию: проблемы обеспечения. *Российская юстиция*. 2013. № 10. С. 51–53.
4. Краснікова Н. А. Процесуальні аспекти забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві. *Міжнародний юридичний вісник*. 2015. Вип. 1. С. 90–95.
5. Гриньків О. О., Ляш А. О. Заходи забезпечення безпеки у кримінальному судочинстві : монографія. Тернопіль : Астон, 2012. 260 с.
6. Галайденко Т. В. Правові основи забезпечення безпеки суддів. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 1. С. 93–108.
7. Тимчаль М. В. Порядок застосування заходів безпеки до осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: проблемні питання та шляхи їх вирішення. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64

8. Орлеан А. Процедура забезпечення безпеки учасників кримінального провадження: адаптація законодавства України до європейських стандартів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 3 (7). С. 87–92.
9. Навроцька В. В. Допустимість відмови від виконання процесуальних обов'язків у разі нездатності держави забезпечити безпеку учасника кримінального судочинства та його близьких : збірка тез доповідей науково-практичної конференції «Конституційні засади кримінального права України» (м. Київ, 22 грудня 2020 р.). Київ, 2020. С.135–138.
10. Навроцька В. В. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства – засада кримінального процесу. *Пріоритетні напрямки розвитку та реформування правоохоронних органів України* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Херсон, 26 лютого 2021 р.) / за ред. д-ра юрид. наук О. О. Шкути. Херсон : Херсонський факультет Одеського державного університету внутрішніх справ, 2021. С. 177–179.
11. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3782-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text>
12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22 листопада 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text>
13. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2441-14#Text>
14. Інструкція про надання доповідей і донесень про події, кримінальні правопорушення, військові адміністративні правопорушення та адміністративні правопорушення та адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією та їх облік у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України та Державній спеціальній службі транспорту : Наказ Міністерства оборони України від 28 листопада 2018 р. № 604. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1451-18#n7>
15. О государственной защите судей, должностных лиц правоохранительных и контролирующих органов : Закон Российской Федерации от 20 апреля 1995 г. № 45-ФЗ. URL: <http://base.garant.ru/10104593/>
16. Преступления против правосудия / под ред. А. В. Галаховой. Москва : Норма, 2005. 416 с.
17. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь : Закон Республики Беларусь от 16 июля 1999 г. № 295-3. URL: <https://kodeksy.by/ugolovno-processualnyy-kodeks>
18. Брусницын Л. В. Теоретико-правовые основы и мировой опыт обеспечения безопасности лиц, содействующих уголовному правосудию : дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Научно-исследовательский институт проблем укрепления законности и правопорядка при Генеральной прокуратуре Российской Федерации. Москва, 2002. 520 с.
19. Брусницын Л. Правоограничения для обвиняемых осужденных – меры безопасности для жертв и свидетелей. *Российская юстиция*. 2002. № 5. С. 47–48.
20. Новиков С. А. Правдивые показания: правовые меры стимулирования в России и за рубежом (уголовное судопроизводство) : монография. Санкт-Петербург : Издательский дом С.-Петерб. гос. ун-та, Издательство юридического факультета СПбГУ, 2008. 424 с.

References

1. Tymchal', M. V. (2019). Kryminal'no-pravova okhrona v Ukrayini osib, vzyatykh pid zakhyst [Criminal legal protection in Ukraine of persons taken under protection] [in Ukr.].
2. Kachmar, B. M. (2017). Mekhanizm zabezpechennya bezpeky osib, yaki berut' uchast' u kryminal'nomu sudochnstvi [Mechanism for ensuring the safety of persons involved in criminal proceedings] [in Ukr.].
3. Revina, I. V. (2013). Bezopasnost' lits, sodeystvuyushchikh pravosudiyu: problemy obespecheniya. Rossiyskaya yustitsiya [Security of Justice Promoters: Problems of Provision]. *Rossiyskaya yustitsiya (Russian justice)*, 10, 51–53 [in Russ.].
4. Krasnikova, N. A. (2015). Protsesual'ni aspekty zabezpechennya bezpeky osib, shcho berut' uchast' u kryminal'nomu sudochnstvi [Procedural aspects of ensuring the safety of persons involved in criminal proceedings]. *Mizhnarodnyy yurydychnyy visnyk (International Legal Bulletin)*, 1, 90–95 [in Ukr.].
5. Hryn'kiv, O. O., & Lyash, A. O. (2012). Zakhody zabezpechennya bezpeky u kryminal'nomu sudochnstvi [Security measures in criminal proceedings] [in Ukr.].
6. Halaydenko, T. V. (2011). Pravovi osnovy zabezpechennya bezpeky suddiv [Legal bases for ensuring the safety of judges]. *Visnyk Vyshchoyi rady yustitsiyi (Bulletin of the High Council of Justice)*, 1, 93–108 [in Ukr.].
7. Tymchal', M. V. Poryadok zastosuvannya zakhodiv bezpeky do osib, yaki berut' uchast' u kryminal'nomu sudochnstvi: problemni pytannya ta shlyakhy yikh vyrishennya [Procedure for applying security measures to persons involved in criminal proceedings: problematic issues and ways to solve them]. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64 [in Ukr.].

8. Orlean, A. (2016). Protsedura zabezpechennya bezpeky uchashnykiv kryminal'noho provadzhennya: adaptatsiya zakonodavstva Ukrayiny do yevropeys'kykh standartiv [Procedure for ensuring the safety of participants in criminal proceedings: adaptation of Ukrainian legislation to European standards]. *Aktual'ni problemy pravoznavstva (Actual problems of jurisprudence)*, 3 (7), 87–92 [in Ukr.].
9. Navrots'ka, V. V. (2020). Dopustymist' vidmovy vid vykonannya protsesual'nykh obov'yazkiv u razi nezdatnosti derzhavy zabezpechyty bezpeku uchashnyka kryminal'noho sudochynstva ta yoho blyz'kykh [Admissibility of waiver of procedural duties in case of inability of the state to ensure the safety of a participant in criminal proceedings and his relatives]. *Konstytutsiyni zasady kryminal'noho prava Ukrayiny (Constitutional principles of criminal law of Ukraine)*, 135–138 [in Ukr.].
10. Navrots'ka, V. V. (2021). Zabezpechennya bezpeky uchashnykiv kryminal'noho sudochynstva – zasada kryminal'noho protsesu [Ensuring the safety of participants in criminal proceedings – the basis of the criminal process]. *Priorytetni napryamky rozvytku ta reformuvannya pravookhoronnykh orhaniv Ukrayiny (Priority directions of development and reform of law enforcement bodies of Ukraine)*, 177–179 [in Ukr.].
11. Pro zabezpechennya bezpeky osib, yaki berut' uchast' u kryminal'nomu sudochynstvi: Zakon Ukrayiny vid 23 hrudnya 1993 r. № 3782-XII [On ensuring the safety of persons involved in criminal proceedings: Law of Ukraine of December 23, 1993 № 3782-XII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text> [in Ukr.].
12. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo sproshchennya dosudovoho rozsliduvannya okremykh katehoriy kryminal'nykh pravoporushen': Zakon Ukrayiny vid 22 lystopada 2018 r. [On amendments to some legislative acts of Ukraine to simplify the pre-trial investigation of certain categories of criminal offenses: Law of Ukraine of November 22, 2018]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text> [in Ukr.].
13. Kryminal'nyy kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 5 kvitnya 2001 r. №2341-III [Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine of April 5, 2001 № 2341-III]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2441-14#Text> [in Ukr.].
14. Instruktsiya pro nadannya dopovidey i donesen' pro podiyi, kryminal'ni pravoporushennya, viys'kovi administratyvni pravoporushennya ta administratyvni pravoporushennya ta administratyvni pravoporushennya, pov'yazani z koruptsiyeyu ta yikh oblik u Ministerstvi oborony Ukrayiny ta Zbroynykh Sylakh Ukrayiny ta Derzhavnyi spetsial'nyy sluzhbi transportu: Nakaz Ministerstva oborony Ukrayiny vid 28 lystopada 2018 r. № 604 [Instruction on submission of reports and reports on events, criminal offenses, military administrative offenses and administrative offenses and administrative offenses related to corruption and their registration in the Ministry of Defense of Ukraine and the Armed Forces of Ukraine and the State Special Transport Service: Order of the Ministry of Defense of Ukraine of November 28, 2018]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1451-18#n7> [in Ukr.].
15. O gosudarstvennoy zashchite sudey, dolzhnostnykh lits pravookhranitel'nykh i kontroliruyushchikh organov: Zakon Rossiyskoy Federatsii ot 20 aprelya 1995 g. № 45- FZ [On state protection of judges, officials of law enforcement and regulatory bodies: Law of the Russian Federation of April 20, 1995 No. 45-FZ]. Retrieved from <http://base.garant.ru/10104593/> [in Russ.].
16. Galakhova, A. V. (2005). Prestupleniya protiv pravosudiya [Crimes against justice] [in Russ.].
17. Ugolovno-protsessual'nyy kodeks Respubliki Belarus': Zakon Respubliki Belarus' ot 16 iyulya 1999 g. № 295-3 [The Criminal Procedure Code of the Republic of Belarus: Law of the Republic of Belarus dated July 16, 1999 No. 295-3]. Retrieved from <https://kodeksy.by/ugolovno-processualnyy-kodeks> [in Russ.].
18. Brusnitsyn, L. V. (2002). Teoretiko-pravovyye osnovy i mirovoy opyt obespecheniya bezopasnosti lits, sodeystvuyushchikh ugolovnomu pravosudiyu [Theoretical and legal foundations and world experience in ensuring the safety of persons contributing to criminal justice] [in Russ.].
19. Brusnitsin, L. (2002). Pravoogranicheniya dlya obvinyayemykhi osuzhdennykh – mery bezopasnosti dlya zhertv i svideteley [Legal restrictions for the accused and convicted – security measures for victims and witnesses]. *Rossiyskaya yustitsiya (Russian justice)*, 5, 47–48 [in Russ.].
20. Novikov, S. A. (2008). Pravdivyye pokazaniya: pravovyye mery stimulirovaniya v Rossii i za rubezhom (ugolovnoye sudoproizvodstvo) [True Testimony: Legal Incentives in Russia and Abroad (Criminal Proceedings)] [in Russ.].

*Стаття: надійшла до редакції 07.04.2021
прийнята до друку 09.06.2021
The article: is received 07.04.2021
is accepted 09.06.2021*

UDC (УДК) 343.983

Пелешак Олег Романович,

здобувач наукового ступеня доктора філософії у галузі права
кафедри кримінального процесу та криміналістики
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: pelsh79@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-2785-7464

ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ КІБЕРДИВЕРСІЙ

Анотація. Зазначено, що через гібридну війну з Російською Федерацією на території України значно почастишали випадки вчинення злочинів проти національної безпеки України, зокрема диверсій, які старанно маскуються під інші кримінальні правопорушення, що не дає змоги одразу організувати та провести об'єктивне досудове розслідування належним суб'єктом. Запропоновано узагальнені слідчі ситуації та першочергові тактичні завдання, вирішення яких сприятиме виконанню завдань кримінального провадження та уникненню дублювання роботи різними правоохоронними органами.

Ключові поняття: кібердиверсія, належний суб'єкт розслідування, слідча ситуація, першочергові тактичні завдання.

Peleshchak Oleh,

Postgraduate Student
of the Department of Criminal Procedure and Criminalistics,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: pelsh79@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-2785-7464

TYPICAL INVESTIGATIVE SITUATIONS OF THE INITIAL STAGE OF CYBER DIVERSIONS INVESTIGATION

Abstract. Ensuring Ukraine's national security is becoming an increasingly important task in the context of the implementation of the European vector of development and the hybrid war with Russia. In the conditions of an undeclared war, sabotage on the territory of Ukraine is more real than ever. Such crimes are professionally disguised as other criminal offenses, in particular in the field of use of computers, systems, and computer networks and telecommunication networks, and the ways of their commission are quite diverse and are qualified by separate articles of the Criminal Code of Ukraine. It is sometimes problematic for law enforcement agencies to objectively classify a criminal offense at the initial stage of the investigation, which leads to duplication of work by different bodies of the pre-trial investigation, its improper subject, resulting in the unsatisfactory implementation of the prosecution and thus failure to perform criminal proceedings.

The purpose of the study is to summarize typical investigative situations and identify tactical tasks to be addressed as a matter of priority, the initial stage of investigation of criminal offenses in the use of computers, systems, and computer networks, and telecommunications networks to confirm or refute the presence of signs of sabotage.

According to the results of the study, it was concluded that the need to identify specific investigative situations is due primarily to the fact that clarifying its elements significantly saves time and resources of law enforcement to address typical tactical tasks that must be performed to determine the appropriate subject of investigation (jurisdiction). The typification of investigative situations of the next stage of investigation of criminal offenses by the proper subject of investigation directly depends on the timely and objective solution of the priority tactical tasks. The latter is directly affected by the state of the investigation of criminal proceedings, which is determined by the degree of fulfillment of the tactical tasks of the initial stage of the investigation. The state of the criminal investigation should be assessed in order to determine a model of the situation in which the appropriate subject of the investigation will have to initiate the next stage of the investigation.

Key concepts: cyber diversion, proper subject of investigation, investigative situation, priority tactical tasks.

Вступ

Забезпечення національної безпеки України набуває дедалі більшої актуальності в умовах реалізації європейського напрямку розвитку та гібридної війни з Росією. Через неоголошену війну диверсії на території України є надреальними. Такі злочини професійно маскуються під інші кримінальні правопорушення, зокрема у сфері використання комп'ютерних мереж і систем, електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів) тощо, а способи їх учинення є доволі різноманітними та кваліфікуються за окремими статтями Кримінального кодексу України. Правоохоронним органам інколи проблематично об'єктивно кваліфікувати кримінальне правопорушення на початковому етапі розслідування, що призводить до дублювання роботи різними органами досудового розслідування, її проведення неналежним суб'єктом, результатом чого є незадовільна реалізація функції обвинувачення, а відтак і невиконання завдань кримінального провадження. Однією із гарантій, яка не може бути обмежена, є недопустимість обґрунтування обвинувачення особи у вчиненні кримінального правопорушення на доказах, одержаних поза встановленим законом порядком. Під час оцінювання на предмет допустимості як доказів отриманих фактичних даних про вчинення чи підготовку кримінального правопорушення враховується ініціативний або ситуативний (випадковий) характер дій фізичних (юридичних) осіб, їх мету та цілеспрямованість при фіксуванні зазначених даних. Отже, обвинувачення не може ґрунтуватися на фактичних даних, одержаних у результаті слідчих (розшукових) дій уповноваженою на те особою без дотримання конституційних положень або з порушенням порядку, встановленого законом, а також не уповноваженою особою (суб'єктом). Лише у разі доведеності вини може мати місце визнання особи винуватою у вчиненні кримінального правопорушення, а саме обвинувачення не може ґрунтуватися на припущеннях, а також на незаконних доказах.

Як свідчить практика, трапляються ситуації, коли різні правоохоронні органи майже одночасно відкривають кримінальні провадження, хоча останні, як виявляється, взаємопов'язані спільним умислом, об'єктами та суб'єктами посягання тощо. В кінцевому результаті слідчі підрозділи Національної поліції, витративши значні ресурси правоохоронного органу і встановивши з часом ознаки диверсії, передають кримінальне провадження за підслідністю до слідчих підрозділів Служби безпеки України або через суб'єктивні обставини не помічають наявності у кримінальному

провадженні матеріалів, які є підставою для передачі останнього до іншого правоохоронного органу, що, звичайно, є негативною практикою правоохоронної діяльності і не відповідає завданням кримінального провадження. Для її викоринення дуже важливим є узагальнення типових слідчих ситуацій і відповідних тактичних завдань, які першочергово потрібно вирішити слідчим на початковому етапі розслідування згадуваних кримінальних правопорушень.

Наукову розвідку проблемних питань щодо виявлення, кримінально-правової кваліфікації, розслідування та відповідальності за вчинення диверсій здійснили Д. С. Артеменко, О. Ф. Бантишев, О. Д. Довгань, О. О. Дудоров, О. Ю. Звонарьов, В. С. Картавцев, А. С. Климосюк, О. О. Климчук, В. В. Колосков, А. М. Лисенко, В. А. Ліпкан, О. І. Манартович, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, В. П. Тихий, М. І. Хавронюк, В. Г. Хлань, О. О. Черноног, О. А. Чуваков, О. Г. Яценко.

Дослідженням проблемних аспектів розслідування кримінальних правопорушень, учинених із використанням комп'ютерних мереж і систем комп'ютерів, займалися П. Д. Біленчук, А. С. Білоусов, М. В. Гуцалюк, М. Ю. Літвінов, І. М. Осика, Л. П. Паламарчук, А. В. Реуцький, С. М. Рогозін, Б. В. Романюк, С. В. Самойлов, К. В. Тітунініна, Д. М. Цехан, В. С. Цимбалюк, В. П. Шеломенцев, С. С. Чернявський.

Проблеми боротьби із кіберзлочинами досліджували В. М. Бутузов, А. Ф. Волобуєв, В. Д. Гавловський, М. В. Карчевський, О. І. Котлярєвський, М. О. Кравцова, О. М. Лепеха, О. В. Манжай, А. І. Марущак, Д. В. Пашнєв, Є. Д. Скулиш, І. Ф. Хараберюш, В. Г. Хахановський, В. В. Черней.

Однак проблематика виявлення на початковій стадії розслідування ознак диверсії, вчиненої із використанням комп'ютерних мереж та систем, мереж електрозв'язку, електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), та її вплив на вибір ефективних форм розслідування належним суб'єктом потребує подальших досліджень із метою задоволення сучасних потреб науки та практики боротьби зі злочинністю.

Метою статті є узагальнення типових слідчих ситуацій і виокремлення тактичних завдань, які підлягають першочерговому вирішенню, початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень у сфері використання комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем для підтвердження або спростування наявності ознак диверсії.

1. Теоретичні засади змісту слідчої ситуації

Слідчі ситуації взаємопов'язані з деякими іншими процесами, що відбуваються в певний момент, об'єктивною дійсністю та її конкретними умовами. Для визначення шляхів і засобів найефективнішого криміналістичного використання чи зміни ситуації в сприятливий для слідства бік, а також вибору найбільш оптимальних прийомів і методів подальшого розслідування потрібно досконально розібратися у всіх елементах конкретної слідчої ситуації і правильно її оцінити з урахуванням інших умов об'єктивної дійсності, що впливають на неї. До них, зокрема, належить питання розуміння, змісту слідчої ситуації й особливості їхнього оцінювання у зв'язку з необхідністю прийняття відповідних слідчих рішень [1, с. 85]. На початкових етапах розслідування потрібно спиратися на вихідні дані, що характеризують явні ознаки кримінального правопорушення. Зазвичай науковці виокремлюють два основні підходи до розуміння слідчих ситуацій. Перший (практичний) – слідча ситуація розглядається як багатоконпонентна сукупність умов (інформаційного, процесуального, психологічного, тактичного, матеріально-технічного характеру), в яких здійснюється розслідування в певний його момент [2, с. 116]. Він орієнтує на аналіз конкретної слідчої ситуації. При другому підході до уваги береться лише інформаційний компонент умов розслідування як найбільш значущий – слідча ситуація розглядається як сукупність інформації (доказів та оперативно-розшукових відомостей), яка найбільш характерна для певного етапу розслідування в кримінальних провадженнях окремих категорій [3, с. 38; 4, с. 72].

2. Практика відкриття кримінальних проваджень

У зв'язку із військовою агресією Російської Федерації значно почастишали диверсії на території та об'єктах нашої держави, вчинені із використанням електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку. Кримінальні провадження за готування або вчинення диверсії підслідні органам безпеки і зазвичай відкриваються в результаті самостійного виявлення ознак кримінального правопорушення правоохоронним органом, в процесі розслідування іншого кримінального правопорушення, і, подекуди, за заявою осіб. Кримінальні провадження за готування або вчинення кримінальних правопорушень у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку відкриваються органом досудового розслідування

Національної поліції, переважно, за заявою юридичної або фізичної особи. Відтак внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) за ст.ст. 361–363-1 КК України [5] здійснюють слідчі органів Національної поліції, а за ст. 113 КК України – слідчі Служби безпеки України.

3. Типові слідчі ситуації та тактичні завдання, які підлягають першочерговому вирішенню

Початкові етапи розслідування кримінальних правопорушень у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (ст.ст. 361–363-1 КК України), залежно від характеру вихідних даних про наявність в діянні ознак кримінального правопорушення, передбаченого ст. 113 КК України, можуть відрізнятися, а тому не цілком коректно говорити про саме типові слідчі ситуації, які виникають на початковому етапі розслідування. Ми схилиємося до думки віднести їх все ж таки до комбінованих слідчих ситуацій, зважаючи на високу ймовірність учинення саме диверсій через або із використанням електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж тощо. Нагадаємо, що під поняттям «кібердиверсія» в попередніх дослідженнях нами обґрунтовується взаємозв'язок ст. 113 КК України «Диверсія» зі ст.ст. 361, 361-1, 361-2, 362, 363, 363-1 КК України [6, с. 31; 7, с. 233–234].

Спробуємо узагальнити та деталізувати такі ситуації.

1. Ситуації, що характеризуються наявністю персоналізованих відомостей про ймовірного злочинця

Ситуація 1.1. Кримінальне провадження розпочато в результаті отримання заяви/повідомлення особи про кримінальне правопорушення, а матеріали кримінального провадження містять фактичні дані із персоналізованими відомостями про особу злочинця. Така ситуація типова при розслідуванні кримінальних правопорушень, учинених особою, яка має доступ до відповідних систем або мереж, наміри якої спрямовані на заволодіння чужим майном. Потерпіла сторона, як правило, є юридичною особою. Наявність матеріалів внутрішньої перевірки (аудит, технічна перевірка, моніторинг мереж тощо) значно спрощує планування початкового етапу розслідування.

Ситуація 1.2. Кримінальне провадження розпочато в результаті перевірки оперативної інформації, а матеріали первинної перевірки містять персоналізовані фактичні дані про особу злочинця. Ситуація типова при розслідуванні так званих кіберзлочинів. Підставою

для відкриття кримінального провадження є матеріали з територіального підрозділу кіберполіції, водночас особа або група осіб (співучасників) затримана оперативним підрозділом.

Ситуація 1.3. Кримінальне провадження розпочато в рамках реалізації матеріалів оперативно-розшукової справи (далі – ОРС), а ідентифікація особи злочинця є результатом діяльності оперативних підрозділів відповідно до проведених заходів, передбачених планом реалізації матеріалів ОРС, складеним спільного зі слідчим. Ситуація є типовою при розслідуванні тяжких та особливо тяжких злочинів, учинених із корисливих мотивів, тяжких конвенційних злочинів, учинених професійними злочинцями із специфічними навиками.

Припускаючи можливість вчинення завуальованої кібердиверсії, на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку основними тактичними завданнями для слідчого, а відповідно і для оперативного підрозділу, який здійснює оперативне супроводження кримінального провадження, є встановлення предмета кримінального правопорушення, передбаченого ст. 113 КК України, посягання на який учинено за допомогою електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж, мереж електрозв'язку.

Для початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку важливим є встановлення режиму роботи згаданих машин, систем, мереж та конкретних фактів здійснення незаконних дій щодо останніх (ст. 361 КК України); встановлення фактів створення з метою використання, розповсюдження або збуту, а також розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, призначених для несанкціонованого втручання в роботу таких машин, систем, мереж (ст. 361-1 КК України); встановлення фактів несанкціонованого збуту або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в згаданих комп'ютерах, системах, мережах або на носіях такої інформації, створеної та захищеної відповідно до чинного законодавства (ст. 361-2 КК України); встановлення фактів несанкціонованої зміни, знищення або блокування інформації, яка оброблюється в системах або мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї, а також несанкціоновані перехоплення

або копіювання інформації, яка оброблюється на комп'ютерах, в мережах, системах або зберігається на носіях такої інформації, якщо це призвело до її витоку, вчинені особою, яка має право доступу до такої інформації (ст. 362 КК України); встановлення порушення правил експлуатації комп'ютерів, відповідних систем, мереж або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється (ст. 363 КК України); встановлення фактів перешкоджання роботі комп'ютерів, відповідних систем, мереж шляхом масового розповсюдження повідомлень електрозв'язку (ст. 363-1 КК України); встановлення особи чи кола осіб, що мали змогу вчинити зазначене кримінальне правопорушення; встановлення фактів приховування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 113 КК України (вчинене із використанням комп'ютерів, відповідних систем, мереж, за допомогою шкідливих програм та технічних засобів, призначених для несанкціонованого втручання в роботу комп'ютерів, відповідних систем, мереж); встановлення способів витоку інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в комп'ютерах, відповідних системах, мережах або на носіях такої інформації, встановлення фактів несанкціонованих змін, знищення перехоплення, копіювання інформації або блокування інформації; встановлення фактів порушення правил експлуатації комп'ютерів, відповідних систем, мереж або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється; встановлення фактів умисного масового розповсюдження повідомлень, здійснене без попередньої згоди адресатів, що призвело до порушення або припинення роботи відповідних комп'ютерів, систем, мереж; встановлення місцезнаходження співучасників, фактичних даних щодо них та їхніх зв'язків; встановлення зв'язку кримінальної події із іншими кібердиверсіями; встановлення способів вчинення диверсії із їх подальшою кримінально-правовою кваліфікацією; забезпечення можливостей відшкодування матеріальних збитків.

Для вирішення тактичних завдань із виявлення кібердиверсії першочергово проводяться такі слідчі (розшукові) дії – з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин учинення кримінального правопорушення проводиться огляд місця події, якщо це не було здійснено до початку кримінального провадження; допит працівників організації у сфері використання комп'ютерів, відповідних систем, мереж, а також людей, які можуть бути свідками виявленого кримінального правопорушення; допит потерпілого; призначаються різновиди комп'ютерно-технічної експертизи (апаратно-комп'ютерна експер-

тиза, програмно-комп'ютерна експертиза, комп'ютерно-мережева експертиза, інформаційно-комп'ютерна експертиза).

Для забезпечення кримінального провадження ухвалюються процесуальні рішення щодо тимчасового доступу до документів і розшуку підозрюваного, установлення місця, звідки дистанційно вчинилося кримінальне правопорушення. Щоб зробити висновки, висунути версії щодо причетності особи або групи осіб до вчиненого кримінального правопорушення повинні бути проведені відповідні негласні слідчі (розшукові) дії, зокрема аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України), накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261 КПК України), огляд і виїмка кореспонденції (ст. 262 КПК України), зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України) та електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України), фіксація та збереження інформації, отриманої з телекомунікаційних мереж за допомогою технічних засобів та в результаті зняття відомостей з електронних інформаційних систем (ст. 265 КПК України), спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України), аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України) [8].

2. Ситуації, що характеризуються відсутністю відомостей, які ідентифікують імовірного злочинця

Ситуація 2.1. Кримінальне провадження розпочато на підставі отриманої заяви/повідомлення особи про кримінальне правопорушення, матеріали звернення містять неперсоналізовані дані про особу злочинця. Така ситуація характерна для розслідування кримінальних правопорушень, учинених непрофесійним злочинцем з насильницьких егоїстичних чи насильницьких дискримінаційних мотивів. Наслідок кримінального правопорушення конкретизований заявою особи, якій, як правило, завдано матеріальних або моральних збитків, тому на момент відкриття кримінального провадження мотив учинення кримінального правопорушення є з великою імовірністю очевидний. Тактичні завдання розслідування у цьому разі схожі на завдання у попередньо розглянутій групі ситуацій, але їх вирішення полегшується тим, що вже є інформація, зібрана персоналом (службою безпеки та фахівцями) підприємства (організації, установи), щодо якого було вчинено комп'ютерне кримінальне правопорушення. Важливим чинником є й факт установлення особи, причетної до виявленого кримінального правопорушення. Першочерговими тактичними завданнями слідчого є перевірка наявної інформації шляхом проведення слідчих (розшукових) дій. Різновидом цієї ситуації

є випадок, коли підозрюваний був затриманий на місці вчинення кримінального правопорушення або одразу після його вчинення. Зазвичай у цьому випадку застосовуються такі слідчі (розшукові) дії: особистий обшук затриманого, допит підозрюваного, проведення обшуків із метою виявлення слідів підготовки й реалізації його злочинних намірів та дій.

Ситуація 2.2. Кримінальне провадження розпочато за результатами перевірки оперативної інформації, а самі матеріали містять неперсоналізовані відомості про особу злочинця. Ситуація характерна при розслідуванні вчинення професійним злочинцем конвенційних кіберзлочинів (кримінальних правопорушень, пов'язаних з анархістськими діями в кіберпросторі, інтелектуальне піратство тощо) або злочинцем-користувачем мереж кримінальних правопорушень з антидержавних та політичних мотивів. Способи приховування злочинної діяльності у мережі злочинець не застосовував, тому дані, які дозволяють його ідентифікувати, були встановлені за допомогою спеціальних навиків співробітників, зокрема агентів, підрозділів кіберполіції. Кримінальне провадження розпочинається на підставі матеріалів оперативного підрозділу, в яких містяться фактичні дані щодо самостійного виявлення правоохоронним органом кримінального правопорушення, вчиненого невідстановленою особою.

Ситуація 2.3. Кримінальне провадження розпочато в рамках реалізації матеріалів оперативної розробки за ОРС, а її результати містять неперсоналізовані відомості про особу злочинця. Ситуація є характерною при виявленні ознак готування до тяжких або особливо тяжких злочинів, пов'язаних зі сферою захисту інформації з обмеженим доступом, яку обробляють в автоматизованих системах, до кримінальних правопорушень, що порушують встановлений порядок обігу певних речей. На момент початку кримінального провадження інформація, що містить ознаки готування до вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів зафіксована за результатами проведення оперативнорозшукових заходів, зокрема – установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, контролю за телефонними розмовами, зняття інформації з каналів зв'язку, зняття інформації з електронних інформаційних систем. Ініціативний рапорт від співробітника оперативного підрозділу є формальним кроком на шляху реалізації матеріалів ОРС, основним завданням слідчого в даній ситуації вбачається фіксація мотиву злочинної діяльності ідентифікованої особи та, у разі спроби вчинення нею тяжкого або особливо тяжкого злочину, виявлення

раніше невідомих співучасників. Такі особи традиційно належать до типу злочинців – упевнених користувачів мереж (систем), які, зазвичай, були в минулому або на момент вчинення злочину пов'язані з організацією (підприємством, установою), через яку можуть отримувати інформацію з обмеженим доступом. Зазначену інформацію вони використовують з різною метою, об'єктивне встановлення якої і обумовлює застосування комплексу негласних слідчих (розшукових) дій. Такий злочинець здебільшого діє в складі корпоративної організованої групи як виконавець або співучасник кримінального правопорушення, тому, як правило, бере на себе зобов'язання співпрацювати з правоохоронними органами щодо попередження та викриття кримінальних правопорушень, учинених іншими особами, про які йому відомо або стане відомо.

3. Ситуації, що характеризуються відсутністю будь-яких відомостей про особу злочинця

Кримінальне провадження відкрито в результаті виявлення ознак диверсійного злочину правоохоронним органом у процесі розслідування іншого злочину із використанням електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж, мереж електрозв'язку. Ця ситуація характеризується тим, що відомості про кібердиверсію були отримані в результаті проведення процесуальних дій за попереднім кримінальним провадженням, відкритим за ст.ст. 361–363-1 КК України. Крім того, із використанням електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж, мереж електрозв'язку не тільки можна вчиняти диверсії, а й запобігати їм, виявляючи різні стадії кримінального правопорушення. На жаль, відсутні підстави для проведення негласних слідчих (розшукових) дій у межах кримінального провадження за ч. 1 ст. 361–363-1 КК України, на відміну від кримінального провадження за ч. 2 ст. 361 КК України для встановлення особи злочинця й обставин учинення нею диверсії, щоб в майбутньому передати за підслідністю слідчим Служби безпеки України. Тому слідча ситуація у кримінальному провадженні за ч. 2 ст. 361 КК України передбачає проведення комплексу негласних слідчих (розшукових) дій, результати яких імовірно вкажуть на вчинення диверсії. Акцентуємо, що слідчі ситуації, які виникли на початковому етапі, впливають на подальший хід розслідування. Від того, наскільки вдало вони будуть розв'язані, залежить те, які слідчі ситуації сформулюються на наступних етапах та чи будуть вирішені завдання кримінального провадження.

Ситуація 3.1. Кримінальне провадження розпочато на підставі заяви/повідомлення про кримінальне правопорушення, в матеріалах немає даних про особу злочинця. Наявність такої ситуації зумовлена необхідністю реалізації оперативної інформації про кримінальні проступки та злочини невеликої тяжкості, що вчиняються з соціально-економічних мотивів, пов'язані з соціальною сферою відносин суб'єктів у кіберпросторі. Окреслюючи цю ситуацію, потрібно враховувати, що інформація про кримінальне правопорушення, зазвичай отримана в результаті негласної, агентурно-оперативної роботи або завдяки спеціальним навикам оперативного працівника підрозділу кіберполіції досить часто оцінюється слідчим як недостовірна, а тому заява особи, по суті, виконує формальну роль для початку кримінального провадження. Заявником найчастіше є фізична особа, яка конфіденційно співпрацює з оперативним підрозділом, складає формальне повідомлення про організовану злочинну діяльність, її персональні дані можуть бути легендованими, слідчий допитує її як свідка, який виявив підозрілу, на його думку, інформацію в мережі Інтернет.

Ситуація 3.2. Кримінальне провадження розпочато за результатами перевірки оперативних фактичних даних, а в матеріалах немає установчих відомостей про злочинця. Це типова ситуація під час розслідування організованої злочинної діяльності, що пов'язана із заволодінням майном шляхом незаконних операцій із використанням комп'ютерів, мереж і систем. На початковому етапі відомі відомості про потерпілих у інших кримінальних провадженнях, їх допитано, відомо про механізм учинення кримінального правопорушення, однак через способи його маскування немає достатніх даних про членів організованої групи, їх кількість, епізоди злочинної діяльності. Об'єднавши кілька кримінальних проваджень, слідчий отримує широкий спектр основних тактичних завдань для організації об'єктивного розслідування.

Ситуація 3.3. Кримінальне провадження розпочато в рамках реалізації матеріалів оперативної розробки ОРС, в яких немає ідентифікуючих даних про особу злочинця. Співробітник оперативного підрозділу ініціативним рапортом доповідає про групу радикально налаштованих невстановлених осіб, які зорганізувалися для вчинення кримінальних правопорушень з антидержавно-політичних мотивів. Рівень суспільної небезпеки таких кримінальних правопорушень, маскування способів їх учинення й притаманна наявність в окремих осіб із групи специфічних навиків вчинення протиправної

діяльності проти основ національної безпеки України вимагають своєчасного виявлення її стадій із метою недопущення настання невідворотних суспільно небезпечних наслідків. Тактичне завдання щодо встановлення мотивів злочинної діяльності не характерне для цієї слідчої ситуації. Основною метою для органу досудового розслідування є сприяння у реалізації завдань суб'єкта оперативно-розшукової діяльності, що полягає в запобіганні кримінальному правопорушенню, чим обумовлюється застосування комплексу негласних слідчих (розшукових) дій, що можна вважати тактичною специфікою цієї ситуації.

Висновки

Необхідність виокремлення конкретних слідчих ситуацій обумовлена передусім тим, що

з'ясування її елементів істотно економить час і ресурси правоохоронного органу для вирішення типових тактичних завдань, які першочергово необхідно виконати з метою визначення належного суб'єкта розслідування (підслідності). Від своєчасного й об'єктивного вирішення першочергових тактичних завдань безпосередньо залежить типізація слідчих ситуацій наступного етапу розслідування кримінальних правопорушень належним суб'єктом розслідування. На останнє безпосередньо впливає стан розслідування кримінального провадження, що зумовлюється ступенем виконання тактичних завдань початкового етапу розслідування. Стан розслідування кримінального провадження має оцінитися з метою визначення моделі ситуації, в якій належному суб'єкту доведеться розпочинати наступний етап розслідування.

Список використаних джерел

1. Артюх О. М. Класифікація типових слідчих ситуацій, що виникають при виявленні та розслідуванні протидії законній господарській діяльності. *Південноукраїнський правовий часопис*. 2015. Вип. 1. С. 85–88.
2. Белкин Р. С. Криминалистика : учеб. словарь-справочник. М. : Юристъ, 1999. 268 с.
3. Гавло В. К. Следственная ситуация. М., 1985. С. 38–42.
4. Филиппов А. Г. Понятие и криминалистическое значение следственной ситуации. Проблемы криминалистики. Избранные статьи. М. : Юрлитинформ, 2007. 352 с.
5. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 25.05.2021).
6. Пелешак О. Р. Деякі аспекти кримінально-правової характеристики кібердиверсій. *Соціально-правові студії*. 2020. Вип. 3 (9). С. 26–33.
7. Пелешак О. Р. Кібердиверсія як форма сучасної диверсійної діяльності. *Науковий вісник ЛьвДУВС*. Вип. 3. 2017. С. 225–243.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page8> (дата звернення: 25.05.2021).

References

1. Artyukh, O. M. (2015). Klyasyfikatsiya ty'povy'x slidchy'x sy'tuacij, shho vy'ny'kayut' pry' vy'yavlenni ta rozsliduvannya proty'diyi zakonnij gospodars'kij diyal'nosti. *Pivdennoukrayins'ky'j pravovy'j chasopy's*, 1, 85–88 [in Ukr.].
2. Belky'n, R. S. (1999). Kry'my'naly'sty'ka : ucheb. slovar'-spravochny'k. M. : Yury'st', 268 [in Russ.].
3. Gavlo, V. K. (1985). Sledstvennaya sy'tuacy'ya. M. [in Russ.].
4. Fy'ly'ppov, A. G. (2007). Ponyaty'e y' kry'my'naly'sty'cheskoe znacheny'e sledstvennoj sy'tuacy'y'. *Problemy kry'my'naly'sty'ky' . Y'zbrannyye stat'y' . M. : Yurly'ty'nform* [in Russ.].
5. Kry'minal'ny'j kodeks Ukrayiny' vid 05.04.2001 № 2341-III [Criminal Code of Ukraine 01.05.04 № 2341-III]. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukr.].
6. Peleshhak, O. R. (2020). Deyaki aspekty' kry'minal'no-pravovoyi kharktery'sty'ky' kiberdy'versij [Some aspects of criminal and legal characteristics of cyber diversion]. *Social'no-pravovi studiyi (Social & Legal studios)*, 3 (9), 26–33 [in Ukr.].
7. Peleshhak, O. R. (2017). Kiberdy'versiya yak forma suchasnoyi dy'versijnoyi diyal'nosti. *Naukovy'j visny'k Lv'DUVS*, 3, 225–243 [in Ukr.].
8. Kry'minal'ny'j procesual'ny'j kodeks Ukrayiny' : Zakon vid 13.04.2012 № 4651-VI. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page8> [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 03.04.2021
 прийнята до друку 09.06.2021
 The article: is received 03.04.2021
 is accepted 09.06.2021

UDC (УДК) 351.754.1(48)

Синенький Володимир Михайлович,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки
Львівського державного університету
внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: vovchuk331@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9652-2211

Крушельницька Катерина Олександрівна,
старший викладач кафедри
тактико-спеціальної підготовки
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: katernakrushelnytska@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-8261-2911

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ НАВЧАННЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ПОРЯДКУ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ЗАХОДІВ ПРИМУСУ

Анотація. Розглянуто проблемні питання навчання здобувачів вищої освіти порядку застосування поліцейських заходів примусу в системі вивчення дисципліни «Тактико-спеціальна підготовка» в сучасних реаліях реформування системи МВС України. Проаналізовано ч. 1 ст. 43 Закону України «Про Національну поліцію», опрацьовано відповідну літературу. Наведено шляхи розвитку та вдосконалення вивчення дисципліни «Тактико-спеціальна підготовка» для забезпечення ефективності в діяльності підрозділів Національної поліції України.

Ключові поняття: поліцейські заходи примусу, поліція, модель застосування сили, континуум сили, тактичні полігони, алгоритм дій, застосування зброї.

Sylenkyi Volodymyr,
PhD (Historical), Associate Professor
of the Tactical and Special Training Department,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: vovchuk331@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9652-2211

Krushelnutska Kateruna,
Senior Lecturer of the
Tactical and Special Training Department,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: katernakrushelnytska@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-8261-2911

PROBLEMATIC ISSUES OF TRAINING APPLICANTS OF HIGHER EDUCATION IN THE PROCESS OF APPLICATION OF POLICE COERCIVE MEASURES

Abstract. In modern conditions, most police officers find themselves in situations where there is a need to apply police coercive measures. Most of them are psychologically, theoretically and practically not ready

to apply weapons for destruction, because this is their first time or they are not convinced of the legitimacy of such applying or do not know how to quickly navigate in extreme conditions or insufficient oriented in normative and legal acts. The statistics is continually updated with the sad accidents of deaths or injuries of police officers who acted unprofessionally in a given situation, especially in the first periods of their careers as well as the actions of police officers, which caused laughter and surprise of citizens from actions that did not really correspond to the situation, illegal actions of preventive police measures and coercive measures. Such activities significantly undermine the authority of the National Police of Ukraine and public confidence towards it.

The article considers the problematic issues of training applicants of higher education in the process of applying police coercive measures in the system of discipline study "Tactical special training" in the modern reality of the reforming the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. Part 1 of Art. 43 of the Law of Ukraine "On the National Police" the procedure for applying police coercive measures was analyzed as well as the relevant literature has been developed. The given study reveals ways to develop and improve the training of the discipline "Tactical Special Training" to ensure efficiency in the activities of units of the National Police of Ukraine. The paper reveals ways to develop and improve the training of the discipline "Tactical Special Training" to ensure efficiency in the activities of units of the National Police of Ukraine.

The conclusion is made that only in the process of combining theory and practice, taking into consideration physical activity and practice of self-defense techniques, practice of resistance levels according to the model of using force without leaving encountered errors in the actions of learners, on the process of studying. Consequently, applicants for higher education will be able to apply the acquired theoretical knowledge in various disciplines comprehensively, practically fulfill the situational tasks assigned to them using tactical training grounds or specialized audiences as well as analyze why they acted in this way and why they relied on this normative document or the relevant article.

Key concepts: police coercive measures, police, model of applying power, continuum of power, tactical training grounds, action algorithm, weapon application.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-2-101-106

Вступ

Довіра громадян до діяльності поліцейських, забезпечення публічного порядку та безпеки, захист й охорона свобод і прав людини та громадянина великою мірою залежать від ефективного, пропорційного й законного застосування поліцейськими заходів примусового характеру. Загальновідомі приклади, коли надмірне та/або необґрунтоване застосування фізичної сили, спеціальних засобів чи вогнепальної зброї завдає непоправної шкоди (не лише правопорушникам) та призводить до масових протестів громадян.

Лише збереження балансу між інтересами держави, суспільства та людини, неухильне виконання положень Конституції та законів України, міжнародних стандартів у сфері прав людини сприятиме підвищенню довіри населення до поліції. Тому підготовка поліцейських та аналіз проблемних моментів під час здобуття вищої освіти набуває особливого значення.

Окремі аспекти застосування заходів примусового характеру в діяльності правоохоронних органів загалом і поліції зокрема розглядали у своїх працях такі науковці: М. І. Бажанов, Д. М. Баулін, Д. М. Батрах, О. К. Безсмертний, В. Д. Волошин, І. О. Галаган, М. І. Єропкін, А. Т. Комзюк, О. С. Фролов та ін.

Водночас проблеми, які виникають у здобувачів вищої освіти під час опанування навчальної дисципліни та виконання практичних вправ із порядку застосування поліцейських заходів примусу, потребують окремого детальнішого розгляду, що і є *метою статті*.

1. Проблемні аспекти застосування поліцейських заходів примусу

У сучасних умовах більшість поліцейських опиняється в ситуаціях, де виникає необхідність застосування поліцейських заходів примусу, а саме: фізичного впливу (сили), застосування спеціальних засобів та/або вогнепальної зброї. Більшість із них психологічно, теоретично та практично не готові застосовувати зброю на ураження, тому що це має відбутися в них уперше, або вони не впевнені в правомірності такого застосування, не вміють швидко зорієнтуватись у екстремальних умовах, недостатньо орієнтуються в нормативно-правових актах. Ураховуючи педагогічний досвід роботи із здобувачами вищої освіти, слід зауважити, що під час вивчення ст.ст.42–46 Закону України «Про Національну поліцію» [2], що стосується застосування поліцейських заходів примусу, більшість із них не розуміє їхньої суті, не може їх прокоментувати і навести приклади. Для виправлення ситуації потрібно не тільки опра-

цювати коментар до розділу V Закону України «Про Національну поліцію», а й розібрати конкретні ситуації, алгоритми дій щодо застосування зброї, навести приклади, створити фабулу ситуативного завдання та практично її відпрацювати. Також потрібно розробити відповідний задачник з поясненнями правомірності застосування чи використання вогнепальної зброї.

2. Особливості застосування поліцейських заходів примусу

Розглянемо по суті ч. 1 ст. 43 «Порядок застосування поліцейських засобів примусу» Закону України «Про Національну поліцію». З назви статті зрозуміло, що є чіткий алгоритм застосування поліцейських заходів примусу і якого необхідно дотримуватися. Відповідно до ч. 1 ст. 43, поліцейський зобов'язаний *ще й* заздалегідь попередити особу про застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї і *надати їй достатньо часу* для виконання законної вимоги поліцейського [2], тобто в процесі комунікації з особою або її затримання поліцейський дає усні команди наприклад: «Стій, не рухатись! Стріляти буду!», «Опору не чинити! Буде застосована зброя!», бажано, якщо є час і залежно від ситуації декілька разів висловити попередження і можливо почути відповідь від особи: «Так, я зрозумів!», якщо в особи у руках є зброя або предмет, який може бути використаний як засіб нападу, що суттєво може завдати шкоди поліцейському або іншій особі (сокира, вила, серп, лопата тощо), потрібно дати команду: «Зброю опустити на землю!», «Відійти!» (вправо, вліво, вперед чи назад, щоб забезпечити власну безпеку й уникнути нападу), «Руки до гори, пальці розвести!». Оглянувши особу з переду, дати команду: «До мене спиною!», далі діяти по ситуації [6]. Поліцейський має надати правопорушнику достатньо часу для сприйняття і виконання законної вимоги поліцейського, а також для припинення пасивного опору та демонстрації відсутності спротиву з його боку [3].

Надалі залежно від конкретної ситуації, характеру правопорушення та індивідуальних особливостей особи правопорушника поліцейський може надягнути на особу кайданки та провести превентивний поліцейський захід, здійснивши «Поверхневу перевірку», згідно з вимогами ст. 34 Закону України «Про Національну поліцію».

Але може виникнути й інша ситуація, коли зволікання спричинить посягання на життя і здоров'я особи чи та/або поліцейського, тобто, коли працівник поліції думає, чи висловлю-

вати попередження, який захід примусу застосувати, на нього у цей час може бути здійснено напад із будь-якою метою, наприклад, заволодіти зброєю чи позбавити його життя. В результаті можуть настати тяжкі наслідки і для особи, яку захищає поліцейський, і для поліцейського. Тому необхідно такі ситуації розглядати й аналізувати, вимагати від здобувача вищої освіти досконалих і відмінних знань правових підстав застосування поліцейських заходів примусу, розуміння континууму сили, вміння визначити рівень загрози, знати, як і коли переходити з одного заходу примусу на інший. Наприклад, немає правової підстави (необхідності) в застосуванні зброї, бо правопорушник кинув на землю предмет, яким міг завдати шкоди поліцейському і йде на нього з кулаками, в цей момент, якщо дозволяють обставини, поліцейський кладе зброю в кобуру і дістає спецзасоби (приміром «Терен-4М» і гумовий кийок або електрошоковий пристрій контактної та контактнo-дистанційної дії) або навпаки, правопорушник взяв у руки предмет, яким може завдати шкоди життю чи здоров'ю особи чи та/або поліцейському, тоді поліцейський зачихляє чи кидає спецзасоби і виймає зброю (див. рис. 1).

Потрібно зауважити, що працівник поліції, відповідно до ст. 43 Закону України «Про Національну поліцію», може застосувати поліцейські заходи примусу без попередження, коли знову ж таки зволікання може спричинити посягання на життя і здоров'я особи чи та/або поліцейського або інші тяжкі наслідки (поранення або смерть, взяття в заручники особи або іншого поліцейського тощо), або в ситуації, що виникла, таке попередження є невинуватим чи неможливим.

Важливо охарактеризувати, коли попередження є невинуватим, коли необхідно працівникам поліції діяти швидко і несподівано для правопорушника, словом, зберегти фактор раптовості, неочікуваності, щоб не дати правопорушнику оговтатись, або навпаки правопорушник скоює раптовий напад на поліцейського з метою втекти або відібрати зброю. Попередження є неможливим тоді, коли поліцейський фізично не може голосом його висловити – злочинець затулив рота поліцейському і приставив ножа до горла, або ж при затриманні і злочинець, і поліцейський впали у воду й необхідно затамувати дихання, поліцейський перебуває у стані емоційного ступору тощо.

Необхідно під час навчання відпрацьовувати й такі алгоритми дій у комплексі, розігрувати рольові завдання на спеціальних так-

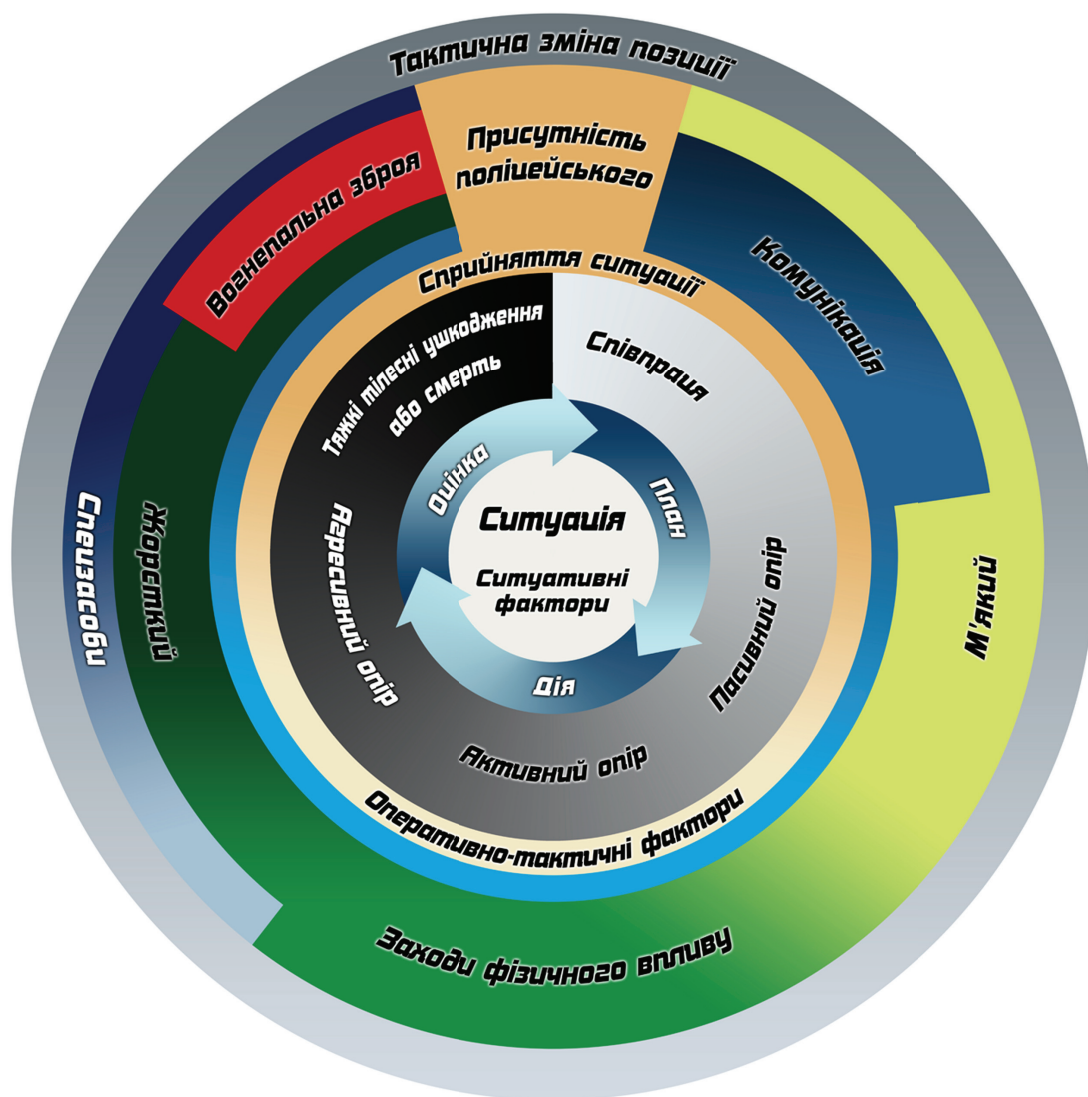

Рис. 1. Модель застосування сили*

* Попередження повинно бути перед усіма діями поліцейського.

Кайданки можуть застосовуватись при будь-яких діях підозрюваного.

тичних полігонах чи майданчиках, змінюючи обстановку та легенду завдання. Ігнорування такого підходу до засвоєння тем і призводить до небажаних результатів.

Статистика поповнюється випадками загибелі чи поранень поліцейських, які діяли не професійно в тій чи іншій ситуації, передусім на початку своєї кар'єри. Подекуди дії поліцейських викликали сміх і подив громадян, оскільки вони не відповідали обставинці, були неправомірно застосовані і превентивні поліцейські заходи, і заходи примусу. Така діяльність суттєво підриває авторитет Національної поліції України та довіру громадськості до неї. Це результат неякісної підготовки поліцейських у системі вивчення таких дисциплін, як тактико-спеціальна під-

готовка, особиста безпека працівника поліції, вогнева підготовка, спеціальна фізична підготовка. Недостатнє матеріально-технічне забезпечення освітнього процесу призводить до того, що науково-педагогічні працівники не в змозі провести якісно заняття, що в майбутньому впливає на діяльність працівників поліції.

Наше завдання – виховувати професійні та патріотично-налаштовані поліцейські кадри. Кожен працівник Національної поліції України має також займатись і самовдосконаленням. Цьому мають допомагати спеціалізовані навчальні заклади із специфічними умовами навчання, які мають бути відповідно оснащені.

Висновки

Освітній процес у закладах вищої освіти системи МВС України має аудиторний або дистанційний характер. Такий процес підготовки повинен проводитись на спеціалізованих тактичних полігонах за спеціальними програмами, що дасть змогу створити найбільш реальні умови, які можуть виникнути під час затримання злочинця, або розіграти конфліктну ситуацію, максимально наближену до реальної події із застосуванням поліцейських заходів примусу, навчати та відпрацьовувати тактику зачистки приміщень, затримання в обмеженому просторі, штурм будівлі або автомобіля. Навчання слід проводити в екіпуванні, яке має бути таким, як під час виконання військово-бойових завдань, з навчальною зброєю (маркерами), імітаційними спеціальними засобами, з обов'язковим використанням континууму сили, розбиранням ситуації та з підбиттям підсумків [5, с. 123].

Під час проведення практичних занять на таких навчальних полігонах можна включати елементи надання долікарської допомоги – це може бути імітація ножового або вогнепального поранення, перелому, травматичної ампутації, складної кровотечі, евакуація пораненого, відпрацювання контролю зон небезпек

і прикриття пораненого при наданні долікарської допомоги тощо.

Навчати спершу виконувати завдання без помилок у повільному темпі, з дотриманням правових підстав застосування поліцейських заходів примусу, діяти виключно в межах чинного законодавства, оперувати статтями відповідного нормативно-правового акту, аналізувати і надалі обмежувати в часі виконання поставленого завдання, навчати швидко приймати правильні рішення та діяти. Це дасть змогу поєднувати теорію і практику, з урахуванням фізичного навантаження та відпрацювання прийомів самозахисту, відпрацювання рівнів опору відповідно до моделі застосування сили, не залишаючи неопрацьованими виявлені помилки в діях осіб, які навчаються [5, с. 123].

Здобувач вищої освіти зможе застосувати набуті теоретичні знання з різних навчальних дисциплін комплексно, практично відпрацьовувати поставлені йому ситуаційні завдання, використовуючи тактичні полігони чи спеціалізовані аудиторії, проводити аналіз, чому він діяв саме так і чому опирався саме на цей нормативний документ або ж відповідну статтю.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
2. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 р. *Офіційний вісник України*. 2015. № 63. Ст. 2075.
3. Науково-практичний коментар Закону України «Про Національну поліцію» / Т. П. Мінка та ін. Дніпро : ДДУВС, 2017. 480 с.
4. Івлєв О. М., Моргунов О. А. Удосконалення службової підготовки патрульної поліції засобами дистанційного навчання (на прикладі тактичної підготовки). *Особливості підготовки поліцейських в умовах реформування системи МВС України* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 трав. 2016 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. С. 129–133.
5. Синєнький В. М. Проблематика тактичної підготовки поліцейських в умовах реформування системи МВС України. *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України* : зб. матеріалів. МВС України. Харків : ХНУВС, 2017. 376 с.
6. Тактико-спеціальна підготовка працівників Національної поліції : навч. посіб. / О. І. Тьорло, Ю. Р. Йосипів, В. М. Синєнький та ін. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 480 с.

References

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal procedure code of Ukraine] vid 13 kvitnia 2012. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukr.].
2. Pro Natsionalnu politsiiu : Zakon Ukrainy vid 2 lypnia 2015 r. *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy*. 2015. № 63. St. 2075 [in Ukr.].
3. Minka, T. P. (2017). Naukovo-praktychnyi komentar zakonu Ukrainy «Pro Natsionalnu politsiiu» [Scientific and practical commentary the law of Ukraine “About National Police”]. Dnipro : Dnipropetr. derzh. un-t vnutr. Sprav [in Ukr.].
4. Ivliev, O. M., & Morhunov, O. A. (2016). Udoskonalennia sluzhbovoi pidhotovky patrolnoi politsii zasobamy dystantsiinoho navchannia (na prykladi taktychnoi pidhotovky) [Improving the service training of patrol police by means of distance learning (on the example of tactical training)]. *Osoblyvosti pidhotovky politseiskikh v*

- umovakh reformuvannia systemy MVS Ukrainy* : zb. materialiv mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 20 trav. 2016 r.). MVS Ukrainy. Kharkiv, 129–133 [in Ukr.].
5. Synenkyi, V. M. (2017). Problematyka taktychnoi pidhotovky politseiskykh v umovakh reformuvannia systemy MVS Ukrainy [Problems of tactical training of police officers in the conditions of reforming the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Pidhotovka politseiskykh v umovakh reformuvannia systemy MVS Ukrainy* : zb. materialiv. MVS Ukrainy. Kharkiv : KhNUVS [in Ukr.].
 6. Torlo, O. I., Yosypiv, Yu. R., Synenkyi, V. M. ta in. (2018). Taktyko-spetsialna pidhotovka pratsivnykiv Natsionalnoi politsii [Tactical and special training of employees of the National Police]. Lviv : LvDUVS [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 23.02.2021

прийнята до друку 23.05.2021

The article: is received 23.02.2021

is accepted 23.05.2021

UDC (УДК) 351.754.1(48)

Туз Назарій Дмитрович,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: tyznazar@i.ua
ORCID ID: 0000-0001-6317-6415

Шевців Михайло Богданович,

кандидат юридичних наук, доцент
заступник декана факультету № 3
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: sheva-misha@i.ua
ORCID ID: 0000-0003-0023-2197

РІЗНОВИДИ ТЕХНІКИ ЗАТРИМАННЯ ОКРЕМИХ ОСІБ, ЯКІ МОЖУТЬ БУТИ ЗАСТОСОВАНІ ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ ВІДПОВІДНО ДО СКАНДИНАВСЬКОЇ МОДЕЛІ ОХОРОНИ ПУБЛІЧНОГО ПОРЯДКУ ТА БЕЗПЕКИ ПІД ЧАС ПОРУШЕННЯ ПОРЯДКУ ПРОВЕДЕННЯ МАСОВИХ ЗАХОДІВ

Анотація. Досліджено різновиди техніки затримання окремих осіб, які можуть бути застосовані поліцейськими відповідно до скандинавської моделі охорони публічного порядку та безпеки під час порушення порядку проведення масових заходів, оскільки доволі часто поліцейським у процесі проведення різних масових заходів треба протидіяти агресивній, протиправній поведінці, інколи із застосуванням насильства, для припинення яких потрібно вжити поліцейських заходів примусу. Застосування сили має обмежуватися мінімально необхідними діями, щоб забезпечити відновлення публічного порядку та безпеки.

Ключові поняття: різновиди техніки затримання, поліцейські, охорона публічного порядку і безпеки, затримання.

Tuz Nazarii,

PhD (Law),
Associate Professor of the
Tactical and Special Training Department,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: tyznazar@i.ua
ORCID ID: 0000-0001-6317-6415

Shevtsiv Mykhailo,

PhD (Law), Associate Professor,
Deputy Dean of the Faculty No. 3,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: sheva-misha@i.ua
ORCID ID: 0000-0003-0023-2197

INDIVIDUAL ARREST TECHNIQUES THAT CAN BE USED BY POLICE OFFICERS ACCORDING TO THE SCANDINAVIAN MODEL OF PUBLIC ORDER AND SECURITY DURING A PUBLIC EVENT VIOLATION

Abstract. The article examines the issues of detention of individuals who can be used in their professional activities by police officers following the Scandinavian model of public order and security

during violations of the order of mass events. Sometimes, during violations of the relevant mass events, police officers must counteract such conduct which violates certain rights and freedoms of others, which behave peacefully, calmly, in accordance with the clear rules provided for by national and international law. In some places, in order to stop the above-mentioned acts, the police are forced to apply, on legal grounds, coercive measures, which are provided by the Law of Ukraine "On the National Police". However, it must always be borne in mind that the right to peaceful assembly is a fundamental human right and the use of force must be kept to a minimum so as not to harm human life or health and to restore public order and safety.

Dialogue and conversation between police officers are important in detaining people who violate public order and security, as well as for those who are nearby during various types of gatherings. Here we need to understand the message, the reasons or motives for the detention, and, in general, the attempt to communicate and talk to the detainee.

Detention of persons, quite often, is an effective way to ensure the order of peaceful assemblies, to ensure the realization of citizens' rights to peaceful assemblies.

Detention can be carried out by personnel - police officers in uniform, and officers who perform their duties in ordinary, casual clothes.

Police officers often detain people for various types of offenses. The difference between ordinary detention and detention during demonstrations is in the presence of certain factors that need to be addressed.

Key concepts: detention techniques, police, protection of public order and security, detention.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-2-107-112

Вступ

У Конституції України в статті 39 зазначено, що «громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування. Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку – з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей» [1].

Питання щодо мирних зібрань є доволі актуальним і важливим, оскільки мирні зібрання є певним критерієм, за яким можна визначити рівень демократії в країні, та дієвим способом громадського контролю за відповідними інститутами публічної влади. Зібрання людей є засобом реалізації своїх прав, що передбачені чинним законодавством.

Важливі завдання у реалізації конституційного права громадян на мирні зібрання виконують працівники Національної поліції України, позаяк дотримання прав та свобод людини і громадянина є важливим принципом діяльності поліцейських і повинен бути в основі їхньої повсякденної діяльності.

Інколи характер зібрання або склад його учасників може передбачати присутність деяких людей, яким потрібна особлива увага в ході здійснення ними фундаментального права на мирні зібрання. Якщо працівникам поліції необхідно припинити правопорушення, вони можуть застосувати силу та передбачені законом заходи примусу. Однак застосування сили

завжди має бути співрозмірним і має обмежуватися мінімально необхідними діями, що забезпечать відновлення порядку. За будь-яким застосуванням сили або використанням спеціальних засобів поліції мають одразу слідувати дії, спрямовані на деескалацію (як тільки ситуацію взято під контроль). Поліцейські, які задіяні для охорони публічного порядку та безпеки під час мирних зібрань громадян, завжди повинні мати різні варіанти тактики забезпечення правопорядку під час публічних зібрань. Приймаючи рішення про необхідність застосування сили, поліція завжди має пам'ятати про різноманіття учасників заходу і про диференційований підхід до різних груп у складі учасників зібрання. Не можна застосовувати силу проти мирних учасників зібрання, а також для розгону мирного зібрання, навіть якщо воно є незаконним чи надмірним, але не небезпечним втручанням у життя інших людей. Поліція завжди має зважати на те, що в разі застосування сили є ризик ескалації, що призведе до гірших наслідків [2, с. 107].

Вагоме значення при затриманні осіб, які порушують публічний порядок і безпеку, а також для тих, хто є поруч, під час проведення різних видів зібрань людей, має діалог і розмова поліцейських. Ідеться про повідомлення причин або мотивів затримання та про спробу поспілкуватися із затриманою особою.

Різновиди техніки затримання осіб під час порушення порядку проведення мирних зібрань громадян згідно із скандинавською моделлю вивчали у своїх працях О. Аданг, І. Чеппел, Е. Хендрікс, С. Джарман, А. Конце, М. Моргун, Ю. Йосипів, М. Московчук та ін.

Метою статті є визначення та характеристика різноманітних технік затримання осіб, які порушують публічний порядок і безпеку під час різних масових заходів, відповідно до скандинавської моделі охорони публічного порядку та безпеки.

1. Різновиди техніки затримання осіб

Затримання осіб доволі часто є дієвим способом забезпечення порядку проведення мирних зібрань, забезпечення реалізації прав громадян на мирні зібрання.

Затримання може здійснюватися і особовим складом – поліцейськими в уніформі, і співробітниками, які виконують свої повноваження у звичайному, повсякденному одязі.

Працівники поліції дуже часто здійснюють затримання осіб за вчинення різних правопорушень. Відмінність між звичайним затриманням і затриманням, що відбувається під час демонстрацій, полягає у наявності певних чинників, на які потрібно зважати. Погано сплановане та непрофесійно проведене затримання у недоречно/невдало обраний час може не тільки поставити поліцейських, які його здійснюють, у незручне становище або створити для них небезпеку, а й навіть спричинити негативні наслідки та ускладнити подальше проведення всієї операції, поставивши її під загрозу [3, с. 62].

Згідно із скандинавською моделлю охорони публічного порядку та безпеки в ході мирних зібрань громадян, є певні види техніки затримання осіб, які вчиняють правопорушення або порушують публічний порядок і безпеку, зокрема:

- затримання, яке здійснюється позаду особи;
- затримання, яке здійснюється спереду особи;
- розворот разом із затриманим;
- затримання способом «Витягання особи вперед»;
- шиккування для захисту;
- прийняття затриманого та посадка його у транспортний засіб.

2. Затримання, яке здійснюється позаду особи

Працівники поліції (2–3), якщо вони вирішили затримати особу (осіб) за допомогою техніки «Затримання, яке здійснюється позаду особи», повинні наблизитися якомога непомітніше до особи, яка порушує законні правила перебування на мирному зібранні, водночас ця особа має стояти спиною до поліцейських. У момент, коли поліцейські схоплюють особу правопорушника, вони різко дивляться один на одного, стежачи за

тим, щоб їхні дії були злагоджені та координовані.

Далі поліцейські здійснюють затримання так, щоб правопорушник не зрозумів, що діється і не чинив фізичного опору. Працівники поліції, які здійснювали затримання особи, мають розташуватися з лівого та з правого боку від особи затриманого.

Поліцейські мають схопити затриманого за зап'ястя, тримаючи його міцно, долоні руки затриманого повинні бути розвернуті до поліцейських. Великі пальці поліцейських, які затримують, мають бути розташовані на внутрішньому боці зап'ястя затриманого. Далі працівники поліції міцно тримають руки затриманого за внутрішню сторону ліктя, передпліччя перехрещується із його мускулами.

Необхідно міцно тримати руку затриманого під кутом приблизно 45 градусів. У такому положенні зменшується ризик того, що затриманий зможе вдарити ліктем по обличчю поліцейського, що проводить затримання. Якщо затриманий чинить спротив за допомогою, наприклад, того, що згинає лікті, тримайте його міцно та дайте йому зігнути лікті.

Коли поліцейські проводять затримання, то вони подають команду: «Увага, Вас затримано!». Якщо затримана особа починає опиратися та робити спроби самозахисту, то поліцейські-затримувачі можуть продовжувати вести її далі, штовхаючи затриманого своїми плечима в його спину або відповідно плечі. Далі поліцейські, що здійснили затримання, можуть йти або бігти разом із затриманим. Рух уперед значно зменшить можливість затриманого чинити опір. Дуже важливо під час руху або бігу із затриманим тримати свою спину прямо. Якщо поліцейський нахилитиметься вперед, то є ризик, що він спотикнеться та впаде вперед [4].

3. Затримання особи, яке здійснюється спереду

У разі необхідності затримання особи, яка розташована лицем до поліцейських, котрі на законних підставах вирішили затримати її, слід застосовувати принцип, який було описано у пункті «Затримання ззаду». Поліцейські здійснюють затримання особи спереду поштовхом своїми плечима в плечі затриманого.

4. Розворот із затриманим

Особу, яку працівники поліції вирішили затримати за вчинення певного виду правопорушень, потрібно дуже швидко доставити до спеціального автомобіля, який призначений

для доставляння або конвоювання. В цьому разі ефективною є техніка затримання з розворотом із затриманою особою. В момент затримання особи її потрібно різко розвернути, щоб працівники поліції мали змогу бігти із затриманим вперед у напрямку поліцейської машини. Перед проведенням затримання поліцейські, які його здійснюватимуть, спершу розподіляють обов'язки між собою, щоб не було дублювання та не злагоджених дій між ними [5].

У ході проведення затримання особи за допомогою техніки «Розворот із затриманим» поліцейський, який розташований праворуч, має стояти на місці та одночасно виконувати певну роль плеча (центру циркуля), натомість поліцейський, який розташований ліворуч, повинен рухатися по колу разом із затриманою особою (виконуючи роль ніжки циркуля). Після виконання руху півкола, два поліцейські разом синхронно починають поступово переміщатися.

5. Техніка затримання «Витягання особи вперед»

Працівники поліції, які вирішили затримати особу за допомогою техніки «Витягання особи вперед», мають різко наблизитися до особи порушника так, щоб у той момент він був повернутий обличчям до поліцейських. Поліцейські мають бути розташовані з лівої та правої сторони від затриманої особи, водночас відстань між ними має бути близько метра. Далі поліцейські повинні витягнути руку затриманого вперед, водночас руку, яка розташована найближче до них, хапають за зап'ястя, тягнучи його на себе. Далі поліцейські, які виконали наведені дії, мають розвернутися, стати позаду затриманої особи, тримаючи її міцно за руки, обхопивши їх знизу в такий самий спосіб, як і під час «Затримання зі спини».

6. Утворення лінії – шиккування для захисту

Під час проведення затримання/захоплення інші поліцейські з групи виконують роль «захисників» і повинні закрити та захистити поліцейських-затримувачів, а також затриманого або захопленого правопорушника. Утворення лінії для захисту забезпечить максимальний захист. Захисники рухаються задом, розвернутими обличчями до ймовірних нападників – їхня увага повинна бути сконцентрована на демонстрантах або інших особах, які можуть спробувати напасти на поліцейські групи затримання чи командувача групою або звільнити захопленого правопорушника (рис. 1) [6].

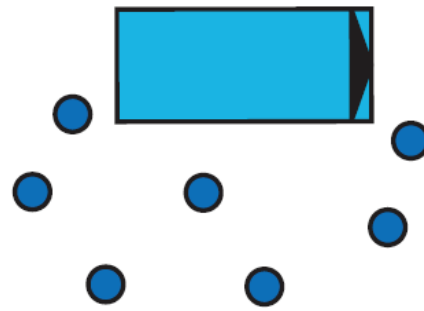

Рис. 1.

Захисники рухаються слідом за поліцейськими-затримувачами та командувачем групи, крокуючи спиною назад, розвернутими обличчями до нападників, доки це буде необхідно для того, аби запобігти можливому нападу. Якщо немає потреби рухатися задом розвернутими обличчями до демонстрантів, захисники розвертаються та біжать уперед за поліцейськими групами затримання. Але вони мають і далі продовжувати спостерігати за демонстрантами (тобто їхня увага й надалі має бути сконцентрована на демонстрантах). Тоді, коли група затримання передає затриманого поліцейському-приймачу затриманих у транспортному засобі, захисники також утворюють захисний ряд («квадрат для захисту») навколо вхідних дверей цієї машини.

7. Типи команд та наказів

Команди, що можуть подаватися під час проведення затримання та у зв'язку із ним, є такими:

Назад, назад! – команда для поліцейських-захисників супроводжувати поліцейські групи затримання назад до машини;

Утворити лінію захисту! – у разі ризику нападу на поліцейські групи, що здійснили затримання, інші співробітники груп утворюють лінію захисту – «захисний/оборонний квадрат або коло» та захищають поліцейських-затримувачів від нападу;

Припинити, припинити! – якщо особа, що затримують, та/або поліцейські-затримувачі падають або виникає інша ситуація, яка перешкоджає проведенню затримання;

Посадка! – команда для захисників, що стоять у квадраті або колі оборони, коли затриманого посадили до машини (коли затриманий перебуває у машині);

Ідемо! – після чіткого умовного сигналу останнього з членів групи, коли він сів до машини та зачинив двері.

Основні принципи проведення затримання за допомогою декількох поліцейських груп.

У тому разі, якщо у затриманні одночасно беруть участь декілька груп, обов'язок

і завдання інших груп полягає у формуванні лінії захисту або оборони для того, аби захистити групи, що проводять затримання (рис. 2).

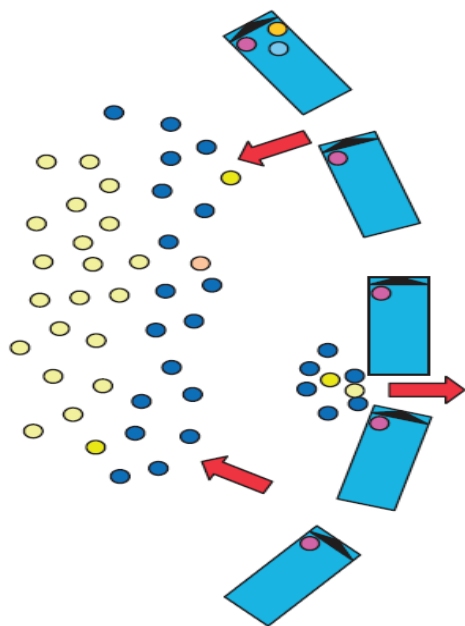

Рис. 2

Групи для затримання здійснюють затримання відповідно до тих принципів, що були описані вище. При використанні легкозахисених автівок дуже важливо розвернути та поставити кожну з них так, щоб забезпечити оптимальний захист під час посадки до них та висадки з них.

Щойно група затримання опиняється всередині транспортного засобу, інші групи також сідають до своїх машин і мобільний підрозділ їде далі.

Під час використання броньованих щільнозахисених транспортних засобів або одиниць принципи є аналогічними і такими самими, що й при використанні легкозахисених. Найліпший захист або манера використання досягається, коли поліцейські розміщують свої машини так, як показано нижче (рис. 3).

Якщо затриманий особливо агресивний, чинить потужний супротив або перебуває у стані сильного алкогольного або іншого виду сп'яніння, то може виникнути потреба відвезти його до КПЗ або поліцейського відділку одразу ж без затримання.

Безпосередньо поза зоною проведення поліцейської операції можливо тактично розташувати один або декілька автобусів залежно від ситуації. У цих автобусах перебуватимуть

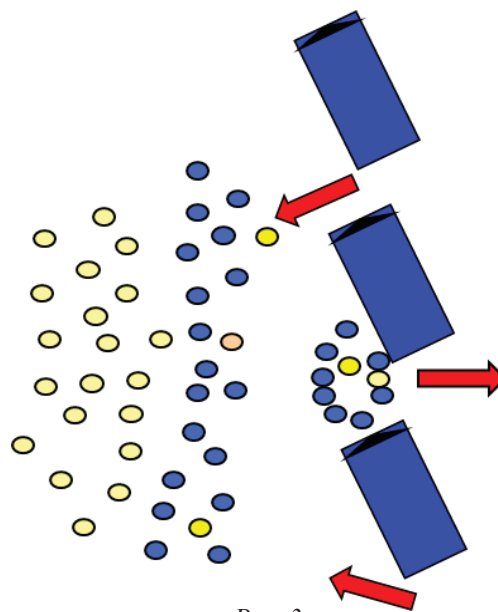

Рис. 3

головно шофер, командувач групи й особовий склад для їхньої охорони.

Якщо операцію із затримання розпочато, але поліцейські не можуть її завершити, то командувач групи вирішує, коли він має припинити та перервати її проведення. В принципі це необхідно робити передчасно, а не занадто пізно.

Команди командувача групи мають виконуватися всіма без будь-яких обговорень і сумнівів та зволікань, тобто, безумовно, тому що група несе взаємну відповідальність за безпеку кожного з її членів.

Висновки

Підбиваючи підсумки розгляду питання техніки затримання окремих осіб, які можуть бути застосовані поліцейськими відповідно до скандинавської моделі охорони публічного порядку та безпеки під час порушення порядку проведення масових заходів, можна наголосити, що працівники поліції у своїй професійній діяльності можуть використовувати різноманітні техніки затримання. Щоб вищевказані техніки отримали бажаний результат, важливо, аби ті люди, на яких спрямовані дії поліцейської операції або стосовно яких здійснюються поліцією певні заходи, сприймали їх як законні та справедливі. Ймовірність того, що все буде саме так, підвищується у разі, якщо підхід поліції до застосування цих технік повністю відповідає принципам зменшення та подолання конфліктів.

Список використаних джерел

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2847-10> (дата звернення: 15.01.2021).

2. Туз Н. Д., Моргун М. В. (2020). Відновлення публічного порядку та безпеки відповідно до скандинавської моделі охорони публічного порядку та безпеки. *Соціально-правові студії*. Львів : ЛьвДУВС. Вип. 1 (7). С. 106–111.
3. Йосипів Ю. Р., Туз Н. Д., Синенький В. М., Курляк М. Д. Забезпечення публічного порядку та безпеки під час мирних зібрань громадян (скандинавська модель) : навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2019. 96 с.
4. Reicher S., Stott C., Cronin P., O-Adang (2004). An integrated approach to crowd psychology and public order policing. *Policing An International Journal of Police Strategies & Management*. Vol. 27 (4). Pp. 558–572.
5. Policing Assemblies. Amnesty International (2013). URL: https://www.amnesty.nl/sites/default/files/ainl_phrp_short_paper_policing_assemblies.pdf (дата звернення: 15.01.2021).
6. Report of the Special Rapporteur on the rights to freedom of peaceful assembly and of association, Maina Kiai. United Nations, General Assembly. A/HRC/20/27, May 2012. URL: https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session20/A-HRC-20-27_en.pdf (дата звернення: 15.01.2021).

References

1. Konstytucja Ukrainy [The Constitution of Ukraine]: pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 roku. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine)*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2847-10> [in Ukr.].
2. Tuz, N. D., & Morhun, M. V. (2020). Vidnovlennia publicznego poriadku ta bezpeky vidpovidno do skandinavskoi modeli okhorony publicznego poriadku ta bezpeky [Restoration of public order and security in accordance with the Scandinavian model of public order and security]. *Sotsialno-pravovi studii (Social & Legal Studios)*. Lviv : LvDUVS, 1 (7), 106–111 [in Ukr.].
3. Yosypiv, Yu. R., Tuz, N. D., Synenkyi, V. M., Kurliak, M. D. (2019). Zabezpechennia publicznego poriadku ta bezpeky pid chas myrnykh zibrani hromadian (skandinavska model) [Ensuring public order and security during peaceful assemblies of citizens (Scandinavian model)]. Lviv : LvDUVS [in Ukr.].
4. Reicher, S., Stott, C., Cronin, P., & O-Adang (2004). An integrated approach to crowd psychology and public order policing. *Policing An International Journal of Police Strategies & Management*, 27 (4), 558–572.
5. Policing Assemblies. Amnesty International (2013). Retrieved from https://www.amnesty.nl/sites/default/files/ainl_phrp_short_paper_policing_assemblies.pdf
6. Report of the Special Rapporteur on the rights to freedom of peaceful assembly and of association, Maina Kiai. United Nations, General Assembly. A/HRC/20/27, May 2012. Retrieved from https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session20/A-HRC-20-27_en.pdf

Стаття: надійшла до редакції 22.02.2021

прийнята до друку 23.03.2021

The article: is received 22.02.2021

is accepted 23.03.2021

UDC (УДК) 343.22
JEL Classification: K 14

Цивінський Олександр Ігорович,
старший детектив
Національного антикорупційного бюро України
(Київ, Україна)
e-mail: poligraf.lviv@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3105-8363

ОЗНАКИ СЛУЖБОВОЇ ОСОБИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Анотація. Критично проаналізовано зміст понять виконання функцій представника влади або місцевого самоврядування, організаційно-розпорядчих функцій та адміністративно-господарських функцій, що є ознаками службової особи як суб'єкта кримінального правопорушення за кримінальним законодавством України. Встановлено недоліки використання відповідних термінів, а також обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення визначення поняття службової особи у Кримінальному кодексі України.

Ключові поняття: суб'єкт кримінального правопорушення, службова особа, функції представника влади або місцевого самоврядування, організаційно-розпорядчі функції, адміністративно-господарські функції.

Tsyvinskyi Oleksandr,
Senior Detective,
National Anti-Corruption Bureau of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)
e-mail: poligraf.lviv@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3105-8363

FEATURES OF PUBLIC OFFICIAL IN CRIMINAL LAW OF UKRAINE

Abstract. Introduction. In spite of definitude of the concept of public official directly in Criminal Code of Ukraine, its definition makes many difficulties. As the result there is an absence of the only approach concerning interpretation of context and amount of the concept in theory as well as ambiguous applying of relevant criminal and legal norms in enforcement practice.

Purpose. The purpose of the article is to find out the subject matter of public official, as well as preparation of improvement of definition of the public official notion in criminal legislation.

Results. Persons, that implement functions of a representative of authority or local self-administration, should also be referred as persons empowering the rights from state and its bodies; municipalities, bodies of local self-government make demands and solve problems, which are necessary for implementation by external respondents (entities, that are not subordinate by position and legal entities) and also implement from state, its bodies, bodies of local self-government enforcement measures in case of violations of legal norms. Organizational and regulatory functions should be exclusively considered as functions of administration working with employees that are implemented by person's availability to make orders, instructions, commands, take encouragement and penalty measures referring to them. Administrative and economic functions should be perceived as functions of administration or disposal of other people's property.

Conclusion. Based on the research the author suggests to apply the defined term of public official instead of terms "an individual fulfilling functions of representative of authority or local self-government" "organizational and regulatory function" and "administrative and economic functions", terms "an individual empowered fulfilling state functions or local self-government", "functions concerning administration of work with employees" and "functions of administration and disposal of other people's property" accordingly.

Key concepts: subject of criminal offence, public official, functions of representative of authority or local self-government, organizational and regulatory functions, administrative and economic functions.

Вступ

Термін «службова особа» вживається у Кримінальному кодексі України (далі – КК України) доволі часто, водночас здебільшого це стосується випадків позначення спеціального суб'єкта складу кримінального правопорушення. В такому разі встановлення змісту відповідного поняття має значення під час прийняття рішення про кримінальну відповідальність або ж вирішення питання стосовно застосування норми про кваліфікований склад кримінального правопорушення. Загальне визначення поняття службової особи наведено у чч. 3, 4 ст. 18 КК України, де зазначено, що службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом.

Попри нібито визначеність аналізованого поняття безпосередньо в законодавстві, воно й надалі залишається складним для розуміння, про що свідчать і результати досліджень науковців, і судова практика у кримінальних провадженнях.

Дослідження змісту поняття службової особи, зокрема, присвячені праці Т. О. Гончар, В. Я. Громка, О. О. Дудорова, М. В. Кочерова, Р. Л. Максимовича, А. Я. Светлова, Т. І. Слуцької, М. В. Фоменко, С. М. Школи, Н. В. Янюк. Напрацювання вчених роблять вагомий вклад у розуміння цього поняття, однак й надалі є низка невирішених проблем: досі немає єдиного конкретного уявлення про межі поняття особи, яка виконує функції представника влади чи місцевого самоврядування, невістачає чіткості у пропонуваних трактуваннях поняття організаційно-розпорядчих функцій, дуже мало уваги присвячено поняттю адміністративно-господарських функцій.

Метою статті є з'ясування змісту ознак службової особи, а також розроблення напрямів удосконалення визначення поняття службової особи у кримінальному законодавстві.

1. Виконання функцій представників влади чи місцевого самоврядування

Чинне законодавство України не визначає ні поняття представника влади, ні представника місцевого самоврядування, ні їхніх функцій. В українській мові слово «влада» має декілька значень. У найзагальнішому значенні – це право та можливість розпоряджатися, керувати ким-, чим-небудь [1, с. 193]. Очевидно, що у визначенні поняття службової особи йдеться саме про державну владу. Такий висновок впливає насамперед із системного тлумачення словосполучення «представники влади чи місцевого самоврядування». В науковій літературі під державною владою розуміють особливий вид влади, який у винятковому порядку вирішує загальносоціальні проблеми через систему спеціально створених державних органів, наділених відповідними повноваженнями згідно з розподілом їх на законодавчу, судову і виконавчу гілки влади [2, с. 73].

Деяке роз'яснення поняття представника влади дається у Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про хабарництво», де вказується, що до таких належать, зокрема, працівники державних органів та їх апарату, які наділені правом у межах своєї компетенції ставити вимоги, а також приймати рішення, обов'язкові для виконання юридичними і фізичними особами незалежно від їх відомчої належності чи підлеглості [3]. Тобто визначається одна ключова ознака такої особи – наявність права висувати вимоги і приймати рішення, обов'язкові до виконання іншими особами. Інша ознака – належність до працівників державних органів та їх апарату, зважаючи на формулювання «зокрема», не є обов'язковою, і це цілком слушно, адже дає змогу визнавати службовою особою й особу, яка виконує відповідні функції за спеціальним повноваженням. Як вдало зазначає Е. М. Кісілюк, закон пов'язує визнання особи представником влади не за посадою, що вона обіймає, а за наявністю в неї владних повноважень [4].

Наведене визначення є основою для трактування відповідного поняття науковцями, однак низка авторів намагалися певним чином його конкретизувати. Розглянемо такі спроби детальніше.

М. В. Кочеров до зазначеної в указаній Постанові ознаки додає наявність права визначати зміст поведінки [5]. Однак видається, що визначати зміст поведінки можна виключно шляхом прийняття рішення, обов'язкового для виконання чи висування вимоги. Крім того, право визначення змісту поведінки мають і керівники, які традиційно належать до осіб, які виконують організаційно- розпо-

рядчі функції і можуть не мати відношення до державної влади.

За висновками М. В. Фоменко, однією з ознак представника влади є право вчиняти юридично значущі дії, що зумовлюють правові наслідки для необмеженого кола громадян [6]. Під юридично значущими діями як правовою формою публічного адміністрування в сфері юридичної науки розуміють виконавчо-розпорядчу діяльність суб'єктів публічної адміністрації, яка спричиняє юридичні наслідки та спрямована на вирішення конкретних справ адміністративного характеру та видання офіційного документа [7]. Формами здійснення юридично значущих дій визнають видачу документів, складання актів, протоколів, укладання цивільно-правових договорів, подання обов'язкових звітів, застосування засобів безпосереднього примусу, участь органів управління як позивачів чи відповідачів у судах, запровадження економічних санкцій, заходів адміністративного примусу до порушників юридичних заборон галузевого та відомчого характеру тощо [8]. Очевидно, що не кожна з наведених форм обов'язково пов'язана з реалізацією влади.

Л. П. Самофалов і О. Л. Самофалов основними ознаками представників влади визначають те, що вони: беруть участь у правових відносинах, які впливають зі змісту їх посадових повноважень, не тільки в межах свого апарату, своєї установи, а й із неподлеглими особами, органами, установами; діють у межах цих відносин від імені органів держави і самі можуть вживати заходів, необхідних для виконання законних вимог, які вони мають реалізовувати відповідно до правового статусу; серед заходів, що застосовуються до підлеглих осіб, можуть бути й заходи примусового характеру, чітко визначені в законодавчих актах (прокурор, санітарний інспектор, начальник поліції тощо), реалізація яких здійснюється також відповідно до законодавчої процедури [9]. Виходячи із великої різноманітності суспільних відносин, у які вступають особи, формулювання першої ознаки не вказує на представника влади. Наприклад те, що кур'єр державної установи вступає у суспільні відносини із необмеженою кількістю адресатів, не робить його представником влади. Незрозуміло також, чому автори мовлять про можливість застосування заходів примусового характеру до підлеглих осіб. Адже такі заходи – це реалізація організаційно-розпорядчих функцій (ідеться очевидно про притягнення до дисциплінарної відповідальності). Характеризуючи представника державної влади, вочевидь, слід мовити про можливість застосування заходів примусу до неподле-

глих осіб. Натомість у наведеному визначенні заслуговує на увагу вказівка, що представник влади діє від імені органу держави. Вочевидь функції представника державної влади завжди виконуються від імені держави або її органів.

Вивчаючи поняття функцій представника влади, однією із ознак таких функцій А. П. Козлов називає те, що вона пов'язана із виконанням законодавчої, виконавчої, судової влади, а також державних, наглядових або контролюючих функцій, установлених законом [10, с. 38–39]. Важливо, що автор не обмежує функції представника влади трьома гілками, які традиційно виділяють у праві. На цьому наголошують й інші автори. Наприклад, І. В. Ткач зазначає: «Особу, яка виконує функції представника державної влади, не можна ототожнювати виключно із особою, яка представляє орган законодавчої, виконавчої чи судової влади. Як правильно зауважують автори, у системі органів державної влади є такі, що не належать до законодавчої, виконавчої та судової влади, наприклад, Національний банк України, Центральна виборча комісія, органи прокуратури тощо» [11]. На думку Р. Л. Максимовича, працівники, які не входять до законодавчої, виконавчої чи судової влади, але наділені законом відповідними повноваженнями, представляють державну владу в широкому розумінні цього слова [12, с. 122]. Із зазначеним слід повністю погодитися.

Ще однією ознакою функцій представника влади А. П. Козлов називає те, що вони здійснюються стосовно осіб, які не перебувають у службовій залежності від представника влади [10, с. 38–39]. Таке твердження видається дещо не точним. Відповідно до п. 15 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи», службова залежність має місце, коли жінка або чоловік обіймає посаду, згідно з якою вона підлегла особі, яка застосовує примушування, або підпадає під контрольні дії такої особи, або інтереси потерпілої особи залежать від службового становища винної особи [13]. Отже, виконуючи владні повноваження, особа теж може ставити у службову залежність інших. Тому доцільно мовити про виконання функцій представника влади стосовно осіб, які не є підлеглими за посадою.

Підсумовуючи аналіз наукових поглядів щодо ознак особи, яка виконує функції представника влади, можна зробити висновки, що до таких слід відносити осіб, які наділені владними повноваженнями – правом від імені держави чи її органів висувати вимоги і приймати рішення, обов'язкові до виконання зовнішніми

респондентами (фізичними особами, які не є підлеглими за посадою або юридичними особами), а також застосовувати від імені держави та її органів заходи примусу у випадках порушення правових норм.

У науці були й спроби визначити коло осіб, які виконують функції представника влади через інші категорії осіб, визначені законодавством. Так, О. Охотнікова і О. Насушна вважають, що до таких осіб можна віднести службових осіб, які відповідно до Закону України «Про державну службу», підпадають під поняття «посадова особа» [14]. Чинний Закон України «Про державну службу» не містить визначення посадової особи. Попередній Закон, на який посилалися автори, визначав, що посадовими особами вважаються керівники та заступники керівників державних органів та їх апарату, інші державні службовці, на яких законами або іншими нормативними актами покладено здійснення організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій. За запропонованого авторами підходу до осіб, що виконують функції представника влади, наприклад, неможна віднести працівників правоохоронних органів, які наділені владними повноваженнями, однак не відносяться до категорії державних службовців (є особами рядового і начальницького складу того чи іншого органу) чи не займають керівних посад. Із цих же причин не можна ототожнювати представника влади і державного службовця. Крім того, останній – це не завжди особа, яка наділена владними повноваженнями. Водночас підхід, використаний авторами, заслуговує на увагу.

Вказівка на виконання функцій місцевого самоврядування у визначенні поняття службової особи з'явилася в результаті внесення змін до КК України. До такого законодавчого рішення в літературі є різне ставлення. Однак воно виглядає єдино правильним. Аналіз Конституції України та інших законів дає підстави вважати, що органи місцевого самоврядування не є органами державної влади.

На думку В. В. Василевича, Т. М. Приходька та А. В. Савченка, представники місцевого самоврядування – це особи, які перебувають на службі в органах місцевого самоврядування, діють від їх імені (за їх дорученням) і в межах своєї компетенції здійснюють (реалізують) функції таких органів. Як зазначають М. І. Мельник та М. І. Хавронюк – це передусім обрані посадові особи місцевого самоврядування, а саме: міські, селищні, сільські голови, депутати місцевих рад, старости, а також відповідні працівники апаратів органів місцевого самоврядування (місцевих рад) [15, с. 1128].

Детально ознайомившись із змістом Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [16], можна погодитися із висновком М. В. Кочерова, що функції представника місцевого самоврядування мають зміст, аналогічний змісту функцій представника влади [5].

Зважаючи на труднощі встановлення факту виконання функцій представника влади або місцевого самоврядування, використання цього поняття для визначення поняття службової особи не можна вважати вдалим. Натомість в Україні функціонує антикорупційне законодавство, яке передбачає низку обмежень і контроль за окремими групами осіб, які чинним Законом України «Про запобігання корупції» іменуються особами, уповноваженими на виконання функцій держави та місцевого самоврядування. Перелік цих осіб, хоч і недосконало, однак визначений, і для ефективного функціонування системи запобігання корупції завжди повинен підтримуватися в актуальному стані. Посилання на особу, уповноважену на виконання функцій держави та місцевого самоврядування і, відповідно, на цей перелік, можна використати при визначенні поняття службової особи замість поняття особи, яка виконує функції представника влади чи представника місцевого самоврядування. Такий підхід, зокрема, дасть змогу охопити поняттям службової особи ті категорії державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, які сьогодні не охоплюються поняттям представника влади чи місцевого самоврядування, оскільки не наділені правом від імені держави чи її органів висувати вимоги і приймати рішення, обов'язкові до виконання зовнішніми респондентами.

2. Виконання організаційно-розпорядчих функцій

Законодавство України не визначає поняття організаційно-розпорядчих функцій. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови слово організаційний тлумачиться як пов'язаний з організацією чого-небудь, який здійснює організацію чого-небудь [1, с. 853], а слово розпоряджатися – як давати розпорядження наказ, поводити себе як хазяїн, командир, хазяйнувати, командувати, володіти чим-небудь, мати у своєму розпорядженні щось, діяти по відношенню до кого-чого-небудь на свій розсуд, використовувати що-небудь, знаходити йому застосування [1, с. 1258]. А. П. Козлов наголошує, що службове кримінальне правопорушення є тільки тоді, коли є сукупно і організаційні, і розпорядчі підфункції, наявність лише одних із них виключає службове кримінальне правопорушення [10, с. 43]. Звідси

робиться висновок, що організаційно-розпорядчі функції – це функції, які поєднують в собі організацію діяльності інших осіб та командування цими особами, видання їм наказів, розпоряджень. Етимологічно слово «організаційно-розпорядчі» не вказує на жодні відносини підпорядкування за посадою, хоча саме таке підпорядкування в літературі визначається як основна ознака виконання організаційно-розпорядчих функцій. Зокрема, за визначенням О. Я. Светлова, до осіб, що виконують організаційно-розпорядчі функції, слід відносити тих, хто керує працею інших людей або займається організацією їхньої роботи. Тому будь-який працівник, що має у підпорядкуванні інших осіб, на думку автора, виконує організаційно-розпорядчі функції і є посадовою особою [17, с. 101]. Схожий висновок робить Р. Л. Максимович, зазначаючи, що «дещо спрощено можна сказати, що під організаційно-розпорядчими обов'язками розуміють дії щодо управління та керівництва іншими людьми [12, с. 135–136].

Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про хабарництво» тлумачить згадані функції дещо ширше – як обов'язки по здійсненню керівництва галуззю промисловості, трудовим колективом, ділянкою роботи, виробничою діяльністю окремих працівників на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності. Зазначається, що такі функції виконують, зокрема, керівники міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, державних, колективних чи приватних підприємств, установ і організацій, їх заступники, керівники структурних підрозділів (начальники цехів, завідувачі відділами, лабораторіями, кафедрами), їх заступники, особи, які керують ділянками робіт (майстри, виконроби, бригадири тощо) [3]. Зазначу, що таке тлумачення є дещо некоректним. Неможливо керувати галуззю промисловості чи ділянкою роботи. Можна керувати лише людьми, які працюють у відповідній галузі чи виконують певну роботу. Крім того, треба пам'ятати, що деякі з перелічених осіб є ще й особами, які виконують функції представників влади.

Вивчення трактування поняття організаційно-розпорядчих функцій у науці, а також з'ясування семантики цього терміна, зумовило висновок, що його використання у визначенні поняття службової особи є невдалим, адже дозволяє різне тлумачення. За результатами дослідження видається доцільним підтримати думку тих науковців, які під організаційно-розпорядчими функціями розуміють виключно функції з керівництва роботою підлеглих працівників. Такі функції реалізуються через

наявність у особи права видавати підлеглим накази, вказівки, розпорядження, застосовувати до них заходи заохочення та стягнення. Саме таку зрозумілу термінологію слідувало б використати у визначенні поняття службової особи.

3. Виконання адміністративно-господарських функцій

Відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про хабарництво», адміністративно-господарські обов'язки – це обов'язки по управлінню або розпорядженню державним, колективним чи приватним майном (установлення порядку його зберігання, переробки, реалізації, забезпечення контролю за цими операціями тощо) [3]. Це визначення наводиться майже у всіх навчальних, наукових і науково-практичних виданнях.

Правове поняття управління майном має надзвичайно широкий зміст. Так, у Законі України «Про управління об'єктами державної власності» визначено, що управління об'єктами державної власності – це здійснення Кабінетом Міністрів України та уповноваженими ним органами, іншими суб'єктами, визначеними цим Законом, повноважень щодо реалізації прав держави як власника таких об'єктів, пов'язаних з володінням, користуванням і розпорядженням ними, у межах, визначених законодавством України, з метою задоволення державних та суспільних потреб [18]. Перелік таких повноважень є широким.

На основі аналізу статей указанного Закону можна зробити висновок, що до повноважень з управління майном, зокрема відносять:

- визначення кола органів, які виконують функції з управління об'єктами власності, та функції контролю у сфері управління об'єктами власності;
- встановлення порядку передачі об'єктів власності суб'єктам управління;
- призначення на посади і звільнення з посад керівників суб'єктів господарської діяльності, організація і проведення конкурсів з визначення керівників, укладання з ними контрактів та контроль за їх виконанням;
- визначення ефективності управління корпоративними правами;
- прийняття рішення про створення, реорганізацію і ліквідацію підприємств, установ, організацій;
- прийняття та погодження рішення щодо передачі відповідно до закону об'єктів державної власності в комунальну власність і навпаки;
- проведення моніторингу фінансової діяльності суб'єктів господарювання;

– призначення ревізій, аудиторських перевірок використання об'єктів власності, інвентаризацій; встановлення порядку їх проведення; забезпечення їх проведення та безпосереднє проведення;

– встановлення критеріїв ефективності управління об'єктами власності та порядок їх застосування;

– визначення порядку здійснення контролю за виконанням функцій з управління об'єктами власності;

– визначення порядку розпорядження активами;

– встановлення порядку, надання дозволу та організація продажу майна, передачі майна в оренду;

– визначення та погодження плати за оренду майна;

– отримання від органів управління інформації про фінансово-господарську діяльність суб'єкта господарювання, стан об'єктів власності;

– розроблення та затвердження планів діяльності й розвитку суб'єктів господарювання;

– здійснення управління корпоративними правами;

– укладання та погодження договорів;

– організація і здійснення контролю за використанням орендованого майна.

Розпорядження майном, як відзначається у правовій літературі, охоплює, зокрема:

– дії, спрямовані на передачу права власності іншій конкретній особі (договори купівлі-продажу, поставки, міни, дарування тощо);

– дії, спрямовані на передачу іншій особі частини своїх прав (договір найму);

– право укладати правочини на встановлення обтяжень свого права власності (сервітуту, застави);

– дії, спрямовані на знищення майна, на припинення фізичного існування речі не у зв'язку з її споживанням (право фізично знищити річ (спалити, поламати, позбавивши її будь-якої цінності));

– відмову від права власності на річ [19].

В українській мові адміністратор тлумачиться як керівник установи, організації, підприємства [1, с. 12]. Всі поняття, пов'язані з прикметником «адміністративний», тлумачать у зв'язку із керівництвом, або ж із однойменною галуззю права. Слово господарський в українській мові має значення як такий, що стосується ведення виробництва [1, с. 256]. Звідси можна зробити висновок, що етимологія слова «адміністративно-господарський» пов'язана із керівництвом господарською діяльністю під-

приємства, установи, організації чи його підрозділів. Як бачимо, такий зміст істотно відрізняється від тлумачення цього поняття у вищезазначеній Постанові, а це свідчить або ж про невдалий вибір терміна, або ж про те, що воля законодавця, виражена у словосполученні «адміністративно-господарські функції», тлумачиться неправильно. Видається, що наявність будь-яких із вищенаведених повноважень із управління чи розпорядження чужим майном передбачає можливості для зловживань, а тому з метою встановлення і належної диференціації кримінальної відповідальності осіб, наділених такими повноваженнями, їх доцільно відносити до категорії службових осіб.

З огляду на це, термін «адміністративно-господарські функції» у визначенні поняття службової особи слід замінити терміном «функції з управління чи розпорядження чужим майном».

Висновки

До осіб, які виконують функції представника влади або місцевого самоврядування, потрібно відносити осіб, які наділені владними повноваженнями – правом від імені держави чи її органів, громади, органів місцевого самоврядування висувати вимоги і приймати рішення, обов'язкові до виконання зовнішніми респондентами (фізичними особами, які не є підлеглими за посадою або юридичними особами), а також застосовувати від імені держави, її органів, органів місцевого самоврядування заходи примусу у випадках порушення правових норм. Під організаційно-розпорядчими функціями слід розуміти виключно функції з керівництва роботою підлеглих працівників, що реалізуються через наявність у особи права видавати підлеглим накази, вказівки, розпорядження, застосовувати до них заходи заохочення та стягнення. Під адміністративно-господарськими функціями слід розуміти функції з управління чи розпорядження чужим майном.

На підставі проведеного дослідження пропонується використовувати у визначенні поняття службової особи замість термінів «особа, яка виконує функції представника влади або місцевого самоврядування», «організаційно-розпорядчі функції» та «адміністративно-господарські функції», терміни «особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування», «функції з керівництва роботою підлеглих працівників» та «функції з управління чи розпорядження чужим майном» відповідно.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь, 2005. 1728 с.
2. Гетьман Є. Поняття «державна влада» та її співвідношення з виконавчою владою. *Публічне право*. 2012. № 4 (8). С. 70–76.
3. Про судову практику у справах про хабарництво : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-02#Text> (дата звернення: 28.01.2021).
4. Кісілюк Е. М. Службова особа як суб'єкт корупційних злочинів. *Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції* : зб. тез доп. V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 31 березня 2017 р.). С. 95–96.
5. Кочеров М. В. Поняття службової особи як суб'єкта незаконного збагачення. *Адвокат*. 2012. № 9 (144). С. 37–40.
6. Фоменко М. В. «Службова особа» як суб'єкт корупційних злочинів: становлення поняття у КК України, види та проблемні питання. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1 (22). С. 48–56.
7. Меліхова Ю. О. Юридично значимі дії як правова форма публічного адміністрування у сфері юридичної науки в Україні: адміністративно-правова характеристика. *Вісник Запорізького національного університету*. 2011. № 4. С. 113–118.
8. Казанчук І. Д. Форми та методи публічного адміністрування : текст лекції. Харків, 2020. URL: <http://lib.univd.edu.ua/?controller=service&action=downloadRep&id=96870> (дата звернення: 15.01.2021).
9. Самофалов Л. П., Самофалов О. Л. Особливості розуміння понять «посадова особа», «службова особа», «представник влади» та їх значення в правовому регулюванні пенітенціарних правовідносин. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 4 (97). С. 136–148.
10. Козлов А. П. Служебные преступления : учеб. пособие. Красноярск, 2014. 734 с.
11. Ткач І. В. Поняття органу державної влади у контексті статей 1173–1175 Цивільного кодексу України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. № 2 (27). С. 18–23.
12. Максимович Р. Л. Поняття службової особи у кримінальному праві України : монографія. Львів, 2007. 304 с.
13. Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 р. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08#top> (дата звернення: 17.01.2021).
14. Охотнікова О., Насушна О. Щодо необхідності визначення поняття «посадова особа» в чинному законодавстві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 6. С. 87–90.
15. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 10-те вид., переробл та допов. ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ, 2018. 1360 с.
16. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 17.01.2021).
17. Светлов А. Я. Ответственность за должностные преступления. Киев, 1978. 304 с.
18. Про управління об'єктами державної власності : Закон України від 21 вересня 2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16#n9> (дата звернення: 19.01.2021).
19. Мироненко В. Права володіння, користування і розпорядження власністю за цивільним законодавством. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 1. С. 28–33.

References

1. Busel, V. T. (2005). Vely`ky`j tлумachny`j slovny`k suchasnoyi ukrayins`koyi movy` [Grate explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Ky`yiv; Irpin` [in Ukr.].
2. Get`man, Ye. (2012). Ponyattya «derzhavna vlada» ta yiyi spivvidnoshennya z vy`konavchoyu vladoyu [The concept of «state authority» and its relationship with the executive]. *Publichne pravo (Public law)*, 4 (8), 70–76 [in Ukr.].
3. Pro sudovu prakty`ku u spravax pro xabarny`czstvo : Postanova Plenumu Verxovnogo Sudu Ukrayiny` 5 vid 26 kvitnya 2002 roku [On judicial practice in cases of bribery. Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine № 5 of 26.04.2002]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-02#Text> [in Ukr.].
4. Kisilyuk, E. M. (2017). Sluzhbova osoba yak sub`yekt korupciyny`x zlochy`niv [An official as a subject of corruption crimes]. Kry`minal`no-pravovi ta kry`minologichni zasady` proty`diy korupciyi: zb. tez dop. V Mizhnar. nauk.-prakt. conf. (m. Xarkiv, 31 berez. 2017 r.) [in Ukr.].

5. Kocherov, M. V. (2012). Ponyattya sluzhbovoyi osoby` yak sub`yekta nezakonnogo zbagachennya [The concept of an official as a subject of illicit enrichment]. *Advokat (Advocate)*, 9 (144), 37–40 [in Ukr.].
6. Fomenko, M. V. (2020). «Sluzhbova osoba» yak sub`yekt korupciyny`x zlochy`niv: stanovlennya ponyattya u KK Ukrayiny`, vy`dy` ta problemni py`tannya [«Officials» as subjects of corruption offences: establishing in the Criminal code of Ukraine, types and issues]. *Visny`k Kry`minologichnoyi asociaciyi Ukrayiny` (Bulletin of Criminological Association of Ukraine)*, 1 (22), 48–56 [in Ukr.].
7. Melixova, Yu. O. (2011). Yury`dy`chno znachy`mi diyi yak pravova forma publichnogo administruvannya u sferi yury`dy`chnoyi nauky` v Ukrayini: administraty`vno-pravova xaraktery`sty`ka [Legally significant actions as a legal form of public administration in the field of legal science in Ukraine: administrative law characteristics]. *Visny`k zaporiz`kogo nacional`nogo universy`tetu (Bulletin of Zaporizhzhia National University)*, 4, 113–118 [in Ukr.].
8. Kazanchuk, I. D. (2020). Formy` ta metody` publichnogo administruvannya. Tekst lekciiy [lecture: Forms and methods of public administration]. Xarkiv. Retrieved from <http://lib.univd.edu.ua/?controller=service&action=downloadRep&id=96870> [in Ukr.].
9. Samofalov, L. P., & Samofalov, O. L. (2015). Osobly`vosti rozuminnya ponyat` «posadova osoba», «sluzhbova osoba», «predstavny`k vlady`» ta yix znachennya v pravovomu reguluyuvanni penitenciarney`x pravovidnosy`n [Peculiarities of understanding the concepts of «official», «official», «representative of the authorities» and their significance in the legal regulation of penitentiary legal relations]. *Naukovy`j visny`k Nacional`noyi akademiyi vnutrishnix sprav (Scientific Herald of the National Academy of Internal Affairs)*, 4 (97), 136–148 [in Ukr.].
10. Kozlov, A. P. (2014). Sluzhebny`e prestupleny`ya [Official's crimes]. Krasnoyarsk [in Russ.].
11. Tkach, I. V. (2013). Ponyattya organu derzhavnoyi vlady` u konteksti statej 1173–1175 Cy`vil`nogo kodeksu Ukrayiny` [The concept of public authority in the context of Articles 1173–1175 of the Civil Code of Ukraine]. *Visny`k Akademiyi advokatury` Ukrayiny` (Bulletin of the Academy of Advocacy of Ukraine)*, 2 (27), 18–23 [in Ukr.].
12. Maksy`movy`ch, R. L. (2007). Ponyattya sluzhbovoyi osoby` u kry`minal`nomu pravi Ukrayiny` [The concept of an official in the criminal law of Ukraine]. L`viv [in Ukr.].
13. Pro sudovu prakty`ku u spravax pro zlochy`ny` proty` statevoyi svobody` ta statevoyi nedotorkanosti osoby`. Postanovy` Plenumu Verxovnogo Sudu Ukrayiny` № 5 vid 30 travnya 2008 roku [On judicial practice in cases of crimes against sexual freedom and sexual integrity of a person. Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine № 5 of 30.05.2008]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08#top> [in Ukr.].
14. Oxotnikova, O., & Nasushna, O. (2008). Shhodo neobxidnosti vy`znachennya ponyattya «posadova osoba» v chy`nnomu zakonodavstvi Ukrayiny` [Regarding the need to define the concept of «official» in the current legislation of Ukraine]. *Pidpry`yemny`cztvo, gospodarstvo i pravo (Entrepreneurship, Economy and Law)*, 6, 87–90 [in Ukr.].
15. Mel`ny`k, M. I., & Xavronyuk, M. I. (2018). Naukovo-prakty`chny`j komentar Kry`minal`nogo kodeksu Ukrayiny` [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine]. Ky`yiv [in Ukr.].
16. Pro misceve samrovryaduvannya v Ukrayini : Zakon Ukrayiny` vid 21 travnya 1997 roku [About local self-government in Ukraine : Law of 21.05.1997]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukr.].
17. Svetlov, A. Ya. (1978). Otvetstvennost` za dolzhnostny`e prestupleny`ya [Responsibility for malfeasance]. Ky`ev [in Russ.].
18. Pro upravlinnya ob`yektamy` derzhavnoyi vlasnosti : Zakon Ukrayiny` vid 21 veresnya 2006 roku [On the Management of State Property : Law of 21.09.2006]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16#n9> [in Ukr.].
19. My`ronenko V. (2019). Prava volodinnya, kory`stuvannya i rozporядzhennya vlasnistyu za cy`vil`ny`m zakonodavstvom [Rights to own, use and dispose of property under civil law]. *Pidpry`yemny`cztvo, gospodarstvo i pravo (Entrepreneurship, Economy and Law)*, 1, 28–33 [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 26.03.2021

прийнята до друку 17.05.2021

The article: is received 26.03.2021

is accepted 17.05.2021

Розділ 3

Соціально-економічні студії

Chapter 3

Socio-economic studios

UDC (УДК) 336.717.6 (075)
JEL Classification: C87, E14

Вінічук Марія Володимирівна,

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів та обліку
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: vinichukm@i.ua
ORCID ID: 0000-0002-6588-1254

Рижкова Анжела Андріївна,

аспірант кафедри економіки та економічної безпеки
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: angela.ryzhkova47122@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-6937-0355

ПРОБЛЕМНО-ЦІЛЬОВЕ ПРОГРАМУВАННЯ ДЕТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЗБАЛАНСОВАНОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Анотація. Деструктивні зміни структури світового господарства, перспективне й багатоформатне міжнародне співробітництво, кризові явища в соціально-економічній сфері, переформатування ринків капіталів і робочої сили помітно впливають на соціально-економічний розвиток та спричиняють виникнення диспропорцій у структурі вітчизняної економіки та формування значної частки нелегальної тіньової діяльності. Від ефективної державної політики детінізації економічних відносин залежить вибір найоптимальніших регуляторних механізмів впливу на процес розподілу капіталу та забезпечення прогресивно-поступального соціально-економічного розвитку країни. За таких умов проблема дослідження тіньової економіки в Україні набуває особливої актуальності.

Метою статті є поглиблення теоретичних основ і практичних рекомендацій щодо детінізації економіки в Україні.

У статті визначено головні поняття і проблеми тінізації економіки, фактори, які спричиняють її появу та чинники поширення. Проведено компаративний аналіз дефініції поняття «тіньова економіка». Досліджено основні підходи до методичного інструментарію визначення рівня тіньової економіки. Проведено діагностику Методики оцінювання рівня тіньової економіки в Україні на основі аналізу основних методів визначення обсягів тіньового сектора та інтегрального показника рівня тіньової економіки. Розглянуто особливості протидії тінізації економіки в Україні в контексті детінізації таких елементів, як ринок праці, сільськогосподарської продукції, роздрібного товарообороту, легалізації тіньових прибутків і посилення боротьби з корупцією. Доведено необхідність удосконалення чинного законодавства у сфері детінізації економіки та протидії корупції як невід'ємної компоненти тіньової економіки. Розроблено систему протидії тінізації економіки України та визначено проблемно-цільові орієнтири детінізації. Висвітлено негативний вплив тіньового сектора економіки на податкову систему України та доведено необхідність посилення боротьби із ухиленням від сплати податків та іллегалізації капіталу в легальний сектор економіки. Запропоновано основні шляхи детінізації економіки, першочергові заходи протидії ухиленню від сплати податків та легалізації доходів тіньової економіки. З метою попередження тінізації економіки запропоновано посилити контроль за веденням господарської діяльності поза офіційним сектором і кримінальну відповідальність за вчинення протиправних дій.

Ключові поняття: тіньова економіка, детінізація економіки, інтегральний показник рівня тіньової економіки, заходи протидії тінізації економіки.

Vinichuk Mariia,

PhD (Economics),
Associate Professor of the Department Finance and Accounting,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: vinichukm@i.ua
ORCID ID: 0000-0002-6588-1254

Ryzhkova Angela,

Postgraduate Student

of the Department of Economics and Economic Security,

Lviv State University of Internal Affairs

(Lviv, Ukraine)

e-mail: angela.ryzhkova47122@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-6937-0355

PROBLEM-TARGET PROGRAMMING OF UNSHADOWING OF THE ECONOMY OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF BALANCED SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT

Abstract. The article identifies basic concepts and problems of the shadow economy, factors that cause its emergence and spreading. A comparative analysis of the the concept definition of "the shadow economy" was conducted. The main approaches to the methodological tools for determining the level of the shadow economy were studied. The main ways of unshadowing of the economy, priority measures to combat tax evasion and legalization of income of the shadow economy were proposed. In order to prevent the shadowing of the economy, it is proposed to strengthen control over economic activities outside the formal sector and criminal liability for illegal actions.

Key concepts: shadow economy, unshadowing of economy, integral indicator of level of shadow economy, measures of counteraction to shadowing of economy.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-2-122-129

Introduction

The problems of inefficiencies of reforms implemented in Ukraine, imperfection of current legislation, structural disparities in the mechanisms of income redistribution, weakening macroeconomic balance and growing social tensions in society require the introduction of effective measures to overcome the socio-economic crisis, which has a significant impact on all sectors of the economy. The country's economic system was also significantly affected. The problem of shadowing of Ukraine's economy, under such conditions, became especially acute, the scope of which has reached a critical level and presented the need for ways of unshadowing.

The main results of the study

Ukraine's economy has rapidly integrated into the international system of shadow financial flows. Therefore, the urgent issue is to restructure it and provide favorable conditions and necessary resources for expanded reproduction, stable socio-economic development and counteraction against internal and external destabilization.

The problem of the shadow economy and the mechanisms of its counteraction are described in the works of many, both Ukrainian and foreign, authors, who highlighted a wide range of problems around connected to the topic and ways to unshadow the economy.

The problem of the shadow economy and methods of its unshadowing were studied by such Ukrainian scientists as: V. Avdiysky, Bazylevych,

O. Baranovsky, Z. Varnaliy, O. Vlasyuk, V. Geets, J. Honcharuk, V. Gorbulin, Ya. Zhalilo, V. Zasan-sky, Mazur, V. Predborsky, J. Pushak, V. Tur-chynov, M. Fleischuk, Y. Kharazishvili and others. Among foreign scientists are: E. Weiner, P. Gutmann, M. Gilevska, A. Ermak, O. Kiryanov, M. Nikolaeva, V. Senchagov, E. Feig, F. Schmidt, F. Schneider.

The problems of the shadow economy at an international level were raised in the early 30's of the twentieth century for the first time in the United States, where the Italian mafia ruled. Given the diverse interpretation of the concept of "shadow economy", we find it appropriate to consider the main ones. The first work, published in 1977, was an article by a famous American economist P. Gutman "Underground Economy" [1], which provides not only an assessment of the shadow economy, but also shows its role and scope, develops recommendations for the correction of public policy as well as analysis of the shadow phenomena and processes which take into account contemporary realias.

Among the experts involved in the research of the problem, the most acceptable concept of "shadow economy" is defined by E. Feig. The latter incorporates all economic activity, which for some reason is not taken into account by official statistics and does not fall into the gross national product [2].

Also, the definition of the shadow economy by W. Tanzi corresponds to the abovementioned approach, according to which the shadow economy includes production or income which are omitted in the official statistics. This refers to "the income

not reported or disclosed by the tax authorities" [3, p. 344]. Therefore, tax evasion indicates that the tax authorities record less revenue than there actually is. Thus, "it is implied that the country is richer than the statistics officially show" [3, p. 344].

D. Thomas agrees with this approach and incorporates in the definition of the shadow economy "those actions that are not taken into account when calculating national income" [4, p. 387].

F. Smith defines the shadow economy as the production of goods and services on the market, legal or illegal, which are not found in the official estimates of gross domestic product [5].

N. Loise characterizes the shadow economy as an unregulated institution of society, in the legal and social environment where such actions are regulated [6].

Among the scientific publications on the problems of shadowing of the economy, views on shadow processes in Ukraine are most fully reflected in the works of O.V. Turchynov, in particular in the monograph «Shadow Economy: Theoretical Foundations of Research» [7].

In our opinion, O. V. Turchynov [7] shares the views of P. Gutman [1] E. Feig [2] on the definition of the shadow economy. When defining the concept of "shadow economy", it should be noted that it includes all illegal and illegal economic activities, which for some predetermined reasons are not taken into account by official statistics and were not taxed. Such activities can be divided into «official» activity and "underground" activity and are considered socially dangerous.

M. Kim believes that the shadow economy should be understood as unregistered by the official statistics and tax-free economic activity carried out to generate income [8].

In return, the most complete definition of the shadow economy in the opinion of M. Nikolayev and A. Shevyak is the one that includes all economic activities that are not taken into account by official statistics and are not reflected in the gross domestic product [9].

M. Raskov refers to the shadow economy as unsupervised economic activity, which is not taken into account due to shortcomings in the collection of statistical information [10].

In our opinion, V. Vorobyov and B. Tymchenko describe the shadow economy more broadly and accurately, reflecting its essence and components of illegal activity.

When assessing the shadow sector of the economy, it is necessary to focus on the methodology of international statistics, namely the United Nations System of National Settlements (SNA), which was developed by experts in order to fully account for gross domestic product. The so-called «Blue Book» (published by the UN Statistical

Committee, which covers the methodology of the SNA) gives a broader view and in some respects a broader understanding of the content:

– hidden (shadow) economy – characterizes the action permitted by law, which is not officially represented or reduced by its subjects in order to evade taxes, perform certain administrative duties or make public contributions;

– informal – is defined as non-corporate and belongs to households, as well as enterprises with informal employment (when the relationship between partners is not legally established) acting traditionally on a legal basis, producing goods for their own consumption;

– illegal economy – an economic act that is illegal and is the production or sale of products or services that are prohibited by law in one way or another (smuggling, drug production), as well as unlicensed activity of lawyers, doctors, banks or educational institutions.

In Ukraine, the assessment of the shadow economy is based on the methodic recommendation for calculating the scope of the shadow economy [11], approved by the Ministry of Economy of Ukraine in 2009. According to the methodic recommendation, the assessment of the shadow economy is based on four methods and the shadow economy integrated index in percent in reference to the official GDP, namely: the method of "population expenditure-retail trade"; monetary method; electric method; by the method of unprofitability of enterprises. The integrated index of the level of the shadow economy is calculated as the sum of average weighted score based on four methods using formula 1.

$$T_{int t} = \sum_{k=1}^4 T_{kt} \times a_{kt}, \quad (1)$$

T_{kt} – assessment of the level of the shadow economy with one of the methods during the period of analysis; where k is one of the methods.

At the same time, the shadowing of the economy should be countered in the context of the unshadowing of the following elements: (1) the labor market; (2) the market for agricultural products; (3) retail trade; (4) legalizing shadow income; and (5) enforcing the fight against corruption, which is an integral part of the shadow economy.

Problematic issues of the unshadowing of Ukraine's economy cannot be considered only in relation to the types of economic activity. The degree of non-compliance with the legislation and its imperfection play an important role in achieving a positive effect in solving the task assigned.

We consider it expedient to develop a system of measures to combat the shadowing of the economy in Ukraine (Fig. 1).

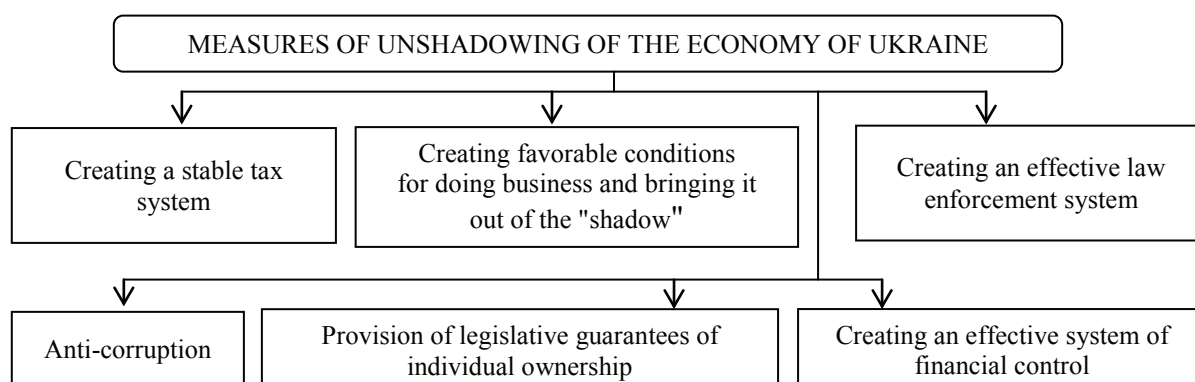

Fig. 1. Systemic measures to unshadow the economy of Ukraine

* own author's development

Along with this, as proved, the high level of shadowing of the economy is a factor influencing the indicators of socio-economic development

of the country, so the implementation of socio-economic analysis of the outlined problem, which should be conducted in terms of causation (Table 1).

Table 1

Problem-target landmarks of de-shadowing of Ukraine's economy

№	The causes of the shadow economy	Consequences of the shadow economy	The solution
1.	Tax system deformation	The emergence of destructive factors in the distribution of the tax burden and, as a consequence, the reduction of budget expenditures and the deformation of its structure	Improve budget and tax legislation, reduce tax pressure on small and medium-sized businesses
2.	Budget system deformation	Reduction of state budget expenditures and deformation of its structure, illegal nature of the planning process, formation, distribution and use of budget funds	Introduce analytical tools used to monitor the movement of budget funds, namely: E-data, Open budget, Open budget-beta, Spending and search and analytical system 007, which allows for transparency and publicity
3.	Imperfect microeconomic regulation	Impossibility of monitoring the implementation of macroeconomic stability and assessing the scale of shadow economic activity	Improve the activities of state statistical bodies by preventing mechanisms for the involvement of information on macroeconomic indicators
4.	Monetary sphere deformation	Deformation of the payment turnover structure, stimulation of inflationary factors, deformation of credit relations, increase of investment risks	Improve the effectiveness of monetary policy and strengthen the management position of the NBU in regulating the money market; reduce the dependence of domestic money circulation on the «shocks» of the foreign market
5.	Economy structure deformation	Emergence and escalation of criminal economic activity	Reduce the dollarization level of the economy, increase innovation activity, find strategic approaches to economic development, reduce dependence on foreign markets
6.	The impact of the criminal economy on economic growth	The impact of the shadow economy on the legal economy in terms of competition is destructive. Entities that operate legally are in an unequal position with the illegals ones (incur additional costs)	Improve the current legislation and strengthen the responsibility for illegal activities

Table 1

7.	Investment process deformation	The high level of the shadow economy reduces international confidence of the potential investors in the country	Attract external capital for the structural and qualitative resumption of production in innovative projects
8.	Structure of supply and demand deformation	Expansion of the illegal market of goods and services	Ensure the regulation of proportionality in production and exchange between regions and sectors of the economy, enforce responsibility for the sale of illegal goods and services
9.	Labor market deformation	Influence on the conditions of labor needs, absence of workers' social security	Legalize and decriminalize the labor market, create stimulating conditions for doing business on the basis of transparency and openness
10.	Political system deformation	Lobbying the interests of the shadow economy within public authorities	Develop and approve the Concept of legal regulation of activities related to lobbying
11.	Deformation of the efficiency of state authorities	Increasing corruption within all branches of government	Strengthen anti-corruption legislation and introduce a luxury tax

* the author's development

It should be noted that systemic deformations in the country's economy, the growth of the shadow economy, and the spread of corruption create favorable conditions for the formation of criminal economic activity, which can lead to monopolization of power, theft and robbery, fraud, fictitious business, bribery, raiding, tax evasion, cybercrime, legalization (laundering) of criminally obtained funds.

The counteraction to the so-called "white-collar" or "second" shadow economy is important in the study of the problems of unshadowing of Ukraine's economy, which is caused by illegal activity of government officials. This type of shadow economy does not produce any goods or services, and is only beneficial for the officials as they receive bribes. Therefore, strengthening the fight against corruption is among the strategic guidelines for unshadowing of the economy, as corruption is a peculiar problem to sustainable socio-economic development of Ukraine. According to the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption" [12], corruption is the use of a person's official powers and related opportunities in order to obtain an improper benefit or accept a promise / offer of such benefit for himself or others or a promise / offer or providing an improper benefit to a person, or at the person's or other individual's request persuade that person to illegally use the official powers and related opportunities granted to him [12].

The rapid spread of the shadow economy in Ukraine is causing enormous budget losses. Therefore, the fight against tax evasion is no less important in the system of unshadowing of the economy, which is the main source of illegal income. The spread of the shadow economy to the sphere of tax relations threatens the state with the loss of tax

revenues to the budget, which reduces the level of fulfillment of its financial obligations; lack of complete and objective information on the state and development of economic processes; outflow of capital abroad and the reduction of domestic investment resources, as well as the low level of interest of potential strategic investors.

The implementation of the tasks of unshadowing in the tax sphere will be possible when implementing a set of countermeasures, which are depicted in Fig. 2.

The implementation of measures to combat tax evasion is closely linked to the legalization of these funds. With this in mind, the development of measures to combat tax evasion should take into account the global scale of the shadow economy and corruption and focus on measures to strengthen the fight against money laundering. In this context, it is advisable to depict a detailed scheme of legalization of income of the shadow economy (Fig. 3). Note that the legitimization of the proceeds from shadow activities is the final stage of "laundering" of crime proceeds, so the system of combating such illegal acts is a key strategic priority for both unshadowing of the economy and increasing socio-economic development.

Compiled on the basis of data: [13, p. 133].

Along with this, there are two main approaches to the illegalization of capital in the legal sector of the economy: tax "amnesty" and the introduction of strict measures and rules of currency, tax and criminal law [14, p. 601].

In order to unshadow the domestic economy, in our opinion, it is necessary to strengthen control over the size of the shadow economy, which is proposed to be carried out by the following types (Fig. 4):

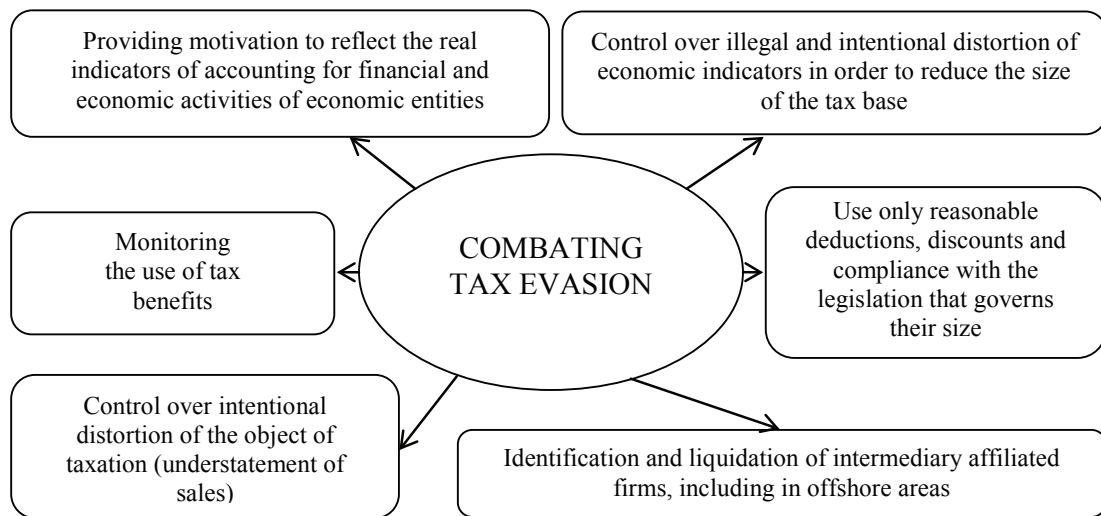

Fig. 2. Measures to combat tax evasion

* the author's development

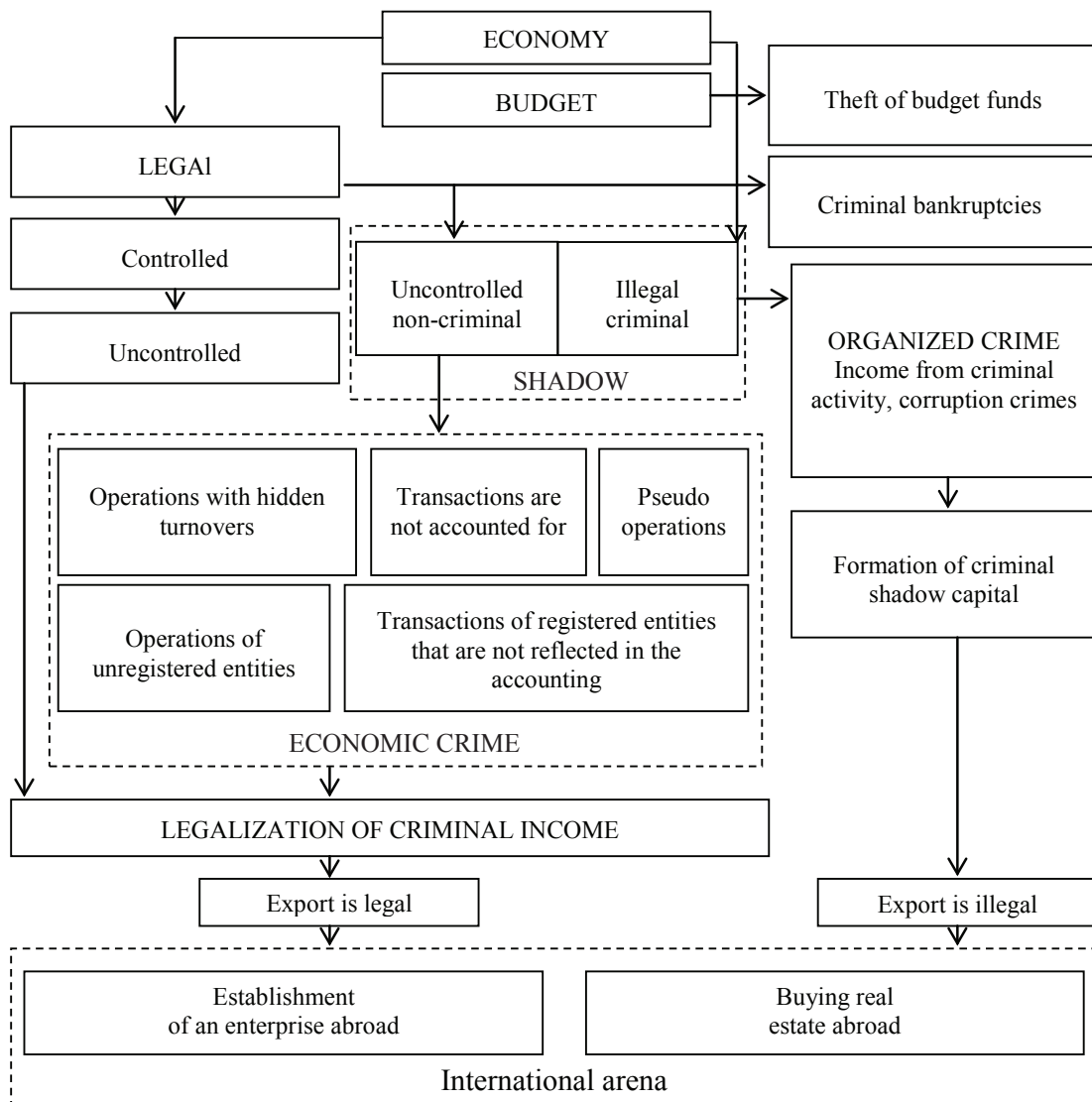

Fig. 3. Schematic block diagram of the legalization of income of the shadow economy

* the author's development

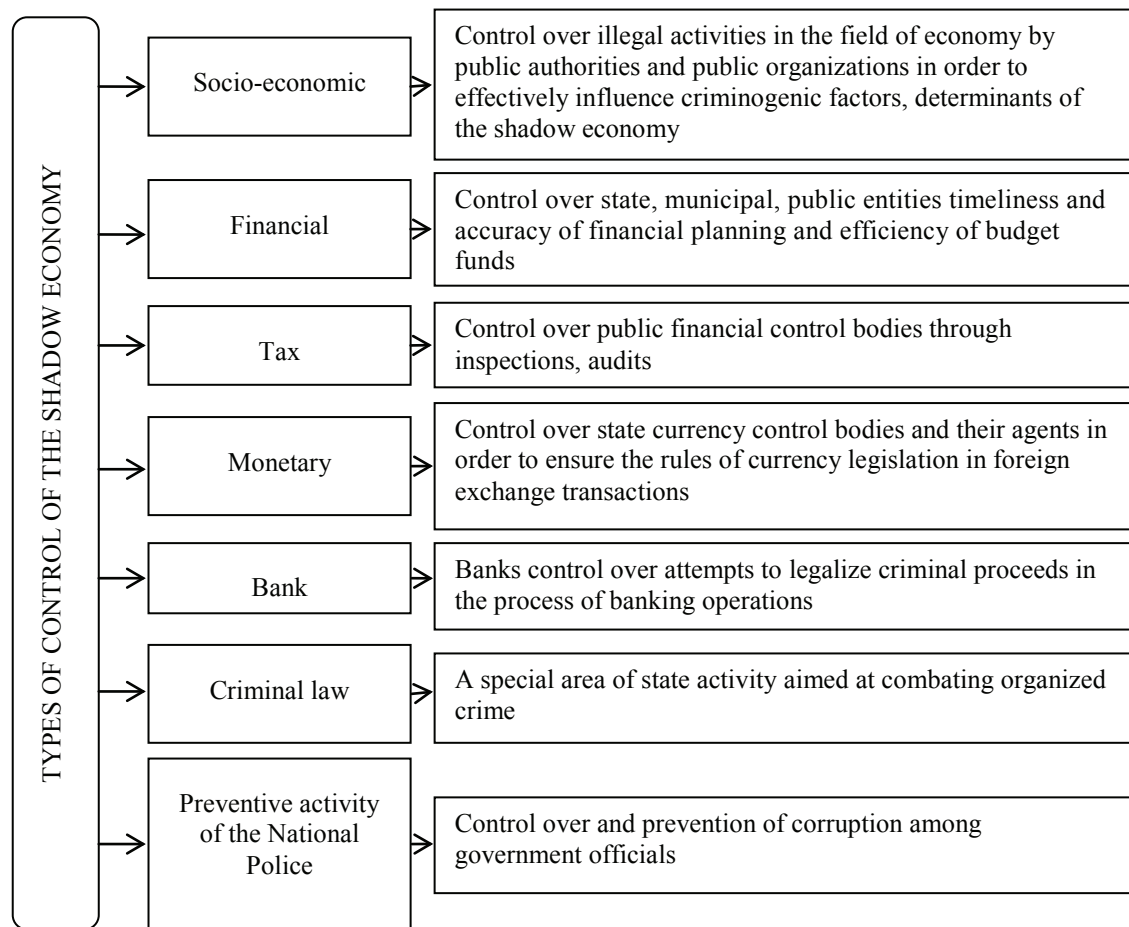

Fig. 4. Types of control over the shadow economy

* compiled on the basis of data: [13, p. 322–335]

The set of measures of primary and final control over unlawful illegal economic activity will allow us to carry out a comprehensive assessment of the situation regarding the trends of the shadow economy.

Conclusions

Thus, systematizing the main regulations on strategic guidelines for unshadowing of the economy, we can conclude that holistic management of the system of economy unshadowing and combating corruption, as an integral part of the shadow econ-

omy, will strengthen the competitiveness of the legal sector, create favorable conditions for business development by reducing tax pressure. It will increase the level of real incomes of the population as well as ensure their legislative regulation and contribute to achieving high indicators of socio-economic development of the country. Positive results in unshadowing of the economy and fighting corruption will only be possible if government policies in this area are improved and accountability for related crimes is enforced.

Список використаних джерел

1. Gutmann P. The Subterranean Economy. *Financial Analysts Journal*, 1997. Vol. 33.
2. Feige E. Overseas holding of U. S. currency and the underground economy. In : Pozo, S. (ed.). *Exploring the Underground Economy : Studies of legal and unreported activity* (pp. 5–62). W.E. Upjohn Institute for Employment Research, Kalamazoo, 1996.
3. Tanzi V. Uses and Abuses of Estimates of the Underground Economy. *The Economic Journal*. 1999. 109 (June): 338–347.
4. Thomas J. Quantifying the black economy: «measurement without theory» yet again? *The Economic Journal*, 1999. 109 (June): 381–389.
5. Smith Ph. (2006). Assessing the Size of underground conomy: the Canadian statistical perspectives. Ottawa, Canada. URL: www.statean.gc.ca (дата звернення: 16.10.2019 р.).
6. Loayza N. V. The economies of the informal sector: a simple model and some empirical evidence from Latin America. Rochester Conference Series on Public Policy. 1996, 45 (1): 129–162.

7. Турчинов О. Тіньова економіка : теоретичні основи дослідження. К. : АртЕк, 1995. 300 с.
8. Кім Н. О. Воздействию теневой экономики на экономическую безопасность страны. Економічна безпека: проблеми і стратегія забезпечення в Україні. Харків : ХІМБ, 1997. С. 102–107.
9. Николаева М. И., Шевяков А. Ю. Теневая экономика : методы анализа и оценки (обзор работ западных экономистов). М. : Центр. экон.-мат. ин-т, препр. ЦЭМИ, 1997. 53 с.
10. Расков Н. В. Ненаблюдаемая экономика как потенциальный ресурс развития рыночного хозяйства. *Проблемы современной экономики*. 2009. № 2. С. 99–104.
11. Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки: Наказ Міністерства економіки України від 18.02.2009 р. № 123. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=MethodichniRekomendatsii&pageNumber=2> (дата звернення: 18.12.2020 р.).
12. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення: 28.11.2019 р.).
13. Авдійський В. І. Тіньова економіка і економічна безпека держави : навч. посіб. М. : Альфа-М; ИНФРА-М, 2010. 496 с.
14. Флейчук М. І. Легалізація економіки та протидія корупції у системі економічної безпеки: теоретичні основи та стратегічні пріоритети в умовах глобалізації : монографія. Львів : Ахілл, 2008. 660 с.

References

1. Gutmann, P. (1997). The Subterranean Economy. *Financial Analysts Journal*, 33.
2. Feige, E. (1996). Overseas holding of U. S. currency and the underground economy. In: Pozo, S. (Ed.). *Exploring the Underground Economy: Studies of legal and unreported activity* (pp. 5–62). W.E. Upjohn Institute for Employment Research, Kalamazoo.
3. Tanzi, V. (1999). Uses and Abuses of Estimates of the Underground Economy. *The Economic Journal*, 109 (June): 338–347.
4. Thomas, J. (1999). Quantifying the black economy: «measurement without theory» yet again. *The Economic Journal*, 109 (June): 381–389.
5. Smith, Ph. (2006). Assessing the Size of underground economy: the Canadian statistical perspectives. Ottawa, Canada. Retrieved from www.statean.gc.ca.
6. Loayza, N. V. (1996). The economies of the informal sector: a simple model and some empirical evidence from Latin America. *Rochester Conference Series on Public Policy*, 45 (1): 129–162.
7. Turchynov, O. (1995). Shadow economy: theoretical foundations of research. К. : АртЕк [In Ukr.].
8. Kim, N. O. (1997). The impact of the shadow economy on the economic security of the country. *Economic security: problems and security strategy in Ukraine*. Kharkiv: KHIMB, 102–107.
9. Nikolaeva, M. I., & Shevyakov, A. Yu. (1997). Shadow economy: methods of analysis and evaluation (review of the robot of Western economists). М.: Center. econ.-mat. Inst. Academy of Sciences, prep. CEMI [In Russ.].
10. Raskov, N. V. (2009). Unobserved economy as a potential resource for market economy development. *Problems of the modern economy*, 2, 99–104 [In Russ.].
11. Methodical recommendations for calculating the level of the shadow economy: Order of the Ministry of Economy of Ukraine dated 18.02.2009 № 123. Retrieved from <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=MethodichniRekomendatsii&pageNumber=2> [In Ukr.].
12. On prevention of corruption: Law of Ukraine of 14.10.2014 № 1700-VII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> [In Ukr.].
13. Avdiysky, V. I. (2010). Shadow economy and economic security of the state: a textbook. М. : Alpha-M; INFRA-M [In Ukr.].
14. Fleychuk, M. I. (2008). Legalization of economy and counteraction to corruption in the system of economic security: theoretical bases and strategic priorities in the conditions of globalization. Lviv: Achilles [In Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 09.03.2021
прийнята до друку 07.04.2021
The article: is received 09.03.2021
is accepted 07.04.2021

UDC (УДК) 330.341.424
JEL Classification: F10, F52

Дацко Олеся Ігорівна,

кандидат економічних наук,
кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту соціокультурної сфери
Львівської національної академії мистецтв
(Львів, Україна)
e-mail: o.datsko@lnam.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-6713-1158

Наконечна Наталія Володимирівна,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів та обліку
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: nakonnat@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1377-4315

Пацула Ольга Ігорівна,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів та обліку
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: o.patsula@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9384-1578

**МЕХАНІЗМИ ЗМІЦНЕННЯ
ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ
В УМОВАХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ
ТА ЗОВНІШНІХ ВИКЛИКІВ**

Анотація. Окреслено системні загрози, обґрунтовано необхідність і запропоновано механізми зміцнення економічної безпеки громадян України в умовах загострення суспільно-політичної кризи і зовнішніх викликів. Наявна невідповідність базових соціальних стандартів в Україні та їх інституціонального забезпечення реальним умовам і потребам громадян обумовлює неналежну гарантованість державою своїм вигодоодержувачам (громадянам) реалізації прав на життя, на зароблене, на житло, на охорону здоров'я, а сукупно – на самовідтворення і розвиток.

Ключові поняття: економічна безпека громадян, загрози економічній безпеці громадян, механізми зміцнення економічної безпеки громадян.

Datsko Olesia,

PhD (Economics, Technics), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Socio-Cultural Management,
Lviv National Academy of Arts
(Lviv, Ukraine)
e-mail: o.datsko@lnam.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-6713-1158

Nakonechna Nataliya,

PhD (Economics), Associate Professor,
Associate Professor
of the Department of Finance and Accounting,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: nakonnat@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1377-4315

Patsula Olha,

PhD (Economics), Associate Professor,
Associate Professor of the
Department of Finance and Accounting,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: o.patsula@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9384-1578

MECHANISMS FOR STRENGTHENING ECONOMIC SECURITY OF UKRAINIAN CITIZENS IN THE CONDITIONS OF SOCIO-POLITICAL CRISIS AND EXTERNAL CHALLENGES

Abstract. The article outlines systemic threats, substantiates the need and highlights mechanisms for strengthening the economic security of the citizens of Ukraine in the context of exacerbation of socio-political crisis and external challenges. The existing inconsistency of basic social standards in Ukraine and their institutional provision with real conditions and needs of citizens causes inadequate state guarantee of its beneficiaries (citizens) rights to life, earnings, housing, health care and, in general, - to self-reproduction and development.

Given the aggravation of socio-political and socio-economic crises, deepened by hostilities in eastern Ukraine, the annexation of the Autonomous Republic of Crimea, ensuring economic security of citizens, especially vulnerable groups - migrants, large and young families, the elderly is highly important.

The main reason for the high level of vulnerability of socio-economic rights of citizens is the imperfection of state and regional policy, inefficient management of state resources, which leads to their privatization or hidden unfair redistribution of shadow schemes in favor of political elites. As a result, this fact has led to excessive stratification of the population in terms of income, when about 80% of the total population of Ukraine receives a monthly income below the real subsistence level, the spread of poverty among workers. The analysis shows that the reforms in Ukraine are carried out without proper forecasting and assessment of the expected effectiveness, taking into account the key performance indicators (KRI) to ensure the economic security of the main beneficiary of the state - a citizen of Ukraine.

Further reform of the socio-economic sphere requires the introduction of institutional changes with the obligatory priority of economic security of the citizens.

Key concepts: economic security of citizens, threats to economic security of citizens, mechanisms of strengthening economic security of citizens.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-2-130-140

Вступ

Останнє десятиліття в Україні простежується загострення соціально-економічної та суспільно-політичної кризи, що супроводжувалося технічним дефолтом у 2015 р., ескалацією воєнних дій на Сході України, поглибленням соціальних проблем і конфліктів, зубожінням населення, посиленням еміграційних тенденцій, зростанням обсягів державного боргу, оголошенням локдауну і пандемії COVID-19 тощо. Це зумовило перефокусування пріоритетів національної безпеки, відтак безпека людини стала «нарідним каменем» ідеології та політики на всіх рівнях управління економічними процесами.

Відповідно до Конституції України, держава гарантує належний рівень економічної безпеки громадянина шляхом розробки і затвердження відповідних стандартів, створення досконалого інституційного захисту основоположних економічних прав і свобод, а також регулювання рівня і якості зобов'язань громадян перед державою. На сучасному етапі

розвитку модернізація функцій держави з позиції економічної безпеки громадянина є пріоритетним завданням реформ.

Внутрішні та зовнішні виклики суттєво посилили загрози економічній безпеці громадян України, призвели до системних порушень їх економічних прав і свобод, які визначені зобов'язаннями держави відповідно до законодавства та ратифікованих міжнародних регуляторних актів (Конституція України, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Європейська соціальна хартія (переглянута), Кодекс законів України «Про працю», Закону України «Про соціальне забезпечення» тощо) [1].

Людина як суб'єкт та об'єкт економічних відносин, її права, обов'язки, свободи недовгими роками стають провідним напрямом економічних досліджень, зокрема і безпекології. Так, затверджена 2020 р. Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни» детермінувала пріоритет прав, свобод та

інтересів людини, громадянина у всіх напрямках діяльності держави, зокрема й економічній. Конституція України і зазначена стратегія чітко декларують, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека – найвища соціальна цінність в Україні, а реалізація цієї норми Конституції України – головна ціль державної політики національної безпеки. Відповідно підходи до дослідження та розроблення економічної безпеки національної економіки мають ґрунтуватися на цих засадах.

У Доповіді ООН про людську безпеку задекларовано, що сьогодні безпека має орієнтуватися на захист спільнот та окремих осіб. Найважливіше зміщення акцентів – на людину, а не на державу. Безпека держави і людини є взаємодоповнювальними, але факт безпечної держави не обов'язково означає, що її громадяни є захищеними. Протягом останніх 100 років значно більше людей загинули з вини їх урядів, аніж було вбито іноземними арміями. Доповіддю констатовано факт, що насильство, економічна відсталість і погане управління є взаємозалежними [2, с. 24].

Така трансформація методологічних підходів потребує перегляду наявних концепцій прогресу, де неконтрольоване і нерациональне споживання та нарощення обсягів промислового виробництва, максимальне економічне зростання перестають бути беззаперечною метою розвитку держав. Економічний прогрес потребує оцінки з позицій критеріїв безпеки і можливостей задоволення інтересів людини, громадянина, втім з обов'язковим акцентом на безпеці суспільства та планети загалом, а також формування цілей розвитку, орієнтованих на права й інтереси майбутніх поколінь. Така позиція чітко прослідковується у всіх доповідях із питань людської безпеки ООН за останні роки: Доповідь про людський розвиток 2018 [3]; Доповідь «Переосмислення людського розвитку у еру трансформації планети», 2018 [4]; Доповідь «Переоцінення вимірів людського розвитку», 2018 [5]; Доповідь «Планування можливостей для молодого покоління», 2018 [6] тощо.

У 2019 р. Підрозділ з безпеки людей Цільового фонду ООН, відзначаючи 25-ліття концепції людської безпеки, задекларував перегляд і зміну підходів до забезпечення безпеки людини на рівні держав та на глобальному рівні [7]. Цільовий фонд ООН з безпеки людини чітко детермінує необхідність трансформації декларованих підходів до забезпечення безпеки людини у конкретну діяльність, спрямовану на поліпшення життя та засобів існування людей, які стикаються зі складними та багатомірними ситуаціями незахищеності. Що відповідно передбачає запровадження інтегрованих

стратегій, орієнтованих на попередження криз, а також на сприяння довгостроковому миру та сталому розвитку.

ООН визнає необхідність включення безпеки людини до всіх напрямів роботи штаб-квартири ООН та на рівні країн. Підрозділ з безпеки людей запровадив посаду Спеціального радника з питань безпеки людини, до повноважень якого належить встановлення партнерських відносин із державами-членами у таких структурах, як «Друзі з питань людської безпеки» та «Мережа безпеки людини», а також у рамках системи ООН через Міжвідомчу робочу групу з питань безпеки людини [8].

Як стверджує А. Качинський, проблема безпеки, суспільства, держави та довкілля є найважливішим критерієм суспільного розвитку, тобто концепція прогресу сьогодні поступається місцем концепції безпеки [9, с. 38]. Дослідники Д. Зеркалов і О. Арламов наголошують, що «... підхід до вирішення соціально-економічних проблем з точки зору розвитку людини передбачає зміну пріоритетів: не людина – заради досягнення економічних цілей, а економіка – в інтересах розвитку людини. Не людина – заради охорони державних кордонів, а держава – для охорони інтересів людини, створення і використання тих переваг розвитку, які досягаються завдяки суспільній солідарності» [10, с. 38]. У праці «Людська безпека і світове управління: позиціонування людини на першому місці» Л. Акворсі теж доводить, що проблемами людської безпеки мають бути пріоритетними в усіх системах безпеки й на всіх її рівнях [11, с. 21].

Економічні права і свободи, які становлять сутність економічної безпеки громадянина, стосуються фізіологічного виживання та продовження роду (прав на життя, безпеку, житло, якісне харчування тощо), а також набуття, створення, використання і захисту приватної і публічної власності в процесі господарської діяльності, праці і перерозподілу державою публічних ресурсів [12].

Системно порушили проблематику безпеки громадян як вигодоодержувачів держави у вітчизняній безпекології В. Горбулін, Ю. Даник [13], А. Мокій [14], А. Ходжян [15], утім досі ця проблема залишається належно не розглянутою, що й обумовлює доцільність пропонуваного дослідження.

В умовах загострення суспільно-політичної та соціально-економічної криз, поглиблюваних військовими діями на Сході України, анексією АР Крим, особливої актуальності набуває забезпечення економічної безпеки громадян, насамперед соціально незахищених верств населення – переселенців, багатодітних і молодих сімей, осіб похилого віку.

Метою статті є обґрунтування механізмів зміцнення економічної безпеки громадян України в умовах суспільно-політичної кризи та зовнішніх викликів.

1. Проблематика безпеки громадян як вигододержувачів держави

Незважаючи на задекларовані пріоритети реформ в Україні, на сучасному етапі розвитку в Україні базові соціально-економічні права громадянина не захищені або захищені на критично низькому рівні через:

1. *Невизначеність або невідповідність чинних соціальних стандартів зобов'язанням держави щодо основних соціальних та економічних прав громадян і реальним економічним умовам.* Методики розрахунку основних соціальних стандартів (прожиткового мінімуму, мінімальної заробітної плати, мінімальної пенсії, неоподаткованого мінімуму) застаріли, їх нормативні розміри не відповідають реальним потребам. Так, рівень доходів нижче рівня фактичного прожиткового мінімуму має близько 40–50% населення. Втім, ці показники розраховані без урахування обов'язкових витрат, які не включені у споживчий кошук. Якщо до фактичного прожиткового мінімуму включити базові витрати на купівлю чи оренду житла, витрати на купівлю питної води, витрати на охорону здоров'я, то реальний рівень бідності, за нашими оцінками, становить близько 75–80%.

2. *Неефективність захисту економічних прав працівників.* В Україні при значній інтенсивності праці більшість працівників не може отримати доходи від трудової діяльності для забезпечення гідного рівня життя для себе та своїх сімей. Загрозою неможливості отримання необхідних ресурсів для життя є систематичне зростання рівня безробіття. Ситуація, що виникла, спричиняє поширення так званої культури бідності, коли населення не вбачає потреби працювати та призвичаюється до існування за рахунок мізерних соціальних допомог, не прагне нічого змінити, оскільки праця

не підвищує рівня їх добробуту. Водночас державою не забезпечено можливості отримання громадянами достатніх ресурсів для своєї економічної діяльності. У період приватизації 1991–1995 р. із цією метою держава повинна була передати громадянам частину державної власності у приватну. Втім, приватизація не дала очікуваного ефекту і призвела до концентрації власності на ресурси окремими особами, які надалі сформували політичну владну еліту з власністю, отриманою внаслідок перерозподілу публічної власності, а не нагромадження заробленого.

У цих умовах більшість громадян України не має достатнього обсягу приватної власності для самостійної економічної діяльності, оскільки такі ресурси не були залишені їм попередніми поколіннями, а також неотримані ними в процесі приватизації. Обмеження громадян у доступі до інформації про вільні земельні ділянки, до містобудівної документації, реєстрів публічної нерухомості також суперечать принципу рівності доступу до ресурсів для власної господарської діяльності та суттєво обмежує громадян у доступі до цих ресурсів.

3. *Значне збільшення витрат на забезпечення права на життя, зростання обсягів реальних витрат громадян через інфляцію, підвищення вартості комунальних послуг при незначній зміні нормативного рівня соціальних стандартів, поширення бідності, загострення наслідків окупації АР Крим, частини Донецької та Луганської обл.* Недавні роками рівень інфляції істотно перевищує зростання реальних заробітних плат. Водночас витрати за комунальні послуги сім'ї, згідно з вітчизняним законодавством, не повинні перевищувати 15% її загального щомісячного доходу. Наведені індекси споживчих цін на товари і послуги підтверджують тезу про те, що рівень інфляції недавніми роками є суттєвим. Зазначимо, що за останній рік з-поміж усіх видів товарів і послуг найвищим цей індекс є саме для комунальних послуг (табл. 1).

Таблиця 1

Індекси споживчих цін на товари і послуги в Україні у 2015–2020 році*, % (до відповідного місяця попереднього року)

Період	2015	2016	2017	2018	2019	2020
За рік	143,3	112,4	113,7	109,8	104,1	105,0
Частка населення, з рівнем доходів нижче фактичного прожиткового мінімуму	н/в	58,0	38,6	35,0	37,0	–

* – значення індексу надаються у відсотках відносно попереднього місяця, н/в показник не визначався

Складено за даними: Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>. Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій і Луганській областях.

4. *Недієвість або її відсутність механізму забезпечення права на житло як базового для реалізації права на життя.* 27 січня 2021 р. постановою Уряду затверджено Порядок здешевлення вартості іпотечних кредитів, розроблений Міністерством фінансів України, яким зроблено перший крок у вирішенні цієї проблеми [16]. Передбачається, що розроблена Програма «Доступна іпотека – 7%» надасть можливість людям з порівняно невисоким рівнем доходу отримувати житло в кредит із частковою компенсацією відсотків державою. Водночас досі в Україні ще чинний Житловий кодекс Української РСР, який не враховує сучасні потреби громадян у житлі, причому навіть визначені ним норми не гарантовані державою. Неefективними є програми забезпечення громадян житлом, а у споживчому кошику вартості купівлі, оренди житла немає, а утримання – необ’єктивно занижено [17].

Майже половина загальної чисельності населення України не має власного житла і не має змоги його купити, заробити на купівлю чи оренду житла впродовж життя. Це призводить до малосімейності або бездітності багатьох молодих сімейних пар, що має деструктивний вплив на демографічне відтворення. Також проблема неможливості забезпечити сім’ю житлом стає основною причиною трудової еміграції.

5. *Надмірність обсягів економічних зобов’язань громадян України, встановлених державою. Для забезпечення базових економічних прав і свобод держава не має права вилучати з доходів громадянина ресурси, необхідні для виживання його та членів його родини.* Забезпечення базових економічних прав і свобод громадян, їхня спроможність робити заощадження залежать від дискреційного, а не сукупного доходу, тобто від тієї частини коштів, яка залишилася після сплати всіх податків та інших платежів обов’язкового характеру, що дасть змогу забезпечити базові потреби. Пропорційна система оподаткування доходів фізичних осіб, яка діє в Україні, передбачає, що основний тягар лягає на плечі осіб із низькими доходами.

6. *Поглиблення диференціації доходів населення, що відображає несправедливість суспільного розподілу публічної власності.* Реальна нерівномірність розподілу доходів в Україні залишається однією з найвищих у світі. За даними Державної служби статистики, квінтільний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення, який власне і вказує на співвідношення мінімального рівня доходів серед найбільш забезпечених 20% населення до максимального рівня доходів серед найменш забезпечених 20% населення, у 2018 році становив 2,0 [18].

Упроваджувані реформи не сприяють подоланню бідності й усуненню несправедливої майнової стратифікації, а, навпаки, – поглиблюють її. Крім диференціації рівня добробуту громадян, реально не здійснюються системні заходи протидії «витоку» капіталу з України, значна частина яких є нелегально вилученою часткою публічної власності через офшорні юрисдикції, що негативно впливає на неспроможність держави виконувати соціальну функцію, призводить до критичного рівня незахищеності економічних прав громадян.

Опосередкованим підтвердженням того, що серед політико-владних еліт відбувався перерозподіл публічних ресурсів із використанням владних повноважень і корупційних дій є результати оприлюднення «е-деклараций» державних службовців, більшість із яких не могли заробити великі статки, працюючи на публічних посадах, утім, задекларували істотний обсяг майна і коштів.

Водночас соціальна політика держави не змінює цього розшарування, оскільки головними одержувачами соціальних допомог є небідне населення. Науковцями Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України ім. М. Птухи встановлено, що в Україні найбагатший дециль серед одержувачів соціальної допомоги отримує її найбільшу частку. Водночас найбільшій дециль населення отримує менше 10% загального обсягу допомог [19]. Запровадження реєстру одержувачів субсидій та окремих видів допомог не сприяє усуненню такої несправедливості.

7. *Досягнення макросистемного характеру впливу соціальних проблем внутрішньо переміщених осіб і мешканців окупованих територій.* Унаслідок антитерористичної операції на Сході України, анексії АР Крим значна частина громадян України позбавлена доступу до приватної та публічної власності. Відтак, унаслідок проживання в інших регіонах України без відповідних соціальних гарантій, велика кількість внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) залишилася без засобів до існування, претендуючи на право користування публічною власністю приймаючих територіальних громад.

За даними Міністерства соціальної політики, наприкінці 2020 р. частка зареєстрованих ВПО становила 1459,3 тис. переселенців із тимчасово окупованих територій Донецької, Луганської областей і АР Крим [20]. Неможливість забезпечення належного контролю та моніторингу за дотриманням соціальних й економічних прав громадян зумовлюється і тим, що досі належно не функціонує Єдиний державний реєстр ВПО.

Значна кількість ВПО спричиняє не лише зростання зобов'язань держави щодо захисту їх соціально-економічних прав, а й пом'якшення соціальної напруги внаслідок масового приходу мігрантів у приймаючих громадах. За даними експертів Міжнародної організації з міграції, лише 43% ВПО отримують регулярні доходи від зарплат, 18% – частково зайняті. Частка безробітних серед ВПО досягає 40%. Неможливість отримання офіційної допомоги чи легальних доходів спричиняє загострення криміногенної ситуації у регіонах із великою кількістю ВПО.

8. *Неефективність механізму обліку та захисту права приватної і публічної власності, що призводить до низької ефективності всієї економічної системи, обмежень участі у господарській діяльності громадян як вигодоодержувачів держави, загрози втрати економічної незалежності України внаслідок імовірного вилучення найціннішого публічного ресурсу – землі.* За результатами 2019 року Україна посіла 109 місце зі 129 у міжнародному індексі прав власності, який щороку проводять наші партнери з Property Rights Alliance. Найнижчий бал (2.9 з 10) Україна отримала за показником «правове та політичне середовище», найвищий (5.7 з 10) – за показник захисту фізичної власності. Втім, на нашу думку, така висока оцінка обумовлена індикатором реєстрації права власності – хоча така система в Україні є значною мірою декларативна. Загальний бал України за 2019 рік – 4.4 з 10. Найбільше балів отримали: Фінляндія, Швейцарія, Нова Зеландія, Сінга-

пур та Австралія. Завершують рейтинг: Бангладеш, Ангола, Венесуела, Гаїті та Ємен [20].

Неналежний облік землі, підстав набуття прав власності на неї сформували інституційні «пастки», які спричиняють суттєві ризики «грабування земель» у межах держави, перешкоджають запровадженню ринку земель сільськогосподарського призначення, є істотним бар'єром доступу громадян до приватизації державних земель для формування економічного базису розвитку своїх родин. Зокрема, інформації про вільні земельні ділянки у публічному доступі немає, істотна частка громадян України не може реалізувати своє право на безоплатну приватизацію землі.

Аналогічно непублічним і неповним є облік нерухомого державного та комунального майна, що призводить до його вилучення за заниженими цінами або рейдерського захоплення. Внаслідок цього значно зменшуються обсяги публічної власності як основа розвитку держави та базис розвитку теперішніх і майбутніх поколінь України.

9. *Недостатня ефективність механізмів захисту соціально-економічних прав громадян, що підтверджується офіційними статистичними даними і суб'єктивними оцінками громадян.* Зокрема, за результатами самостійно проведеного соціологічного дослідження, встановлено, що жодне з економічних прав респонденти (громадяни України) не вважають повністю захищеним. Стан захищеності економічних прав більшість опитаних визначила як критично незахищені (табл. 2).

Таблиця 2

Результати опитування громадян України щодо захищеності їх права власності*

Опитані вважають критично незахищеними права	Захищені на мінімально допустимому рівні	Загалом захищені	Повністю захищені
захищеність права приватної власності; захищеність права публічної власності; захищеність права на продовження роду; захищеність права на господарську діяльність; захищеність права на працю та її гідну оплату; захищеність права колективно і публічно захищати свої економічні та соціальні права; захищеність права на відпочинок; захищеність права на участь в управлінні публічними ресурсами; захищеність права на дошкільну освіту; захищеність права на позашкільну освіту;	захищеність права на життя; захищеність права на господарську діяльність; захищеність права на зароблене; захищеність права колективно і публічно захищати свої економічні та соціальні права; захищеність права на відпочинок; захищеність права на соціальне забезпечення; захищеність права вибору (право на свободу); захищеність права на дошкільну освіту; захищеність права на середню освіту;	захищеність права на участь в управлінні публічними ресурсами; захищеність права на вищу освіту	немає

Завершення таблиці 2

захищеність державою права отримувати захист життя і здоров'я від загроз; захищеність права працюючих громадян заробити на достатній життєвий рівень; захищеність права працюючих громадян заробити на достатній життєвий рівень для членів своєї сім'ї; захищеність права отримати житло від держави (територіальної громади); захищеність права заробити на житло; захищеність права на персональний розвиток (право на можливість); захищеність права на розвиток для своїх дітей (право на можливість)	захищеність права на позашкільну освіту; захищеність права на вищу освіту; захищеність державою права отримувати захист життя і здоров'я від загроз; захищеність права на розвиток для своїх дітей (право на можливість); захищеність права на медичне і фармацевтичне забезпечення		
--	---	--	--

* Власне дослідження авторів

Опитування проводили у формі письмового анкетування в десяти областях України, а також у м. Києві в 2020 р. У зв'язку із подіями на Сході України вибірка не охоплювала Донецьку та Луганську області, а також анексовану АР Крим. Усього опитано 560 осіб, які представляли різні соціальні групи (чинними визнано 524 анкети). Оскільки рівень захищеності економічних прав людини не є чітким критерієм, для систематизації отриманих оцінок використано методи нечіткої логіки.

За результатами проведеного аналізу констатуємо, що більшість економічних прав громадян України критично не захищені, що засвідчує неефективність функціонування економічної системи держави. За суб'єктивним критерієм оцінки рівня захищеності економічних прав громадян України більшість із них є незахищеними – 17 індикаторів належать до підмножини «критично незахищені», захищені на критично допустимому рівні економічні права за 14 індикаторами, лише два індикатори віднесені до нечіткої підмножини «загалом захищені». Індикаторів, які можуть бути віднесені до нечіткої підмножини повністю «захищені економічні права» немає.

2. Головні причини незабезпеченості базових параметрів економічної безпеки громадян в Україні

Проведені нами дослідження корелюють з оцінками громадян якості політики. Тобто громадяни оцінюють правильність розвитку політичної ситуації в Україні (рис. 1).

Отже, саме оцінка громадянами рівня захищеності своїх прав є визначальною для оцінки рівня економічної безпеки держави та якості державної політики.

Наведені аспекти незабезпеченості базових параметрів економічної безпеки громадян в Україні:

ВЗАЄМОЗ'В'ЯЗОК ІНДЕКСУ (права шк.) І РЕЗУЛЬТАТІВ СОЦІОЛОГІЧНИХ ОПИТУВАНЬ СТОСОВНО ПРАВИЛЬНОСТІ РОЗВИТКУ СИТУАЦІЇ У КРАЇНІ

Рис. Взаємозв'язок індексу економічної спроможності громадян та оцінка ними правильності розвитку політичної ситуації в Україні*

* Україна 2020–2021: невідповідні очікування, неочікувані виклики (аналітичні оцінки). К. : Центр Разумкова, 2020. 304 с. URL: <https://razumkov.org.ua/uploads/other/2021-pidsumki-prognozi-ukr-eng.pdf>

1. Несформованість макромоделі та довготермінової стратегії сталого розвитку України, орієнтованих на забезпечення прав і свобод громадян і майбутніх поколінь, знеособленість вигодоодержувачів економічних програм, відсутність у них КРІ (Key Performance Indicators – ключових індикаторів ефективності) щодо рівня захищеності прав і свобод.

2. Невиконання зобов'язань держави щодо визначення стандартів і механізмів захисту

економічних прав та свобод громадян. Незважаючи на законодавчо встановлені зобов'язання, для більшості з них об'єктивно не визначені стандарти захищеності, не здійснюється моніторинг рівня захищеності цих прав.

3. Недотримання КМУ й іншими органами влади вимог щодо систематичної актуалізації соціальних стандартів. Зокрема, згідно з чинними нормативними актами, соціальні стандарти мають періодично переглядатися з обов'язковою громадською експертизою, втім органи виконавчої влади не забезпечують реалізацію цих вимог, незважаючи на чинні рішення судів, зокрема Європейського суду з прав людини.

4. Недостатня пріоритетність і мотивованість органів влади у дотриманні соціальних стандартів. Незважаючи на нестачу фінансових ресурсів для перегляду соціальних стандартів, у бюджетах різних рівнів передбачаються фінансування програм, які не пов'язані з першочерговим забезпеченням життєдіяльності громадян.

5. Недієвість механізмів державної реєстрації права власності, інституційна недосконалість обліку та приватизації публічних ресурсів. Нездійснення владою кроків щодо належного обліку найцінніших ресурсів держави – землі, лісів, водойм призводить до неефективного використання, неможливості розвитку ринку землі, рейдерського вилучення цих ресурсів із публічної власності.

6. Непрозорість бюджетних видатків, зумовлена небажанням політико-владних еліт оприлюднювати реальні обсяги публічних ресурсів і їх цільове призначення, використання, відсутність систематичної оцінки КРІ використання публічних фінансів.

7. Перешкоди для зміцнення конкурентних переваг малого та середнього підприємництва через недотримання принципу рівного доступу громадян до публічної власності, що обмежує можливість самозабезпечення громадянами своїх соціально-економічних прав і потреб, спричиняє зростання соціальних видатків у протизагуг економічній активності громадян.

8. Необґрунтованість тарифів на комунальні послуги, неврегульованість їх розміру державою, яка спричиняє неспроможність більшості населення України оплачувати комунальні послуги, що створює додаткове навантаження на бюджет через субсидіювання населення.

9. Недиверсифікованість і недостатньо цільова спрямованість соціальних допомог населенню, зокрема критична незахищеність найбідніших верств населення, ВПО в умовах воєнних дій та економічної кризи.

3. Першочергові заходи держави щодо усунення загроз і зміцнення економічної безпеки громадян України

1. Міністерству соціальної політики потрібно ініціювати загальнодержавне дослідження та подальший постійний моніторинг рівня економічної безпеки громадян України зі залученням провідних науково-дослідних інститутів, закладів вищої освіти, інститутів громадянського суспільства. Фінансування цих досліджень можливе у межах наявних планів науково-дослідних робіт шляхом внесення відповідних змін у плани науково-дослідної роботи (профільні інститути Національної академії наук України, Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України, Державна служба статистики України тощо).

2. Кабінету Міністрів України, Державній службі статистики України здійснити заходи з удосконалення статистичного обліку соціальних та економічних показників рівня захищеності економічних прав громадян, зокрема за структурою доходів населення, рівнем заробітної плати (доцільно показник середньої заробітної плати визначати як середнє медіанне значення, а не середнє арифметичне), впровадити соціальний калькулятор для оцінки відповідності рівня добробуту соціальним стандартам на рівні домогосподарств та окремого громадянина.

3. Кабінету Міністрів України слід здійснити перегляд базових соціальних стандартів: неоподаткованого мінімуму, прожиткового мінімуму і споживчого кошика, мінімальної пенсії, мінімальної заробітної плати з обов'язковим їх соціально-економічним обґрунтуванням сучасним потребам та умовам життя, проведенням їх науково-громадської експертизи.

Додатковими ресурсами бюджетного забезпечення соціально-економічних стандартів передбачити повернення у власність держави нелегітимно відчуженої публічної власності, зокрема доходів, здобутих незаконним шляхом після проведення відповідних розслідувань НАБУ за результатами перевірки електронного декларування, комплексної програми деофшоризації економіки України, боротьби з корупцією, повернення капіталів і детінізації економіки.

4. Виконавчим органам державної влади й органам місцевого самоврядування треба враховувати у стратегічних програмних документах пріоритет захищеності економічних прав і свобод громадян, обов'язкове чітке визначення КРІ соціально-економічних програм, зокрема з урахуванням інтересів і прав теперішніх та майбутніх поколінь. Пріоритетом наповнення

бюджетів має бути не так приватизація, продаж публічного майна, як ефективний менеджмент публічних ресурсів, їх збереження і примноження для майбутніх поколінь.

5. Кабінету Міністрів України слід внести відповідні доповнення до Плану дій у межах Національної стратегії в сфері прав людини.

6. Провести масштабну інвентаризацію, повний облік публічних ресурсів та забезпечити публічний доступ до цієї інформації громадян, зокрема до даних про чинних власників чи користувачів нерухомості, в яких ця власність перебуває у користуванні. Державній службі з питань геодезії картографії та кадастру України слід провести повну інвентаризацію земель із відповідним відображенням у кадастровій карті власників земель, що є визначальною передумовою формування ринку земель сільськогосподарського призначення, реалізації громадянами їх права на безоплатну приватизацію землі.

КМУ доцільно розробити цільову програму формування механізмів доступу та залучення публічної власності для стимулювання економічної активності громадян не лише через її приватизацію, а й передачу в довгострокове користування, зокрема у формі публічно-приватного партнерства, соціального підприємництва, забезпечуючи водночас громадський контроль за адмініструванням використання публічної власності.

7. КМУ треба доповнити Стратегію сталого розвитку України – 2030 цільовими показниками рівня захищеності соціально-економічних прав громадян, конкретизацією ресурсного й організаційно-економічного забезпечення їх досягнення.

8. Місцевим радам та їх виконавчим органам слід вжити заходів для забезпечення публічного доступу до містобудівної документації, інформації про вільні земельні ділянки для отримання громадянами безоплатно паїв, землі для будівництва житла у приватну власність або користування для господарської діяльності, розвитку малого та середнього бізнесу в сільській місцевості. Забезпечити через відповідні зміни у законодавстві пріоритетність отримання у користування комунальних ресурсів членами територіальних громад. У програмах розвитку, реалізовуваних місцевими органами державного управління, передбачити проєкти перекваліфікації і навчання для членів місцевих громад щодо розвитку малого бізнесу, сільськогосподарської кооперації, маркетингу.

9. КМУ слід забезпечити проведення реформи механізмів захисту права власності, передусім із визначенням цільовими орієнтирами захист прав приватної та публічної

власності громадян, зокрема належного закріплення права публічної власності, сприяння якнайшвидшому наповненню інформацією публічних реєстрів (Публічної кадастрової карти України, державного реєстру речових прав на нерухоме майно) підвищення ефективності діяльності органів юстиції, правоохоронних і судових органів у захисті цих прав.

10. Виконавчим органам місцевих рад і профільним міністерствам треба провести інвентаризацію наявного житлового фонду, його якісних характеристик і структури власності, на основі чого слід підготувати і внести на розгляд Верховної Ради України нову редакцію Житлового кодексу України з відображенням кількісних і якісних стандартів реалізації права громадян на житло та його забезпечення, зокрема мінімальний рівень забезпеченості жилою площею не менше 21 кв. м у розрахунку на особу і додатково 10 кв. м на сім'ю з одночасним формуванням організаційно-економічного механізму їх забезпечення.

Запровадження регіональних цільових програм забезпечення житлом молодих, багатодітних сімей, інших соціально незахищених верств населення через розвиток мереж соціальних гуртожитків, урахування ринкової вартості купівлі (оренди) й обслуговування житла у прожитковому мінімумі.

11. Регіональним органам державного управління та місцевого самоврядування, місцевим державним адміністраціям слід провести інвентаризацію довгобудів, недобудов, безгосподарних житлових приміщень і розробити програми створення житлових кооперативів для добудови і передачі цих споруд у власність молодим сім'ям, учасникам АТО, ООС на пільгових засадах або їх викупу для суспільних потреб із подальшою реалізацією пріоритетів програмами забезпечення житлом відповідних цільових груп населення державним коштом.

12. Забезпечити персоналізацію соціальних допомог та їх верифікацію шляхом формування єдиної публічної інформаційної бази одержувачів соціальних допомог, а також запровадити громадський контроль за наданням соціальних допомог шляхом громадського реагування у разі виявлення невідповідності надаваних допомог реальному майновому стану одержувачів такої допомоги небідним громадянам.

13. Забезпечити підвищення ефективності програм соціального захисту ВПО Міністерству з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України шляхом поліпшення функціонування Єдиного реєстру ВПО, здійснюваного у тестовому режимі, активізувати запровадження програм

забезпечення житлом, соціальної інтеграції, працевлаштування ВПО, залучати міжнародні організації до вирішення їхніх проблем.

Висновки

На рівні держави необхідно переглянути цільові показники соціально-економічного розвитку та впроваджуваних реформ і стратегій. У всіх стратегічних планах цільовими показниками їх реалізації має стати пріоритет захищеності прав громадян. Державній службі статистики України при здійсненні щорічного обстеження домогосподарств доцільно прово-

дити моніторинг рівня захищеності основних економічних прав громадян із публікацією та аналізом результатів.

Кабінету Міністрів України слід розробити і запровадити механізми оперативного моніторингу основних показників ефективності, що стосуються рівня захищеності соціально-економічних прав громадян, зокрема інтегрального показника рівня економічної безпеки, який враховувати як цільовий орієнтир під час формування всіх соціально-економічних програм розвитку на всіх рівнях системної ієрархії.

Список використаних джерел

1. Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2016 р. № 780. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/780-2016-%D0%BF#Text>
2. War and Peace in the 21st Century: Human Security Report 2005. New York, Oxford : Oxford University Press, 2005. 158 p.
3. Доклад о человеческом развитии 2016. Человеческое развитие для всех и каждого. United Nations Development Programme, 2017. 288 с.
4. Khoday K. Rethinking Human Development in an Era of Planetary Transformation. Human Development Report Office, 2018. 19 p.
5. Anand S. Recasting Human Development Measures / Sudhir Anand UNDP Human Development Report, 2018. 55 p. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/anand_recasting_human_development_measures.pdf
6. National Human Development Report 2018 Planning the Opportunities for a Youthful Population. United Nations Development Programme. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/anand_recasting_human_development_measures.pdf
7. Steiner A. 25th Anniversary of the Human Security concept. Keynote Speech: Reflections on the past 25 years since the Human Development Report of 1994 and discuss the contribution the Human Security approach has made to the achievement of the SDGs. URL: <https://www.undp.org/content/undp/en/home/news-centre/speeches/2019/25th-anniversary-of-the-human-security-concept.html>
8. Human Security Unit. URL: <https://www.un.org/humansecurity/human-security-unit>
9. Качинський А. Б. Безпека, загрози і ризик: наукові концепції та математичні методи. К. : Нац. акад. служби безпеки України, 2004. 471 с.
10. Зеркалов Д. Соціальні проблеми сталого розвитку : монографія. К. : Основа, 2013. 562 с.
11. Axworthy L. Human Security and Global Governance: Putting People First. *Global Governance*. 2001. № 19. P. 19–23.
12. Про прожитковий мінімум : Закон України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/966-14>
13. Горбулін В. П., Даник Ю. Г. Національна безпека України: фокус пріоритетів в умовах пандемії. *Вісник Національної академії наук України*. 2020. № 5. С. 3–18.
14. Мокій А. І., Дацко О. І. Механізми зміцнення економічної безпеки громадян України в умовах суспільно-політичної кризи та зовнішніх викликів. *Аналітична записка*. К. : НІСД, 2016. URL: http://lv.niss.gov.ua/content/articles/files/AZ_Mokiy_Datsko_2016-4ee2e.pdf
15. Ходжаян А. О. Доходи домогосподарств як фактор та передумова забезпечення економічного зростання. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. 2004. Вип. 12. С. 147–151.
16. Державна програма «Доступна іпотека 7%» – для широкого кола громадян України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minfin-derzhavna-programa-dostupna-ipoteka-7-dlya-shirokogo-kola-gromadyan-ukrayini>
17. The Global wealth report 2020. URL: <http://global-wealth-report-2020-en.pdf>
18. Цілі сталого розвитку 2016–2030. URL: <http://www.un.org.ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>
19. Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи Національної академії наук України. URL: <https://idss.org.ua/oldNews>
20. Міністерство соціальної політики. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/19501.html>

References

1. Pro zatverdzhennia naboriv produktiv kharchuvannia, naboriv neprodovolchykh tovariv ta naboriv posluh dlia osnovnykh sotsialnykh i demografichnykh hrup naseleennia: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11 zhovtnia 2016 r. № 780 [About the statement of sets of foodstuff, sets of non-food goods and sets of services for the basic social and demographic groups of the population: Resolutions of Cabinet of Ministers of Ukraine]. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/656-2000-%D0%BF> [in Ukr.].
2. War and Peace in the 21st Century: Human Security Report 2005. New York, Oxford : Oxford University Press.
3. Human Development Report (2016). Human Development for One and All. United Nations Development Programme [in Russ.].
4. Khoday, K. (2018). Rethinking Human Development in an Era of Planetary Transformation. Human Development Report Office.
5. Anand, S. (2018). Recasting Human Development Measures. UNDP Human Development Repor. Retrieved from http://hdr.undp.org/sites/default/files/anand_recasting_human_development_measures.pdf
6. National Human Development Report 2018 Planning the Opportunities for a Youthful Population. United Nations Development Programme. Retrieved from http://hdr.undp.org/sites/default/files/anand_recasting_human_development_measures.pdf
7. Steiner, A. 25th Anniversary of the Human Security concept. Keynote Speech: Reflections on the past 25 years since the Human Development Report of 1994 and discuss the contribution the Human Security approach has made to the achievement of the SDGs. Retrieved from <https://www.undp.org/content/undp/en/home/news-centre/speeches/2019/25th-anniversary-of-the-human-security-concept.html>
8. Human Security Unit. Retrieved from <https://www.un.org/humansecurity/human-security-unit>
9. Kaczynski, A. B. (2004). Bezpeka, zahrozy i ryzyk: naukovi kontseptsii ta matematychni metody [Security, threats and risk: scientific concepts and mathematical methods]. K.: Nat. acad. Security of Ukraine [in Ukr.].
10. Zerkalov, D. (2013). Sotsialni problemy staloho rozvytku [Social problems of sustainable development]. K.: Basis [in Ukr.].
11. Axworthy, L. (2001). Human Security and Global Governance: Putting People First. *Global Governance*, 19, 19–23.
12. Pro prozhytkovyi minimum : Zakon Ukrainy [Law of Ukraine on the subsistence level]. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/966-14> [in Ukr.].
13. Gorbun, V. P., & Danyk, Yu. G. (2020). Natsionalna bezpeka Ukrainy: fokus prioritetiv v umovakh pandemii [National security of Ukraine (2020): focus of priorities in a pandemic]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy (Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine)*, 5, 3–18 [in Ukr.].
14. Mokiy, A. I., & Datsko, O. I. (2016). Mekhanizmy zmitsnennia ekonomichnoi bezpeky hromadian Ukrainy v umovakh suspilno-politychnoi kryzy ta zovnishnykh vyklykiv. Analytychna zapyska [Mechanisms of strengthening economic security of citizens Ukraine in the conditions of social and political crisis and external challenges. Analytical note]. K. : NISS. Retrieved from http://lv.niss.gov.ua/content/articles/files/AZ_Mokiy_Datsko_2016-4ee2e.pdf [in Ukr.].
15. Khodjayan, A. A. (2004). Dokhody domohospodarstv yak faktor ta peredumova zabezpechennia ekonomichnoho zrostannia [Household incomes as a factor and prerequisite for economic growth]. *Zbirnyk naukovykh prats Cherkaskoho derzhavnogo tekhnolohichnoho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky (Collection of scientific works of Cherkasy State Technological University. Series: Economic Sciences)*, 12, 147–151 [in Ukr.].
16. Derzhavna prohrama «Dostupna ipoteka 7%» – dlia shirokoho kola hromadian Ukrainy [The state program "Affordable Mortgage 7%" – for a wide range of citizens of Ukraine]. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/minfin-derzhavna-programa-dostupna-ipoteka-7-dlya-shirokogo-kola-gromadyan-ukrayini> [in Ukr.].
17. The Global wealth report 2020. Retrieved from <http://global-wealth-report-2020-en.pdf>
18. Tsili staloho rozvytku 2016–2030 [Sustainable Development Goals 2016–2030]. Retrieved from <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku> [in Ukr.].
19. Instytut demografii ta sotsialnykh doslidzhen imeni M. V. Ptukhy Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy [Institute of Demography and Social Research named M. Ptuchy of the National Academy of Sciences of Ukraine]. Retrieved from <https://idss.org.ua/oldNews> [in Ukr.].
20. Ministerstvo sotsialnoi polityky [Ministry of Social Policy]. Retrieved from <https://www.msp.gov.ua/news/19501.html> [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 30.03.2021
прийнята до друку 17.05.2021
The article: is received 30.03.2021
is accepted 17.05.2021

UDC (УДК) 331:658
JEL Classification: J11, J21, M21, M5

Живко Зінаїда Богданівна,

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри менеджменту
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: professor2007@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-4045-669X

Воронка Ольга Зіновіївна,

кандидат економічних наук,
викладач кафедри менеджменту
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: olga.voronka24@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-8334-7613

**ФОРМУВАННЯ ОПТИМАЛЬНОЇ СИСТЕМИ
ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ
ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СИСТЕМИ МОТИВАЦІЇ ПРАЦІ**

Анотація. Акцентовано на необхідності формування оптимальної системи управління економічною безпекою. Розглянуто перспективні напрями формування оптимальної системи управління економічною безпекою. Визначено конкретні цілі функціонування системи управління економічною безпекою на підприємстві. Вказано доцільність розгляду цієї проблеми через призму системи мотивації праці працівників, забезпечуючи належний рівень економічного ефекту діяльності суб'єктів господарювання.

Ключові поняття: система управління економічною безпекою, економічна безпека, загрози, персонал, мотивація персоналу, політика безпеки, суб'єкти господарювання.

Zhyvko Zinaida,

Doctor of Economics, Professor,
Professor of the Department of Management,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: professor2007@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-4045-669X

Voronka Olga,

PhD (Economics),
Lecturer of the Department of Management,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: olga.voronka24@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-8334-7613

**FORMATION OF THE OPTIMAL SYSTEM OF ECONOMIC SECURITY:
THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECT THROUGH
THE PRISM OF THE SYSTEM OF LABOR MOTIVATION**

Abstract. The subdivisions consider the main directions of formation of the optimal economic security management system at the enterprise. The concrete purposes of functioning of such system of management of economic safety of the enterprise are defined. Emphasis is placed on the need to create an effective economic security management system at the enterprise.

It is pointed out that it is expedient to consider this problem through the prism of the analysis of the combination of satisfaction of economic and social needs of employees and ensuring the appropriate level of economic effect of economic entities.

It is noted that the basis of the European approach to the development of personnel of the enterprise, which is a key element of ensuring the safety of the business entity through the improvement of organizational, educational and qualification structure of personnel.

It is these processes that formed the basis of the concept of lifelong learning, the implementation of which in the business entity ensures the development of human capital, identification and transfer of hidden knowledge, promotion of competencies and use of learning environment that provides opportunities for lifelong learning, adaptation to market requirements.

Emphasis is placed on the need for staff training, motivation and delegation of management powers, involvement in ensuring the security of the enterprise.

Key concepts: economic security, management system, personnel, staff motivation, security policy, business entities.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-2-141-150

Вступ

Питання забезпечення економічної безпеки підприємств були об'єктом дослідження в працях багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема вагомий внесок у дослідження зазначеної проблематики зробили В. Андрійчук, Є. Буравльов, З. Варналій, Т. Васильців, З. Живко, Г. Козаченко, М. Копитко, О. Ляшенко, І. Мігус, Т. Момот, В. Франчук та ін. У працях науковців глибоко досліджені необхідність, причини та функції економічної безпеки підприємств. В сучасних умовах ринкових трансформацій подальшого розвитку набула теорія економічних ризиків у підприємстві (наукові дослідження О. Герасимової, Є. Рудніченка, А. Штангрета), базова платформа впливу персоналу на економічну безпеку, сутність лояльності і надійності персоналу в системі економічної безпеки (дослідження З. Живко, Л. Калініченко, В. Лаптева, О. Ляшенко, Н. Мехеда, І. Мігус, Т. Мужанова, О. Пархоменко-Куцевіл), механізм забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємства (Н. Зачосова, С. Мельник, Т. Момот, І. Ревак, С. Родніченко). Однак проблема економічної безпеки підприємства є надзвичайно складною, а питання її забезпечення та необхідність створення ефективної системи управління економічною безпекою на підприємстві з погляду на лояльність і надійність персоналу, його місце у забезпеченні конкурентоспроможності підприємства та його убезпечення потребують більш глибоких досліджень із метою досягнення суттєвих загальнотеоретичних результатів і практичних рекомендацій.

Одним із важливих факторів забезпечення конкурентоспроможності підприємства є вплив європейської інтеграції та зростання стратегічної орієнтації на розвиток персоналу шляхом постійного оцінювання його внеску в резуль-

тати діяльності суб'єкта господарювання та трансформація його форм і змісту відповідно до вимог стратегії підприємства. Іншим фактором є участь у стратегії визначення та реалізація розвитку персоналу не тільки менеджерів, які безпосередньо відповідають за цю діяльність, а й також лінійних керівників підприємства.

У процесі дослідження встановлено, що основою європейського підходу до розвитку персоналу підприємства, який є ключовим елементом забезпечення безпеки суб'єкта господарювання через удосконалення організаційної, освітньої та кваліфікаційної структури персоналу. Саме ці процеси є в основі концепції навчання впродовж життя, що є постійним навчанням, упровадження якого в діяльність суб'єкта господарювання забезпечує розвиток людського капіталу, виявлення та передачу прихованих знань, сприяння розвитку компетентностей, а також використання навчального середовища, що надає можливості для безперервної адаптації до вимог ринку.

Мета статті – дослідження основних напрямів формування оптимальної системи управління економічною безпекою на підприємстві.

1. Передумови для підтримання економічної безпеки

Ці передумови передбачають формування оптимальної системи забезпечення економічної безпеки підприємства, яка ґрунтується на ефективній і результативній системі заходів із необхідним організаційним, фінансовим, правовим та інформаційним підґрунтям, беручи до уваги властивості підприємства, характер взаємозв'язків із суб'єктами, створюючи оптимальні умови для підприємства з моменту заснування до ліквідації. Формування системи забезпечення економічної безпеки підприємства та організація її успішного функціону-

вання мають спиратися на положення наукової теорії та методологічний інструментарій еко-сенту, що потребує з'ясування категоріального навантаження, мети і завдань, які виконує ця система, а також основоположних підходів до її створення [1, с. 37].

З огляду на швидкісні зміни, що відбуваються у світі, змінюються і наші традиційні уявлення про економічну безпеку. Водночас кількість і характер загроз та небезпек і економічних, і політичних, і соціальних довели недосконалість наявної системи безпеки суб'єктів господарювання та змушують науковців і практиків шукати ефективні способи вирішення проблемних питань шляхом розроблення нової парадигми й системного підходу до створення ефективної системи економічної безпеки.

У структуру економічної безпеки входять: інформаційно-аналітична, правова, фінансова техніко-технологічна й інтелектуально-кадрова безпека, яка є однією з визначальних складових економічної безпеки.

Сукупність основних напрямів економічної безпеки, що різняться своїм змістом одні від одних, називають функціональні складові економічної безпеки [2].

Забезпечення економічної безпеки підприємства залежить від того, наскільки ефективно його керівництво та спеціалісти (менеджери) будуть спроможні уникнути можливих загроз і ліквідувати наслідки впливу негативних складових зовнішнього і внутрішнього середовища.

Здатність підприємства протидіяти загрозам зовнішнього та внутрішнього характеру залежить від ефективної діяльності системи економічної безпеки підприємства. Для захисту підприємства від загроз потрібно знати основні методи, підходи, функції управління системою економічної безпеки підприємства та застосовувати заходи щодо її поліпшення.

Аналіз джерел літератури дає змогу диференціювати суть поняття «система забезпечення економічної безпеки» на такі категорії:

– це «підсистема, що забезпечує безпечне функціонування підприємства» [3, с. 67];

– це «підсистема антикризового управління підприємством» [4, с. 78];

– це «сукупність об'єднання органів управління, призначених для вирішення основних завдань щодо забезпечення економічної безпеки підприємства» [5, с. 129];

– це «інтеграція практичних дій та теоретичних підходів, які забезпечують повний захист від різного роду загроз діяльності підприємства» [6, с. 17].

Аналіз наукових джерел зумовлює висновок, що система забезпечення економічної безпеки підприємства – це взаємопов'язані

та взаємодіючі суб'єкти забезпечення економічної безпеки підприємства [1, с. 56], маючи сукупність форм і методів для протидії різним загрозам внутрішнього та зовнішнього середовища.

Одним із найважливіших підходів до управління системою економічної безпеки є системний підхід, який є основою створення системи забезпечення економічної безпеки підприємства. Сутність цього підходу розглядається як динамічна система в сукупності її найважливіших зв'язків, яка сприяє знаходженню шляхів оптимізації цієї системи. Системний підхід дає змогу не лише по-новому підійти до вирішення основних проблем, а й аналізувати конкретні дії та ситуації, цілі в комплексі логічних чинників [7, с. 198].

Сьогодні питання формування ефективної системи економічної безпеки підприємства (СЕБП) розглядається з позиції різних підходів до управління її забезпеченням, однак, як показує практика, зазвичай перевагу віддають системному та інформаційному підходам.

Завдяки системному підходу концентруємося на основних компонентах СЕБП (див. рис. 1) (складено за матеріалами [8, с. 124–125]).

На етапі виникнення та розвитку теорії безпечного функціонування підприємства формування підходів до управління економічною безпекою підприємства найбільшого розвитку набув інформаційний підхід шляхом збереження комерційної таємниці та мінімізації розголосу фінансової інформації. Цей підхід до фінансової безпеки підприємства передбачає забезпечення надійності інформаційної системи підприємства, зберігання інформаційних ресурсів шляхом проведення перевірок [6, с. 38].

Проте не лише фінансові аспекти діяльності містять комерційну таємницю, є низка питань, пов'язаних безпосередньо з персоналом підприємства, родинами працівників, укладеними договорами постачання та збуту, ціновою політикою тощо.

Інформаційно-аналітична робота (ІАР) є основним змістом, стрижнем майже всієї діяльності, спрямованої на організацію безпеки, зокрема й економічної безпеки і окремого підприємства, і національної економіки загалом. Причина – у природному виборі найбільш раціональних механізмів гарантування безпеки, а також у можливості їхнього застосування. Суть найвищого ступеня раціональності полягає у стратегії досягнення стану безпеки, а конкретно – у зміцненні центру ваги зусиль у бік превенцій і зниження питомої ваги суто реактивних дій.

Рис. 1. Елементи забезпечення економічної безпеки

Справді, всякі дії з організації безпеки будь-якої системи можна відобразити в межах двох доволі незалежних підходів: реакції та превенції. Реактивний підхід припускає те, щоб неприємності спершу трапилися, а потім із них виплутуються, з більшими чи меншими, а то і з непоправними втратами. Превентивний підхід полягає у тому, щоб підприємство отримувало випереджувальну інформацію, завдяки якій можна заздалегідь обходити та нейтралізувати загрози [9, с. 26–28].

Дослідження впливу характеру взаємодії між елементами системи економічної безпеки підприємства проводиться в межах структурного аналізу, для цього система представлена як певна модель, що характеризує взаємозв'язки та взаємодію між цими елементами.

Процесна модель для організації підприємства є більш ефективною, ніж функціональна та дизайнерська моделі завдяки вдосконаленому обміну інформацією та стимулюванню працівників, посиленій координації і конт-

ролю, поліпшеній управлінській спроможності для різних підприємств [10].

Межа між функціональною, технологічною та проектною моделями організаційної структури управління підприємством є доволі умовною, і різниця між цими моделями полягає у ступені централізації управління, яка зменшується при переході від функціональної до технологічної моделі, і далі – до дизайнерської.

При виборі моделі слід враховувати наявний рівень знань, умінь і навичок персоналу у вузькій професійній галузі, а також у галузі корпоративної та загальної культури, спілкування і знання інформаційно-комунікаційних технологій [10].

Залежно від структури управління, прийнятої на етапі проектування, персонал може бути і окремим елементом організаційної структури управління, і невід'ємною частиною цієї структури. Конкретна організаційна модель висуває певні вимоги до персоналу підприємства.

Ступінь контролю виконавців при переході від функціональної моделі до технологічної та проєктної зменшується, а їхня залежність відповідно зростає. Наявний рівень підготовки персоналу потрібно враховувати при виборі організаційної структури підприємства. Що вища компетентність персоналу, то гнучкіші організаційні структури можуть бути створені, а кількість ієрархічних рівнів може бути зменшена.

Важливою складовою ефективного розвитку персоналу є інформаційне забезпечення процесу навчання, зокрема, підтримка прийняття рішень щодо підготовки персоналу та забезпечення навчання персоналу на підприємстві, а також інформаційне забезпечення внутрішньої мобільності персоналу на підприємстві [11].

Інформаційна підтримка навчання персоналу має дозволити навчання за допомогою пристроїв мобільного зв'язку в будь-який час і в будь-якому місці, адаптація форми й інтенсивності навчальних матеріалів до інтересів та особливостей сприйняття персоналу та використання ресурсів інтернет-спільнот [12].

Згідно із дослідженнями Т. Стоянової, С. Коева, З. Живко та інших, відсоток усіх підприємств, які проводили навчання, відсоток їх працівників коливається від 20% у Греції та до 90% у Великобританії, становлять 60% від середнього значення для Європейського Союзу [11].

Слід зазначити, що позитивна динаміка спостерігається у більшості країн, які вступили до Європейського Союзу недавніми роками. Зокрема, наявність початкового професійного навчання на підприємствах найбільш розвинених країн становить в Австралії, Італії, Німеччині, Франції, Данії, Нідерландах – 50% робітників [13]. Найбільш розвинене постійне професійне навчання у Великобританії, Австрії, Італії, Франції, Нідерландах, охоплюючи 50% підприємств, у країнах Європейського Союзу – не більше 10% [11]. В Україні нині професійне навчання персоналу є на низькому рівні, а це впливає на розвиток підприємництва та, зокрема, на забезпечення економічної безпеки підприємства.

2. Необхідність створення ефективної системи управління економічною безпекою на підприємстві

Для формування ефективної системи управління економічною безпекою підприємства необхідно, щоб ця система неодмінно ґрунтувалася на таких загально визначених принципах, як законність; економічна доцільність; об'єднання превентивних і реактивних заходів економічної

безпеки; безперервність; диференційованість; координування; підконтрольність [14].

Враховуючи технічний прогрес і діджиталізацію економіки, всі питання управління системою економічної безпеки підприємства вирішуються відповідно до Універсального стандарту систем управління безпекою 2017 року, яким визначено вимоги щодо встановлення, імплементації, функціонування та постійного вдосконалення спеціальної системи управління безпекою (SMS) для організації.

У цьому стандарті поняття «безпека» визначається як сукупність заходів і ресурсів, що забезпечують безпеку людей, захист інтересів та активів організації від навмисного та несанкціонованого втручання людини, а поняття «управління безпекою» трактується як зрілий процес управління, який базується на оцінці ризику, керується зацікавленими сторонами та постійно вдосконалюється за допомогою циклу «Плануй-виконуй-перевірй» (PDCA).

Отже, можна стверджувати, що система управління безпекою, створена відповідно до цього стандарту, може безперешкодно впроваджуватися із системами управління на основі таких стандартів управління:

– ISO 22301 Управління безперервністю бізнесу;

– ISO 27001 та ISO 27002 Управління інформаційною безпекою, та інформаційні технології. Методи захисту. Звід практик щодо заходів інформаційної безпеки;

– ISO 55000 Управління активами.

І як результат, Стандарт універсальних систем управління безпекою (2017 р.) охоплює захист усіх складових підприємства (процеси, персонал, об'єкти, мережеві системи, ресурси, матеріальні та нематеріальні активи, інформація) від несанкціонованого втручання.

Формування оптимальної системи управління економічною безпекою підприємства (СУЕБП) складається з низки взаємопов'язаних етапів (див. рис.2).

Основні етапи вирішення поставленого завдання, на нашу думку, повинні охоплювати:

– підприємство має створюватися з урахуванням вимог забезпечення безпеки, окремі механізми забезпечення безпеки закладаються на етапі створення підприємства і співвідносяться з фінансово-господарською діяльністю підприємства;

– формування системи економічної безпеки передбачає реалізацію комплексного підходу до вирішення стратегічних цілей підприємства і забезпечення його економічної безпеки. Загрози економічній безпеці підприємства існують завжди як наслідок дії деструк-

Рис. 2. Формування оптимальної СУЕБП

тивних чинників у всіх сферах фінансово-господарської діяльності підприємства. Виявлення загрози є можливим через виявлення відхилення реальної фінансово-господарської діяльності підприємства від оптимальної, безпечної або запланованої;

– здійснення систематизації понятійного апарату для формалізованого опису системи економічної безпеки підприємства. На основі аналізу наявних підходів до трактування понять безпека, економічна безпека, фінансова безпека, система економічної безпеки та моделювання, а також завдань, які, на наш погляд, має виконувати система економічної безпеки, нами визначено такі засадничі характеристики цих понять: економічна безпека – це динамічна характеристика системи економічних ресурсів підприємства, взаємодія яких дає змогу формувати позитивні фінансові потоки розвитку підприємства (ї характеризується здатністю підприємства безпечно функціонувати для досягнення своєї мети за наявних зовнішніх умов і їх зміни). Вихідною передумовою вирішення проблеми економічної безпеки підприємств є її локалізація в межах системи.

Проведені дослідження дали змогу зробити таке узагальнення:

– система економічної безпеки підприємства – це сукупність взаємопов'язаних функціональних підсистем, виконання яких забезпечує реалізацію мети системи за допомогою спеціальних інструментальних засобів;

– прогнозування напрямів розвитку системи економічної безпеки на основі врахування динаміки змін факторів зовнішнього впливу та дослідження потенційної здатності такої системи самоорганізовуватися під їх впливом;

– моделювання економічної безпеки підприємства в єдиній системі з використанням індикаторів економічної безпеки та побудови на їх основі профілю підприємства в системі безпеки, що дає змогу визначити рівень безпеки підприємства та дає простір для прийняття стратегічних управлінських рішень у контексті забезпечення його конкурентоспроможності;

– модель підприємства в системі його економічної безпеки будується за допомогою індикаторів платоспроможності, економічного росту, поточної ліквідності, власного та залученого капіталу і фінансової стійкості. Причому, для кожного індикатора, задіяного в моделі, необхідно визначити точки впливу на нього. В моделі необхідно визначити співвідношення значень показників і зон безпеки: що дозволяє визначити зони зміни їх значень, які впливають на економічну безпеку підприємства. Поєднання цих зон із урахуванням значень базових показників формує профіль підприємства. Графічне представлення профілю підприємства дає змогу отримати якісну оцінку стану економічної безпеки підприємства не тільки в статичній, а й у динамічній. Модель дає можливість розробити профілі поведінки підприємств, реа-

лізація яких дозволить досягнути безпечно рівня економічної безпеки;

– реалізація запропонованої моделі дає змогу визначити необхідні умови для досягнення збалансованості між основними чинниками економічної безпеки, що дозволить ефективно управляти нею.

Як ми зазначали на початку нашого дослідження, стійкість, продуктивність, конкурентоспроможність і результативність будь-якого підприємства природно залежить від наявного кадрового забезпечення. Безпосередньо кадровий склад підприємства, його творчий потенціал, бажання виконувати доручені завдання, визначає його місце у системі ринкових відносин.

3. Ефективність управління системою мотивації праці

Правильно налагоджена організація праці персоналу шляхом упровадження якісної системи мотивації буде запорукою стабільності й економічної безпеки підприємства. Тому нині є надзвичайно актуальним пошук оптимальних мотиваційних методів, які б дали змогу підвищити рівень продуктивності кожного працівника і забезпечити кадрову безпеку на підприємстві.

Співвідношення різноманітних мотивів, обумовлюючи поведінку будь-якої людини, становить мотиваційну структуру, яка є доволі індивідуальною у кожного працівника, охоплюючи такі чинники, як кваліфікація, соціальний статус, посада, рівень добробуту. Поведінка індивіда є доволі стабільною та підлягає цілеспрямованому формуванню і корекції [16; 17].

Менеджери всіх ланок управління для успішного керівництва мають знати і прогнозувати внутрішні та зовнішні мотиви поведінки персоналу, їх можливості та вміти вчасно локалізувати можливі ризики й загрози. Управління розвиває у працівників певні мотиви, стимулюючи вчинки і дії персоналу, формуючи певну мотиваційну поведінку своїх підлеглих [16, с. 95].

Формування системи мотивації спрямоване на поліпшення показників діяльності, зменшення плинності кадрів і висувається низка вимог до стимулювання працівників.

Система мотивації праці як економічна категорія охоплює такі складові:

- оплата праці;
- соціальні гарантії;
- пільги;
- кар'єрне зростання;
- ротація персоналу;
- коригування робочого часу;
- поліпшення умов праці;

– поліпшення морального клімату в колективі.

Система мотивації буде ефективною лише після найповнішого оновлення мотивації праці працівників.

Автори О. Мартин, З. Живко та О. Вітер зазначають, що «система мотивації персоналу на конкретному підприємстві передбачає дотримання конкретних реальних вимог», до яких потрібно віднести:

1) справедливий розподіл доходів на підприємстві, причому необхідно враховувати процес підвищення продуктивності праці працівників – така вимога означає, що, з одного боку, рівень оплати праці узгоджується із результатами праці, а з іншого – враховується значення і розмір особистого внеску в загальний результат;

2) створення на підприємстві рівних можливостей стосовно кар'єрного росту із урахуванням результативності та зайнятості на підприємстві;

3) створення реальних можливостей, за яких реалізуються здібності працівників, зростає професійний рівень і майстерність працівників із використанням наявних і нових програм навчання, процесу підвищення кваліфікації та перекваліфікації;

4) забезпечення умов життєдіяльності, зокрема для безпеки праці, захисту здоров'я та підвищення рівня життя всіх працівників на цьому підприємстві;

5) підтримання та розвиток на підприємстві сприятливої атмосфери довіри, зацікавленості в ефективному виробництві та досягненні на підприємстві загальної мети, реалізації двосторонньої комунікації між персоналом і керівництвом» [18].

Слід погодитися з тим, що сьогодні важливо враховувати сучасні нетрадиційні методи мотивації персоналу, які науковець І. І. Волченкова поділяє на три групи:

1) методи негрошової мотивації: патерналізм, методи, які спрямовані на турботу керівництва про працівників; патріотизм – методи, які об'єднують інтереси працівників і інтереси підприємства; організаційні стимули; участь в управлінні; розкриття потенціалу працівників; психологічний вплив;

2) сучасні методи – формування соціального пакету; управління в стилі коучингу; заохочувальні відраження; мотивуючі наради; створення конкуренції; візуалізація результатів; формування значущості працівника;

3) методи, які враховують систему мотивації, що базується на індивідуальних особливостях працівників [19, с. 115].

Висновки

Рівень ефективності управління системи мотивації праці персоналу на підприємстві залежить від правильно побудованої системи мотивації, яка визначається і внутрішніми, і зовнішніми чинниками, передбачає дотримання низки методологічних принципів та використання різноманітних мотиваційних методів. Ефективна система мотивації дасть змогу успішно використовувати наявні трудові ресурси, сприятиме зміцненню безпеки підприємства і забезпечуватиме гармонійний, продуктивний і професійний розвиток організації, що в результаті сприятиме стабільності та швидкому розвитку персоналу підприємства.

Правильно побудована система мотивації праці персоналу на підприємстві забезпечує високу соціально-економічну ефективність її реалізації, а відповідно і високу економічну ефективність всієї виробничої діяльності підприємства.

Створення та розвиток ефективної системи функціонування національної економіки

неможливе без існування її безпекових інструментів. Адже захист, гарантування, забезпечення від впливу негативних факторів безпосередньо впливає на міцність, стабільність розвитку соціально-економічної системи країни і водночас закладає надійні підвалини для її подальшого прогресивного розвитку.

Під системою забезпечення економічної безпеки підприємства слід розуміти взаємопов'язані та взаємодіючі внутрішні й зовнішні суб'єкти забезпечення економічної безпеки, які мають методи й форми протидії загрозам внутрішнього та зовнішнього середовища.

Отже, для успішної діяльності підприємства потрібно вибрати певний підхід для управління ним, зокрема, його системою економічної безпеки. Від вибору правильного підходу до управління системою економічної безпеки підприємства залежить стабільність його функціонування та можливість успішної боротьби з чинниками, які можуть негативно вплинути на діяльність певного підприємства.

Список використаних джерел

1. Гнилицька Л. В. Теоретико-методологічний інструментарій формування системи забезпечення економічної безпеки підприємства. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2013. № 9. С. 37–45.
2. Бурда І. Я. Економічна безпека підприємства та місце в ній кадрової безпеки. *Ефективна економіка*. 2011. № 10. URL: <http://www.economy.com.ua>
3. Управління фінансово-економічною безпекою: навч. посіб. / О. А. Кириченко, П. Я. Пригунов, Л. В. Гнилицька та ін. К.: Дорадо, 2010. 480 с.
4. Спіфанов А. О., Пластун О. Л., Домбровський В. С. Фінансова безпека підприємств і банківських установ: монографія. Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. 295 с.
5. Франчук В. І. Особливості організації системи економічної безпеки вітчизняних акціонерних товариств в умовах трансформаційної економіки: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. 440 с.
6. Ярочкин В. И. Служба безопасности коммерческого предприятия. М.: Изд-во «Ось-89», 2005. 144 с.
7. Головаченко О. М. Економічна безпека регіону в гарантуванні стабільності національної економіки: монографія. Одеса, 2008. 399 с.
8. Антропова Т. Г. Институциональное проектирование экономической безопасности. Казань: Изд-во «Фэн» АНРТ, 2010. 224 с.
9. Бандурка О. М., Духов В. Є., Петрова К. Я. Основи економічної безпеки: підручник. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. 236 с.
10. Zinaida Zhyvko, Iryna Gorban, Nadiia Marushko, Maryna Korzh (2020). Human Capital Management in the Context of ensuring Economic Security of the Enterprise. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. Vol. 42. No. 2. P. 133–144. URL: <https://ejournals.vdu.lt/index.php/mtsrbid/article/view/923>
11. Tsvetana Aleksandrova Stoyanova, Stoyan Radev Koev, Philip Petrov Stoyanov, Zinaida Zhyvko, Viacheslav Laptiev. Strategic Management of the personnel Development of industry Companies. *Academy of Strategic Management Journal*. Vol. 18, Issue 3, 2019. URL: <https://www.abacademies.org/journals/academy-of-strategic-management-journal-inpress.html>
12. Drobyazko S., Hryhoruk I., Pavlova H., Volchanska L., Sergiychuk S. (2019). Entrepreneurship innovation model for telecommunication senter prizes. *Journal of Entrepreneurship Education*, 22 (2).
13. Johnson P. (2018). Fundamentals of collection development and management. American Library Association. URL: <https://www.alastore.ala.org/content/fundamentals-collection-development-and-management-fourth-edition>
14. Маслак О. І., Гришко Н. Є. Управління економічною безпекою підприємства на принципах забезпечення її раціонального рівня. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2013. № 1. URL: http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/mmi_2013_1_198_208.pdf

15. Піцур Я. С., Гобела В. В. Теоретико-методологічний аналіз процесу формування оптимальної системи управління економічною безпекою суб'єктів господарювання. *Науковий вісник ЛьвДУВС*. 2018. № 1. С. 227–235.
16. Психологические основы материального стимулирования труда : монография ; под. общ. ред. В. Н. Гончарова. Донецк : СПД Куприянов В. С., 2006. С. 240.
17. Кибанов А. Я. Управление персоналом организации. М. : ИНФРА.-М, 2003. С. 352.
18. Мартин О. М., Живко З. Б., Вітер О. М. Методологічні підходи до управління системою мотивації на підприємстві. *Актуальні проблеми економіки та менеджменту : збірник матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Запоріжжя, 16 лютого 2019 року). Східноукраїнський інститут економіки та управління. Запоріжжя : ГО «СІЕУ», 2019. С. 41–43.
19. Волченкова И. И. Основы мотивации в управлении организацией. Новые парадигмы общественного развития : *материалы Международной научно-практической конференции*. М., 2016. С. 114–116.

References

1. Hnylytska, L.V. (2013). Teoretyko-metodolohichniy instrumentarii formuvannia systemy zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva [Theoretical and methodological tools for the formation of a system for ensuring the economic security of an enterprise]. *Bukhhalterskyi oblik i audyt*, 9, 37–45 [in Ukr.].
2. Burda, I. Ya. (2011). Ekonomichna bezpeka pidpriemstva ta mistse v nii kadrovoi bezpeky [Economic security of the enterprise and the place of personnel security in it]. *Efektivnae konomika*, 10. Retrieved from <http://www.economy.com.ua> [in Ukr.].
3. Kyrychenko, O.A., Pryhunov, P.Ia., Hnylytska, L.V. ta in (2010). Upravlinnia finansovo-ekonomichnoiu bezpekoiu [Management of financial and economic security]. K. : Dorado. Druk [in Ukr.].
4. Yepifanov, A.O. (2009). Finansova bezpeka pidpriemstv i bankivskykh ustanov: monohrafiia [Financial security of enterprises and banking institutions] / A.O. Yepifanov, O.L. Plastun, V.S. Dombrovskiy. Sumy : DVNZ "UABS NBU" [in Ukr.].
5. Franchuk, V.I. (2010). Osoblyvosti orhanizatsii systemy ekonomichnoi bezpeky vitchyznianskykh aktsionerskykh tovarystv v umovakh transformatsiinoi ekonomiky [Features of the organization of the system of economic security of domestic joint-stock companies in a transformational economy]. Lviv : Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav [inUkr.].
6. Iarochkyn, V.Y. (2005). Sluzhba bezopasnosti kommercheskoho predpriyatya [Commercial enterprise security service]. M.: Yzd-vo "Os-89" [in Russ.].
7. Holovchenko, O.M. (2008). Ekonomichna bezpeka rehionu v harantuvanni stabilnosti natsionalnoi ekonomiky [Economic security of the region in ensuring the stability of the national economy]. Odesa [in Ukr.].
8. Antropova, T.H. (2010). Ynstytutsionalnoe proektyrovanye ekonomycheskoi bezopasnosti [Institutional design of economic security]. Kazan: Yzd-vo «Фэн» ANRT [in Russ.].
9. Bandurka, O.M., Dukhov V.Ie., & Petrova K.I. (2003). Osnovy ekonomichnoi bezpeky [Fundamentals of economic security]. Kharkiv : Vyd-vo Nats. un-tuvnutr. Sprav [in Ukr.].
10. Zinaida Zhyvko, Iryna Gorban, Nadiia Marushko, & Maryna Korzh (2020). Human Capital Management in the Context of ensuring Economic Security of the Enterprise. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, 42, 2, 133–144 Retrieved from <https://ejournals.vdu.lt/index.php/mtsrbid/article/view/923>.
11. Tsvetana Aleksandrova Stoyanova, Stoyan Radev Koev, Philip Petrov Stoyanov, Zinaida Zhyvko, & Viacheslav Laptiev (2019). Strategic Management of the Personnel Development of Industry Companies. *Academy of Strategic Management Journal*, 18, 3. Retrieved from <https://www.abacademies.org/journals/academy-of-strategic-management-journal-inpress.html>
12. Drobyazko, S., Hryhoruk, I., Pavlova, H., Volchanska, L., & Sergiychuk, S. (2019). Entrepreneurship innovation model for telecommunications enterprises. *Journal of Entrepreneurship Education*, 22 (2) [in Ukr.].
13. Johnson, P. (2018). Fundamentals of collection development and management. American Library Association. Retrieved from <https://www.alastore.ala.org/content/fundamentals-collection-development-and-management-fourth-edition>
14. Maslak, O. I., & Hryshko, N. Y. (2013). Upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstva na pryntsypakh zabezpechennia yii ratsionalnoho rivnia [Management of the economic security of the enterprise on the principles of ensuring its rational level]. *Marketynh i menedzhment innovatsii*, 1. Retrieved from http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/mmi_2013_1_198_208.pdf [in Ukr.].
15. Pitsur, Ya. S., & Hobela, V. V. (2018). Teoretyko-metodolohichniy analiz protsesu formuvannia optymalnoi systemy upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu subiektiv hospodariuvannia [Theoretical and methodological analysis of the process of forming an optimal management system for economic security of business entities.]. *Naukovyi visnyk LvDUVS*, 1, 227–235 [in Ukr.].

16. Honcharova, V. N. (2006). *Psykholohycheskye osnovy materialnoho stymulirovaniya truda* [Psychological foundations of material incentives for labor]. Donetsk: SPD Kupryianov V.S. [in Russ.].
17. Kybanov, A. I. (2003). *Upravlenye personalom orhanyzatsyy* [Personnel management of the organization]. Moskva. YNFRA.-M [in Russ.].
18. Martyn, O. M., Zhyvko, Z. B., & Viter, O. M. (2019). *Metodolohichni pidkhody do upravlinnia systemoiu motyvatsii na pidpriemstvi* [Methodological approaches to the management of the motivation system in the enterprise]. *Aktualni problem ekonomiky ta menedzhmentu: zbirnyk materialiv V Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Skhidnoukrainskyi instytut ekonomiky ta upravlinnia. Zaporizhzhia: HO "SIEU", 41–43 [in Ukr.].
19. Volchenkova, Y. Y. (2016). *Osnovy motyvatsyy v upravlenny orhanyzatsyei. Novue paradyhmu obshchestvennoho rozvytyia* [Basics of motivation in managing an organization. New paradigms of social development]. *Materyalu mezhdunarodnoi nauchno-praktycheskoi konferentsyy*. M., 114–116 [in Russ.].

Стаття: надійшла до редакції 23.01.2021

прийнята до друку 05.03.2021

The article: is received 23.01.2021

is accepted 05.03.2021

UDC (УДК) 338:330:658
JEL Classification: J11, J21, M21, M5

Копитко Марта Іванівна,

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри менеджменту
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: marta_kernytska@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-6598-3798

Верескля Мар'яна Романівна,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: marekjacyk@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-7061-9066

Групська Христина Анатоліївна,

магістрант спеціальності «Менеджмент»
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: grupskahr@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-8826-231X

ТЕНДЕНЦІ І ВИКЛИКИ У СФЕРІ КОНСАЛТИНГУ ТА УПРАВЛІННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСАМИ

Анотація. На основі аналізу еволюціювання сфери послуг у сферу сервісу досліджено науково-теоретичні основи консалтингової діяльності з виокремленням аспектів сутності, структури, видів консалтингу, а також причин попиту на консультаційні послуги. Розглянуто проблеми, тенденції та виклики, з якими стикаються підприємства, що вимагають залучення сторонніх бізнес-консультантів, а також досліджено проблеми, які супроводжують консалтингові компанії у процесі діяльності. Під час аналізу наголошено на особливостях процесу управління бізнес-одинацями, а також на впливі на рівень економічної безпеки суб'єктів господарювання.

Ключові поняття: управління підприємствами, бізнес-консалтинг, консультаційні послуги, конкуренція, фрілансер, економічна безпека, виклики та загрози, діджиталізація.

Копытко Marta,

Doctor of Economics, Professor,
Professor of the Department of Management,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: marta_kernytska@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-6598-3798

Veresklija Mariana,

PhD (Pedagogical), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Management,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: marekjacyk@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-7061-9066

Hrupska Khrystyna,
Master Degree in Management Applicant,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: grupskahr@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-8826-231X

TRENDS AND CHALLENGES IN THE FIELD OF CONSULTING AND BUSINESS PROCESSES MANAGEMENT

Abstract. The article, based on the analysis of the evolution of the service sector, examines the scientific and theoretical foundations of consulting activities, highlighting aspects of the structure, types of consulting, as well as the reasons for the demand for consulting services.

In the process of scientific research is determined by the use of methods of analysis, synthesis, grouping, formed the conditions for the spread of demand for consulting services in the world. It is determined that the problems that arise in modern enterprises and the significant level of uncertainty in the business environment, which causes uncertainty for managers, necessitate seeking help. The rapid progress of management consulting is also due to the lack of agreed standards (as opposed to such types of consulting as law or accounting), which allows almost any specialist, even a little knowledgeable in this matter, to consult. Today, there is a trend of colonization by American and European consulting markets in Asia, India and Eastern Europe. Thanks to this geopolitics, leading consulting firms receive more than a third of their profits. Recently, counselling in the social and public sectors has become attractive and profitable.

Significant attention in the study is focused on the level of competition in the field of consulting in the world. Therefore, it is determined that the effectiveness of counseling directly depends on the personal participation and professionalism of a particular counselor. In this regard, the mutual understanding of the consultant and the client and their fruitful cooperation become especially important.

The problems, tendencies and challenges faced by enterprises that require the involvement of external business consultants are analyzed, as well as the problems that accompany consulting companies in the process of activity. The analysis emphasized the peculiarities of the process of managing business units, as well as the impact on the level of economic security of economic entities.

Key concepts: enterprise management, business consulting, consulting services, competition, freelancer, economic security, challenges and threats, digitalization.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-2-151-159

Вступ

Початок ХХІ століття характеризується тим, що ринок послуг став невід'ємною частиною економічних відносин і складає щораз більшу частку ВВП національних економік, що розвиваються, і розвинених країн. Послуга слугує результатом людської діяльності у сфері науки, виробництва, управління, техніки. В своєму розвитку сфера послуг зробила еволюцію, до того, як утворилася сучасна сфера сервісу. Пройшовши шлях від жорстко обмеженого спектра послуг, що надаються переважно з метою особистого споживання, послуга почала виконувати соціальну функцію, не тільки задовольняючи потреби окремого індивіда, а і набула загальносуспільного значення (послуги банків, страхування, зв'язок). В умовах сьогодення послуга є основою економіки розвинених країн, яка ґрунтується на принципах постіндустріального суспільства, де послуга превалює відносно товару, характерному більшою мірою періоду індустріального суспільства, а саме до

другої половини ХХ століття [1]. Сфера послуг в сучасному світі стає основою зростання розвинених економік, створюючи нові робочі місця та формуючи загальносвітову глобалізацію шляхом створення єдиного інформаційного простору, що впливає на життєдіяльність кожної окремої людини в світі.

Базовими причинами трансформування консалтингу в специфічне середовище діяльності є: розвиток технологічних підходів до консультування у різних сферах підприємницької діяльності, актуалізація та поширення застосування методів зовнішнього консультування, виникнення потреби в залученні зовнішніх експертів (консультантів) через неможливість самостійного швидкого реагування на ринкові ситуації або внутрішні проблеми на підприємстві, які виникають.

Проблематика вивчення специфіки консалтингу в діяльності підприємств є досить поширеною, але практично непроаналізованими залишається сфера впливу викликів та

інших дестабілізуючих чинників на процес консалтингу.

Мета статті – дослідження науково-теоретичних основ консалтингової діяльності та визначення тенденцій і викликів у сфері консалтингу, управління бізнес-процесами.

1. Науково-теоретичні основи консалтингової діяльності

Консультування виділилося в окрему галузь у результаті суспільного розподілу праці. Історичний розвиток консалтингу сформувався в поступовому переході взаємного консультування (природної взаємодії людей з обміну досвідом) у спеціальну професію. Тенденція пришвидшення спеціалізації підприємницької діяльності призвела до того, що не всі суб'єкти бізнесу змогли стежити за змінами ринку, новаціями в поведінці конкурентів, клієнтів і партнерів у середовищі бізнесу, за нормативно-правовими документами [2].

Метою консалтингу можна назвати певну допомогу системі управління (менеджменту) для досягнення обраних цілей. Основне завдання – аналіз перспектив розвитку, а також використання науково-технічних рішень, враховуючи предметну сферу і проблеми кожного потенційного клієнта.

Сутність консультативної роботи (консалтингу) візуалізована на рис. 1.

Рис. 1. Сутність консалтингу (консультування)

Джерело: авторська розробка на основі [3].

Поступове ускладнення методик і форм управління стало причиною для зміни підходів до процесу управління підприємствами та сформуло вало потребу менеджерів у безперервному напо-

вненні управлінської практики новітніми знаннями шляхом спільної роботи з консультантами не тільки за допомогою реалізації експертних, навчальних і процесних проєктів, а й за допомогою вирішення складних дослідних завдань.

Причини попиту на консультативні послуги наведено на рис. 2.

Чому консалтинг важливий із погляду забезпечення економічної безпеки підприємства? Доволі часто таке запитання ігнорується керівниками компаній і побутує думка, що залучення сторонніх осіб до питань безпеки не завжди доцільне. Варто зазначити, що саме запрошення фахівця дає змогу ефективно виявити потенційні та реальні загрози, ризики та небезпеки, а також розробити план для їх попередження, мінімізації впливу чи ліквідації наслідків.

Види консультативних послуг наведені на рис. 3.

Зважаючи на сучасні зміни у сфері бізнесу, особливої вагомості набуває індустрія інформаційних технологій. Тому консалтинг у сфері інформаційних технологій і інформаційні послуги, розроблення і запровадження новітніх інформаційних технологій і систем набувають для підприємства максимальної актуальності. Консалтингові компанії надають послуги з консультування та проводять дослідження щодо застосування наявних і нових інформаційних технологій, аналізують тенденції їхнього

розвитку та пропонують алгоритми запровадження з урахуванням реальних умов функціонування суб'єктів підприємництва. Крім того, за даними [5], вони на замовлення здій-

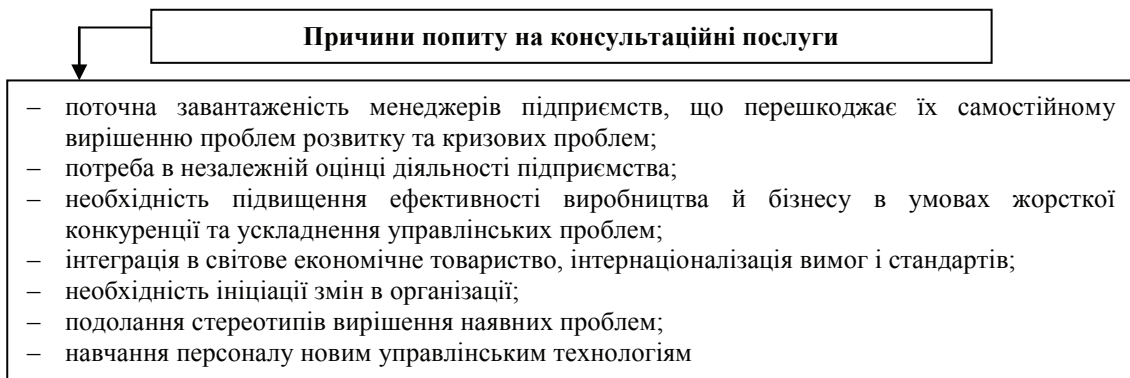

Рис. 2. Причини попиту на консультаційні послуги

Джерело: авторська розробка на основі [4].

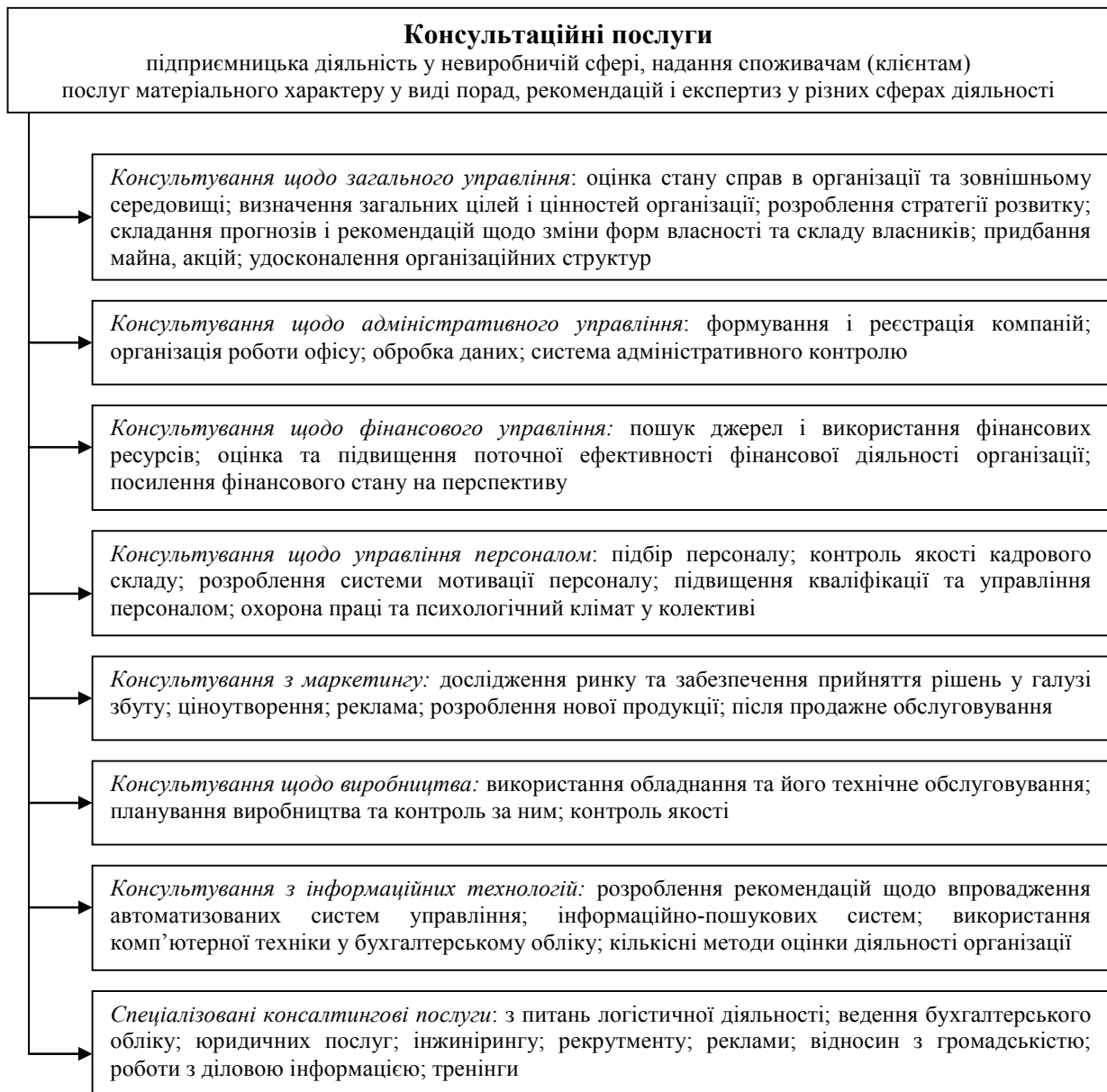

Рис. 3. Види консультаційних послуг

Джерело: авторська розробка на основі [3].

снюють комплексні аналітичні дослідження щодо виробництва комп'ютерної техніки, програмного забезпечення та засобів теле-, радіокомунікації, надають інформацію про продукцію і рівень конкурентоспроможності виробників, організують і проводять навчання для службовців замовника як з інформаційних технологій загалом, так і щодо ефективності їх використання у виробництві чи наданні послуг, допомагають замовникам обрати відповідну найбільш реальну й ефективну стратегію у сфері інформаційних технологій. За погодженням із підприємством-клієнтом консалтингова компанія бере участь в проектуванні та створенні корпоративної інформаційної системи, здійснює побудову апаратних комплексів та інтеграцію програмних продуктів, забезпечує впровадження, запуск, супровід та обслуговування таких систем.

Важливим моментом у діяльності підприємства є вирішення питань, пов'язаних із розробленням маркетингової політики, створення і підтримання іміджу підприємства. Загострюються конкурентні відносини й потрібно звертати уваги на потреби і запити потенційних клієнтів та споживачів товарів і послуг. Актуальним є розрахунок перспективності тієї чи іншої продукції або виду діяльності.

Незалежно від виду консалтингу його процес для досягнення максимальної ефективності має бути побудований згідно з правилами та адаптованими до сучасних алгоритмів бізнесумов. Схематично черговість етапів процесу консультування наведено на рис. 4.

2. Проблеми у консалтинговому бізнесі

Незважаючи на зростання попиту на консалтингові послуги, є дедалі більше проблем, з якими стикаються консультанти. Згідно з галузевим звітом, проведеним Deltek «Insight to Action – майбутнє індустрії професійних послуг» [7], консалтингові практики мають урахувати стратегії вирішення цих проблем, якщо вони хочуть залишатися успішними. Огляд п'яти ключових проблем, визначених дослідженням.

Замовники професійних консультаційних послуг висувають щораз більші вимоги, абстрагуючись від пріоритетних досі аспектів, вимагаючи фіксованих цін і більшої прозорості витрат. У дедалі гнучкішому середовищі, що посилюється швидкими цифровими інноваціями, клієнти тепер очікують більшої цінності, вищої якості роботи та швидшої доставки наданих послуг.

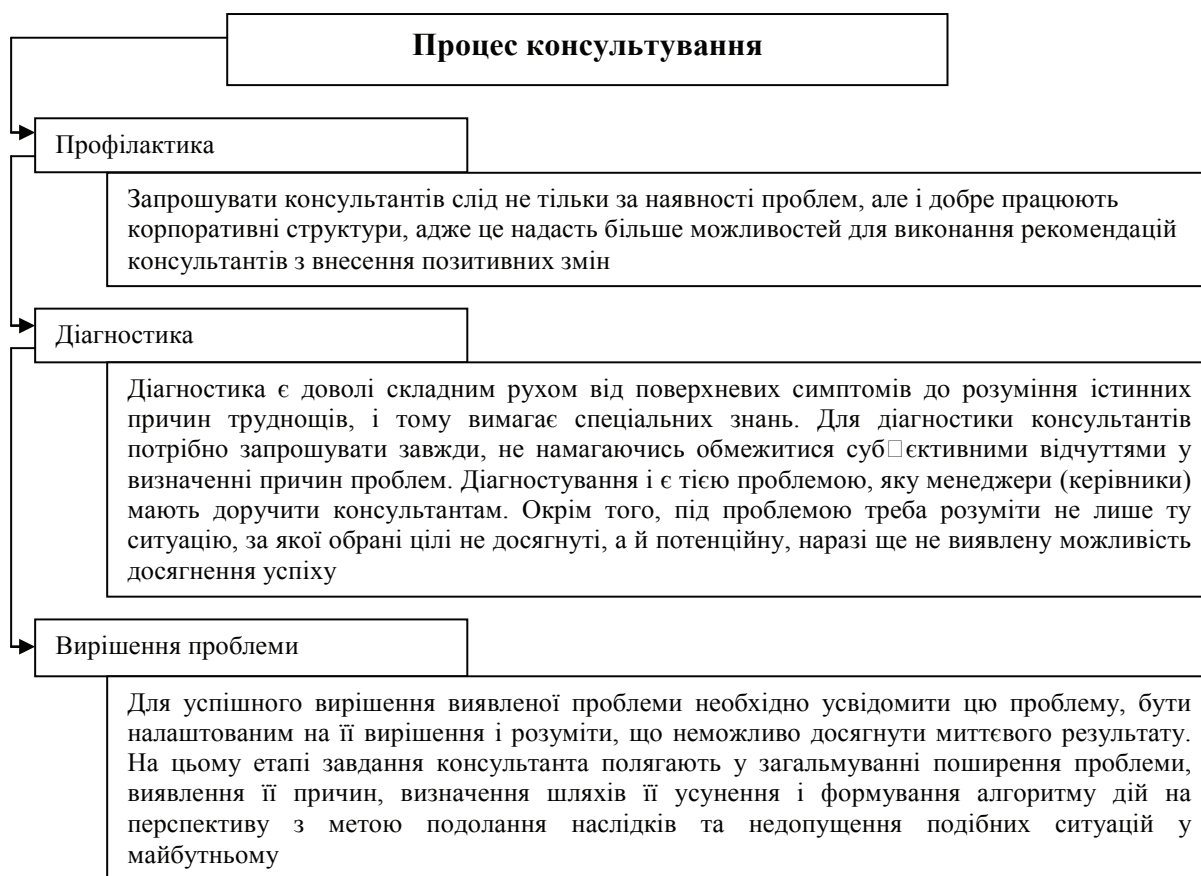

Рис. 4. Етапи процесу консультування

Джерело: авторська розробка на основі [6].

Натомість, клієнти щодня дедалі вимогливіше ставлять умови консалтинговим компаніям і надзвичайно чітко регламентують умови прозорості та підзвітності щодо виконаної роботи. Ця особлива зміна поведінки впливає з фінансової кризи. Клієнти відстежують вартість, яку надають консультанти, з більшим інтересом, аніж будь-коли раніше.

Також фактором, який впливає на рівень жорсткості контролю, є зниження рівня монопольного становища великих консалтингових компаній та специфічні знання. Двадцять років тому відомі консалтингові фірми McKinsey, Boston Consulting Group та Big Four володіли унікальними знаннями та порадами стосовно найліпших практик, що робило їх пропозицію безцінною. Сьогодні більша частина такої інформації є доступною в Інтернеті для тих, хто хоче провести дослідження самостійно. Крім того, випускники консалтингових фірм першого рівня зараз поширені. Тільки у компанії McKinsey понад 30 000 випускників, які працюють на керівних посадах у приватному, державному та соціальному секторах у всьому світі, тобто їхній досвід поширюється в галузі.

Завдяки цим змінам клієнти зараз частіше розподіляють сферу застосування між різними провайдерами для різних завдань. Використовуючи широкоспеціалізовані та вузькоспеціалізовані консультативні фірми, клієнти можуть заглибитися в такі експертні питання, як зміна законодавства або прийняття рішення про створення нових робочих місць.

Так звані «цілеспрямовані» консультації також стають популярнішими на тлі сучасного клімату громадського контролю за практикою великого бізнесу. Як наслідок, консультанти також повинні бути добрими корпоративними громадянами, демонструючи більшу корпоративну відповідальність, а не просто визначаючи пріоритети своїх результатів. Зокрема, консалтингові фірми з історією реструктуризації або орієнтацією на фінансові послуги часто перебувають у центрі уваги завдяки своїй ролі, що підтримує скорочення робочих місць або переміщення прибутку клієнтів у податкові гавані.

Згідно з дослідженням Deltek [7], «питання неетичної поведінки зараз досягає кризової точки, коли споживачі та акціонери агітують за зміни. Існує широке визнання того, що фірми повинні робити добро».

Стратегічна консалтингова компанія Bain & Company поставила собі за мету заробити 1 мільярд доларів за консалтингову роботу в соціально-етичній сфері до 2025 року. А McKinsey створив McKinsey Generation, щоб підкреслити свою підтримку соціального впливу. McKinsey Generation – це програма зайнятості молоді,

яка допомагає молодим людям знайти роботу та побудувати кар'єру.

Керівники підприємств у сучасних умовах підкріплені інноваційними технологіями, що дають змогу їм робити значно більше, водночас за менше часу та зусиль. Інноваційні інформаційні технології сприяють також тому, що виходять нові гравці на ринок консалтингу, а також розгортаються альтернативні, обізнані в цифровому плані бізнес-структури. В опитуванні Deltek [7] 55% респондентів заявили, що втримання позицій на тлі конкуренції, що зростає, в цьому секторі є головним пріоритетом бізнесу, тоді як 33% керівників консалтингових служб заявили, що «визначення власної конкурентної переваги» буде одним із трьох пріоритетів на наступні п'ять років.

Збільшення кількості незалежних консультантів також є головною конкурентною силою. У Великобританії працює понад 2 млн і ця кількість зростатиме. Найбільша частина цих незалежних консультантів працює у сфері професійних послуг, консалтингу й управління проектами. Їхня діяльність суттєво впливає на цінову політику, оскільки вони працюють без низки додаткових витрат. Зараз у Великобританії п'ять із 10 млрд фунтів стерлінгів, пов'язаних із управлінським консалтингом, спрямовується на незалежних консультантів.

Швидко зростання незалежних консультантів пришвидшують фрілансерські портали, такі як Upwork, PeoplePerHour, Talmix і Comatch. Ці портали пов'язують мільйони професіоналів у всьому світі, наприклад, фрілансерів у Південній Азії та клієнтів у Європі. Це позбавляє потреби в тому, щоб компанії, що займаються професійними послугами, були посередниками, що для багатьох консалтингових компаній було прибутковою частиною їхнього бізнесу.

Десять найбільших консалтингових фірм у всьому світі зараз займають 56% частки галузі, тоді як перші 200 – близько 80%.

Динаміка ринку консалтингу у Великобританії наведена на рис. 5 і свідчить про суттєве зростання його обсягів.

Натомість ринок консультативних послуг в Україні в рази менший, про що свідчать показники його динаміки на рис. 6.

Водночас зростання автоматизації дає змогу корпоративним покупцям самостійно вирішувати значно більшу кількість своїх складних проблем. Це створює додаткові виклики для діяльності сектора професійних послуг, оскільки зменшує потребу в залученні зовнішніх консультантів. Клієнти можуть отримати набагато більший рівень розуміння того, як працює їхня професія, або безкоштовно, або

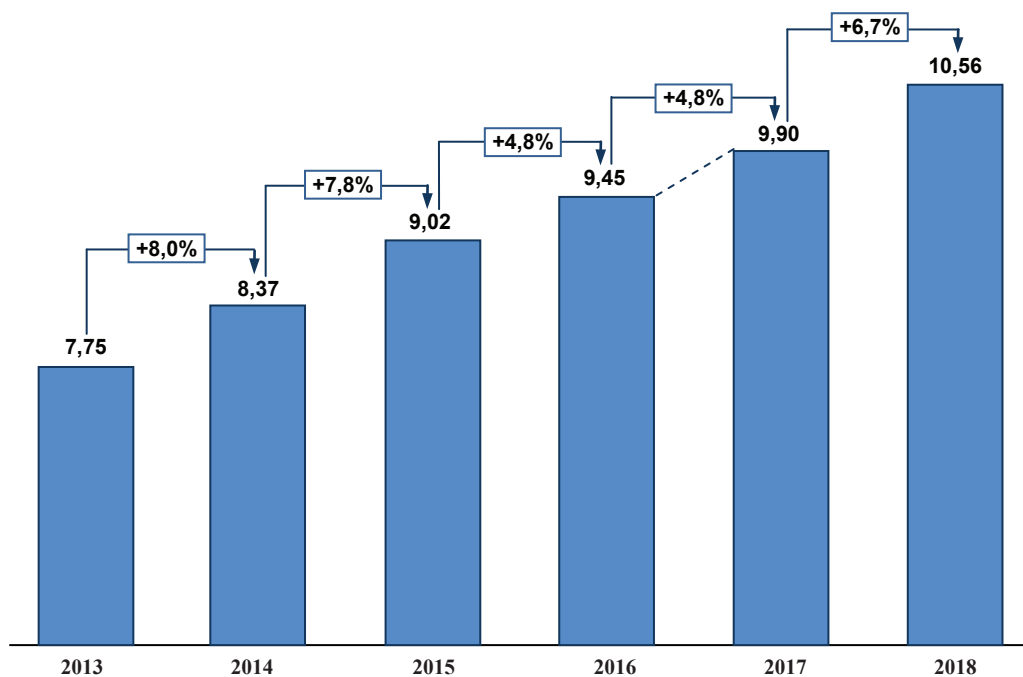

Рис. 5. Динаміка ринку консалтингу у Великобританії (млрд фунтів стерлінгів)

Джерело: [7].

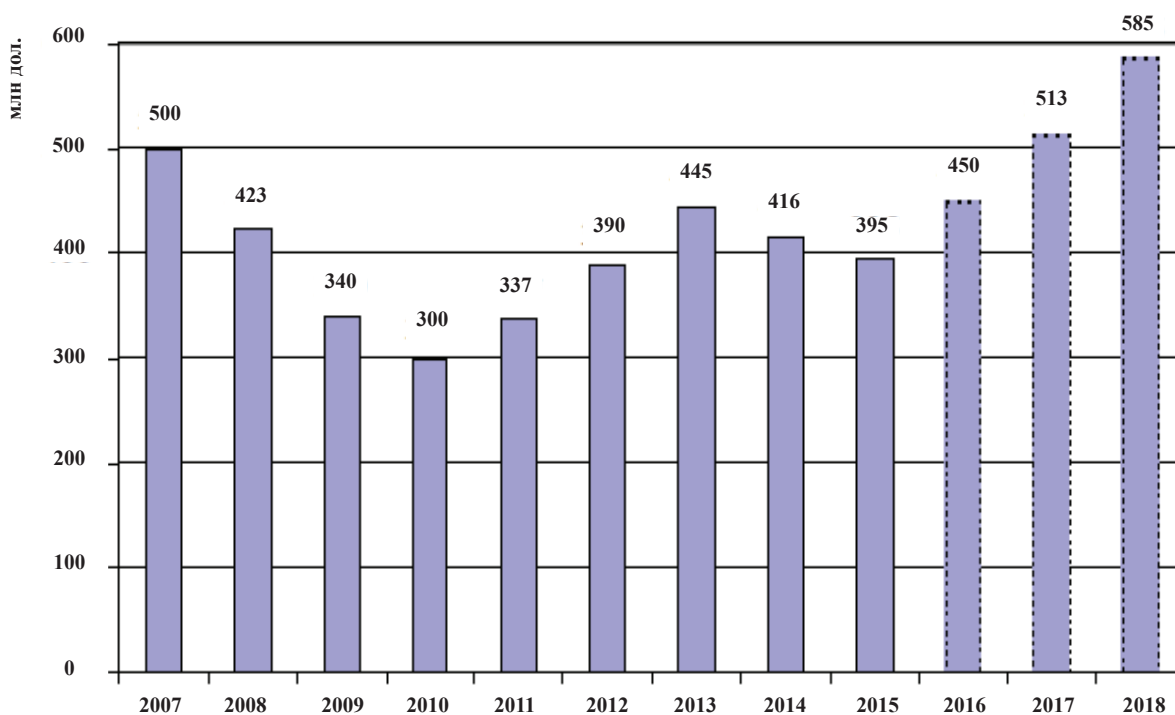

Рис. 6. Динаміка обсягу ринку консультаційних послуг в Україні

Джерело: [8].

за набагато нижчими цінами, і дедалі частіше можуть робити це в режимі реального часу. Автоматизація також бере на себе більшу кількість завдань нижчого класу, що виконуються вручну професійними компаніями [9].

Із розвитком штучного інтелекту автоматизація консультаційних робіт може стати ще більшою реальністю. Завдання, що виконуються командами розумних молодших аналітиків, нині можуть виконуватися машиною за

невеликий проміжок часу. Наприклад, Celonis, німецька фірма програмного забезпечення, що спеціалізується на виробництві технологічних процесів, порушує консалтинговий сегмент з управління процесами. Програмне забезпечення фірми автоматизує виявлення неефективності в ланцюгах поставок або виробничих процесах – робота, яку традиційно виконують консультанти з управління [10].

Консалтингові фірми обробляють величезний обсяг конфіденційної інформації про клієнтів. Це варіюється від стратегічної інформації (що використовується для стратегічних зобов'язань щодо злиття і поглинання) до комерційної (інформація про продажі та маркетинг для цінних зобов'язань) та персональних даних (дані про працівників із позиції реорганізації та зменшення витрат). Така висока цінність інформації може бути дуже небезпечною, якщо вона потрапляє в чужі руки. Зважаючи на це, такі компанії є цілком хакерських атак, відтак у консалтингових компаній виникає загроза розголошення комерційної таємниці клієнтів.

Запроваджений у Європі Загальний регламент захисту даних (2020 р.) додав додаткової ваги заходам кібербезпеки. Крім суттєвих фінансових стягнень, поширення негативної інформації може дуже погано вплинути на репутацію бізнесу й унеможливити співпрацю із масш-

табними замовниками у майбутньому. Численні консультативні компанії зазнали наслідків за недотримання зазначеного Регламенту.

Висновки

Досліджено концептуальні основи консалтингової діяльності, що дало змогу визначити головні параметри цієї управлінської діяльності й проаналізувати специфіку її здійснення для досягнення високих показників ефективності бізнесу та стабільного рівня економічної безпеки.

Під час аналізу проблем, з якими стикаються підприємства, залучаючи бізнес-консультантів, і проблем, які супроводжують консалтингові компанії під час роботи в умовах жорсткої ринкової конкуренції, а також тотальної діджиталізації бізнес-процесів, встановлено перспективи розвитку сфери фрілансерів-консультантів. Щороку ринок консалтингових послуг невпинно зростає, що створює додаткові можливості для розвитку цього бізнесу не тільки у Європі, а й в Україні.

Перспективою подальших досліджень визначено вивчення науково-практичних особливостей консалтингової діяльності з урахуванням впливу макро- та мікросередовища вітчизняних підприємств.

Список використаних джерел

1. Грабоздин Ю. П. Развитие консалтинга в малом и среднем бизнесе : монографія. М. : Мир науки, 2016. 95 с.
2. Кулапина Г. М., Маркова О. В. Консалтинг как фактор развития малого бизнеса. *Экономика и управление: новые вызовы и перспективы*. 2010. № 1. С. 161–163.
3. Соколенко В. А., Лінькова О. Ю. Основи управлінського консультування : навч.-метод. посіб. Харків : НТУ «ХПІ», 2018. 216 с.
4. Управлінське консультування як інструмент розвитку підприємства. URL: http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/5262/1/monograf_1.pdf (дата звернення: 16.03.2021).
5. Бондарчук Л. В. Особливості технологічної системи управлінського консультування. *Інфраструктура ринку*. 2019. Вип. 35. С. 144–148.
6. Блинов А. О. Консалтинг на предприятиях. URL: <http://www.econom.nsc.ru/eco/Menedger/Blinov/index.htm> (дата звернення: 16.03.2021).
7. A Wake-up Call for Business Leaders. URL: https://images.more.deltex.com/Web/DeltexInc/%7B982206fd-5c5e-4780-a469-c7d752005077%7D_Deltex_FOPS_Digital_Single_Pages_FINAL-min.pdf (дата звернення: 30.03.2021).
8. Рейкін В. С., Макара О. В. Консалтинг в Україні: оцінка стану та тенденції розвитку. *Інфраструктура ринку*. 2020. Вип. 39. С. 97–101.
9. Карпенко О. О. Перспективи розвитку консалтингової діяльності в Україні на основі європейського досвіду. *Причорноморські економічні студії*. 2018. № 27. С. 54–58.
10. Мурга М. Чужим розумом: як виживає ринок консалтингу. URL: <http://delo.ua/business/chuzhimumom-chem-vyzhivaet-rynokkonsaltinga313987> (дата звернення: 30.03.2021).

References

1. Grabozdin, Yu. P. (2016). Development of consulting in small and medium business [Razvitie konsaltnynha v malom y srednem biznese]. Moscow: World of Science [in Russ.].
2. Kulapina, G. M., & Markova, O. V. (2010). Consulting as a factor in small business development. *Economics and Management: New Challenges and Prospects*, 1, 161–163 [in Russ.].

3. Sokolenko, V. A., & Lin'kova, O. Yu. (2018). Fundamentals of management consulting [Osnovy upravlinskoho konsultuvannia]. Kharkiv : NTU "KhPI" [in Russ.].
4. Management consulting as a tool for the development of an enterprise. Retrieved from http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/5262/1/monograf_1.pdf [in Ukr.].
5. Bondarchuk, L. V. (2019). Features of the technological system of management consulting. *Market infrastructure*, 35, 144–148 [in Ukr.].
6. Blinov, A. O. Enterprise Consulting. Retrieved from <http://www.econom.nsc.ru/eco/Menedger/Blinov/index.html> [in Russ.].
7. A Wake-up Call for Business Leaders. Retrieved from https://images.more.deltek.com/Web/DeltekInc/7B982206fd-5c5e-4780-a469-c7d752005077%7D_Deltek_FOPS_Digital_Single_Pages_FINAL-min.pdf
8. Reikin, V. S., & Makara, O. V. (2020). Consulting in Ukraine: assessment and development trends. *Market infrastructure*, 39, 97–101 [in Ukr.].
9. Karpenko, O. O. (2018). Prospects for the development of consulting activity in Ukraine on the basis of European advice. *Black Sea Economic Studios*, 27, 54–58 [in Ukr.].
10. Murga, M. Someone else's rozum: yak vzhivarinok consulting. Retrieved from <http://delo.ua/business/chuzhimumom-chem-vyzhivaet-rynokkonsaltinga313987> [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 01.04.2021
прийнята до друку 17.05.2021
The article: is received 01.04.2021
is accepted 17.05.2021*

UDC (УДК) 336.71
JEL Classification: G 21; G 32

Мойсеєнко Ірина Павлівна,
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри фінансів та обліку
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: iruna_m2015@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-3140-461X

Козій Ірина Стефанівна,
старший викладач кафедри фінансів та обліку
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: koziyiryna09@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0348-0671

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ АНАЛІЗУ ФІНАНСОВИХ ОПЕРАЦІЙ З ВІДМИВАННЯ НЕЗАКОННИХ ДОХОДІВ

Анотація. Визначено теоретико-методичні основи фінансових розслідувань для розроблення практичних рекомендацій з удосконалення організації фінансових розслідувань сумнівних фінансових операцій. Здійснено класифікацію методів дослідження відмивання коштів. Використано практичний матеріал для аналізу організації фінансових розслідувань у сфері фінансового моніторингу. Розроблено рекомендації з вдосконалення методичного забезпечення фінансових розслідувань.

Ключові поняття: фінансовий моніторинг, фінансові розслідування, фінансові операції, типологічні дослідження, методи аналізу, сумнівні фінансові операції.

Moiseienko Iryna,
Doctor of Economics, Professor,
Professor of the Department of Finance and Accounting,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: iruna_m2015@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-3140-461X

Koziy Iryna,
Senior Lecturer of the Department of Finance and Accounting,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: koziyiryna09@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0348-0671

METHODICAL FUNDAMENTALS OF ANALYSIS OF FINANCIAL OPERATIONS OF ILLEGAL INCOME LAUNDERING

Abstract. Due to the high level of corruption, insufficient financial control and monitoring of money laundering operations in Ukraine, the financial system has become a very attractive target for illegal financial activities and illegal financial flows. This determines the relevance of the research in the field of financial investigations, the peculiarities of their organization in the field of financial monitoring.

The purpose of the study is to determine the theoretical and methodological foundations of financial investigations to develop practical recommendations for improving the organization of financial investigations of dubious financial transactions.

Methods: A normative method of comparative, structural-dynamic analysis of financial transactions monitoring data is used in the study as the method of analysis of financial transactions of money laundering.

Results: The indicators of SPFM reports on financial transactions for 2015-2019, a number of financial reports on the risks of money laundering, and data on financial transactions in terms of signs of financial monitoring for 2014-2018 were analyzed.

Conclusions. The methodological recommendations concern the organization of financial investigations in accordance with the updated legal norms in the field of financial monitoring of dubious financial transactions. The choice of research methods, the use of practical material on the organization of financial investigations in the field of financial monitoring, recommendations for improving the methodological support of financial investigations are positive aspects of the research.

Key concepts: financial monitoring, financial investigations, financial transactions, typological research, methods of analysis, dubious financial transactions.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-2-160-167

Вступ

Для забезпечення економічної безпеки держави зростає значення фінансових розслідувань у сфері незаконного збагачення та відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом. У таких умовах дослідження особливостей фінансових розслідувань в сфері фінансового моніторингу набувають особливої актуальності.

Рекомендації міжнародних організацій щодо фінансових розслідувань відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, передбачають, що ефективним засобом їх організації є виявлення та зупинення сумнівних фінансових операцій, які супроводжують відмивання незаконних доходів.

Фінансові операції мають ризик легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, а також проблеми виявлення та доведення за таких обставин:

- якщо фінансова операція має заплутаний або незвичний характер;
- це сукупність пов'язаних між собою фінансових операцій, що не мають очевидного економічного сенсу або очевидної законної мети;
- у разі виявлення фактів неодноразового проведення фінансових операцій;
- характер фінансових операцій дає підстави вважати, що метою їх здійснення є уникнення процедур обов'язкового фінансового моніторингу або ідентифікації клієнта [1].

Отже, виявлення та аналіз сумнівних фінансових операцій є багатоаспектною проблемою. Крім того, динаміка економічних і фінансових процесів, законодавчі зміни призводять до видозмінення моделей та інструментів відмивання доходів, отриманих незаконним шляхом. Ці обставини на теоретичному рівні вимагають розроблення нового методичного забезпечення виявлення та аналізу сумнівних операцій з відмивання коштів, що є вагомим чинником економічної та фінансової безпеки країни і суб'єктів підприємництва.

На практичному рівні невизначеність ідентифікації та аналізу сумнівних операцій обумовлює необхідність уточнення нормативних

процедур фінансового моніторингу та розроблення методичного забезпечення їхнього практичного застосування.

Системне дослідження легалізації незаконних доходів на макрорівні передбачає виявлення та фіксацію типологічних схем відмивання коштів у розрізі видів діяльності, видів активів і видів фінансових операцій [2].

Систематизацією та характеристиками наявних схем легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом, займалися такі вчені: Р. О. Баранов [3], І. І. Білоус [4], М. Г. Дмитренко [5]. Державне регулювання запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, досліджували науковці: В. С. Зеленецький [6], Л. В. Кривонос [7], С. В. Леонов, А. О. Бойко [8].

Метою статті є визначення теоретико-методичних основ фінансових розслідувань для розроблення практичних рекомендацій з удосконалення організації фінансових розслідувань сумнівних фінансових операцій.

1. Організація фінансових розслідувань сумнівних фінансових операцій

Фінансовий моніторинг та організацію фінансових розслідувань на рівні фінансових операцій схематично можна зобразити так (див. рис. 1).

Фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу, згідно з українським законодавством, поділяються на операції, які підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу й операції, що підлягають внутрішньому фінансовому моніторингу. До фінансових операцій обов'язкового фінансового моніторингу належать ті, що мають такі ознаки:

- фінансової операції, якщо хоча б один учасник або його банк є в державі, що не виконує рекомендації міжнародних організацій;
- фінансові операції з публічними діями;
- фінансові операції з переказу коштів за кордон та офшорні зони;
- фінансові операції з готівкою (внесення, переказ, отримання) [7].

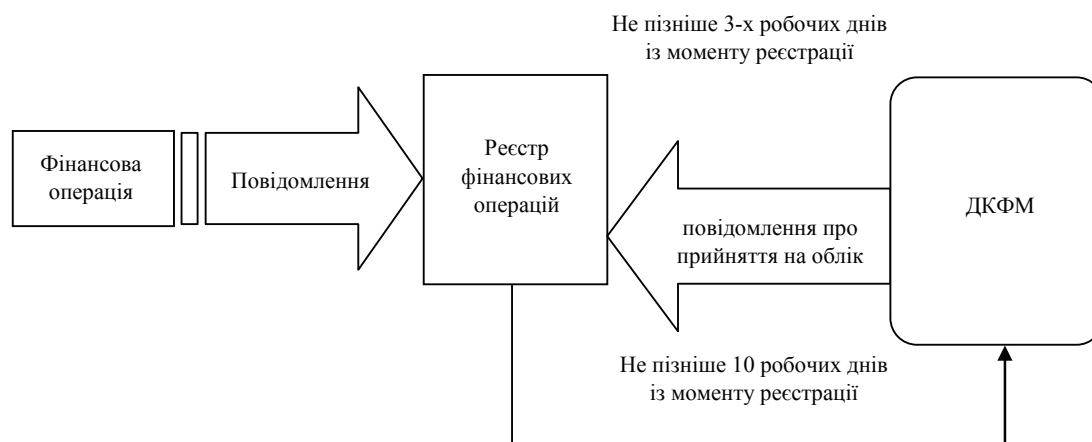

Рис. 1. Процедури фінансового моніторингу щодо сумнівних фінансових операцій

* Власна розробка автора

Фінансові розслідування стосовно підозрілих осіб як учасників сумнівних фінансових операцій можуть завершуватися призупиненням фінансових операцій із клієнтом. Тобто у разі виявлення підозрілих клієнтів можуть бути призупинені такі фінансові операції:

- фінансові операції з ознаками злочину, визначеними Кримінальним кодексом;
- фінансові операції, учасником яких є особа з переліку таких осіб: пов'язаних із терористичною діяльністю, публічних осіб, сумнівних осіб з переліків міжнародних організацій тощо.

При підтвердженні результатів перевірки щодо підозрілих осіб до правоохоронних органів передається узагальнений матеріал. Водночас можуть бути зроблені такі дії:

- зупинка видаткових фінансових операцій на строк до п'яти робочих днів та повідомлення про це правоохоронних органів;
- продовження зупинки фінансових операцій на термін до 30 робочих днів [3; 4; 1].

Суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний повідомляти спеціально уповноважений орган про сумнівні фінансові операції в терміни, вказані у табл. 1.

Фінансовий моніторинг перелічених у таблиці фінансових операцій дає змогу:

- виявляти порогові та підозрілі фінансові операції або діяльність і повідомляти про них спеціально уповноважений орган;
- забезпечувати застосування ризик-орієнтовного підходу управління ризиками відмивання коштів;
- здійснювати належну перевірку клієнтів підозрілих фінансових операцій;
- запобігати використанню послуг і продуктів фінансових посередників для проведення клієнтами фінансових операцій із протиправною метою;
- забезпечувати моніторинг й облік фінансових операцій клієнта та перевірку відповідності інформації про клієнта, його діяльності, визначення рівня ризиків та джерел коштів, пов'язаних із фінансовою(ими) операцією(ями);

Таблиця 1

Організація подання повідомлень до спеціально уповноважених органів

Тип фінансової операції	Термін повідомлення
Порогові фінансові операції, що відповідають ознакам, визначеним абзацами другим та третім частини першої статті 20 Закону	Протягом п'яти робочих днів з дня їх проведення (спроби проведення)
Порогові фінансові операції, що відповідають ознакам, визначеним абзацами четвертим та п'ятим частини першої статті 20 Закону	Не пізніше п'ятого робочого дня місяця, наступного за місяцем, в якому фінансові операції були здійснені
Підозрілі фінансові операції (діяльність) або спроби їх проведення незалежно від суми, на яку вони(а) проводяться	Негайно після виникнення підозри або достатніх підстав для підозри, а також надання обґрунтованих висновків, копій документів та іншої інформації, на основі яких сформовано підозру
Про розбіжності про кінцевих бенефіціарних власників клієнта	Не пізніше десятого робочого дня місяця, наступного за місяцем, в якому були виявлені розбіжності

Джерело [1].

– забезпечувати процедури виявлення фінансових операцій, до початку, в процесі, у день виникнення підозри, після їх проведення або під час спроби їх проведення чи після відмови клієнта від їх проведення [5; 8; 9].

2. Теоретичні основи аналізу процесів легалізації незаконних доходів

Методологія системного аналізу легалізації незаконних доходів передбачає послідовність певних етапів аналітичного процесу. До них належать такі: перший – визначення мети, завдання та умов системного аналізу процесів легалізації коштів, отриманих незаконним шляхом; другий – визначення переліку параметрів та індикаторів встановлення ризиків легалізації незаконних коштів (синтетичних, абсолютних і відносних, кількісних та якісних); третій – складання загальної моделі легалізації незаконно отриманих доходів, визначення її компонент, їх послідовності та взаємозв'язків між елементами типологічних схем відмивання коштів; четвертий – розроблення заходів протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом [9].

Для досягнення цілей дослідження передбачається використання таких системних принципів: багатокритеріальність; ієрархічність; невизначеність; автономність; динамічність (інерційність).

Багатокритеріальність означає наявність багатьох шляхів легалізації незаконних дохо-

дів. Таким чином, багатокритеріальність методики аналізу передбачає формування сукупності методів ідентифікації ризиків легалізації коштів, встановлення рівня ризиків і заходів реагування на виявлені сумнівні операції чи учасників процесів легалізації.

Ієрархічність методики аналізу означає такий алгоритм дослідження процесів легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом, за якого інформація про прийняття рішень реагування формується на різних рівнях управління.

Автономність методики економічного аналізу передбачає використання моделей аналітичних досліджень, що враховують специфіку процесів легалізації незаконних коштів у розрізі сфер фінансового ринку та галузей економіки на макро- та мікрорівнях фінансового моніторингу [5; 9].

Всі методи аналізу, що використовуються у фінансових розслідуваннях легалізації незаконних коштів, можна умовно поділити на такі групи залежно від сукупності можливостей дослідження: традиційні методи статистичного аналізу та використання відносних, середніх величин, групування; методи аналітичних досліджень та подання результатів у графічному, табличному чи схематичному виді; логічні евристичні методи (опитування, експертних оцінок тощо); типологічні дослідження моделей відмивання коштів [5; 6].

Класифікація методів дослідження за іншими класифікаційними ознаками подана в табл. 2.

Таблиця 2

Класифікація методів дослідження відмивання коштів

Класифікаційна ознака	Методи	Сфера використання
Мета	Первинні	Методи, що використовуються для вивчення джерел, збирання інформації, спостереження, опитування
	Вторинні	Методи використовуються для обробки, аналізу даних
За способом реалізації	Логіко-аналітичні	Для перевірки гіпотез і висновків використовують методи дедукції та індукції
	Візуальні, або графічні	Для наочного зображення результатів використовують графічні методи
	Експериментальні	Для аналізу і прогнозування результатів (статистичного та регресійного аналізу)
За характером дослідження	Типологічні	У прикладних дослідженнях для вивчення типових явищ
За характером використання	Етапні	Використовуються лише на певних етапах дослідження (спостереження, експеримент)
	Універсальні	Використовуються на всіх етапах дослідження (абстрагування, узагальнення, індукція, дедукція)
За характером досліджування об'єкта	Загальні	Методи емпіричного дослідження (спостереження, порівняння, вимірювання, експеримент) Методи, що використовуються на емпіричному і теоретичному рівнях (аналіз, абстрагування, індукція, дедукція, моделювання)
	Спеціальні	Враховують специфіку конкретних процесів (Тактичне дослідження та практичне розслідування)

Джерело [7].

В економічному аналізі відмивання коштів застосовуються різні методи та прийоми дослідження, що залежать від обраної мети вивчення моделей та інструментів легалізації незаконних доходів. Водночас використовуються і традиційні методи економічного аналізу, і емпіричні (типологічні) методи. Вибір типологічних досліджень як наукового методу аналізу легалізації злочинних коштів є важливою складовою формування національних систем протидії відмиванню коштів та передачі досвіду на міжнародному рівні боротьби з легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом.

3. Аналіз даних моніторингу фінансових операцій

Динаміка інформування про фінансові операції, що надійшли до Державної служби фінансового моніторингу (ДСФМ) за 2015–2019 рр., подана на рис. 2.

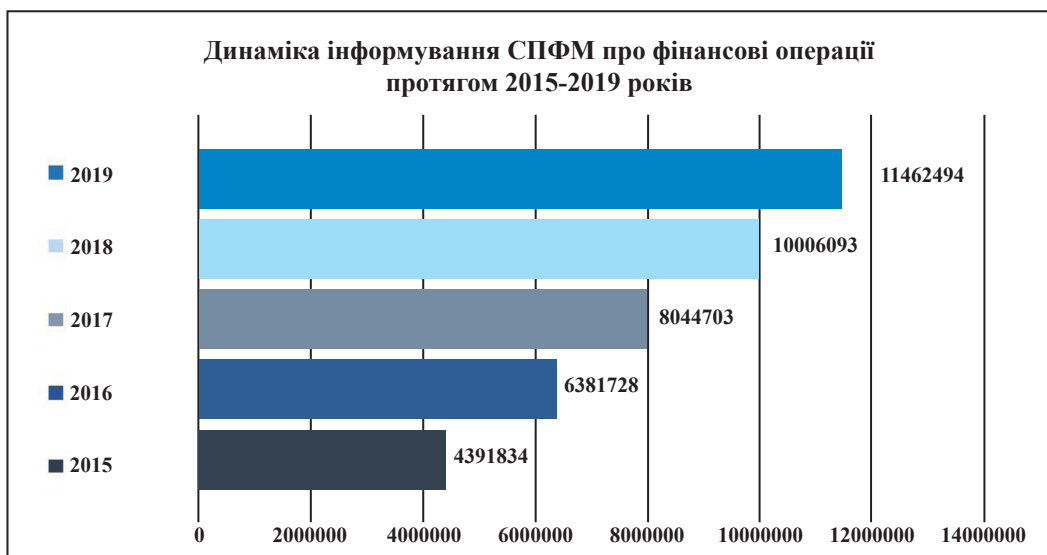

Рис. 2. Динаміка повідомлень про фінансові операції за 2015–2019 рр.

Джерело: [10].

Ці дані свідчать про зростання кількості матеріалів щодо сумнівних фінансових операцій, які взяті на облік ДСФМ, у 2,5 рази за останні 5 років. Це може свідчити і про зростання обсягів фінансового моніторингу, і про зростання кількості сумнівних фінансових операцій у сфері відмивання незаконних доходів [10].

Про кількість фінансових звітів із матеріалами про ризики відмивання незаконних доходів свідчать дані табл. 3.

За даними звіту ДСФМ, що подані в таблиці 4, з усіх отриманих повідомлень найбільшу частку становлять повідомлення з ознаками обов'язкового фінансового моніторингу. Їх кількість у 2018 р. становила близько 97%. Спостерігається динаміка їх кількісного

зростання протягом аналізованого періоду на 8 883 669 повідомлень.

Як видно з даних табл. 4 найменшу питому вагу мають повідомлення про відстеження фінансових операцій. Їх кількість за 2014–2018 рр. зменшилася на 4 140 повідомлень. Питома вага повідомлень з ознаками внутрішнього моніторингу в 2018 році становила 2,5%.

4. Методичні основи фінансових розслідувань

Методика реалізації принципів аналізу в умовах протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, спрямована на формалізацію процесів дослідження, а також використання різноманітних методів аналізу.

Схема процесу дослідження процесів легалізації незаконних доходів подана на рис. 3.

Методика аналізу фінансових операцій відмивання незаконних доходів містить три аналітичні комплекси досліджень:

- аналіз потенційних ризиків і загроз легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом;

- аналіз результатів моніторингу інструментів легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом;

- аналіз заходів внутрішнього та зовнішнього середовища, спрямованих на протидію легалізації незаконних доходів.

Методика аналізу фінансових операцій з виявлення відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, означає встановлення, зафіксування, визначення факту та обставин вчинення зазначеного виду злочину. До особливостей належать фактори наведені в табл. 5.

Таблиця 3

Кількість фінансових звітів про ризики відмивання незаконних доходів

Роки	Загальна кількість фінансових установ ДРФУ	Перебуває на обліку в ДСФМ	Кількість поданих звітів до ДСФМ
2016	1265	460	366
2017	1233	559	2285
2018	1299	699	3818

Джерело [10].

Таблиця 4

Дані про фінансові операції в розрізі ознак фінансового моніторингу за 2014–2018 рр., шт.

Ознаки фінансового моніторингу	2014	2015	2016	2017	2018	Абсолютне відхилення
Моніторинг (відстеження) фінансових операцій	4478	7800	2414	10116	338	-4140
З ознаками обов'язкового та внутрішнього фінансового моніторингу	12167	67888	76728	73300	51638	39471
З ознаками внутрішнього фінансового моніторингу	490617	407462	315262	298374	253913	-236704
З ознаками обов'язкового фінансового моніторингу	780234	3873967	5925372	7631690	9663903	8883669

Джерело [10].

Рис. 3. Схема процесу фінансових розслідувань легалізації незаконних коштів

Джерело: складено автором.

Таблиця 5

Перелік факторів виявлення доходів, одержаних злочинним шляхом

Фактори	Особливості прояву
Обставини накопичення злочинних доходів	Час, місце, спосіб та інші обставини вчинення злочину
Джерело незаконного походження коштів	Переміщення та використання в легальній економіці
Місце приховування та зберігання	Виявлення країн причетних до відмивання незаконних доходів
Виявлення та встановлення осіб	Юридичних та фізичних осіб, які є організаторами, а також інших осіб, котрі брали участь або можуть бути причетні
Характер і розмір шкоди	Показники кількості фінансових операцій та їх розмірів

Джерело [11].

Отже, загальна схема фінансових розслідувань сумнівних фінансових операцій може бути подана у такому виді:

– виявлення моделей відмивання незаконних доходів на основі типологічних досліджень;

– рівні аналізу ризиків легалізації незаконних доходів: національний і мікрорівень;

– аналіз процедур відмивання незаконних доходів за суб'єктами фінансового моніторингу;

– показники фінансового моніторингу легалізації незаконних доходів, їх динаміка, ефективність заходів протидії легалізації незаконно отриманих коштів.

Методичні основи аналізу фінансових операцій умовно можна поділити на такі етапи: перевірка отриманих даних про суб'єктів господарювання чи фінансові операції, посадових осіб; розроблення робочої гіпотези щодо їх причетності до відмивання коштів; збір, оцінка й перевірка додаткової інформації про досліджувані суб'єкти підприємництва, посадові особи та фінансові операції; виявлення передумов сумнівності фінансових операцій; розроблення попередніх висновків щодо належності фінансових операцій до типологічних схем; побудова аргументів щодо фінмоніторингу сумнівних фінансових операцій.

Висновки

До методичного забезпечення фінансових розслідувань сумнівних фінансових операцій належать: моніторинг розміру фінансової операції, аналіз типу фінансової операції на основі порівняння з нормативними індикаторами, оцінка ризику, контроль за проведенням (скасуванням) фінансової операції, адаптація даних про фінансову операцію і клієнта.

Виявлення та аналіз фінансових операцій у процесі фінансових розслідувань здійснюється на підставі: ознак операцій, які підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу; ознак операцій, які підлягають внутрішньому фінансовому моніторингу; критеріїв ризиків відмивання коштів згідно з типологічними схемами та моделями фінансового моніторингу; рекомендацій міжнародних організацій, що провадять діяльність у сфері протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Розроблені методики і процедури виявлення та аналізу сумнівних фінансових операцій є основою для уточнення типологічних схем відмивання коштів та автоматизації їх практичного застосування. Це визначає напрям подальших досліджень і проєктування програмного забезпечення процедур виявлення та аналізу фінансових операцій з відмивання коштів.

Список використаних джерел

1. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-18#n101>
2. Фінансовий моніторинг в Україні по-новому: чого чекати? URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/192891_fnansoviy-montoring-v-ukran-po-novomu-chogo-ochkuva
3. Баранов Р. О. Сучасні схеми відмивання злочинних коштів у світі та в Україні. *Аспекти публічного управління*: наук. журн. 2015. № 7–8 (21–22). С. 62–69.
4. Білоус І. І. Сутисна характеристика легалізації доходів отриманих злочинним шляхом. *Економіка та держава*. 2019. № 5. С. 82–85.
5. Дмитренко М. Г. Легалізація кримінальних доходів та фінансування тероризму: сучасні економічні аспекти і вплив на розвиток банків : монографія. Київ : УБС НБУ, 2014. 302 с.
6. Зеленецький В. С. Боротьба з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванням тероризму (економіко-правовий аналіз) : наук.-практ. посібник. Харків : Кросроуд, 2007. 668 с.

7. Кривонос Л. В. Державне регулювання запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом: сучасний стан і шляхи розвитку : монографія. URL: http://www.pa.stateandregions.zp.ua/archive/1_2014/4.pdf
8. Леонов С. В., Бойко А. О., Миненко С. В. Систематизація та характеристика існуючих схем легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2019. № 1 (92). С. 35–42.
9. Новий закон про фінансовий моніторинг: до чого потрібно готуватися. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/194803_noviy-zakon-pro-fnansoviy-montoring-do-chogo-potrnbno-gotuvatisya
10. Статистика фінансового моніторингу. URL: <https://fiu.gov.ua/pages/dijalnist/funkcional/zviti-pro-diyalnist>
11. Типологічні дослідження Державної служби фінансового моніторингу України за 2017 рік. Київ, 2018. URL: [//www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2018/20180423/Typologia_ukr.pdf](http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2018/20180423/Typologia_ukr.pdf)

References

1. Pro zapobihannya ta protydiyuh lehalizatsiyi (vidmyvannyu) dokhodiv, otrymanykh zlochynnym shlyakhom, abo finansuvannyu teroryzmu ta finansuvannyu rozpovsyudzhennya zbroyi masovoho znyshchennya : Zakon Ukrainy. On Prevention and Counteraction to Legalization (Laundering) of Proceeds from Crime or Financing of Terrorism and Financing of the Proliferation of Weapons of Mass Destruction : [Law of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-18#n101> [in Ukr.].
2. Finansovyy monitorynh v Ukraini po-novomu: choho chekaty? [Financial monitoring in Ukraine in a new way: what to expect?]. Retrieved from https://biz.ligazakon.net/analytics/192891_fnansoviy-montoring-v-ukran-po-novomu-chogo-ochkuva [in Ukr.].
3. Baranov, R. O. (2015). Suchasni skhemy vidmyvannya zlochynnykh koshtiv u sviti ta v Ukraini [Modern schemes of money laundering in the world and in Ukraine]. *Aspekty publichnoho upravlinnya: nauk. Zhurn (Aspects of public administration: science. magazine)*, 7–8 (21–22), 62–69 [in Ukr.].
4. Bilous, I. I. (2019). Sutnisna kharakterystyka lehalizatsiyi dokhodiv otrymanykh zlochynnym shlyakhom [The essential characteristics of money laundering]. *Ekonomika ta derzhava (Economy and state)*, 5, 82–85 [in Ukr.].
5. Dmytrenko, M. H. (2014). Lehalizatsiya kryminal'nykh dokhodiv ta finansuvannya teroryzmu: suchasni ekonomichni aspekty i vplyv na rozvytok bankiv [Legalization of criminal proceeds and terrorist financing: modern economic aspects and impact on the development of banks]. Kyiv : UBS NBU [in Ukr.].
6. Zelenets'kyi, V. S. (2007). Borot'ba z lehalizatsiyeyu (vidmyvannyam) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shlyakhom, ta finansuvannyam teroryzmu (ekonomiko-pravovyy analiz) [Combating legalization (laundering) of proceeds from crime and terrorist financing (economic and legal analysis)]. Kharkiv: Krosroud [in Ukr.].
7. Kryvonos, L. V. Derzhavne rehulyuvannya zapobihannya ta protydiyuh lehalizatsiyi (vidmyvannyu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shlyakhom: suchasnyy stan i shlyakhy rozvytku [State regulation of prevention and counteraction to legalization (laundering) of proceeds from crime: the current state and ways of development]. Retrieved from http://www.pa.stateandregions.zp.ua/archive/1_2014/4.pdf [in Ukr.].
8. Lyeonov, S. V., Boyko, A. O., & Mynenko, S. V. (2019). Systematyzatsiya ta kharakterystyka isnuyuchykh skhem lehalizatsiyi dokhodiv, otrymanykh nezakonnym shlyakhom [Systematization and characterization of existing schemes of legalization of illegally obtained income]. *Naukovyy visnyk Poltav's'koho universytetu ekonomiky i torhivli (Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade)*, 1 (92), 35–42 [in Ukr.].
9. Novyy zakon pro finansovyy monitorynh: do choho potribno hotuvatysya [New law on financial monitoring: what to prepare for]. Retrieved from https://biz.ligazakon.net/analytics/194803_noviy-zakon-pro-fnansoviy-montoring-do-chogo-potrnbno-gotuvatisya [in Ukr.].
10. Statystyka finansovoho monitorynhu [Statistics of financial monitoring]. Retrieved from <https://fiu.gov.ua/pages/dijalnist/funkcional/zviti-pro-diyalnist> [in Ukr.].
11. Typolohichni doslidzhennya Derzhavnoyi sluzhby finansovoho monitorynhu Ukrainy za 2017 rik [Typological research of the State Financial Monitoring Service of Ukraine for 2017.]. Kyiv. Retrieved from [//www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2018/20180423/Typologia_ukr.Pdf](http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2018/20180423/Typologia_ukr.Pdf) [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 11.03.2021
прийнята до друку 17.05.2021
The article: is received 11.03.2021
is accepted 17.05.2021

UDC (УДК) 336.71
JEI Classification: G21

Пась Ярина Іванівна,

аспірант

Львівського національного університету

імені Івана Франка

(Львів, Україна)

e-mail: yaruna86@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-3675-2015

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ БАНКІВСЬКОГО БІЗНЕСУ

Анотація. Досліджено статuti діючих українських банків і визначено, що систему управління розвитком банківського бізнесу формують три вищі органи управління банку, а саме: загальні збори учасників банку, наглядова рада і правління банку. На основі цього запропоновано проєкт типових повноважень виключної компетенції загальних зборів учасників банку, проєкт типових функцій виключної компетенції наглядової ради банку та проєкт типових компетенцій правління з метою поліпшення внутрішньої системи управління розвитком банківського бізнесу.

Ключові поняття: банки, банківський бізнес, система управління банків, органи управління банку, управління розвитком банківського бізнесу.

Pas' Yaruna,

Postgraduate Student,

Ivan Franko National University of Lviv

(Lviv, Ukraine)

e-mail: yaruna86@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-3675-2015

MANAGEMENT SYSTEM OF BANKING BUSINESS DEVELOPMENT

Abstract. The current development of the economy and the state of the banking system provokes significant changes in the functioning of banks, especially in conditions of economic and political instability. Rapid response to external and internal factors that affect the development of the banking business is the main task of the bank's management entity. That is why the issue of management system of banking business development becomes especially significant, which determines the relevance of the chosen topic and the feasibility of the carried out research for the development of the issue.

The article examines the statutes of existing Ukrainian banks and determines that the management system of banking business development is formed by three higher governing bodies of the bank that is the general meeting of the bank, the supervisory board and the bank's board. The purpose of the article is to determine the organizational system of the bank, which is part of the overall management system of the banking business. In the process of analysis of the methods of theoretical and empirical research (system method, method of comparison, method of generalization, scientific abstraction, tabular method) and others are applied. The project of standard powers of exclusive competence of the general meeting of bank participants, the project of standard functions of exclusive competence of the bank's supervisory board and the project of standard competences of the board for improving the internal management system of banking business development are proposed in the article. These three high governing bodies provide full management of the bank's development. They determine the bank's development strategy and implement it as well as control the financial condition of the bank and its compliance with current legislation of Ukraine and certain areas of development of the bank, share the full range of strategic, tactical and operational functions for managing banking development, ensuring the integrity of the management system of the banking business in general and its development in particular.

Key concepts: banks, banking business, system of banking management, banking administration bodies, administration of banking business development.

Вступ

Сучасний банківський бізнес є сферою діяльності, в якій конкурують не так пропоновані банківські послуги, як наявні системи управління розвитком банків. Ефективні внутрішні системи забезпечення спроможності банків відстежувати ринкову ситуацію, робити правильні висновки і на цій основі приймати обґрунтовані рішення дають незаперечну перевагу над конкурентами. Виразно це виявляється в умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій, пришвидшення процесів глобалізації в економіці, що відтак спричиняє суттєве посилення конкуренції на фінансовому ринку не тільки між банками, а й зі сторони небанківських фінансових установ.

Тому головною причиною, яка змушує банки звертатися до процесу формування системи управління розвитком банківського бізнесу, є загострення конкуренції. В таких умовах необхідно шукати нові шляхи розвитку бізнесу і комплексно вирішити це завдання може лише наявні цільової системи управління. Вона має забезпечувати підтримку активності, відстеження тенденцій на фінансовому ринку, а також розроблення заходів з адаптації банку до майбутніх економічних реалій. Головний сенс формування системи управління розвитком банківського бізнесу полягає у підвищенні ефективності банківської діяльності шляхом цільової орієнтації та координації всіх процесів банку, підвищення його гнучкості й адаптованості до змін і, на цій основі формування сильних конкурентних позицій банку в довгостроковій перспективі.

Різні аспекти порушеної проблематики висвітлюються у роботах таких науковців, як С. М. Козьменко, Т. В. Корнієнко, О. М. Любунь, С. К. Реверчук, С. І. Терещенко та ін. Однак залишається чимало нерозглянутих питань стосовно формування ефективної системи управління розвитком банківського бізнесу.

Мета статті полягає у дослідженні теоретико-методичних засад системи управління розвитком банківського бізнесу, формуванні науково-практичних рекомендацій з підвищення розвитку банківського бізнесу.

Виклад основного матеріалу

В Україні головні засади формування системи управління розвитком банківського бізнесу визначаються законодавством. Відповідно до ст. 37 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [1], вищим органом управління банку є загальні збори учасників банку. Виконавчим органом банку, що здійснює поточне управління, є правління банку. Органом, який здійснює контроль за діяльністю виконавчого органу (правління), захист прав вкладників, інших кредиторів та учасників банку, є наглядова рада банку. Вона не бере участі в поточному правлінні банком. Разом ці три вищі органи є вищими органами управління банку, а розподіл функцій між ними має забезпечувати ефективну систему внутрішнього контролю.

Як вищий орган управління банку загальні збори учасників можуть вирішувати будь-які питання діяльності банку, крім тих, що віднесені законом або статутом до виключної компетенції наглядової ради. Водночас наглядова рада банку має право включити до порядку денного загальних зборів учасників і таким чином виносити їм на розгляд будь-яке питання, яке законом або статутом віднесене до виключної компетенції наглядової ради, для його вирішення загальними зборами учасників банку. В такому разі загальні збори учасників мають право розглянути це питання та прийняти рішення щодо нього. Повноваження з вирішення питань, які належать до виключної компетенції загальних зборів учасників, не можуть бути передані іншим органам банку.

Виключна компетенція загальних зборів учасників банку на підставі ст. 38 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [2] визначається головно ст. 33 Закону України «Про акціонерні товариства». Виходячи з аналізу законодавства та враховуючи норми діючих статутів українських банків, сформовано проєкт типових повноважень, які належать до виключної компетенції загальних зборів учасників (подано у таблиці 1).

Таблиця 1

Проєкт типових повноважень, які належать до виключної компетенції загальних зборів учасників банку

№ з/п	Повноваження виключної компетенції загальних зборів учасників банку
1	Визначення основних напрямів діяльності банку і затвердження звітів про їх виконання
2	Внесення змін до статуту банку
3	Прийняття рішення про збільшення чи зменшення статутного капіталу
4	Затвердження положень про загальні збори учасників, наглядову раду, правління банку, ревізійну комісію, а також внесення змін до них
5	Затвердження річного звіту банку

Завершення таблиці 1

6	Розгляд звіту наглядової ради, правління, ревізійної комісії та прийняття рішення (затвердження заходів) за результатами розгляду
7	Обрання аудитора (аудиторської фірми), розгляд висновків зовнішнього аудиту та затвердження заходів за результатами розгляду
8	Розподіл прибутку і збитків банку
9	Затвердження розміру річних дивідендів
10	Прийняття рішення про розміщення акцій та цінних паперів, які можуть бути конвертовані в акції
11	Прийняття рішення про викуп банком розміщених ним акцій, про анулювання викуплених акцій, про дроблення або консолідацію акцій
12	Обрання та припинення повноважень членів наглядової ради, затвердження цивільно-правових, трудових договорів, що укладатимуться з ними, встановлення розміру їх винагороди
13	Обрання членів ревізійної комісії, дострокове припинення їх повноважень
14	Прийняття рішення про надання згоди на вчинення значного правочину або про вчинення правочинів із заінтересованістю у випадках, передбачених законодавством
15	Прийняття рішення про зміну організаційно-правової форми банку, про зміну типу акціонерного товариства
16	Прийняття рішення про виділ і припинення банку, про ліквідацію банку, обрання комісії з припинення банку, ліквідаційної комісії, затвердження порядку та строків ліквідації, затвердження ліквідаційного балансу
17	Вирішення інших питань, що належать до виключної компетенції загальних зборів учасників банку згідно із законодавством і статутом

Для формування цього проекту типових повноважень, які належать до виключної компетенції загальних зборів учасників банку, крім законодавства, проаналізовано статuti таких українських банків, як АТ КБ «ПРИВАТБАНК» [3], АТ «Ощадбанк» [4], АТ «Райффайзен Банк Аваль» [5], АТ «ІНГ Банк Україна» [6], АТ АКБ «Львів» [7] та АТ «АКБ «КОНКОРД» [8] – по два з кожної із трьох груп, на які поділяє банки Національний банк України для провадження аналізу та подання результатів діяльності банківської системи України. Загалом аналізовані банки вибрано так, щоб максимально охопити різні формальні й неформальні групи банків.

З-поміж аналізованих банків АТ КБ «ПРИВАТБАНК» та АТ «Ощадбанк» є банками з державною часткою, АТ «Райффайзен Банк Аваль» та АТ «ІНГ Банк Україна» є банками, які належить до іноземних банківських груп, а АТ АКБ «Львів» та АТ «АКБ «КОНКОРД» є банками з приватним капіталом [9]. Окрім того, серед поданих банків є системно важливі (перші три [10]) і несистемні банки. Є загальнодержавні (перші три мають широку мережу відділень у всіх областях України) і регіональні банки (АТ АКБ «Львів» представлений головню у західній, а АТ «АКБ «КОНКОРД» – у східній Україні). Один банк – АТ «ІНГ Банк Україна» – працює без відділень, тільки з головного офісу. Ці ж банки

аналізуються і під час розгляду повноважень наглядової ради та правління банку.

Наглядова рада банку є органом, який діє від імені власників банку для забезпечення захисту їхніх прав і проведення фахового контролю та регулювання діяльності правління. Її членами можуть бути незалежні фахівці, учасники та представники учасників банку. Члени наглядової ради не можуть входити до правління банку, а також обіймати інші посади в цьому банку або надавати послуги банку за цивільно-правовими договорами. Ці обмеження забезпечують незалежність членів наглядової ради від правління банку. Ст. 39 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [1] також визначено, що наглядова рада не менш як на одну третину має складатися з незалежних (від банку, його афілійованих осіб та ін.) членів, що ще більше підсилює об'єктивність роботи наглядової ради банку.

На основі аналізу чинного законодавства та статутів українських банків сформовано проект типових функцій, які належать до виключної компетенції наглядової ради банку (подано у таблиці 2).

Окрім цих повноважень, наглядова рада, якщо це визначено статутом, може обмежити окремі повноваження правління банку або обумовити прийняття правлінням банку окремих рішень за наявності попередньої згоди наглядової ради. Зокрема, наглядова рада банку вправі

Таблиця 2

Проект типових функцій виключної компетенції наглядової ради банку

№ з/п	Функції, які належать до виключної компетенції наглядової ради банку
1	Затвердження стратегії розвитку банку відповідно до основних напрямів діяльності, визначених загальними зборами учасників банку (зокрема цілей банку, планів, середньо- та довгострокового розвитку)
2	Визначення і затвердження стратегії та політики управління ризиками, процедури управління ними, а також переліку ризиків, їх граничних розмірів
3	Затвердження бюджету банку, зокрема бюджету підрозділу внутрішнього аудиту та бізнес-плану розвитку банку
4	Визначення кредитної політики банку
5	Затвердження плану відновлення діяльності банку
6	Визначення джерел капіталізації та іншого фінансування банку, прийняття рішення щодо порядку покриття збитків банку
7	Визначення імовірності визнання банку неплатоспроможним унаслідок прийняття ним зобов'язань або їх виконання, зокрема через виплату дивідендів чи викуп акцій
8	Прийняття рішення про розміщення та викуп розміщених банком цінних паперів, окрім акцій, а також про продаж раніше викуплених акцій
9	Надсилання у передбачених законодавством випадках пропозиції акціонерам про придбання належних їм акцій
10	Прийняття рішення про вчинення значних правочинів або правочинів із заінтересованістю відповідно до законодавства
11	Прийняття рішення про обрання депозитарної та/або клірингової установи та затвердження умов договору з нею, встановлення розміру оплати
12	Затвердження порядку здійснення операцій із пов'язаними з банком особами
13	Вирішення питань про участь банку в групах
14	Затвердження рішення про участь банку власними коштами на дольових або інвестиційних засадах у господарській діяльності юридичних осіб
15	Визначення організаційної структури банку, зокрема підрозділу внутрішнього аудиту, затвердження внутрішніх положень про діяльність структурних підрозділів банку
16	Прийняття рішення про створення комітетів наглядової ради банку
17	Визначення порядку роботи та планів підрозділу внутрішнього аудиту і контроль за його діяльністю; затвердження звіту про виконання плану аудиторських перевірок
18	Затвердження положення та звіту про винагороду членів правління; затвердження умов цивільно-правових, трудових договорів з членами правління та працівниками підрозділу внутрішнього аудиту, встановлення їх винагороди
19	Визначення аудиторської фірми для проведення зовнішнього аудиту, затвердження умов договору з нею, встановлення розміру оплати послуг
20	Прийняття рішення про створення відокремлених підрозділів, затвердження їх статутів і положень; створення дочірніх підприємств та участі в них, їх реорганізації та ліквідації
21	Призначення та звільнення голови правління банку, керівника підрозділу внутрішнього аудиту, керівника підрозділу з управління ризиками
22	Прийняття рішення про відсторонення голови або члена правління від виконання його повноважень та обрання особи, яка тимчасово здійснюватиме ці повноваження
23	Забезпечення функціонування системи внутрішнього контролю банку, контроль за її ефективністю та ефективністю системи управління ризиками
24	Встановлення порядку проведення контролю за фінансово-господарською діяльністю банку
25	Здійснення контролю за діяльністю правління, внесення пропозицій з її удосконалення
26	Контроль за усуненням недоліків виявлених НБУ та іншими органами державної влади, які здійснюють нагляд за діяльністю банку, підрозділом внутрішнього аудиту та аудиторською фірмою, за результатами проведення зовнішнього аудиту
27	Розгляд висновку зовнішнього аудиту банку та підготовка рекомендацій загальним зборам учасників для прийняття рішення щодо нього
28	Забезпечення своєчасного надання банком достовірної інформації щодо його діяльності відповідно до законодавства
29	Вжиття заходів щодо запобігання конфліктам інтересів у банку, сприяння їх врегулюванню та надання інформації НБУ про конфлікти інтересів у банку
30	Скликання і повідомлення про проведення загальних зборів учасників, підготовка їх порядку денного, прийняття рішення про дату їх проведення
31	Попередній розгляд питань та підготовка пропозицій, які виносяться на загальні збори учасників банку, зокрема розгляд річної фінансової звітності
32	Розгляд звітів правління банку, окрім річного звіту правління та затвердження заходів за результатами їхнього розгляду
33	Здійснення повноважень, делегованих загальними зборами учасників банку та інших повноважень відповідно до законодавства та статуту банку

встановити додаткові обмеження, в межах яких дозволяє правлінню самостійно приймати рішення про вчинення правочинів від імені банку [1, п. 12.3.3]. Засідання наглядової ради скликаються за ініціативою голови наглядової ради банку або на вимогу члена наглядової ради банку, а також на вимогу голови та/або членів правління банку. Останнє підвищує оперативність реагування банку на невідкладні ситуації. Щоб доводити позицію правління, голова правління банку має право брати участь у засіданнях наглядової ради з правом дорадчого голосу [11, с. 135].

Третім органом управління розвитком банківського бізнесу є правління банку. В своїй діяльності воно діє від імені банку,

але підзвітне загальним зборам учасників та наглядовій раді банку і забезпечує виконання рішень загальних зборів учасників та наглядової ради банку. До компетенції правління банку належить вирішення всіх питань з управління поточною діяльністю банку, крім тих, що належать до виключної компетенції загальних зборів учасників та наглядової ради банку [12, с. 140]. Правління здійснює формування фондів, необхідних для статутної діяльності банку і в межах своїх компетенцій несе відповідальність за ефективність роботи банку.

На основі аналізу статутів українських банків сформовано проєкт типових компетенцій правління банку, які подано у таблиці 3.

Таблиця 3

Проєкт типових компетенцій правління банку

№ з/п	Компетенції правління банку
1	Вирішує всі питання діяльності банку (за винятком тих, що належать до виключної компетенції загальних зборів учасників та наглядової ради банку)
2	Забезпечує підготовку для затвердження наглядовою радою банку проєктів бюджету банку, стратегії та бізнес-плану розвитку банку
3	Реалізує стратегію та бізнес-план розвитку банку
4	Реалізує стратегію та політику управління ризиками, затверджену наглядовою радою, забезпечує впровадження процедур управління ризиками
5	Затверджує і реалізує поточні плани і програми діяльності банку
6	Формує організаційну структуру банку, затверджену наглядовою радою
7	Вирішує питання підбору і підготовки кадрів, затверджує штатний розпис банку
8	Визначає умови оплати праці та матеріального стимулювання працівників банку
9	Розробляє положення, що регламентують діяльність структурних і відокремлених підрозділів банку згідно із стратегією розвитку банку
10	Вирішує питання організації проведення операцій банком, зберігання грошових коштів і цінностей, обліку і звітності, внутрішнього контролю та інші питання діяльності
11	Формує обов'язкові й інші резерви при здійсненні банківської діяльності
12	Визначає характер інформації, яка не підлягає оприлюдненню
13	Контролює дотримання банком чинного законодавства України
14	Забезпечує безпеку інформаційних систем банку і систем, що застосовуються для зберігання активів клієнтів
15	Затверджує типові договори, які використовуються в поточній діяльності
16	Визначає систему діловодства, зокрема загальні умови й порядок підписання договорів, що укладаються банком, грошово-розрахункові документи, кореспонденцію
17	Інформує наглядову раду банку про показники діяльності банку, виявлені порушення законодавства, внутрішніх положень банку та про будь-яке погіршення фінансового стану банку або про загрозу такого погіршення, про рівень ризиків, що виникають
18	Складає кошторис прибутків і витрат, річний звіт банку, звіти про виконання основних напрямів діяльності банку, стратегії розвитку банку, бюджету, бізнес-плану розвитку
19	Розробляє і затверджує положення та інші внутрішні нормативні документи банку і зміни до них, затвердження яких не належить до компетенції інших органів банку, у тому числі тих, що регламентують бізнес-процеси банку
20	Створює комітети при правлінні банку, яким у разі потреби можуть бути делеговані окремі повноваження правління банку; затверджує та вносить зміни до положень про них, приймає рішення про визначення їхнього складу
21	Надає пропозиції наглядовій раді банку щодо проведення чергових та позачергових загальних зборів учасників банку
22	Вимагає скликання загальних зборів учасників банку в разі порушення провадження про банкрутство банку або необхідності вчинення значного правочину
23	Забезпечує виконання рішень загальних зборів учасників та наглядової ради банку

Висновки

Правління банку керує всією діяльністю банку, яка не входить до компетенції загальних зборів учасників банку або наглядової ради банку. Разом ці три вищі органи управління забезпечують повне управління розвитком банку. Вони визначають стратегію розвитку банку і реалізують її, а також контролюють фінансовий стан банку та відповідність його поточної діяльності чинному законодавству України і визначеним напрямкам розвитку банку. Ці три органи вищого управління, поділяючи між собою весь обсяг стратегічних, тактичних і

оперативних функцій з управління розвитком банківського бізнесу, доповнюють і зрівноважують один одного, забезпечуючи цілісність системи управління банківським бізнесом загалом і його розвитком зокрема. Чітка організація, координація діяльності та розподіл функцій цих суб'єктів управління розвитком банківського бізнесу утворюють єдину систему управління розвитком банківського бізнесу, яка забезпечить стабільне та ефективне функціонування банку, розвитку фінансового ринку країни загалом.

Список використаних джерел

1. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14> (дата звернення: 02. 07. 2020 р.)
2. Про акціонерні товариства : Закон України від 17.09.2008 р. № 514-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17#n393> (дата звернення: 07. 04. 2020 р.)
3. Статут ПУБЛІЧНОГО АКЦІОНЕРНОГО ТОВАРИСТВА КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ «ПРИВАТБАНК» (нова редакція) : Затверджено Наказом Міністерства фінансів України (рішенням єдиного акціонера) від 27.12.2017 р. № 1130. Київ, 2017. URL: <https://static.privatbank.ua/files/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%82%20%D0%B2%D1%96%D0%B4%2028.12.2017.pdf> (дата звернення: 02.09.2020 р.)
4. Статут Публічного акціонерного товариства «Державний ощадний банк України» (нова редакція) : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 25.02.2003 р. № 261 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 р. № 1039). Київ, 2017. URL: <https://www.oschadbank.ua/sites/default/files/files/about/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%82%20%D0%9E%D1%89%D0%B0%D0%B4%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D1%83.pdf> (дата звернення: 02.09.2020 р.)
5. Статут Акціонерного товариства «Райффайзен Банк Аваль» (нова редакція) : Затверджено Загальними зборами акціонерів АТ «Райффайзен Банк Аваль» від 27.04.2018 р. протокол № 36-58. Київ, 2018. URL: https://ex.aval.ua/f/1/about/for_publication/20180531_charter.pdf (дата звернення: 12.09.2020 р.)
6. Статут Акціонерного товариства «ІНГ Банк Україна» (нова редакція) : Затверджено рішенням позачергових Загальних зборів акціонерів АТ «ІНГ Банк Україна» від 31.10.2018 р. протокол № 6/2018. 2018. URL: <https://www.ingbankukraine.com/media/2660238/estateute-ate-%C2%ABienghe-beaenka-ukaerauiena%C2%BB.pdf> (дата звернення: 07.11.2020).
7. Статут Акціонерного товариства Акціонерно-комерційний банк «Львів» (нова редакція) : Затверджений Рішенням Загальних зборів акціонерів від 06.03.2019 р. Львів, 2019. URL: https://www.banklviv.com/wp-content/uploads/2019/04/Statut-AT_AKB_Lviv.pdf (дата звернення: 02.09.2020 р.)
8. Статут АКЦІОНЕРНОГО ТОВАРИСТВА «АКЦІОНЕРНИЙ КОМЕРЦІЙНИЙ БАНК «КОНКОРД» (нова редакція) : Затверджено річними Загальними зборами акціонерів від 23.04.2019 р. протокол № 39. Дніпро, 2019. URL: https://concord.ua/uploads/1/8670-23_04_2019_18_06_2019.pdf (дата звернення: 05.07.2020).
9. Національний банк залишив без змін критерії розподілу банків на групи на 2021 рік. Комітет з питань нагляду та регулювання діяльності банків, нагляду (оверсайту) платіжних систем Національного банку України від 5 лютого 2021 р. № 40. 9. 02. 2021. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-zalishiv-bez-zmin-kriteriyi-rozpodilu-bankiv-na-grupi-na-2021-rik> (дата звернення: 02. 07. 2020 р.)
10. Про визначення системно важливих банків : Рішення Правління Національного банку України від 27 червня 2019 р. № 438-рш. URL: https://old.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=98181764 (дата звернення: 05. 07. 2020).
11. Реверчук С. К. Фінансовий бізнес: теорія і практика : монографія. Львів, 2018. 196 с.
12. Реверчук С. К. Фінансова стабільність банків в Україні: організаційно-управлінські аспекти : монографія. Львів, 2011. 208 с.

References

1. Pro banky i bankivsku diialnist : Zakon Ukrainy [On banks and banking activity: Law of Ukraine] vid 07.12.2000 p. № 2121-III. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14> [in Ukr.].

2. Pro aktsionerni tovarystva : Zakon Ukrainy [On joint stock companies: Law of Ukraine] vid 17.09.2008 p. № 514-VI. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17#n393> [in Ukr.].
3. Statut PUBLIChNOHO AKTSIONERNOHO TOVARYSTVA KOMERTSIINOHO BANKU «PRYVATBANK» (nova redaktsiia) : Zatverdzheno Nakazom Ministerstva finansiv Ukrainy (rishenniam yedynoho aktsionera) [Charter of Public Joint Stock Company of Commercial bank «Privatbank» (new edition): Approved by the Order of the Ministry of Finance of Ukraine (decision of the sole shareholder)] vid 27.12.2017 r. № 1130. Kyiv, 2017. Retrieved from <https://static.privatbank.ua/files/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%82%20%D0%B2%D1%96%D0%B4%2028.12.2017.pdf> [in Ukr.].
4. Statut Publichnoho aktsionernoho tovarystva «Derzhavnyi oshchadnyi bank Ukrainy» (nova redaktsiia) : Zatverdzheno postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25.02.2003 r. №261 (v redaktsii postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy [Charter of the Public Joint Stock Company «State Savings Bank of Ukraine» (new edition): Approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine] vid 27.12.2017 r. № 1039). Kyiv, 2017. Retrieved from <https://www.oschadbank.ua/sites/default/files/files/about/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%82%20%D0%9E%D1%89%D0%B0%D0%B4%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D1%83.pdf> [in Ukr.].
5. Statut Aktsionernoho tovarystva «Raiffaizen Bank Aval» (nova redaktsiia) : Zatverdzheno Zahalnymy zboramy aktsioneriv AT «Raiffaizen Bank Aval» [Charter of Raiffeisen Bank Aval Joint Stock Company (new edition): Approved by the General Meeting of Shareholders of «Raiffeisen Bank Aval» JSC] vid 27.04.2018 r. protokol № Zb-58. Kyiv, 2018. Retrieved from https://ex.aval.ua/f/1/about/for_publication/20180531_charter.pdf [in Ukr.].
6. Statut Aktsionernoho tovarystva «INH Bank Ukraina» (nova redaktsiia) : Zatverdzheno rishenniam pozacherhovyykh Zahalnykh zboriv aktsioneriv AT «INH Bank Ukraina» [Charter of ING Bank Ukraine Joint-Stock Company (new edition): Approved by the decision of the Extraordinary General Meeting of Shareholders of «ING Bank Ukraine» JSC] vid 31.10.2018 r. protokol № 6/2018. 2018. Retrieved from <https://www.ingbankukraine.com/media/2660238/estateute-ate-%C2%ABienghe-beaenka-ukaerayiena%C2%BB.pdf> [in Ukr.].
7. Statut Aktsionernoho tovarystva Aktsionerno-komertsiyniy bank «Lviv» (nova redaktsiia) : Zatverdzhenyi Rishenniam Zahalnykh zboriv aktsioneriv [Charter of the Joint Stock Company Joint Stock Commercial Bank «Lviv» (new edition): Approved by the Decision of the General Meeting of Shareholders] vid 06.03.2019 r. Lviv, 2019. Retrieved from https://www.banklviv.com/wp-content/uploads/2019/04/Statut-AT_AKB_Lviv.pdf [in Ukr.].
8. Statut AKTSIONERNOHO TOVARYSTVA «AKTSIONERNYI KOMERTSIINYI BANK «KONKORD» (nova redaktsiia) : Zatverdzheno richnymy Zahalnymy zboramy aktsioneriv [Charter of the Joint Stock Company «Joint Stock Company Concord» (new edition): Approved by the Annual General Meeting of Shareholders] vid 23.04.2019 r. protokol № 39. Dnipro, 2019. Retrieved from https://concord.ua/uploads/1/8670-23_04_2019_18_06_2019.pdf [in Ukr.].
9. Natsionalnyi bank zalyshyv bez zmin kryterii rozpodilu bankiv na hrupy na 2021 rik. Komitet z pytan nahliadu ta rehuliuвання diialnosti bankiv, nahliadu (oversaitu) platizhnykh system Natsionalnoho banku Ukrainy [The National Bank left unchanged the criteria for dividing banks into groups for 2021. Committee on Supervision and Regulation of Banking Activities, Supervision (Oversight) of Payment Systems of the National Bank of Ukraine] vid 5 liutoho 2021 roku № 40. 9.02.2021. Retrieved from <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-zalishiv-bez-zmin-kryteriyi-rozpodilu-bankiv-na-grupi-na-2021-rik> [in Ukr.].
10. Pro vyznachennia systemno vazhlyvykh bankiv : Rishennia Pravlinnia Natsionalnoho banku Ukrainy [On the definition of systemically important banks: Decision of the Board of the National Bank of Ukraine] 27.06.2019 № 438-rsh. Retrieved from https://old.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=98181764 [in Ukr.].
11. Reverchuk, S. K. (2018). Finansovyi biznes: teoriia i praktyka [Financial business: theory and practice]. Lviv. [in Ukr.].
12. Reverchuk, S. K. (2011). Finansova stabilnist bankiv v Ukraini: orhanizatsiino upravlinski aspekty. Lviv. [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 24.02.2021
прийнята до друку 05.06.2021
The article: is received 24.02.2021
is accepted 05.06.2021*

UDC (УДК) 340.13+341.922

Петрончак Юлія Олегівна,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: Y_kozenko@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-5183-5399

Сидорець Божена Василівна,

кандидат юридичних наук,
викладач кафедри судоустрою, адвокатури і прокуратури
Львівського університету бізнесу і права
(Львів, Україна)
e-mail: sydorets88@meta.ua
ORCID ID: 0000-0002-0227-481X

ЗАРОДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ТОРГІВЛІ ЦІННИМИ ПАПЕРАМИ ТА ПРАВОВИЙ СТАТУС ЙОГО УЧАСНИКІВ

Анотація. Досліджено особливості правового статусу біржових відносин та учасника біржової діяльності у середньовічній Європі, коли така діяльність була міжнародною. Поданий науковий матеріал стосується і архетипів джерельної бази правового регулювання ринку цінних паперів, і налагодження міждисциплінарних зв'язків між історією держави й права та міжнародним приватним правом.

Ключові поняття: торгівля, цінні папери, ринок цінних паперів, біржа.

Petronchak Yuliia,

PhD (Law), Associate Professor
of the Civil Law Department,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: Y_kozenko@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-5183-5399

Sidorets Bozhena,

PhD (Law),
Lecturer of the Advocacy and Prosecutor's
Office Department of Judiciary,
Lviv University of Business and Law
(Lviv, Ukraine)
e-mail: sydorets88@meta.ua
ORCID ID: 0000-0002-0227-481X

THE INCEPTION OF SECURITIES TRADING AND THE LEGAL STATUS OF ITS PARTICIPANTS

Abstract. The article explores the legal peculiarities of stock trading in issue and non-issue securities, starting from the emergence of stock exchange relations in medieval Europe, when such a priori activity was international.

As of today, diachronic analysis of the legal nature of securities – objects of private international law, theoretically important at once for the three sciences – law, history and economics, and practically in demand for banking and stock exchange law, law-making activity of national and international levels.

The main object of the study in this context is the analysis of the subject composition, that is, the list of rights and obligations of the parties to the legal relationship over the circulation of securities encumbered by a foreign element – an object that has become increasingly relevant lately.

Foreign trade law is largely customary, and foreign exchange law is a priori, since it arose under international law when it was never called before, and only then reciprocated by national legal systems.

Unlike trade legal relations, which emerged as domestic and gradually evolved and expanded, exchange relations emerged to regulate relations with a foreign element, and only then began to be realized within the legal relations of domestic ones. Therefore, it would be appropriate to consider the “genetically” securities institute an institution of private international law.

The presented scientific material deals with the genesis and evolution of the source base of legal regulation of the securities market and the establishment of close interdisciplinary links between the history of state and law and international private law.

Key concepts: trade, securities, securities circulation, securities market, stock exchange.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-2-175-179

Вступ

Проблематика правовідносин у сфері обігу цінних паперів є актуальною, позаяк вона безпосередньо стосується зростання популярності грошово-банківських операцій у суспільстві, їх переходу в бездокументарну форму.

Це найяскравіше проявляється на прикладі відносин у сфері міжнародного приватного права, тобто зовнішньоекономічної діяльності. Пізнання минулого біржових правовідносин, які виникали як апіорі зовнішньоекономічні, тобто обтяжені іноземним елементом, є актуальним не лише для історії держави і права як для науки, а й для міжнародного приватного права як галузі з метою ефективізації наявних правовідносин цього спрямування.

Питання, що пов'язані з проблематикою правового регулювання торговельних і біржових правовідносин Середньовіччя, є малодослідженими з погляду їх теоретичних та історичних аспектів. Це завдає суттєвої шкоди юридичній науці та практиці, а наявні «білі плями» є на заваді якісній правотворчості міжнародного та національного зразка станом на сьогодні. Водночас без комплексного і всебічного осмислення зазначеної проблеми неможливо формувати міждисциплінарні зв'язки в окресленій сфері науки й практики.

Варто зазначити, що подана у статті проблематика розроблена частково. Наука історії держави дає змогу уявити загальні ознаки суспільного ладу й основи правових систем, в межах яких відбувалося зародження інституту цінних паперів, а також пропонує перелік звичаїв і нормативно-правових актів, що регулювали цей тип правовідносин (О. Р. Вайцеховська, О. О. Дячок, В. В. Черней, В. В. Хохуляк). Міжнародне приватне право пропонує основні концепції цінних паперів, їх особливості як інституту цивільного права (А. В. Буквич, О. І. Виговський, Л. С. Довгерт, В. І. Кисіль, В. Л. Яроцький). Окремі повчальні аспекти

можна почерпнути і з економічної науки (В. В. Раровська).

Метою статті є пізнання та формулювання основних положень зародження біржових правовідносин та архетипів товарних бірж у період Середньовіччя, зокрема й виокремлення правового статусу учасника біржової діяльності.

1. Теоретичні та правові аспекти торговельних відносин Середньовіччя, правовий статус учасників торгів

У сучасному виді товарна біржа з'явилася у XVI ст. Цьому сприяв бурхливий розвиток торгівлі у зв'язку з відкриттям Америки та зміцненням капіталістичних відносин у Європі.

Так, торговельною діяльністю називається вид діяльності, що має на увазі свого роду медіацію між виробниками та споживачами щодо здійснення обігу майнових ресурсів [1, с. 101]. Завдання такого виду діяльності в юридичній науковій думці зводиться до спрямування певного ресурсу у місце та час оптимально обраний для його реалізації із урахуванням попиту на нього з боку споживача.

Г. Ф. Шершеневич визначав торговельний обіг як елемент обігу макроекономічного, підкріпленого певною кількістю чинних нормативно-правових актів, що спрямовані на взаємообмін товарів і послуг. Такий погляд вартий уваги, як і точка зору на дистрибуторську діяльність, як на таку, що її метою є еквівалентний рух ресурсів між відчувачем і набувачем, а відтак вона не належить до торговельного обміну, не володіє посередницькими ознаками. Вчений також указує на те, що відповідно до норм з погляду торговельного права купець – це особа, яка укладає торговельні угоди, використовуючи власні регалії [2, с. 188].

Такий стан речей указує на факт, що черговою необхідною передумовою отримання купецького статусу була наявність власних підприємницьких регалій. Вона допомагала

диференціювати та здійснити розмежування, власне, купця та прикажчика, позаяк саме останній займався торговельними операціями, і саме це було основним джерелом його фінансування. Купці також вирізнялися наявністю, власне, прагматичного інтересу в рамках торговельного права, і цей факт ставав основною диференціюючою ознакою купців та інших фінансових суб'єктів [3, с. 76].

Вступ до купецької гільдії відбувався шляхом вступу у купецьку гільдію із отриманням свідоцтва першого чи другого рівнів. Якщо особа своєчасно не поновилася у своєму купецькому стані, вона його втрачала.

Відтак із вказаного випливає судження про те, що тогочасні торги виявляли свою суть за допомогою спрямування речі від відчужувача до набувача за допомогою його продажу спеціальними суб'єктами – купцями, що повинні були набувати його в установленому порядку [4, с. 103].

Отже, можна стверджувати, що праобраз купецької діяльності наразі зводиться до розуміння її у зрізі сучасної дистрибуторської діяльності. Втім, неспростовним залишається факт, що якими б ознаками та тенденціями вона не характеризувалася, приблизно в XIV–XV ст., купецтво виокремилось поміж інших верств суспільства, наділяючи суб'єктів вимогами певного критерію відбору та особливим правовим статусом.

Встановити точну дату, що слугувала б відправною точкою для початку ведення торговельної діяльності у світі, здається неможливим. Просторово-часовий континуум навряд чи надасть достовірну відповідь на це питання, хоча, ймовірно, зародження торгівлі пов'язане із появою у людей надлишкового продукту.

2. Зародження біржової діяльності та формування архетипу цінних паперів

Виокремити умовний старт біржових відносин є можливим і припадає він на час Великих географічних відкриттів, а відтак торговельної міграції різних народів. Такий стан речей (що автоматично зумовив появу не лише торговельних, а і валютних та фондових бірж) започаткував зовнішньоекономічну діяльність із цінними паперами, оскільки торговці-учасники ярмарок – праобраз сучасних бірж – представляли різні європейські держави.

Якщо спиратися на факти, то офіційно прийнято вважати, що перша біржа виникла в Північній Європі, а точніше – в Голландії, в Антверпені, в 1469 році. Зараз в цьому провінційному місті складно побачити центр світової торгівлі, але в ті часи Антверпенська біржа була абсолютним осередком світової економіки.

Перша Антверпенська біржа отримала назву брус-плац, що в буквальному перекладі означає «місце, де гроші», «брус» – це сумка з грошима, гаманець, а «плац» – це місце, площа. По суті, цей «грошовий ринок» був будинком, усередині якого була площадка, де і проходили торги. У 1531 році після активного зростання і розвитку замість старої біржі на вулиці Меїр побудовано нову будівлю, що і стала прообразом сучасної фондової і товарної біржі. У 1540 році відкрилася біржа в Ліоні, однак, як і Антверпенська, вона припинила своє існування в тому ж XVI ст. У 1565 році заснована перша біржа в Англії, що отримала статус королівської від Єлизавети I. Вона була місцем проведення торгів лондонських комерсантів. Окрім того, з'явилися державні процентні позики, на які встановлювали біржові курси, збільшувалося і різноманіття різних цінних паперів, що були в обігу. Учасниками торгів приймалися певні правила поведінки та укладення угод. Одним із перших обмежень при проведенні операцій на біржі було правило «не лихословити» і не вживати образливих виразів стосовно одні одних [5, с. 396].

У XVI–XVII ст. біржова справа починає з'являтися і активно розвиватися в інших європейських державах. Так, в 1720 році, після відвідування Петром I Амстердаму, в Росії з'являється Санкт-Петербурзька товарна і вексельна біржа.

Найбільший прорив в біржовій справі і перехід до «абстрактної» торгівлі (тобто торгівлі фінансовими інструментами, що представляють товари) відбувається з виникненням нового центру європейської торгівлі в 1608 році, коли була побудована біржа в Амстердамі. Саме там відбувається поступова відмова від необхідності присутності на ринку всієї партії товару. Він замінюється «пробою» – зразками продукції в невеликому обсязі, для того, щоб покупець міг оцінити якість і вирішити, чи буде він її купувати.

Англійська Ост-Індська компанія з моменту свого заснування використовувала систему постійно поновлюваного капіталу, в якій внески учасників поверталися їм після кожного плавання, а прибуток розподілявся відповідно до величини паю кредитора в спільному підприємстві.

Тільки в 1657 року, після внесення змін до статуту компанії, вона приступила до виплати дивідендів, а не до розподілу валового прибутку, і перетворилася в акціонерне товариство в сучасному розумінні [6, с. 206].

Відтак це важливий етап і для сучасного господарського права, і для економічної науки. Адже, як виявляється, і засадничі ідеологічні

принципи, і правові основи та функціонування господарських товариств були встановленими якраз у межах історичного періоду Середньовіччя та на основі зародження біржової діяльності.

Переваги нової організаційно-правової форми діяльності комерційного підприємства, продемонстровані першими акціонерними товариствами, сприяли повсюдному збільшенню акціонування, відтак, в 1668 році створено англійську Компанію Гудзонової затоки, а в 1711 р. – англійську Компанію Південних морів, в 1717 р. – французько-міссісіпську компанію. Засновником останньої був спадкоємець династії лихварів, шотландець Джон Ло, експериментальна фінансова діяльність якого піднесла не один економічний урок Європі XVIII ст. і увійшла в сучасні підручники. Джон Ло запропонував зробити паперові гроші основним товарообмінним мірилом, яким натоді були монети [7, с. 192].

Цей момент також важливий у контексті правової та економічної науки, адже став передумовою сучасних торгово-грошових відносин і форм валютно-товарного обміну.

Закономірно, що функціонування бірж чільно переплетено із купецьким класом, що свого часу заснувало майже всі наявні товарні біржі.

На початку XVII ст. відбулося відкриття відомої Амстердамської біржі. Цей факт став знаменною подією в межах історії біржового руху в Європі та світі. Власне, тут і відбулися перші спроби торгівлі за представленими еталонами товарів, наслідком чого стало подальше впровадження нормативів у продовольстві.

Чому Амстердамській біржі приділяють так багато уваги? Тому, що саме тут уперше були введені в обіг емісійні цінні папери – акції.

Слово «біржа» спершу ототожнювали з:

- 1) основним торговим центром міста;
- 2) часовим інтервалом, у межах якого відбувалися торги;
- 3) власне торговельними зборами [8, с. 396].

В основі слова «біржа» є назва центральної площі у місті Брюгге (Бельгія), яке пролягало та пролягає на межі значної кількості європейських торговельних шляхів і колись мало назву «маклер християнських народів», позаяк тут концентрувалося середньовічне купецтво.

Пізніше, з 1720 року, набувають поширення так звані термінові (ф'ючерсні) угоди, які сьогодні переважають у біржовому світі [9, с. 340].

Словосполучення «цінні папери» в його модерному понятійно-категоріальному тлумаченні першочергово було введено в науковий обіг однією із норм Німецького торгового уложення 1862 р. і надалі запозичено у нор-

мативно-правову площину царської Росії, а згодом і СРСР. Цей факт зумовив його імплементацію до правової системи України часів незалежності. Дефініціювання згаданих матеріальних об'єктів як цінних паперів є властивим і галузевому законодавству України, і її правозастосовному процесу.

Загалом із моменту виникнення емісійних цінних паперів і фондових ринків відбулося формування тих чи інших критеріїв поділу торговців на конкретні прошарки. Такий стан речей дає вказівку на формування засадничих ознак поділу купців на конкретні сфери, зокрема:

– наявні біржові учасники – дійсні члени біржі (що були членами першої купецької гільдії, або ж придбали промисловий ордер першого рівня та були схвалені загальними біржовими зборами. Ця категорія була управлена на укладення угод всередині власної гільдії, а також із медіаторами, що працювали на біржі, прикажчиками;

– перманентно діючі візитери біржі (суб'єкти із промисловим ордером першого рівня, що оплатили відвідини біржі). Останні мали право реалізовувати різні угоди лише через маклера. Угод, що не опосередковувалися маклером, між собою укладати вони права не мали;

– тимчасові біржові візитери, що навідувалися за поруки інших дійсних членів, та не укладали жодних угод.

Висновки

Вищепроведене дослідження дає змогу дійти висновків щодо так званого дочірнього походження біржових правовідносин, та їх утворення внаслідок розширення видового спектра суспільних відносин унаслідок впливу епохи Великих географічних відкриттів.

Щодо правового статусу учасника біржової торгівлі, то він безпосередньо випливав із соціального становища купця. Основний із критеріїв поділу давав можливість відносити купців до категорій «дійсних членів», «постійних відвідувачів» та «гостей» [10, с. 278].

Ярмаркового типу торговельні біржі внаслідок вищезазначеного процесу почали поволі трансформуватися у біржі фондові та валютні, що зародилися як такі, що обтяжені іноземним елементом. Усе це відбувалося у декілька поступових етапів, основні з яких тезово відображені у цьому дослідженні.

Виокремлення зазначеної типізації дає підстави декларувати доцільність проведення деталізованого історико-правового та цивілістичного дослідження проблематики, що окреслена в статті всередині кожної із зазначених галузей.

У межах історії права слід детальніше вивчати генезу торговельних і біржових від-

носин у наступні після Середньовіччя історичні періоди, зокрема: періоди Просвітництва та Відродження, Нового й Новітнього часів. Своєю чергою, наука міжнародного приватного права має досліджувати базові шляхи гармонізації біржової діяльності всередині різних правових систем сучасності; прогнозувати тенденції та перспективи на найближчий час.

Такі дослідження знадобляться під час розроблення й оновлення теоретичних аспектів банківського права, зокрема міжнародного, а також напрямів, що з ним пов'язані: вексельного, валютного права тощо; вдосконалення економіко-правового інституту дивідендів, криптовалюти, платіжних карток зокрема та ринкової економіки загалом.

Список використаних джерел

1. Раровська В. В., Останкова Л. А., Акопов С. Е. Біржова діяльність : навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2009. 312 с.
2. Шершеневич Г. Ф. Учебник торгового права (по изданию 1914 г.). М. : СПАРК, 1994. 335 с.
3. Шершеневич Г. Ф. Курс торгового права. Т. 1: Введение. Торговые деятели : монографія. СПб. : Издание Братьев Башмаковых, 1908. 515 с.
4. Яроцький В. Л. Цінні папери в механізмі правового регулювання майнових відносин: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2007. 442 с.
5. Батрова Т. А. Тенденции развития торгового права: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. М. : Московская юридическая академия, 2011. 450 с.
6. Нерсесов Н. О. О бумагах на предъявителя с точки зрения гражданского права: Историко-догматическое исслед. М. : Норма, 1954. 98 с.
7. Шилов Б., Семенов С. Биржевая история. М. : И-Трейд, 2012. 325 с.
8. Фукуяма Ф. Політичний порядок та політичний занепад: від промислової революції до глобалізації та демократії. К. : Наш Формат, 2019. 608 с.
9. Організація біржової діяльності: навч. посіб. / О. Е. Кузьмін, О. В. Юринець, А. В. Дубоделова та ін. Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2013. 238 с.
10. Беляев М. І., Шестопалова Л. В. Инфраструктура товарного рынка. К. : Юрінком-Інтер, 2014. 342 с.

References

1. Rarovska, V. V., Ostankova, L. A., & Akopov, C. E. (1994). *Birzhova diyalnist* [Exchange activities]. Centr uchbovoyi literatury (Literature study centr). Kyiv [in Ukr.].
2. Shershenevych, H. F. (1994). *Uchebnij torgovogo prava (po isdaniyu 1914 g)* [A textbook of trade law]. Moskva, SPARK [in Russ.].
3. Shershenevych, H. F. (1908). *Kurs torgovogo prava. T. 1: Vvedeniye. Torgovye deyateli* [Course of trade law. Volume 1: Introduction. Trading Acts]. Sant Peterburg, Bashmakov brothers publishing [in Russ.].
4. Yarotskyuy, V. L. (2007). *Tcinni papery v mehanizmi pravovogo reguluyvannia maynovykh vidnosyn* [Securities in the mechanism of legal regulation of property relations]. Nationalna yurydychna akademiya imeni Yaroslava Mudroho (National Law Academy named after Yaroslav Mudryi). Harkiv [in Ukr.].
5. Bratova, T. A. (2011). *Tendencii razvitiya torgovogo prava* [The Trade law tendencies]. Moscovskaya yuridicheskaya akademiya (Moscow Law Academy). Moskva [in Russ.].
6. Nersesov, N. O. (1954). *O bumagah na predyavitelya s tochki zreniya grazhdanskogo prava: istoriko-dogmaticheskoe issledovanie* [About the bearer papers from the point of view of historical and dogmatic investigation]. Moskva, Norma [in Russ.].
7. Shylov, B., & Semyonov, C. (2012). *Birzhevaya istoriya* [The stock exchange history]. Moskva, I-treyd [in Russ.].
8. Fukuyama, F. (2019). *Politychnyi poryadok ta politychnyi zanepad vid promyslovoyi revolyuciyi do hlobalizaciyi ta demokratiyi* [Political Order and Plitecal Decay]. Kyiv, Nash format [in Ukr.].
9. Kuzmin, O., Yurynets, O., & Dubodelova, A. (2013). *Organizaciya birzhovoyi diyalnosti* [The organization of stock exchange activity]. Lviv : Vydavnyctvo Lvivskoyi Politehniky [in Ukr.].
10. Bilyaev, M., & Shestopalova, L. (2014). *Infrastructura tovarnoho rynku* [The infrastructure of the goods market]. Kyiv, Yurinkom-Inter [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 10.02.2021
прийнята до друку 04.03.2021
The article: is received 10.02.2021
is accepted 04.03.2021*

Розділ 4

Соціально-психологічні студії

Chapter 4

Socio-psychological studios

UDC (УДК) 342.7

Онишко Оксана Богданівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії права,
конституційного та приватного права
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: caramelka2013cary@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5165-1810

Тополевський Руслан Богданович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загально-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: rtopole@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9983-3322

ЕЙДЖИЗМ (AGEISM) ЯК ЛАТЕНТНА ФОРМА ДИСКРИМІНАЦІЇ ЗА ВІКОМ

Анотація. Досліджено ейджизм як форму дискримінації за віком. Акцентовано на подвійному характеру ейджизму, а саме на рівні сприйняття і стереотипів та на рівні певних дискримінаційних дій, практик і заходів. Зазначено, що вплив на зміну стереотипів можливий лише через сферу непрямого впливу – формування відповідних культурних норм, які б протидіяли таким стереотипам. Дискримінаційні практики можуть підлягати правовому регулюванню. Вказано, що частина таких практик має маргінальний характер, тобто перебуває на межі між діями, які можна чітко визначити як пряму дискримінацію, та діями, які містять приховану дискримінацію. І формалізація, і запобігання прихованої дискримінації дуже ускладнені.

Ключові поняття: дискримінація за віком, ейджизм, запобігання дискримінації, позитивна дискримінація, домагання, знуцання.

Onyshko Oksana,

PhD (Law), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of
Theory Law, Constitutional and Private Law,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: caramelka2013cary@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5165-1810

Topolevsky Ruslan,

PhD (Law), Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of General Legal Disciplines,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: rtopole@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9983-3322

AGEISM AS A LATENT FORM OF AGE DISCRIMINATION

Abstract. The article is devoted to the study of ageism as a form of age discrimination. The peculiarity of age discrimination is that anyone can become its object after reaching the appropriate age. The main thing is that ageism has a dual nature. The first is the level of perception and stereotypes and the second is the level of certain ones. At the same time, the influence on the change of stereotypes is possible only through

the sphere of indirect influence - the formation of appropriate cultural norms that would be in opposite to such stereotypes. Also, discriminatory practices may be subject to the legal regulation. It is noted that some of these practices have a marginal origin, because they are on the border between actions that can be clearly defined as direct discrimination and actions that constitute covert discrimination. At the same time, both formalization and prevention of hidden discrimination are very complicated.

The possibility of implementing special measures (affirmative actions) to reduce the impact of age-discriminatory practices is indicated in the article. The study of the problem of ageism emphasizes the special nature of discriminatory practices in the field of labor law. The practice of restricting the employment of persons who have reached a certain age is the most pronounced. Such limitations should be considered as discriminatory practices, except when they can be justified. However, such justification must be proven for each specific type of restriction. The concept of presumption of prohibition of age discrimination is offered.

The article emphasizes the need of the problem of age discrimination for future researches, including through sociological means. Also, it is necessary to monitor and revise legislation and bills in terms of age restrictions on certain activities.

Key concepts: age discrimination, ageism, prevention of discrimination, positive discrimination, harassment, victimization.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-2-181-187

Вступ

Будь-яка демократична країна містить у національному законодавстві так званий Закон про рівність – нормативно-правовий акт, який захищає будь-яку особу від дискримінації за будь-якою ознакою, зокрема і за віком. Світова практика вживає також поняття «ейджизм» (*age* – з англ. – вік) або вікова дискримінація, що виникає у разі недоброзичливого, упередженого або відкритого агресивного ставлення чи поведінки інших осіб стосовно особи, вік якої не відповідає бажанням, уподобанням, або особиста неприязнь роботодавця.

Проблема заборони дискримінації дедалі більше цікавить дослідників прав людини. Так, стаття 1 Протоколу 12 до Конвенції з прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція) забороняє будь-яку форму дискримінації: «Ніхто не може бути дискримінований будь-яким органом державної влади за будь-якою ознакою, наприклад за тими, які зазначено в пункті 1». Як вказують чинні норми Конвенції, дискримінація може відбуватися за різними критеріями. Однак вона поширює свою дію і на інші, непередбачені критерії дискримінації. Одним із найпоширеніших видів дискримінації є дискримінація за віком або ейджизм.

В Україні проблема ейджизму висвітлюється не надто гостро, оскільки саме поняття має іноземне походження. Тому дослідники цієї проблеми розглядають його у контексті дискримінації за багатьма ознаками, зокрема за віком. Так, поняття ейджизму серед студентської молоді розглядали у своїх працях В. С. Біскуп, О. Є. Березіна, Н. М. Печериця, та М. О. Єкімова, питання трудової дискримінації за віком висвітлював Р. П. Кошель, проблеми дискримінації на ринку праці аналізували

С. В. Вишневецька, О. Б. Пінчук, І. С. Сахара, основні тенденції дискримінації за кількома ознаками, які існують у сучасному світі, розглядали І. М. Євхутич, О. А. Мірошніченко, І. В. Федорович, І. С. Пономарьов, Д. А. Чижов, О. Б. Симонова, І. І. Бобок та ін. Проблема ейджизму гостро порушується та обговорюється міжнародними організаціями (ООН, ЄС, МОП), а також іноземними дослідниками, такими як І-Шейн Чергом, С. Кенот, С. Леві, Ші-Йі Вонгом, Е. Зданкевич-Щігала, О. Якубець, Я. Трем-пала, П. Щукальський та ін.

Метою статті є дослідження характерних рис дискримінації за віком і пошук способів її запобігання та подолання.

1. Походження терміна ейджизм. Форми й особливості вияву ейджизму

Ейджизм як позначення дискримінації за віком доволі поширений термін і вживається в низці досліджень. Як указував Р. Батлер (R. Butler), ейджизм – це упередження або дискримінація щодо категорії людей, у цьому випадку проти літніх людей [1, р. 38–39]. Особливість дискримінації за віком полягає в тому, що об'єктом цієї дискримінації може стати кожен, досягнувши відповідного віку. На рівень дискримінації за віком накладається культурний аспект. Так, у низці традиційних суспільств (наприклад Японія), люди похилого віку мають особливу повагу та шану.

Дослідження Палмора Ердмана (E. Palmore) *The Ageism Survey: First Findings* [2] дало змогу за допомогою соціологічного опитування виокремити найбільш поширені форми дискримінації за віком. Він запропонував методологію проведення такого дослідження.

Водночас це дослідження зазнало і певної критики. Так, Еліас Коґен Е (Elias S. Cohen), вказує на те, що, хоча питання, порушені щодо існування ейджизму, насправді важливі, однак відповіді потребують ґрунтовнішого дослідження і врахування низки чинників, не обмежуючись лише сприйняттям цих питань літніми людьми [3].

Очевидно, що пошук відповідей на питання стосовно того, що таке ейджизм, який він можливий і в яких формах розгортається, триває. Так, у 2021 р. вийшло дослідження Всесвітньої організації здоров'я присвячене ейджизму як формі дискримінації за віком [4].

У науковій літературі розрізняють негативні та позитивні форми ейджизму. Втім зазвичай дослідники концентруються на негативних формах ейджизму [2]. Позитивні форми розглядаються як позитивна дискримінація або спеціальні заходи («*affirmative actions*»). Зосереджуючись на негативній формі ейджизму, можна виокремити форми сприйняття, тобто упередження, які поділяються на стереотипи й установки та форми поведінки, тобто дискримінаційні дії, з-поміж яких можна виокремити дії індивідів та інституційні заходи/політику.

Головна особливість цієї форми дискримінації полягає в тому, що вона зосереджена переважно в трудовому праві. Йдеться насамперед про оголошення щодо працевлаштування, які висувають обмеження щодо прийому на роботу. Така практика характерна і для приватних підприємств, і для прийому на державну роботу. Однак не обмежується нею. Часто рішення органів державної або місцевої влади не враховують вікових особливостей, спричиняючи непряму приховану дискримінацію за віком.

Дискримінація за віком виникає у разі, коли для особи ставляться менш прихильно через так звану «захищену характеристику» – її пенсійний вік, закріплений чинними нормативно-правовими актами. Наприклад, якщо місцевий тренажерний зал відмовляється надати особі членство через вік, або коли товар чи послуга мають критерії, які мають наслідком дискримінацію особи через «захищену характеристику», таку як її вік. Також трапляються випадки, коли особа відчуває ставлення, яке змушує її почуватися заляканою, приниженою, або відповідне негативне ставлення створює навколо особи вороже середовище. Наприклад, якщо медсестра неодноразово образливо жартує про поважний вік особи, або коментарі чи жарти, зроблені на адресу когось з оточення, або навіть члена родини. Також ейджизм виявляється і у несправедливому ставленні через подання скарги стосовно дискримінації або надання

свідчень, коли хтось інший подає скаргу. Загалом дискримінація за віком охоплює широкий спектр різних видів місць та організацій, враховуючи й ті, які продають товари чи надають послуги, регулюють питання зайнятості населення, які вдаються до дискримінаційних дій.

Ідеться, зокрема, про неврахування того, що частина громадян не можуть через свій вік виконати певні умови: фактична відмова прийняття позовних заяв у письмовій формі, неоднакова ціна квитків при купівлі квитків у транспорті безпосередньо і онлайн. Одне з найважливіших питань, яке варто з'ясувати, вирішуючи питання щодо дискримінації, – це те, чи така дискримінація є обґрунтованою [5].

2. Суспільний та юридичний аспекти виправдання дискримінаційних дій

Обґрунтованість дискримінації означає вчинення дій (встановлення обмежень) чи бездіяльність (замовчування фактів дискримінації чи не реагування на їх вияв) при прийомі на роботу, які пояснюються вимогами для задання таких обмежень. Справу щодо дискримінації за віком розглядав Суд Європейського Союзу (Court of Justice of the European Union (далі – Суд ЄС), в якій указано правову позицію Суду з цього питання. Так, у справі Мангольд проти Хелма (Mangold v. Helm (2005) C-144/04) [6]. 56-річний п. Мангольд працював за строковим контрактом на постійній роботі на повну ставку. Німеччина прийняла у 1996 р. Закон про сприяння зайнятості (нім. Beschäftigungsförderungsgesetz), який уможливив контракти з фіксованим терміном максимум на два роки, а інакше були незаконними, якщо вони не могли бути об'єктивно виправдані. Однак ця умова скасовувалася (імовірно, щоб «сприяти працевлаштуванню»), якщо службовець був старше 60 років. Надалі цей вік було змінено на 52 роки. Пан Мангольд стверджував, що відсутність захисту у віці старше 52 років є необґрунтованою дискримінацією за віком.

У своєму рішенні Суд ЄС визначив порушення німецьким законодавством Рамкової директиви ЄС про рівність в сфері зайнятості, незважаючи на те, що вона мала починати діяти тільки з кінця 2006 року. Йдеться саме про те, що закон, дозволяючи роботодавцям ставитися до людей по-різному залежно від їхнього віку, порушує принцип міжнародного права, який забороняє дискримінацію за віком. Відповідно Суд ЄС указав, що національні суди мають скасовувати будь-яке положення національного закону, що суперечить цій директиві, навіть до закінчення терміну для його виконання. А саме «п. 64. ... застосування національного законодавства, схожого

на те, про яке йдеться у справі, тягне за собою ситуацію, за якою усі працівники, що досягли 52-річного віку, незалежно від того, чи були вони безробітними до підписання контракту і що б не сталося протягом періоду безробіття, на законних підставах, до досягнення пенсійного віку, можуть отримати строкові трудові договори, які можуть подовжуватися необмежену кількість».

Відповідно, як вказано в рішенні, значна група працівників, визначена на підставі віку, протягом тривалої частини трудового життя, перебуває під загрозою бути позбавленою можливості стабільної зайнятості. І далі (п. 65) таке законодавство розглядає вік відповідного працівника як єдиний критерій для застосування строкового трудового договору, коли не було доведено, що встановлення вікового порога як такого, без урахування структури цього ринку праці або особистої ситуації особи, що об'єктивно необхідно для досягнення мети, яка полягає у професійній інтеграції безробітних літніх працівників. Відповідно, «необхідно такий підхід розглядати як такий, що виходить за рамки того, що є доцільним і необхідним для досягнення поставленої цілі».

Суд ЄС пов'язує заборону дискримінації за віком з принципом пропорційності (як складовою принципу верховенства права). Отже, на думку Суду ЄС, дотримання принципу пропорційності вимагає будь-якого відступу від права особи на узгодження, тією мірою, якою це можливо, вимог принципу рівного ставлення до вимог обраної мети. Відповідно, таке національне законодавство не може бути виправдане. Звідси Суд ЄС виводить необхідність розглядати принцип недискримінації за віком як загальний принцип права ЄС (п. 75).

Проаналізувавши справу *Mangold v. Helm*, можна зробити такі висновки:

1) вимога рівного ставлення поширюється на приватних осіб на горизонтальній основі з прямим ефектом, навіть без набуття чинності Рамковою директивою ЄС про рівність у сфері зайнятості;

2) законодавство держави-члена та ЄС як і Директиви можуть бути оскаржене тією мірою, якою вони не відповідають загальному принципу рівного ставлення;

3) вимога рівного ставлення не обмежується лише переліченими характеристиками в Директиві, але може тлумачитися розширено.

Отже, підсумовуючи результати цієї справи, можемо вказати, що дискримінація за віком з погляду Суду ЄС є так само неприйнятною, як й інші можливі форми дискримінації, а її заборона становить один із принципів права ЄС.

Подібні підходи розгортаються і в практиці Європейського суду з прав людини на основі розширеного тлумачення заборони дискримінації «за іншою ознакою», згаданою в статті 1 Протоколу № 12 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [7].

Немало справ, які стосувалися дискримінації за віком, розглядалися і Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ). Так, у справі «Міле Новакович проти Хорватії» заявник Mile Novaković був громадянином Хорватії, який народився в 1944 році і мешкав у с. Дарда (Хорватія). Він був етнічним сербом, працював учителем у Хорватії з 1971 року. З липня 1998 р. він працював у середній школі в регіоні Дарда, розташованого у Східній Славонії, яка була реінтегрована у Хорватію. В березні 1999 року він був звільнений із роботи за невикористання літературної хорватської мови під час викладання, як це передбачало національне законодавство. Адміністрація школи дійшла висновку, що не може перевести заявника, оскільки в школі не було посад для викладання сербською мовою. Також він не міг пройти навчальні курси, оскільки від нього було неможливо очікувати вивчення хорватської мови з огляду на те, що йому натоді було 55 років. Заявник безуспішно оскаржував своє звільнення в суді, зокрема шляхом подання скарги в 2011 році до Конституційного суду Хорватії. Покладаючись на статтю 8 (право на повагу до приватного життя), статтю 14 (заборона дискримінації) і статтю 1 Протоколу № 12 (загальна заборона дискримінації) заявник скаржився на те, що його звільнення було свавільним і він зазнав дискримінації за віком і його сербською етнічною належністю, оскільки адміністрація школи відхилила можливість додаткового навчання виключно на підставі віку заявника і трудового стажу. Крім того, ні школа, ні будь-який із національних судів не надали докладне та переконливе пояснення, чому вік заявника був непереборною перешкодою для коригування плану навчання для того, щоб він зміг викладати літературною хорватською мовою. Суд дійшов висновку, що звільнення заявника з роботи не відповідало нагальній суспільній потребі й не було пропорційним обраній меті, порушуючи статтю 8 Конвенції [8].

Дискримінація за віком може бути законною, якщо: належність до певної вікової групи є важливою для роботи: це називається професійною вимогою. Наприклад, кінокомпанія, яка знімає фільм про Олівера Твіста, може законно найняти молодого хлопця на роль Олівера. У цьому разі організація робить позитивні дії, необхідні для досягнення позитивного результату роботи, оскільки найняти актора, стар-

шого за необхідний вік, створить перешкоди у роботі над фільмом.

Позитивні дії будь-якої держави (їх ще називають позитивним обґрунтуванням або affirmative actions), спрямовані на урівняння можливостей людей з огляду на їхній вік – встановлення пенсійного віку. Це дозволяє підприємствам, установам чи організаціям запроваджувати різне ставлення до надання послуг. Так, держава загалом чи постачальник може робити вікові поступки та переваги стосовно людей пенсійного віку. Наприклад, кіно-театр може запропонувати дешевші квитки і спеціальні покази для осіб пенсійного віку, або лікар може запропонувати щеплення від грипу особам старше 65 років. Сектор фінансових послуг (наприклад, банки, будівельні товариства та страхові компанії) використовує вікові обмеження, вирішуючи, які послуги пропонувати. Наприклад, банк на вулиці пропонує клієнтам, яким виповнилося 65 років, рахунок «срібного заощаджувача» з вищими процентними ставками. Однак, якщо вони використовують вік для оцінки ризику, наприклад, лише забезпечуючи автостраховання до 75 років або стягуючи більше за страховку, коли клієнт стає старшим, їм будуть потрібні актуальні дані з надійного джерела, яке показує, що певний вік є більшим ризиком під час керування автомобілем.

3. Особливі види дискримінації за віком

До особливих видів дискримінації за віком можна віднести домагання і знуцання.

Домагання (англ. – Harassment) трапляються, коли хтось змушує особу почуватися приниженою або ображеною. Наприклад: під час тренувань на роботі тренер постійно коментує, наскільки повільно літній співробітник учиться користуватися новим програмним пакетом через свій вік, що і спричиняє страждання для працівника. Виявлення такого факту можна вважати переслідуванням, пов'язаним із віком. Домагання ніколи не може бути виправданим. Однак, якщо організація або роботодавець може показати та довести, що зробили все, щоб люди, які там працюють, не зазнавали дискримінаційного впливу через свій вік, то скарга до суду може бути подана, однак не матиме юридичного підґрунтя.

Знуцання (з англ. – Victimisation) як прояв дискримінації за віком буде тоді, коли за особою поведуться погано, тому що вона подала скаргу стосовно дискримінації за віком згідно із Законом про рівність. Це також може статися, якщо будь-яка інша особа підтримує когось, хто подав скаргу стосовно дискримінації за віком. Наприклад, співробітник скаржиться на те, що

його називають «зморшкуватим» на роботі. Особа допомагає йому поскаржитися керівництву. Внаслідок цього керівництво погано поведеться.

Також у світі поширеною є і непряма дискримінація за віком. Такий тип обмежень трапляється у разі, коли організація має певну політику чи спосіб роботи, які стосуються працівників, але які ставлять людей певної вікової групи у невідгідне становище. Наприклад, особі 22 років і вона у процесі своєї трудової діяльності на певному підприємстві чи організації виявляє, що не має права на підвищення, оскільки роботодавець провадить політику, згідно з якою можуть бути підвищені лише працівники, котрі мають кваліфікацію післядипломної освіти (приміром, магістр). Хоча це стосується всіх, це завдає шкоди людям певного віку, оскільки вони рідше мають таку кваліфікацію через свій вік. Також чимало магазинів продають товари клієнтам у кредит, тобто дозволяють оплачувати їх частинами, за умови, що вони працюють. Це може побічно дискримінувати людей похилого віку, які рідше працюють, або студентів, які теж працюють рідше, або їх праця пов'язана із неповною зайнятістю.

Непряма вікова дискримінація, як і пряма, може бути дозволена, якщо організація або роботодавець може показати, що є вагома причина для політики запровадження дискримінаційних заходів. Таке поняття розглядається як об'єктивне обґрунтування.

Однією із справ, яку розглядав Суд ЄС «Домініка Петерсен проти Комісії з призначення стоматологів для району Вестфалія-Ліппе» (Domnica Petersen v. Berufungsausschuss für Zahnärzte für den Bezirk Westfalen-Lippe, C-341/08). Так, із лікарем-стоматологом Д. Петерсен не було продовжено трудовий контракт після досягнення нею 68-ми років, оскільки за федеративним законодавством Німеччини вона перетнула межу пенсійного віку (65 р.). За рішеннями національних судів вікові обмеження та встановлення пенсійного віку були виправдані, оскільки мали на меті захист здоров'я пацієнтів від зниження професійних навичок лікарів, пов'язаних із досягненням пенсійного віку. Однак, п. 5 ст. 2 Директива Ради Європи № 2000/78/WE від 27.11.2000 «Про рівне ставлення у сфері працевлаштування та праці» суперечить нормам німецького законодавства, оскільки однакові вікові обмеження не можуть застосовуватися до професії стоматолога. Незалежно від віку, стоматологи старше 68 років можуть піклуватися про пацієнтів. У результаті Суд зробив висновок, що якщо мета, що переслідується положенням, – це кваліфікація лікарів та сто-

матологів, і таке положення містить суперечності через існування вищезазначеної норми національного законодавства, то обмеження віку, встановлене для лікарів-стоматологів, які працюють у державних медичних закладах, не є необхідним для захисту здоров'я пацієнтів у значенні статті 2 (5) Директиви [9].

Висновки

Є необхідність визнання та поглибленого дослідження проблеми ейджизму і в свідомості людей у виді упередженого ставлення до людей похилого віку (зокрема неповага, припущення про нездужання або хворобу, спричинені віком, зокрема і з боку медичних працівників), і в інституційних заходах та практиках.

Для ейджизму характерний подвійний характер – на рівні сприйняття і стереотипів і на рівні певних дискримінаційних дій, практик та заходів. Вплив на зміну дискримінаційних стереотипів можливий через сферу непрямого впливу – формування відповідних культурних норм, які б протидіяли таким стереотипам. Водночас дискримінаційні практики можуть і повинні підлягати правовому регулюванню.

Дискримінаційні практики за віком перебувають на межі між діями, які можна чітко визначити як пряму дискримінацію та діями, які становлять приховану дискримінацію. Водночас і формалізація, і запобігання прихованої дискримінації ускладнені.

Для зменшення впливу дискримінаційних практик за віком можуть запроваджуватися спеціальні заходи (*affirmative actions*). Дискримінаційні практики за віком мають особливе значення саме у сфері трудового права. Найбільш

виразною є практика обмеження прийому на роботу осіб, які досягли певного віку. Йдеться, зокрема, і про обмеження в оголошеннях при наборі на роботу, і про обмеження, передбачені відповідним законодавством.

Вважаємо за необхідне розробити концепцію презумпції заборони дискримінації за віком. Водночас обмеження за віком можуть бути обґрунтованими. Однак обґрунтованість такого обмеження має бути спеціально доведена.

Однією із ключових характеристик зміни соціального статусу за віком є вихід на пенсію. У зв'язку із цим отримання соціальних пільг, наприклад пільг на проїзд, спричиняє упереджене ставлення з боку молодших осіб. З іншого боку, досягнення пенсійного віку є одним із негативних факторів, у разі, якщо роботодавцю потрібно зробити вибір, кого скорочувати.

Що стосується інституційних практик, то в низці професій є вікове обмеження на зайняття певних посад, прив'язуючи неспроможність займатися відповідною діяльністю не зі станом здоров'я конкретної особи, а з досягненням особою певного віку. Ми вважаємо, що така практика може становити загрозу дискримінації за віком і повинна бути спеціально досліджена в кожній окремій сфері.

Отже, незважаючи на запропонований підхід щодо ейджизму, є реальна необхідність проведення подальших досліджень проблеми дискримінації за віком, зокрема за допомогою соціологічних інструментів. Варто також зазначити потребу моніторингу і перегляду законодавства та законопроектів з погляду вікових обмежень на певну діяльність.

Список використаних джерел

1. Butler, R. Ageism. *The Encyclopedia of Aging*. New York: Springer Publishing Co. 1995. P. 38–39.
2. Palmore E. The Ageism Survey: First Findings. *The Gerontologist*. Volume 41. Issue 5, 1 October 2001, P. 572–575. URL: <https://academic.oup.com/gerontologist/article/41/5/572/596570>
3. Cohen S. E. The Complex Nature of Ageism: What Is It? Who Does It? Who Perceives It? *The Gerontologist*, Volume 41. Issue 5. 1 October 2001. P. 576–577. URL: <https://academic.oup.com/gerontologist/article/41/5/576/596571>
4. Global report on ageism. Geneva: World Health Organization. 2021. 202 p. URL: https://cdn.who.int/media/docs/default-source/2021-dha-docs/9789240016866-eng.pdf?sfvrsn=7375d0b8_7&download=true
5. Lederer E. M. UN report: Too much prejudice against old and young in world. URL: <https://apnews.com/article/social-affairs-discrimination-coronavirus-pandemic-health-united-nations-9d2053fe6a6dbf413e61e112267c5748>
6. Mangold v Helm (2005) C-144/04. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:62004CJ0144&from=EN>
7. Протокол N 12 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ETS N 177). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_537#Text
8. Справа «Міле Новакович проти Хорватії». Практика ЄСПЛ. Український аспект. URL: <https://www.echr.com.ua/translation/sprava-mile-novakovich-proti-xorvati%D1%97/>
9. Kędziora Karolina, Śmiszek Krzysztof. Wybrane Orzecznictwo Sądów Krajowych i Międzynarodowych w sprawach o dyskryminację. Warszawa: Rownosc.Info, 2013. 37 s. URL: http://www.ptpa.org.pl/site/assets/files/1029/wybrane_orzecznictwo_rownosc_kqed_info.pdf

References

1. Butler, R. (1995). Ageism. The Encyclopedia of Aging. New York: Springer Publishing Co.
2. Palmore, E. (2001). The Ageism Survey: First Findings. *The Gerontologist*, 41, 5, 1 October, 572–575. Retrieved from <https://academic.oup.com/gerontologist/article/41/5/572/596570>
3. Cohen, S. E. (2001). The Complex Nature of Ageism: What Is It? Who Does It? Who Perceives It? *The Gerontologist*, 41, 5, 1 October, 2001, 576–577. Retrieved from <https://academic.oup.com/gerontologist/article/41/5/576/596571>
4. Global report on ageism. Geneva: World Health Organization. 2021.202 p. Retrieved from https://cdn.who.int/media/docs/default-source/2021-dha-docs/9789240016866-eng.pdf?sfvrsn=7375d0b8_7&download=true
5. Lederer, E. M. UN report: Too much prejudice against old and young in world. Retrieved from <https://apnews.com/article/social-affairs-discrimination-coronavirus-pandemic-health-united-nations-9d2053fe6a6dbf413e61e112267c5748>
6. Mangold v Helm (2005) C-144/04. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:62004CJ0144&from=EN>
7. Протокол N 12 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ETS N 177). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_537#Text [in Ukr.].
8. Sprava «Mile Novakovych proty Khorvatii». Praktyka YeSPL. Ukrainyskyi aspekt. Retrieved from <https://www.echr.com.ua/translation/sprava-mile-novakovich-proti-xorvati%D1%97/> [in Ukr.].
9. Kędziora, Karolina, Śmiszek, Krzysztof (2013). Wybrane Orzecznictwo Sądów Krajowych i Międzynarodowych w sprawach o dyskryminację. Warszawa: Rownosc.Info. Retrieved from http://www.ptpa.org.pl/site/assets/files/1029/wybrane_orzecznictwo_rownosc_kqed_info.pdf [in Pol.].

Стаття: надійшла до редакції 08.04.2021

прийнята до друку 09.06.2021

The article: is received 08.04.2021

is accepted 09.06.2021

UDC (УДК) 159.972.01:616.89-008-053.88

Легка Андріана Іванівна,
викладач кафедри практичної психології
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: andriana.sushko@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5981-6651

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСНОВНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСІБ З НАВ'ЯЗЛИВОЮ ПОВЕДІНКОЮ: КОРЕЛЯЦІЙНИЙ АНАЛІЗ

Анотація. Розглянуто одну з актуальних методологічних проблем у сучасній психології, яка достатньо не розроблена у практичному плані, а саме дослідження схильності до накопичення в осіб зрілого віку. Розкрито сутність поняття Мессі синдрому, визначено характерні особливості осіб з патологічним накопиченням. Обґрунтовано психодіагностичний інструментарій і подано коротко їх характеристики. Проаналізовано результати емпіричного дослідження системи вияву основних особливостей, які пов'язані з патологічним накопиченням в осіб зрілого віку.

Ключові поняття: нав'язливий стан, патологічне накопичення, Мессі синдром, акізитивні емоції.

Lehka Andriana,
Lecturer of the Department of Practical Psychology,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: andriana.sushko@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5981-6651

EMPIRICAL STUDY OF THE MAIN FEATURES OF PERSONS WITH OBSESSIVE BEHAVIOR: CORRELATION ANALYSIS

Abstract. Introduction. The article is devoted to the coverage of one of the current methodological problems in modern psychology, which is insufficiently developed in practical terms, namely the study of the tendency to accumulation in adults. The essence of the concept of Messi syndrome is revealed, the characteristic features of persons with pathological accumulation are determined. Psychodiagnostic tools are substantiated and their characteristics are briefly presented. The results of an empirical study of the system of manifestation of the main features associated with pathological accumulation in adults are analyzed.

Purpose. The purpose of the article is an empirical study of the psychological features of the manifestation of pathological accumulation in adults and the analysis of the severity of personal qualities associated with Messi syndrome.

Methods. In order to study the characteristics of people with obsessive behavior we used the following psychodiagnostic techniques: "R. Cattell's 16-factor personality questionnaire" (form C) and B. Dodonov's questionnaire "Determination of general emotional orientation".

Results. With the help of correlation analysis we were able to trace the existing positive and negative relationships between personal qualities and acquisition emotions. It has been proven that personal qualities and acquisition emotions are related by directly proportional and inversely proportional correlations.

Conclusion. The results of the empirical study show us the complexity of the phenomenon of pathological accumulation in determining the development of personal qualities and emotional emotions in adults and provides an opportunity to use the identified features in the prevention and correction of relevant conditions.

Key concepts: impaired camp, pathological accumulation, Messi syndrome, active emotion.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-2-188-193

Вступ

Кожен хоча б раз перебував у ситуації, коли треба викинути зламану річ, але шкода. В

кожної людини є дорогі для неї предмети, які викликають теплі спогади та приємні емоції. Але, крім таких речей, скажімо привезених із

подорожей сувенірів, сімейні фотоальбоми, є і одяг, що вийшов із моди, і старі меблі, і тріснуті вази тощо. З роками мотлох накопичується і займає дедалі більше місця.

Деякі люди відчувають особливу любов до старих речей і ревно бережуть кожен елемент накопиченої дурниці. Інколи це виходить з-під контролю та згодом збиральництво стає звичкою. Ощадливість перетворюється на нав'язливу манію, а згодом й повноцінну хворобу, яка внесена в реєстр медичних захворювань. Патологічне накопичення старих і непотрібних речей називають синдромом Мессі, що в перекладі з англійської означає «хаос і безлад».

Зазвичай труднощі зі зберіганням речей, які давно не використовуються або, які давно треба викинути, є помітними оточенню тільки в зрілому віці і дуже часто це починається з психічної травми, пов'язаної з втратою дорогої людини, а також втратою роботи чи болісним розлученням.

Аналіз наукових першоджерел свідчить про те, що психологічний зміст поняття «Мессі синдром» характеризується доволі різноманітними підходами та дослідними концепціями. Патологічне накопичення порушує міжособистісну взаємодію, перешкоджає процесу самопізнання та саморозвитку, а також формує негативні риси особистості [1, с. 48].

Такий феномен, як «Мессі синдром» заважає повноцінному життю людини в період дорослості, оскільки впливає на емоційно-вольову сферу особистості та проявляється у різних розладах поведінки.

Фундаментальні засади вияву патологічного накопичення висвітлюються багатьма дослідниками. Онтогенез особистості розглядають С. Андерсон, О. Белугіна, В. Блейхер, Дж. Грей, А. Кларк, І. Крук, Г. Мейнікара, а також В. Самохвалова та Д. Толіна; з'ясування характеристик зрілості виявляли вітчизняні та зарубіжні вчені: Е. Еріксон, А. Реан, Е. Ільїн, Б. Ананьєв, І. Малкіна-Пих, Дж. Ловингер, Ж. Піаже, Л. Колберг, а питання проблеми формування особистості у період зрілості цікавили В. Слободчикова, В. Колюцького, К. Поливанова, Г. Гарелова, Л. Орлова, Б. Ливехуда.

Оскільки особливості синдрому Мессі у зрілому віці вивчені недостатньо, це істотно обмежує можливості психологів щодо корекційної роботи, саме тому *метою* нашої *статті* є емпіричне дослідження психологічних особливостей осіб із проявом нав'язливої поведінки, що може бути спробою для пошуку ефективних психокорекційних заходів з профілактики Мессі синдрому в цій віковій групі загалом.

1. Організація та методики дослідження особливостей осіб із патологічним накопиченням

На основі теоретичного аналізу літератури нами з'ясовано, що патологічне накопичення знижує особистісні ресурси зрілих осіб, зменшує наявність психічних процесів і властивостей у діяльності, порушує міжособистісну взаємодію, утруднює перебіг процесів саморозвитку та самопізнання, формування позитивних особистісних властивостей, сприяє виникненню і закріпленню неефективних схем емоційного реагування та мислення. Тому дослідження особливостей осіб із синдромом Мессі у період зрілості є актуальним проблемним завданням, яке потребує застосування системного підходу з урахуванням їх різноманітних взаємозв'язків, що утворюють відповідні комплекси й мають певні тенденції.

Із метою емпіричного дослідження заявленої проблеми нами досліджено 40 осіб віком від 22 до 47 років, 20 жінок та 20 чоловіків. До групи досліджуваних увійшли підприємці, фермери, особи, які займаються індивідуальною трудовою діяльністю, а також громадяни, котрі проходять службу в збройних силах та органах внутрішніх справ України. Досліджувани були опитані груповим способом, участь взяли добровільно та сприяли проведенню дослідження.

Із метою вивчення особливостей осіб із нав'язливою поведінкою нами використано психодіагностичні методики: «16-ти факторний особистісний опитувальник Р. Кеттелла» (форми С) [3, с. 31] та опитувальник «Визначення загальної емоційної спрямованості» Б. Додонова [4, с. 124].

Основою тесту Р. Кеттелла є «теорія особистісних рис», згідно з якою особистість описується як така, що складається з стабільних, стійких взаємопов'язаних елементів (властивостей, рис), що визначають її внутрішню сутність і поведінку. Метод психодіагностики особистості Р. Кеттелла є багатовимірною методикою, яка оцінює властивості особистості, а також описує особистісну структуру людини, виявляє особистісні проблеми та допомагає знайти корекційні механізми для вирішення особистісних проблем.

Визначення загальної емоційної спрямованості особистості, прагнення до певних типів переживань, до певної сфери діяльності з метою отримання позитивних емоцій забезпечило нам використання опитувальника «Визначення загальної емоційної спрямованості» Б. Додонова. Установка на відповідний комплекс «бажаних переживань» слугує важливою складовою спрямованості особистості. Б. Додонов виокремлює десять таких комплексів, проте,

використовуючи опитувальник «Визначення загальної емоційної спрямованості» Б. Додднова, нас цікавила шкала емоційної спрямованості за акізитивним типом, оскільки саме акізитивні емоції виникають через інтерес до накопичення, «колекціонування» речей, що виходить за межі практичної потреби в них. На наш погляд, подібний тип спрямованості найбільше наближений і схожий на особливості синдрому Мессі як виду нав'язливої поведінки.

2. Аналіз емпіричних характеристик феномена нав'язливої поведінки в осіб зрілого віку

Розрахунки здійснювалися за допомогою таких статистичних методів обробки емпіричних даних: коефіцієнти кореляції з'ясовувались методом лінійної кореляції Пірсона та програм «Microsoft Excel» і «SPSS 24.0» для Windows.

За допомогою лінійної кореляції Пірсона нами створено плеяду кореляційних зв'язків між факторами особистісних якостей та акізитивними емоціями.

Примітка:

r – коефіцієнт кореляції;

———— зв'язок між станами позитивний;

p – рівень статистичної значимості;

----- зв'язок між станами негативний.

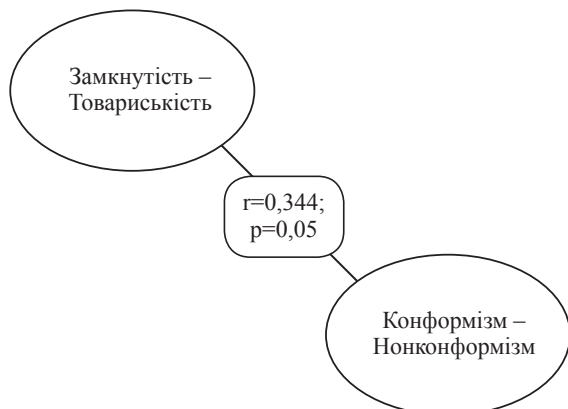

Рис. 1. Плеяда кореляційних зв'язків між фактором А: «замкнутість – товаришність» та фактором Q2: «конформізм – нонконформізм»

Виявлено, що прямо пропорційний, позитивний зв'язок кореляції існує у замкнутості – товаришності з конформізмом – нонконформізмом ($r=0,344$; $p=0,05$). Це свідчить про те, що зі збільшенням рівня скритності, відособленості, відчуженості, недовірливості, замкнутості порівняно з товаришністю, відкритістю, природністю, невимушеністю збільшується рівень залежності від думки і вимог інших, проходження за громадською думкою, низька самостійність або незалежність, орієнтація на власні рішення, самостійність.

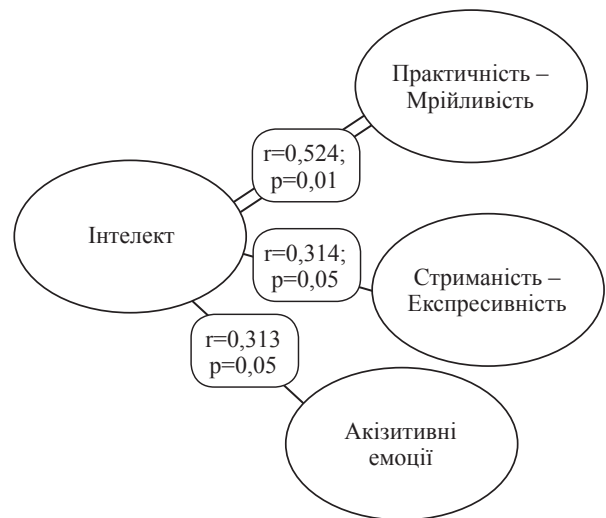

Рис. 2. Плеяда кореляційних зв'язків між фактором В: «інтелект» з фактором F: «стриманість – експресивність», фактором М: «практичність – мрійливість» та з акізитивними емоціями

У досліджуваних зрілих осіб прямо пропорційний, сильний, позитивний зв'язок кореляції є у інтелекту з практичністю – мрійливістю ($r=0,524$; $p=0,01$), а також слабший з стриманістю – експресивністю ($r=0,314$; $p=0,05$) та акізитивними емоціями ($r=0,313$ $p=0,05$). Отже, зі збільшенням рівня інтелекту збільшується рівень практичності, реалістичності чи орієнтованості на свій внутрішній світ, розсудливості, обережності або захопленості, безтурботності та прояву емоцій, які виникають у зв'язку з інтересом до накопичення, «колекціонування» речей, що виходить за межі практичної потреби в них.

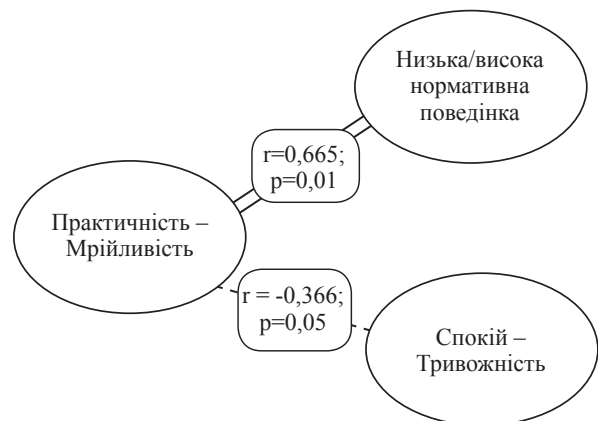

Рис. 3. Плеяда кореляційних зв'язків між фактором М: «практичність – мрійливість» з фактором G: «низька нормативність поведінки – висока нормативність поведінки» та з фактором О: «спокій – тривожність»

Практичність – мрійливість має наявний прямо пропорційний, сильний, позитивний кореляційний зв'язок із низькою/високою нормативною поведінкою ($r=0,665$; $p=0,01$), що

свідчить про те, що рівень прояву реалістичності чи безтурботності виражено впливає на рівні неорганізованості, безвідповідальності, імпульсивності або відповідальності, стабільності та врівноваженості.

У цих зрілих осіб також можемо простежити обернено пропорційний, негативний зв'язок кореляції у практичності – мрійливості з спокійністю – тривожністю ($r = -0,366$; $p = 0,05$), це свідчить про те, що зі збільшенням рівня практичності чи мрійливості зменшується рівень відчуття безпечності, самовпевненості або занепокоєння, заклопотаності та вразливості.

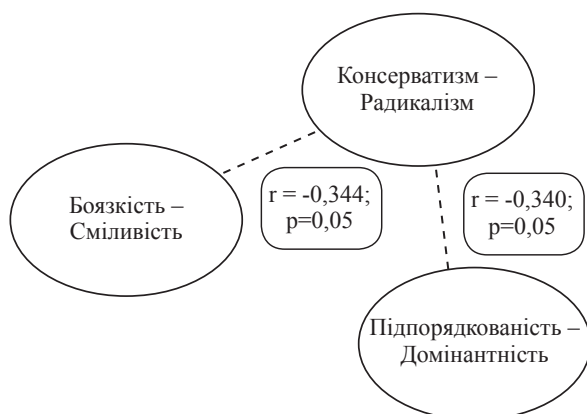

Рис. 4. Плеяда кореляційних зв'язків між фактором Q1: «консерватизм – радикалізм» з фактором E: «підпорядкованість – домінантність» та з фактором H: «боязкість – сміливість»

Є обернено пропорційний, негативний зв'язок кореляції у консерватизмі – радикалізмі з підпорядкованістю – домінантністю ($r = -0,340$; $p = 0,05$) та боязкістю – сміливістю ($r = -0,344$; $p = 0,05$). Це є показником того, що рівень консерватизму чи радикалізму взаємопов'язаний із поступливістю, тактовністю, лагідністю або самостійністю, незалежністю та сором'язливістю, емоційною стриманістю, обережністю чи схильністю до авантюризму і прояву лідерських якостей.

Рис. 5. Плеяда кореляційних зв'язків між фактором H: «боязкість – сміливість» з фактором I: «жорсткість – чутливість» та з акізитивними емоціями

Виявлено, що прямо пропорційний, сильний, позитивний зв'язок кореляції є у боязкісті – сміливості з жорстокістю – чутливістю ($r = 0,544$; $p = 0,01$), а це вказує на те, що зі збільшенням таких якостей, як боязкість чи сміливість збільшується прояв самовпевненості, суворості або чутливості та вразливості.

Акзитивні емоції мають наявний обернено пропорційний, негативний кореляційний зв'язок з боязкістю – сміливістю ($r = -0,349$; $p = 0,05$), що свідчить про те, що рівень прояву нав'язливих емоцій виражено впливає на рівні прояву авантюризму, соціальної сміливості, спонтанності або на недбалість щодо ставлення до деталей, нереагування на сигнали про небезпеку.

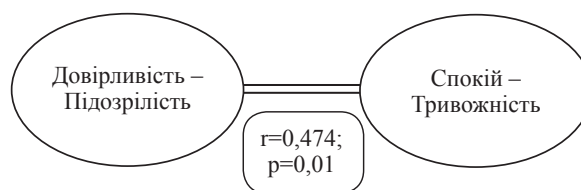

Рис. 6. Плеяда кореляційних зв'язків між фактором L: «довірливість – підозрілість» та фактором O: «спокій – тривожність»

Прямо пропорційний, сильний, позитивний кореляційний зв'язок був виявлений у довірливості – підозрілості з спокоєм – тривожністю ($r = 0,474$; $p = 0,01$), це вказує на те, що в особи зрілого віку з підвищеною дратівливістю чи підозрілістю буде проявлятися підвищений рівень безпечності, самовпевненості або занепокоєння та вразливості.

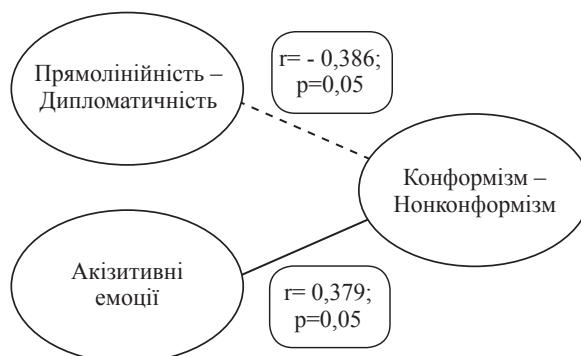

Рис. 7. Плеяда кореляційних зв'язків між фактором Q2: «конформізм – нонконформізм» з фактором N: «прямолінійність – дипломатичність» та з акізитивними емоціями

Зі збільшенням рівня конформізму – нонконформізму зменшується рівень прямолінійності – дипломатичності, про це свідчить наявний між ними обернено пропорційний, негативний зв'язок кореляції ($r = -0,386$; $p = 0,05$). Також між прямолінійністю – дипломатичністю виявлений прямо пропорційний, позитивний кореляційний зв'язок з акізитивними

емоціями ($r=0,379$; $p=0,05$), це вказує на те, що зі збільшенням рівня акізитивних емоцій підвищується природність, безпосередність, емоційність або вміння знаходити вихід зі складних ситуацій, розважливості.

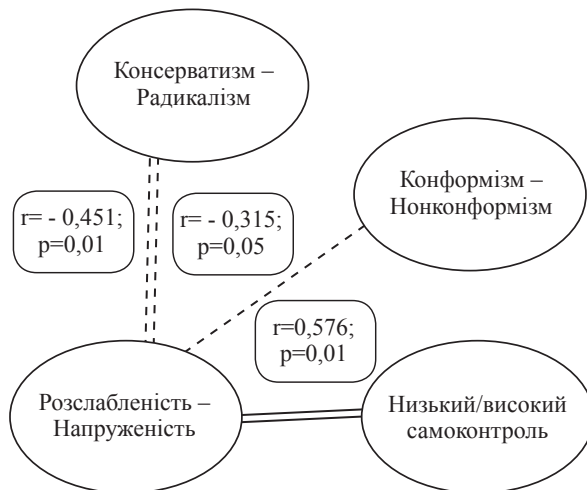

Рис. 8. Плеяда кореляційних зв'язків між фактором Q4: «розслабленість – напруженість» з фактором Q1: «консерватизм – радикалізм», фактором Q2: «конформізм – нонконформізм» та з фактором Q3: «низький самоконтроль – високий самоконтроль»

Також виявлено, що обернено пропорційний, сильний, негативний зв'язок кореляції є у розслабленості – напруженості з консерватизмом – радикалізмом ($r= -0,451$; $p=0,01$) та конформізмом – нонконформізмом ($r= -0,315$; $p=0,05$), це вказує на те, що зі збільшенням таких якостей, як млявість чи напруженість і дратівливість зменшується рівень залежності від думки і вимог групи або орієнтація на власні рішення, зменшується – орієнтація на конкретну реальну діяльність або розвинене аналітичне мислення.

Прямо пропорційний, сильний, позитивний кореляційний зв'язок був виявлений у розслабленості – зібраності з низьким/високим самоконтролем ($r=0,576$; $p=0,01$), це вказує на те, що особи зрілого віку з підвищеною розслабленістю чи зібраністю будуть проявляти підвищений рівень низького чи високого самоконтролю.

Підбиваючи підсумки, виявлено, що зазначені емоції та якості у зрілих осіб віком від 22 до 47 років у результаті кореляційного зв'язку взаємопов'язані, а саме: фактор А із фактором Q2; зв'язок між фактором В із фактором F, фактором М та з акізитивними емоціями; зв'язок між фактором М із фактором G та з фактором O; зв'язок між фактором Q1 з фактором E та з фактором H; зв'язок між фактором H з фактором I та з акізитивними емоціями; зв'язок між фактором L та фактором O; зв'язок між фактором Q2 з фактором N та з акізитив-

ними емоціями; зв'язок між фактором Q4 з фактором Q1, фактором Q2 та з фактором Q3. Відповідно до цього, альтернативна гіпотеза, яку ми висували, підтвердилася.

Висновки

Встановлено, що такі якості особистості, як замкнутість, інтелект, стриманість, низька нормативність, боязкість, підозрілість, підпорядкованість, чутливість, конформізм і розслабленість на виражено високому рівні спостерігаються у чоловіків зрілого віку. Також замкнутість, інтелект, емоційна нестабільність, підпорядкованість, низька нормативність, боязкість, підозрілість, чутливість, мрійливість, дипломатичність, тривожність, консерватизм, низький самоконтроль, розслабленість, а також акізитивні емоції характерні жінкам зрілого віку. Це може бути пов'язано з наявністю в осіб зрілого віку Мессі синдрому, який характеризується недбалістю і вкрай зневажливим ставленням до себе і крайньою неохайністю, байдужістю до свого зовнішнього вигляду та вигляду власного житла, відмовою від дотримання норм гігієни, прийнятих у суспільстві, соціальною ізоляцією, апатією, схильністю до накопичення і збирання всяких атрибутів (патологічне накопичення непотрібних, що вийшли з вживання, речей).

Аналіз кореляційних зв'язків між особистісними якостями й акізитивними емоціями у зрілих осіб віком від 22 до 47 років продемонстрував, що зі збільшенням одних рівнів прояву особистісних якостей збільшуються рівні прояву інших або супроводжуються зменшенням. Водночас для зрілих осіб ці рівні є максимально вираженими. За структурою рівнів прояву розглянутих якостей та емоцій кожний стан має власну своєрідну, індивідуальну структуру. Аналогічно і система кореляційних зв'язків між ними є унікальною для кожного з них.

За допомогою кореляційного аналізу ми змогли прослідкувати наявні позитивні та негативні зв'язки між особистісними якостями й акізитивними емоціями. Це ми можемо спостерігати на схемах структури кореляційних зв'язків, які були подані вище. Доведено, що особистісні якості та акізитивні емоції пов'язані між собою прямо пропорційними та обернено пропорційними кореляційними зв'язками.

Результати проведеного емпіричного дослідження демонструють нам складність феномена патологічного накопичення у детермінації розвитку особистісних якостей та акізитивних емоцій у осіб зрілого віку та надає можливість використання виявлених особливостей при профілактиці та корекції відповідних станів, що стане перспективою продовження повномасштабного психологічного дослідження.

Список використаних джерел

1. Белугина О. С. Патологическое накопительство, или синдром Плюшкина: психиатрия и психофармакотерапия им. П. Б. Ганнушкина. 2018. № 03–04. С. 47–50.
2. Коркина М. В., Лакосина Н. Д., Личко А. Е. Психиатрия : учеб. пособ. Москва : МЕДпресс-информ, 2015. 285 с.
3. Практическая психодиагностика. Методики и тесты : учеб. пособ. Самара : Издательский Дом «Бахрах», 2011. 97 с.
4. Практическая психодиагностика. Методики и тесты : учеб. пособ. Психологические тесты : в 2 т. М. : ВЛАДОС-ПРЕСС, 2009. 312 с.

References

1. Beluhyna, O. S. (2018). Patolohycheskoe nakopytelstvo, yly syndrom Pliushkyna [Pathological hoarding, or Plyushkina syndrome] Psychiatry and psychopharmacotherapy named after P. B. Gannushkina, 03–04, 47–50 [in Russ.].
2. Korkina M. V., Lakosina N. D., & Lichko A. E. (2015). Psykhyatryia [Psychiatry]. Moscow : MEDpress-inform [in Russ.].
3. Praktycheskaia psykodyahnostyka. Metodyky y testy (2011) [*Practical psychodiagnostics. Methods and tests*]. Samara : Bahrah Publishing House [in Russ.].
4. Praktycheskaia psykodyahnostyka. Metodyky y testy (2009) [*Practical psychodiagnostics. Methods and tests*]. Moscow : VLADOS-PRESS [in Russ.].

*Стаття: надійшла до редакції 15.03.2021
прийнята до друку 09.06.2021
The article: is received 15.03.2021
is accepted 09.06.2021*

UDC (УДК) 159.98.
JEL Classification: M.14

Куций Олександр Анатолійович,
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри практичної психології
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: kutsyioleksandr@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3886-3787

ТЕОРЕТИЧНА БАЗА ПОНЯТТЯ «ОРГАНІЗАЦІЙНА КУЛЬТУРА»: АНАЛІТИКО-СИНТЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Анотація. Теоретично досліджено організаційну культуру. Зазначено, що це поняття в теорії має обґрунтовані зміст, компоненти та функції. Указано, що водночас розроблені типології не є достатньо обґрунтованими та перевіреними, що могло негативно вплинути на ефективність застосування їх на практиці. В результаті застосування синтезу обґрунтовано гіпотезу про 3-х критеріальну типологію організаційної культури: потреба в керованості (глибока влада – анархія), принципові цінності (маскулінність – фемінність), оптимальний спосіб досягнення місії (індивідуалізм – колективізм).

Ключові поняття: організаційна культура, аналіз теорії, зміст, компоненти, типології.

Kutsyi Olexandr,
PhD (Psychology), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Practical Psychology,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: kutsyioleksandr@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3886-3787

THEORETICAL BASIS OF THE CONCEPT "ORGANIZATIONAL CULTURE": ANALYTICAL AND SYNTHETIC RESEARCH

Abstract. Introduction. The article is an attempt to solve the need for generalization, analysis and synthesis of the existing theoretical basis for organizational (corporate) culture. Particular attention should be paid to the analysis of typologies of organizational (corporate) culture and basic characteristics, properties, which can serve as a basis for clarifying its psychological component.

Purpose. To offer the corresponding theoretical and hypothetical component with definition of directions of its research for the further improvement basing on the critical analysis of the offered theories of organizational (corporate) culture concerning their psychological component.

Results. Organizational (corporate) culture as a concept is a natural attempt of talented managers-practitioners to explain, describe, explore and use in practice real and, at the same time, metaphorical phenomena that determine a socio-psychological level of functioning of such communities of people in the profession as organizations (corporations). And it is not in vain that everyone unanimously claims that it exists, is extremely important and influential, requires consideration in the activities of organizations, and better yet – management. Organizational culture as a concept has a well-founded content, components and functions, as well as the development of practices to improve the functioning of companies through the accounting and consideration of this phenomenon. However, the shortcoming in the scientific substantiation of the concept is the gaps in psychological research of both theoretical and experimental content. Thus, the developed typologies of organizational culture are not sufficiently substantiated and experimentally tested, which could negatively affect the inefficiency of the application of practical developments.

Conclusion. As a result of theoretical analysis followed by the use of synthesis, a 3-criteria hypothetical variant of the typology of organizational culture was substantiated, namely: the need for control (deep power – anarchy), fundamental values (masculinity - femininity), the optimal way to achieve mission (individualism – collectivism). This is a hypothesis that requires experimental testing and is the direction of further research.

Key concepts: organizational culture, theory analysis, content, components, typologies.

Вступ

Сучасність у професійній сфері може похизуватися чималою кількістю спроб залучити інновації, що часто з'являються й зникають швидше, ніж себе проявили. Ідеї генеруються зі швидкістю, що перевищує доцільну. Їй особливе значення для запровадження новітніх технологій, які часто мають невизначену доцільність та ефективність, має «людський фактор». Зважаючи на всі нові розробки та пропозиції щодо «human resource management» (HRM), не дивує факт частих провалів нововведень і катастрофічного перенавантаження персоналу, насамперед менеджерів. Настала дилема, зміст якої стосовно зазначеного полягає в тому, що є необхідність запровадження новітніх технологій, щоб не застаріти та бути конкурентоздатним у пришвидшеному сучасному житті, бути сучасними. Водночас гостро стоїть таке питання: як розібратися у надмірно великій кількості пропозицій щодо нововведень? І зрозумілою є позиція значної кількості менеджерів, які впадають у крайнощі: або впроваджують майже все нове (перспективне, гнучке, більш адаптивне до сучасності, модне), або стоять на позиціях старого (зрозумілого, звичного, апробованого й менш ризикового). Це ж можна зауважити щодо явища «організаційної (корпоративної) культури», яка, незважаючи на понад півстолітню історію, має зазначену дилему й особливо в українському суспільстві. Це поняття відоме бізнес-організаціям, але водночас є майже зовсім новим, «дивним» і «недоцільним» у державному секторі України. Праві і перші, і другі, оскільки зазначене є доволі потужною альтернативою «радянсько-феодальній» системі управління персоналом та організаціями, але розмаїття класифікацій, тлумачень і недолік достатньо апробованих інструментів спричиняє невпевненість стосовно доцільності таких реформ. Водночас інтенсивно запроваджується вивчення майбутніми менеджерами всієї наявної теорії за вказаним явищем. Але це не сприяє розумінню в них практичного бачення і створення, і ефективного управління через організаційну культуру, тому що психологічний аспект цього явища має чимало прогалин. Так, все-таки залишається недостатньо дослідженим та обґрунтованим психологією наявність тлумачення, змісту та компонентів щодо організаційної культури. Українська академічна психологія суттєво відстає від зазначеного питання. Тому можна казати про наявність потреби в узагальненні, аналізі та синтезі наявної теоретичної бази щодо організаційної (корпоративної) культури. Особливої уваги заслуговує аналіз типологій організаційної (корпоративної) культури та базових характеристик,

властивостей, що може слугувати основою для з'ясування її психологічної складової.

Стосовно доцільності дослідження та впровадження організаційної культури в межах Збройних Сил України як шляху ефективної реформи гуманітарної складової зазначалося в нещодавно опублікованому дослідженні [1]. З-поміж решти психологічних публікацій в Україні, які вдалося знайти, можна констатувати теоретичне описання окремих теорій [2] і спроби реалізувати емпіричні дослідження за кореляційною стратегією в освітніх організаціях, які залишили поза критичним аналізом психологічну складову застосованих теоретичних положень [3–6]. Закордонні психологічні публікації [7–9] також більше схиляються до детального розгляду окремих психологічних явищ, які певним чином пов'язані, але не з організаційною культурою, а організаційними поведінкою, ефективністю та іншими схожими явищами. Зазначене свідчить про те, що необхідно не лише запроваджувати, а й детально розглянути для досягнення достатньо задовільного результату в реформі управління «людським фактором» у різних сферах професійної діяльності, оскільки провал через поспіх відкине Україну знов до звичних, старих стандартів функціонування суспільства.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі критичного аналізу теорій організаційної (корпоративної) культури щодо їх психологічного компонента запропонувати відповідний теоретико-гіпотетичний компонент із визначенням напрямів його дослідження для подальшого вдосконалення.

1. Теоретична база дослідження

Поняття організаційної (корпоративної) культури існує відтоді, відколи відбулася доповідь Р. Гордона та Дж. Говелла, присвячена стану освіти у сфері бізнесу в коледжах і університетах США (в 1959 році вони стверджували, що ефективність управління бізнесом багато в чому пов'язана з адекватним застосуванням психологічних і поведінкових знань до організаційних проблем) [1]. Все-таки основу цього поняття заклав Е. Шейн [10], який унаслідок свого досвіду ризикнув розглядати проблеми організаційної культури та лідерства. За Е. Шейною, щодо організаційної культури йдеться про духовну культуру групи (організації), причому найбільше про культуру керівництва (управління) і культуру взаємин, комунікацій. Далі – про публікації у новому столітті. Так, доцільно згадати ідеї А. М. Заньковського [11], в якого організаційна культура та її психологія є у площині можливостей набуття доволі потужної влади. Також Д. А. Ашіров [12]

визначає організаційну поведінку як «адаптовану психологію», що охоплює широке коло питань стосовно ефекту групи і групової динаміки, лідерства та пов'язаних із ним стилів керівництва, проблем трудової мотивації, конфліктів, їх причин і способів вирішення, проблемами будови організації, адаптації, проектування робочого місця. В. О. Співак [13] обґрунтовує корпоративну культуру як дуже складне, багатоаспектне, динамічне явище, яке включає матеріальне та духовне в поведінці організації стосовно суб'єктів зовнішнього середовища, а також власних працівників. Ствердження про те, що це є системою матеріальних і духовних цінностей, виявів, які взаємодіють і притаманні корпорації (організації), виражають її індивідуальність, сприйняття себе та інших у соціальному та речовому середовищах, виявляється в поведінці, взаємодії, сприйнятті власного і навколишнього середовища можна вважати більш конкретним і об'ємним. Водночас його пропозиція щодо дослідження організаційної культури через застосування ситуаційного, антикризового, феноменологічного, системного, антидевіантного й культурологічного підходів свідчить про те, що досліджуване явище є дійсно складним і його потрібно досліджувати широко та комплексно.

2. Основні результати дослідження

Спершу наведемо сучасні уявлення про організаційну культуру.

Організаційною культурою є організаційно-психологічне середовище життєдіяльності працівників організації, яка виявляється на рівні окремої особистості, групи та організації загалом у виді норм, цінностей, структури мотивації та стандартів поведінки, стилів управління, структури організації, а також в організаційно-управлінських процедурах, що впливає на ефективність діяльності всієї системи (співробітників і організації), на ставлення працівників до організації, до діяльності та її результатів, до колективу (групові відносин та їх динаміка). Вказане наведене в публікації Л. С. Пілецької [14], яка вважає, що істотною рисою абсолютної більшості наукових думок є розгляд організаційної культури як фактора максимізації ефективності організації, зміцнення її цілісності, поліпшення механізмів соціалізації працівників, підвищення продуктивності й мотивації. Також, це явище є результатом внутрішніх процесів організації, що виникає та існує через те, що виконує завдання об'єднання в єдине ціле певної соціальної групи через процес інтеграції. Водночас більшість визначень поняття організаційної культури поділяє на три умовні групи: як

процес, що підвищує ефективність організації; як сукупність складових, що мають свої функції; як цілісну систему, що впливає на процеси та результати діяльності. Але, як зазначає вказана авторка, немає пояснення виникнення культури та її зміни (або сталості). Йї небезпеку в таких описах вбачає у їх тавтології. Також Л. С. Пілецька зазначає, що в організаціях може бути домінуюча і приватна субкультури (виникають і розвиваються в структурних підрозділах великих організацій), а також підтримуючими, нейтральними й опозиційними щодо домінуючої культури. Вважає найбільш вдалим визначення Л. Б. Сагалатдінової про те, що організаційною культурою є єдиний соціально-економічний простір, що розташований усередині компанії, в рамках якої взаємодія працівників здійснюється на основі загальних ідей, уявлень та цінностей, які визначають їхню трудову життєдіяльність та своєрідність філософії, ідеології та практики управління персоналом [14].

Л. М. Карамушка з колегами [2; 5] вважають, що важливим є підкреслення активного характеру організаційної культури, оскільки цінності, правила, норми, традиції, церемонії, ритуали мають бути прийнятими в організації її членами. Організаційну культуру вважають такою, що є однією із підсистем організації (поряд із технологічною, адміністративною), що «пронизує» всі сфери життєдіяльності організації. Погоджуються з І. Ладановим щодо таких основних компонентів організаційної культури: «робота»; «комунікації»; «управління»; «мотивація і мораль».

Г. Хофстеде описував культуру через виокремлення найбільш фундаментальних основоположних її чинників [4] й виділив такі «виміри» культури: дистанція влади (як найменш наділені владою члени організації сприймають нерівноправність у розподілі влади); маскуліність – фемініність (домінуючі цінності в «чоловічому» суспільстві – це успіх, гроші і речі, а в «жіночому» – турбота про інших і якість життя); уникнення невизначеності (як члени організації відчувають та переживають загрозу невизначених ситуацій і створюють вірування їх уникнення); індивідуалізм – колективізм (члени мають дбати про себе та свої сім'ї або учасники належать групам, колективам, що зобов'язані дбати про них в обмін на лояльність).

Н. В. Наконечна в результаті дослідження [15] виокремила п'ять компонентів організаційної (корпоративної) культури, які поглиблюють уявлення про її змістовну наповненість: світогляд (світоуявлення співробітника організації, які є в основі його поведінки, відносин з іншими); організаційні цінності (сполучна

ланка між культурою організації та духовним світом персоналу); стилі поведінки (характеризують персонал конкретної організації, корпорації. Це є єдиною моделлю поведінки, що найбільше відповідає реальному життю організації (корпорації)); норми (сукупність формальних і неформальних вимог, які висуває організація до своїх працівників. Це офіційні «правила гри»); психологічний мікроклімат (порівняно стійка емоційна атмосфера, що визначає ставлення членів колективу одні до одних і до праці, почуття, настрої).

Н. Ю. Кравченко [16] щодо організаційної культури встановила її сутнісні характеристики (управлінські й організаційні відносини, поділ влади і ролей, моделі управління є частиною управління). Вона вважає, що це є впорядкованою морально-етичною, ціннісно-нормативною системою будь-якої організації, яка здатна забезпечити оптимальну цілісність організації через інтеграцію (внутрішня) та адаптацію (зовнішня) й це комплексно характеризує рівень розвитку організації; є специфічним різновидом культури групи. Водночас морально-етичний і ціннісно-нормативний базиси формується під впливом ціннісної системи суспільства. Крім указанного, вона вважає, що визначила такі складові (елементи) організаційної культури: надсуспільна підсистема (глибинний рівень організації), що детермінують ціннісну структуру соціальної організації; моральна підсистема (морально-етичні, ціннісно-нормативні складові), які сприяють підтримці цілісності, пристосуванню структури організації до змін, інтеграції й адаптації; керівна підсистема (складові управлінських і організаційних взаємодій). Указане визначає показники організаційної культури суспільства перехідного типу (у регіональному вимірі), які створюють тип соціального управління (тоталітарний, авторитарний, демократичний). Обґрунтувала необхідність застосування секторального підходу до вивчення структури організаційної культури, який передбачає виявлення структурних і функціональних властивостей державного, приватного (комерційного), громадського (неприбуткового) секторів суспільства, що визначає динаміку формування.

Н. В. Завацька [2] надала типологію функцій організаційної культури: пізнавальну, ціннісно-утворюючу, комунікативну, нормативно-регулюючу, мотиваційну, інноваційну, стабілізаційну. Також дуже обнадійливою є думка стосовно того, що організаційна (корпоративна) культура є дуже потужним і невичерпним потенціалом, який реалізується у ціннісно-світоглядному спрямуванні та поведінково-практичному аспекті. Саме тому вона здатна

створювати безмежний мобілізуючий ефект через спрямування енергії членів організації на досягнення загальних цілей. Культура здатна забезпечити синергетичний ефект, що відомий як такий, за якого можливості та потенціал організації значно перевищують суму потенціалів окремих її елементів через гармонізацію колективних та особистісних інтересів, що, на думку Л. М. Карамушки [2; 5], дає можливість виокремити ще й важливу місію організаційної культури – інтегративну (накопичення, зберігання, відтворення системи міжособистісної взаємодії працівників, забезпечення гармонії інтересів у напрямі досягнення загальних цілей організації).

Чимало джерел указують на таку визначальну характеристику чи властивість організаційної культури, як «сила». Так, В. О. Заболотна [2; 4] зазначає, що «сильна» організаційна культура формується сильними лідерами, має відданість основним організаційним цінностям з боку персоналу, є узгодженою щодо цінностей організації та персоналу). Т. Діл та А. Кеннеді [3] вважають, що «сильна» організаційна культура – це організаційна філософія і місія, яка об'єднує всіх, лідер, що довіряє підлеглим і в нього вірять, відкриті канали комунікації і доступ до вищого керівництва, увага, спрямована на підлеглих та продуктивність, клієнтів і сервіс, домінує задоволеність і бажання залишатись в організації, наявні церемонії, ритуали, традиції, що підтримуються всіма, загальний емоційний підйом, проєктується щодо процесу роботи та майбутнього, відчуття задоволеності від зростання майстерності, вкладених у справу зусиль та отриманих винагород.

Далі проаналізуємо публікації практиків за результатами набуття досвіду впровадження організаційної культури в діяльній комерційних організацій. Джерелом є опубліковані на сайті «HR-ліга» [17] статті. Узагальнення проведеного аналізу свідчить про те, що в більш прогресивних організаціях намагаються управляти організаційною (корпоративною) культурою через створення статутів, кодексів корпорації, які спрямовані на місію, стратегію, цілі та цінності й мають позитивно сприйматися персоналом, бути доступними для розуміння. Основними вимогами (умовами) формування корпоративних цінностей є досяжність, зрозумілість, порівняна простота, реальна необхідність, від 5 до 9 за кількістю (7±2), виконання всіма членами колективу. Цінності мають розділяти за рівнями: основні (закони, що не можуть бути порушені заради іншої вигоди), бажані (в основі є перспектива, що в даний момент для роботи не надто актуальна, але це те, до чого прагнуть), «вхідний квиток» (соціальні та поведінкові характеристики)

та другорядні цінності (унікальні цінності, які будуть найважливішими і відрізняють принципово від інших організацій). Для кожної організаційної (корпоративної) культури важливими є такі її підсистеми: прийом новачків (поведінка, що очікується та дозволяє внести ясність у процес прийому на роботу); стратегія і постановка цілей (об'єднує навколо спільних цілей, одночасно даючи зрозуміти очікувані результати); оцінка (різні сторони та способи адекватного оцінювання основних аспектів діяльності); розвиток (поєднання професійного та особистісного розвитку); винагорода (матеріальні, моральні, професійні, кар'єрні та інші цінності). Також абсолютна більшість практиків засвідчують, що організаційна (корпоративна) культура є дуже чутливою до змін і здатна існувати незалежно від того, управляє хтось цим явищем чи воно існує у нерегульованому режимі. Якщо другий варіант – організація може «здобути» токсичну організаційну культуру, за якої вона не є просто слабкою, а це загрожує існуванню організації.

Далі перейдемо до оглядового аналізу запропонованих у публікаціях типологій організаційної культури. Найбільш відомою можна вважати типологію К. Камерона і Р. Куїна [6; 18], в межах якої виокремлено такі типи організаційної культури:

– «ієрархічна» (формалізація процесів, плановість, що найбільше орієнтує всю діяльність на внутрішні аспекти організації, важливою є стабільність);

– «кланова» (відданість групі, лідеру та ідеї, що з ними пов'язана, посилений акцент щодо понять «свій – чужий», орієнтація суто на потреби членів колективу, насамперед лідерів, що мають значною мірою більші владні повноваження);

– «ринкова» (орієнтована на зовнішнє середовище щодо конкуренції, виживання в цих умовах, на отримання близьких результатів і показників, підтримується гнучкість у досягненнях);

– «адхократичну» (враховує зовнішнє середовище, заохочує ініціативу і свободу працівників, творчість та орієнтована на розвиток особистості, підтримується індивідуалізм та гнучкість).

Далі розглянемо типологію Ч. Хенді [2; 18], за якою вирізняють такі типи організаційної культури:

– «роль» (глибока спеціалізація, обов'язковість виконання службових функцій, їх чітка регламентація, адміністративний контроль);

– «завдання» (свобода дій, розподіл влади від професіоналізму й наявних ресурсів, оцінювання за результатами);

– «влада» (пріоритет одноосібних рішень

керівника, централізований контроль ресурсів, регламентація поведінки);

– «особистості» (мінімальний ступінь адміністрування та обмеження, повага до здібностей і особистісних якостей персоналу, можливість виявляти ініціативу та творчість).

Заслугове на увагу і класифікація різновидів корпоративної культури за Беку-Коуєном [18], що в основі класифікації має певний рівень розвитку:

– «належність» (формується на початковому етапі розвитку, коли в ній працює мало співробітників, які відчують себе однією сім'єю і готові допомагати одні одним);

– «сила» (формується пізніше, коли серед працівників загострюється конкурентна боротьба й кожен хоче захопити шматок побільше);

– «правила» (виникає за потреби у формалізації численних процедур і бізнес-процесів відповідно до затверджених правил та інструкцій, а також у накопиченні знань);

– «успіх» (активний розвиток організації, починає високо цінуватися особистий результат, ставка робиться на індивідуальний талант);

– «згода» (визначальним стає вміння домовлятися та досягати компромісу);

– «синтез» (цінування рівною мірою авторства, таланту й командного духу).

Отже, охарактеризовані типології організаційної культури виглядають такими, що запропоновані як результат суб'єктивного враження певних практиків про процес функціонування організації. З-поміж типологій не має наукових (чітких і доволі обґрунтованих, логічних і критично виважених) варіантів, що мали б у своєму змісті реальні критерії класифікації. Схоже, що запропоновані типології є спробою талановитих і мотивованих ентузіастів запропонувати оригінальні ідеї, які потім ніхто критично не спробував осмислити.

Однак у запропонованому є значна кількість раціональних «зерен», які можна спробувати використати для обґрунтування більш наукової типології. Водночас описова частина щодо змісту, детальних функцій, ролі в загальному виді, значної кількості різних за ступенем важливості особливостей і корелят організаційної культури є виваженою й науково перевіреною. Тому треба відштовхуватися саме від цієї частини інформації. Водночас треба визначитися з принципами, які попереджуватимуть помилки у формуванні критеріїв класифікації організаційної культури. Й ними нині є такі: відхід від констатації фактів й, відповідно, застосування ідеалізації як найбільш зразкового варіанта культури організації, що залежить суто від мети

створення (місії) в інтересах вищої системи, основних завдань організації; дихотомія критеріїв класифікації; психологізм, що має на меті застосування психологічного поняття; пошук базового явища, що дає змогу отримати дійсно найбільш базове та глибинне поняття. Цих принципів має бути достатньо для реалізації спроби створення типології організаційної культури.

Проведення повторного аналізу описаних наукових і практичних публікацій, а також власний досвід дали змогу виокремити певні найбільш потенційно придатні ідеї. Основною може бути бачення чинників Г. Хофстеде [4]. За його пропозицією особливої уваги заслуговують такі чинники, як «дистанція влади», «маскулінність – фемінність», «індивідуалізм – колективізм». Для дотримання принципу дихотомії до першого можна як протилежність застосувати поняття «анархія». Ще розглядалися за джерелами [2; 5; 18] такі варіанти, як «прогресивна – застійна», орієнтація на внутрішнє чи зовнішнє. Власні варіанти були такими «пластичність – стабільність», «динамізм – уповільнена активність», «консерватизм – пошук новацій», «конкуренція – співробітництво», «демократія – авторитаризм». Унаслідок критичного оцінювання залишилися критерії, в основі яких є пропозиція Г. Хофстеде. Критерії типології сформульовано так: потреба в керованості (глибока влада – анархія), принципів цінності (маскулінність – фемінність), оптимальний спосіб досягнення місії (індивідуалізм – колективізм). Звісно, що визначені критерії не можуть на даний час претендувати на щось вище за гіпотезу. Тому треба продовжувати наукові пошуки й особливо через застосування експериментального методу.

Список використаних джерел

1. Куций О. А. Організаційна (корпоративна) культура у військово-професійному середовищі: оцінка теорії та практики, перспективи досліджень й впровадження. *Вісник Національного університету оборони України*. 2020. № 3 (56). С. 48–57.
2. Карамушка Л. М., Шевченко А. М., Терещенко К. В. Організаційна культура освітніх організацій: сутність, структура, функції, типи. *Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія*. 2015. Вип. 42. С. 3–13.
3. Терещенко К. В. Толерантність освітнього персоналу та її зв'язок з організаційною культурою закладів освіти в умовах соціальної напруженості. *Актуальні проблеми психології*. 2017. Вип. 47. Т. I. С. 38–43.
4. Карамушка Л. М., Креденцер О. В., Терещенко К. В., Івкін В. М., Лагодзінська В. І., Ковальчук О. С. Інтолерантність до невизначеності освітнього персоналу: зв'язок із типами і силою організаційної культури. *Актуальні проблеми психології*. 2018. Вип. 50. Т. I. С. 24–32.
5. Карамушка Л. М., Терещенко К. В., Креденцер О. В., Лагодзінська В. І., Ковальчук О. С., Івкін В. М. Зв'язок негативних психічних станів персоналу з компонентами та індексом організаційної культури освітніх організацій / *Актуальні проблеми психології*. 2017. Вип. 47. Т. I. С. 14–22.
6. Спіцина Л. В., Лукомська Ю. О. Тип організаційної культури як чинник інноваційної готовності персоналу освітнього закладу. *Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія*. 2015. Вип. 42. С. 29–36.

Висновки

Унаслідок проведеного теоретичного дослідження можемо вказати на такі основні його результати:

1. Організаційна (корпоративна) культура як поняття є цілком закономірною спробою талановитих менеджерів-практиків пояснити, описати, дослідити та використовувати у практиці реальні й одночасно метафоричні явища, що визначають на соціально-психологічному рівні функціонування таких спільнот людей в професії, як організації (корпорації). І недаремно всі в один голос стверджують, що це існує, є вкрай важливим та впливовим, вимагає врахування в діяльності організацій, а краще – управління.

2. Організаційна культура як поняття має доволі обґрунтовані зміст і змістове наповнення, компоненти та функції, а також розробки практиків з підвищення рівня функціонування компаній через облік і врахування цього явища. Але, все-таки не до ліком у науковому обґрунтуванні поняття є прогалини в психологічних дослідженнях і теоретичному, і експериментальному змісту. Так, розроблені типології організаційної культури не є достатньо обґрунтованими й експериментально перевіреними, що могло негативно вплинути на ефективність застосування практичних напрацювань.

3. У результаті теоретичного аналізу з подальшим застосуванням синтезу обґрунтовано 3-х критеріальний гіпотетичний варіант типології організаційної культури, а саме: потреба в керованості (глибока влада – анархія), принципів цінності (маскулінність – фемінність), оптимальний спосіб досягнення місії (індивідуалізм – колективізм). Це є лише гіпотезою, що вимагає експериментальної перевірки. Зазначене й є напрямом подальшого дослідження.

7. Olejniczak T., Yasuyuki K. Bureaucracy and Culture: Toward Two-Factor Theory of Organizational Control. Management and Business Administration. Central Europe. Vol. 22. № 1 (124). P. 70–78.
8. Tagliabue M., Sigridur S., Sandaker I. The effects of performance feedback on organizational citizenship behaviour: a systematic review and meta-analysis. *European journal of work and organizational psychology*. 2020. Vol. 29. No. 6. P. 841–861.
9. Булгаков А. В. Индекс человечности в организации: обоснование, измерение, применение. *Организационная психология*. 2020. Т. 10. № 3. С. 8–37.
10. Шейн Э. Х. Организационная культура и лидерство / пер. с англ. под ред. В. А. Спивака. СПб. : Питер, 2002. 336 с.
11. Занковский А. Н. Организационная психология : учеб. пособие для вузов по специальности «Организационная психология». 2-е изд. М. : Флинта; МПСИ, 2002. 648 с.
12. Аширов Д. А. Организационное поведение: учебник. М. : ТК Велби, Проспект, 2006. 360 с.
13. Спивак В. А. Корпоративная культура. СПб. : Питер, 2001. 352 с.
14. Пілецька Л. С. Соціально-психологічний аналіз організаційної культури вищих навчальних закладів. *Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія*. 2015. Вип. 42. С. 24–28.
15. Наконечна Н. В. Психологічні умови розвитку корпоративної культури вищого навчального закладу приватної форми власності : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.10 «Організаційна психологія; економічна психологія». Київ, 2016. 292 с.
16. Кравченко Н. Ю. Регіональна специфіка організаційної культури в умовах транзитивного українського суспільства (на прикладі Запорізької області) : дис. ... канд. психол. наук : 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології». Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2019. 238 с.
17. HR-лига. Сообщество кадровиков и специалистов по управлению персоналом. URL: <https://hrliga.com/>
18. Асаул А. Н., Асаул М. А., Ерофеев П. Ю., Еро М. П. Культура организации. Проблемы формирования и управления. СПб. : Гуманистика, 2006. 216 с.

References

1. Kutsyi, O. A. (2020). Orhanizatsiina (korporatyvna) kultura u viiskovo-profesiinomu seredovyshchi: otsinka teorii ta praktyku, perspektyvy doslidzhen u vprovadzhenia [Organizational (corporate) culture in the military-professional environment: assessment of theory and practice, prospects for research and implementation]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*, 3 (56), 48–57 [in Ukr.].
2. Karamushka, L. M., Shevchenko, A. M., & Tereshchenko, K. V. (2015). Orhanizatsiina kultura osvity orhanizatsii: sutnist, struktura, funktsii, typy [Organizational culture of educational organizations: essence, structure, functions, types]. *Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia. Sotsialna psykholohiia*, 42, 3–13 [in Ukr.].
3. Tereshchenko, K. V. (2017). Tolerantnist osvitho personalu ta yii zviazok z orhanizatsiinoiu kulturoiu zakladiv osvity v umovakh sotsialnoi napruzhenosti [Tolerance of educational staff and its connection with the organizational culture of educational institutions in conditions of social tension]. *Aktualni problemy psykholohii*, 1, 47, 38–43 [in Ukr.].
4. Karamushka, L. M., Kredentser, O. V., Tereshchenko, K. V., Ivkin, V. M., Lahodzinska, V. I., & Kovalchuk, O. S. (2018). Intolerantnist do nevyznachenosti osvitho personalu: zviazok iz typamy i syloiu orhanizatsiinoi kultury [Intolerance to the uncertainty of educational staff: the relationship with the types and strengths of organizational culture]. *Aktualni problemy psykholohii*, 1, 50, 24–32 [in Ukr.].
5. Karamushka, L. M., Tereshchenko, K. V., Kredentser, O. V., Lahodzinska, V. I., Kovalchuk, O. S., & Ivkin, V. M. (2017). Zviazok nehatyvnykh psykhhichnykh staniv personalu z komponentamy ta indeksom orhanizatsiinoi kultury osvity orhanizatsii [The relationship of negative mental states of staff with the components and index of organizational culture of educational organizations]. *Aktualni problemy psykholohii*, 47, 14–22 [in Ukr.].
6. Spitsyna, L. V., & Lukomska, Yu. O. (2015). Typ orhanizatsiinoi kultury yak chynnyk innovatsiinoi hotovnosti personalu osvitho zakladu [The type of organizational culture as a factor of innovative readiness of the staff of the educational institution]. *Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia. Sotsialna psykholohiia*, 42, 29–36 [in Ukr.].
7. Olejniczak, T., Yasuyuki, K. Bureaucracy and Culture: Toward Two-Factor Theory of Organizational Control. Management and Business Administration. Central Europe, 22, 1 (124), 70–78.
8. Tagliabue, M., Sigridur, S., & Sandaker, I. (2020). The effects of performance feedback on organizational citizenship behaviour: a systematic review and meta-analysis / *European journal of work and organizational psychology*, 29, 6, 841–861.
9. Bulgakov, A. V. (2020). Indeks chelovechnosti v organizatsii: obosnovanie, izmerenie, primeneniye [Organizational Humanity Index: Rationale, Measurement, Application]. *Organizatsionnaya psikhologiya*, 10, 3, 8–37 [in Russ.].

10. Sheyn, E. X. (2002). Organizatsionnaya kultura i liderstvo [Organizational culture and leadership]. SPb : Piter [in Russ.].
11. Zankovskiy, A. N. (2002). Organizatsionnaya psikhologiya [Organizational Psychology]. M. : Flinta: MPSI [in Russ.].
12. Ashirov, D. A. (2006). Organizatsionnoe povedenie [Organizational behavior]. M. : TK Velbi, Prospekt [in Russ.].
13. Spivak, V. A. (2001). Korporativnaya kultura [Corporate culture]. SPb.: Piter [in Russ.].
14. Piletska, L. S. (2015). Sotsialno-psykholohichniy analiz orhanizatsiinoi kultury vyshchych navchalnykh zakladiv [Socio-psychological analysis of the organizational culture of higher education]. *Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia. Sotsialna psykholohiia*, 42 [in Ukr.].
15. Nakonechna, N. V. (2016). Psykholohichni umovy rozvytku korporatyvnoi kultury vyshchoho navchalnoho zakladu pryvatnoi formy vlasnosti [Psychological conditions for the development of corporate culture of a higher educational institution of private ownership]. Kyiv [in Ukr.].
16. Kravchenko, N. Yu. (2019). Rehionalna spetsyfika orhanizatsiinoi kultury v umovakh tranzytyvnoho ukrainskoho suspilstva (na prykladi Zaporizkoi oblasti) [Regional specifics of organizational culture in a transitive Ukrainian society (on the example of Zaporozhye region)]. *Klasychnyi pryvatnyi universytet, Zaporizhzhia* [in Ukr.].
17. HR-liga. Soobshchestvo kadrovikov i spetsialistov po upravleniyu personalom [Community of HR professionals]. Retrieved from <https://hrliga.com/> [in Russ.].
18. Asaul, A. N., Asaul, M. A., Yerofeev, P. Yu., & Yero, M. P. (2006). Kultura organizatsii. Problemy formirovaniya i upravleniya [Culture of the organization. Formation and management problems]. SPb. : Gumanistika, [in Russ.].

Стаття: надійшла до редакції 22.03.2021

прийнята до друку 07.04.2021

The article: is received 22.03.2021

is accepted 07.04.2021

Розділ 5

Рецензії

Chapter 5

Reviews

Щур Богдан Володимирович,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права та процесу
Львівського торговельно-економічного університету
(Львів, Україна)
e-mail: bogdanschur1965@ukr.net
ORCID ID: 0000-00032139-2317

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ БАТЮКА ОЛЕГА ВОЛОДИМИРОВИЧА «КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ НА ОБ'ЄКТАХ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ»

Анотація. Указано, що актуальність теми монографії зумовлена потребою надійного захисту об'єктів критичної інфраструктури кожної держави, що є одним з пріоритетів у забезпеченні потреб національної безпеки.

Зазначено, що автор монографії визначив необхідність комплексної протидії загрозам інформаційній безпеці критичної інфраструктури.

Констатовано, що монографія О. В. Батюка є першим монографічним дослідженням на теренах України, присвяченим криміналістичному забезпеченню протидії злочинам на об'єктах критичної інфраструктури. У ній подано авторський погляд на теоретичні й практичні аспекти використання положень і наукових розробок криміналістики в забезпеченні діяльності оперативно-розшукових та слідчих підрозділів правоохоронних органів України з розкриття і досудового розслідування злочинів, що вчинені на об'єктах критичної інфраструктури.

Ключові поняття: криміналістичне значення, злочини, протидія, об'єкти критичної інфраструктури, критична інфраструктура.

Schur Bogdan,

Doctor of Law, Professor,
Head of the Department of Criminal Law and Procedure,
Lviv University of Trade and Economics
(Lviv, Ukraine)
e-mail: bogdanschur1965@ukr.net
ORCID ID: 0000-00032139-2317

REVIEW OF A MONOGRAPH OF BATIUK OLEH VOLODYMYROVYCH «FORENSIC SUPPORT OF COMBATING CRIMES AT CRITICAL INFRASTRUCTURE FACILITIES»

Abstract. The relevance of the topic of the monograph is due to the need for reliable protection of critical infrastructure facilities of each state, which is one of the priorities in provision of the needs of national safety. Solving this problem at the national level requires a systematic approach to its urgent solution. Global trends to strengthening threats of natural and technological hazards, increasing the level of terrorist threats, raising the number and increasing complexity of cyber-attacks, as well as damage to infrastructure facilities indicate the severity of the problem for Ukraine.

The author of the monograph identifies the need for comprehensive counteraction to threats to information safety of critical infrastructure, development of criminal-law and procedural standards at the international level with further implementation into national legislation is necessary. This will make it possible to effectively investigate crimes on a global scale, to obtain, store, investigate and provide electronic evidence, taking into account the transboundary nature of crimes.

Monograph of O.V. Batiuk is the first monographic research in Ukraine that is devoted to forensic of combating crimes at critical infrastructure facilities. Author's view on theoretical and practical aspects of using the provisions and scientific developments of forensic science in providing the activity of operational-investigative and investigative units of law enforcement agencies of Ukraine for the detection and pre-trial

investigation of crimes that have been committed at critical infrastructure facilities is presented in it. Therefore, this work is significant, commendable and deserves the high evaluation.

Key concepts: forensic support, crimes, combating, critical infrastructure facilities, critical infrastructure.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-2-203-205

Робота, що рецензується, присвячена доволі актуальній як із позиції науки криміналістики, так і безпекознавства темі, оскільки надійний захист об'єктів критичної інфраструктури держави є одним із пріоритетів у забезпеченні потреб національної безпеки. Розв'язання цієї проблеми на загальнодержавному рівні потребує системного підходу до її нагального вирішення. На гостроту проблеми для України вказують світові тенденції до посилення загроз природного та техногенного характерів, підвищення рівня терористичних загроз, збільшення кількості та підвищення складності кібератак, а також пошкодження інфраструктурних об'єктів та численні спроби завдання таких пошкоджень, що були протягом останнього десятиліття вчасно виявлені й припинені вітчизняними правоохоронними органами. Посилює небезпеку не лише агресивна поведінка держави-сусіда, а й дії окремих несвідомих громадян і груп, що підтримуються, а часто й фінансуються та озброюються країною-агресором. Саме це, на наш погляд, передбачає гостру потребу в розробленні комплексних заходів з протидії з боку держави на протиправний вплив щодо функціонування об'єктів критичної інфраструктури, які б передбачали використання сучасних знань і можливостей криміналістики.

Структурно дослідження побудовано логічно і послідовно. В першому розділі автор розглядає теоретичні передумови використання криміналістичних знань у протидії злочинам на об'єктах критичної інфраструктури через розкриття важливих питань, а саме поняття критичної інфраструктури України та ролі криміналістики в забезпеченні протидії загрозам її об'єктів та кримінально-правовий захист об'єктів критичної інфраструктури. Доволі влучно автор визначає необхідність комплексної протидії загрозам інформаційній безпеці критичної інфраструктури, для якої важливим є розроблення кримінально-правових і процесуальних стандартів на міжнародному рівні з подальшою імплементацією в національне законодавство. Це дасть змогу ефективно розслідувати злочини в глобальних масштабах, отримувати, зберігати, досліджувати й надавати електронні докази з урахуванням трансграничного характеру злочинів.

У другому розділі монографії автор досліджує сучасні можливості криміналістичного забезпечення в протидії злочинам на об'єктах

критичної інфраструктури, розкриваючи наукові категорії, поняття й терміни, що використовуються в дослідженні питань криміналістичного забезпечення протидії злочинам, а також становлення, розвиток і сучасний стан криміналістичного забезпечення досудового розслідування злочинів на об'єктах критичної інфраструктури. У положеннях тексту другого розділу слушною є думка автора монографії про те, що проблема понятійного апарата – це проблема логічності, точності, послідовності та несуперечливості знання, що утворює цілісність і завершеність конструкції будь-якої науки. Чітке визначення поняття є сполученням слів, що визначають його сутність через істотні ознаки, які дають змогу не тільки чітко відокремити це поняття від суміжних, а й відобразити його спільність з іншими поняттями.

У третьому розділі монографії О. В. Батюк досліджує криміналістичне забезпечення досудового розслідування злочинів на об'єктах критичної інфраструктури через розкриття таких його складових, як, по-перше, техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування злочинів на об'єктах критичної інфраструктури, по-друге, тактико-криміналістичне забезпечення досудового розслідування злочинів на об'єктах критичної інфраструктури, по-третє, методико-криміналістичне забезпечення досудового розслідування злочинів на об'єктах критичної інфраструктури. Вважаємо, що слушною є думка автора монографії про те, що зміст техніко-криміналістичного забезпечення досудового розслідування як специфічної діяльності містить її правову регламентацію, організаційний бік й наукову складову із розроблення і впровадження в практичну діяльність техніко-криміналістичних засобів і методів, а також оволодіння користувачів такими знаннями. Проте необхідно розмежовувати техніко-криміналістичне забезпечення діяльності з виявлення й розслідування злочинів на об'єктах критичної інфраструктури та забезпечення всієї діяльності оперативних і слідчих підрозділів правоохоронних органів техніко-криміналістичними засобами, прийомами і методами. Перше – це відображення сутності криміналістики, її призначення, а саме розроблення криміналістичних засобів і методів, необхідних для виконання практичної діяльності з виявлення й розслідування різноманітних видів злочинів на об'єктах критичної інфраструктури. Друге –

це організаційні й інші заходи щодо доведення цих засобів до їх застосування виконавцями. Таке розмежування потрібне для того, щоб було зрозумілим, хто і чим має займатися стосовно забезпечення діяльності з виявлення й досудового розслідування. Тактико-криміналістичне забезпечення є одним із елементів цілісної системи криміналістичного забезпечення протидії злочинам під час їх досудового розслідування. Тактико-криміналістичне забезпечення досудового розслідування злочинів, учинених на об'єктах критичної інфраструктури, – це система наукових знань, яка використовується уповноваженими суб'єктами та складається із тактичних навиків та умінь, що ґрунтуються на тактичних прийомах, тактичних комбінаціях і тактичних операціях, які використовуються з метою досудового розслідування, розкриття та попередження злочинів. Значення криміналістичної методики полягає в тому, що саме в її межах, а якщо конкретніше, то в межах спеціфічних методів досудового розслідування окремих видів злочинів реалізуються розроблення та рекомендації криміналістичної техніки й тактики.

У четвертому розділі монографії автор комплексно досліджує напрями криміналістичного забезпечення протидії злочинам на об'єктах критичної інфраструктури через розкриття судово-експертного забезпечення розслідування злочинів на об'єктах критичної інфраструктури та криміналістичного забезпечення превентивної діяльності з протидії зло-

чинам на об'єктах критичної інфраструктури. Влучним, на наш погляд, є позиція автора про те, що основними завданнями криміналістичного забезпечення превентивної діяльності з протидії злочинам на об'єктах критичної інфраструктури є: розроблення та застосування засобів, прийомів і методів з виявлення і усунення причин й умов, що сприяли вчиненню таких злочинів, а також засобів і прийомів, які перешкоджають учиненню злочинів, утруднюють злочинну діяльність та полегшують виявлення осіб, причетних до підготовки та вчинення цих злочинів.

Отже, праця О. В. Батюка є першим монографічним дослідженням на теренах України, присвяченим криміналістичному забезпеченню протидії злочинам на об'єктах критичної інфраструктури. В ній наведено авторський погляд на теоретичні й практичні аспекти використання положень і наукових розробок криміналістики у забезпеченні діяльності оперативного-розшукового та слідчих підрозділів правоохоронних органів України з розкриття і досудового розслідування злочинів, що вчинені на об'єктах критичної інфраструктури.

Рецензована монографія «Криміналістичне забезпечення протидії злочинам на об'єктах критичної інфраструктури», підготовлена О. В. Батюком, є комплексним дослідженням, заслуговує позитивної оцінки та має важливе значення не лише у контексті наукового дослідження, а й як видання для юристів-практиків і суб'єктів забезпечення національної безпеки.

*Рецензія: надійшла до редакції 20.05.2021
прийнята до друку 02.06.2021*

*The review: is received 20.05.2021
is accepted 02.06.2021*

Джержега Марек,
старший радник з питань правоохоронної діяльності
Консультативної місії Європейського Союзу в Україні
(Львів, Україна)
e-mail: marek.dzierzega@euam-ukraine.eu
ORCID ID: 0000-0003-0755-8616

**РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ
«ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З КОРУПЦІЄЮ:
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ»
ВАСИЛЯ ФРАНЧУКА, ДОМІНІКИ КОРЕЦЬКОЇ-ШУКЄВИЧ
(ВАРШАВА: ВИДАВНИЦТВО «DIFIN»)**

Анотація. Монографічна робота є першим в Україні всебічним дослідженням адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією. У виданні розглянуто: поняття та ознаки корупції; розвиток законодавства щодо адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією; регулювання відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією у законодавствах іноземних держав; об'єктивні ознаки складу правопорушення; суб'єктивні ознаки складу правопорушення; теоретичні та прикладні проблеми відповідальності за корупційні правопорушення; перспективи вдосконалення відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією.

Під час дослідження проведено правовий аналіз положень чинного адміністративного законодавства України про відповідальність за вчинення правопорушень, пов'язаних із корупцією, та антикорупційного законодавства Республіки Польща.

Ключові поняття: визначення, корупційне правопорушення, науковий підхід, неправомірна вигода, уповноважена особа.

Dzierzega Marek,
Senior Adviser on General Policing
European Union Advisory Mission in Ukraine
(Lviv, Ukraine)
e-mail: marek.dzierzega@euam-ukraine.eu
ORCID ID: 0000-0003-0755-8616

**REVIEW OF THE MONOGRAPH
"CORRUPTION-RELATED OFFENSES:
ADMINISTRATIVE LEGAL GROUNDS OF COUNTERACTION"
BY V. FRANCHUK AND D. D. KORECKA-SZUKIEWICZ
(WARSAW: PUBLISHING HOUSE "DIFIN")**

Abstract. This monograph is the first comprehensive study in Ukraine on administrative liability for corruption-related offenses. Research considers: concept and signs of corruption; progress of legislation on administrative liability for corruption-related offenses; regulation of liability for corruption-related offenses in legislation of foreign countries; objective features of the corpus delicti; subjective features of the corpus delicti; theoretical and applied problems of liability for corruption-related offenses; prospects for improving of liability for corruption-related offenses.

Legal analysis of provisions of current administrative legislation of Ukraine on liability for committing corruption-related offenses and anti-corruption legislation of the Republic of Poland was made during the research.

Key concepts: definition, corruption offense, scientific approach, illicit gain, authorized person.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-2-206-208

The integral negative attribute of the modern civilized community is the manifestation of cor-

ruption practices, as well as corruption-related offenses. The outlined illegal behavior is inher-

ent in all areas of state management, which only confirms the importance of the appropriate legislative framework existence for the effectiveness and timely implementation of counteraction actions.

State policy, in terms of preventing and combating the corruption, applies not only legal means, but is harmoniously combined with other public means. This relates to social and economic, cultural and educational, power and political, moral, informational, etc. In addition, taking into account the all-consuming characteristic of the spread of the defined phenomenon, the legal counteraction is carried out by the norms of both criminal and other law branches, in particular: civil, industrial, financial, environmental and labor. As a result, criminal, disciplinary and/or civil law measures are applied to offenders. At the same time, the legislator also provides for administrative liability, but only for corruption-related offenses.

This is extremely relevant for solving the problems of counter-acting both corruption offenses and corruption-related offenses, because the consequences of their threats adversely affect not only the interests of the person and society, but are defined as existing and potentially possible phenomena and factors that pose a danger to the vital national interests of the state as a whole.

A correct administrative and legal assessment of corruption-related offenses requires a thorough analysis of the current administrative rules, as well as the requirements of anti-corruption legislation. Accordingly, the proposals proposed by the author on the systematic understanding of certain elements of offenses in this area provide reasonable prospects for practical bodies in the correct application of means to counteract the dangerous phenomenon under consideration. In addition, the relevance of the research topic is also indicated by the fact that despite the significant interest of domestic scientists, the results of scientific research on the problems of administrative liability for corruption-related offenses are characterized by ambiguity of solutions, and in some cases even the lack of proposals to overcome them.

Accordingly, a comprehensive study of the essence of the phenomenon of corruption, and therefore the derivative phenomenon (corruption-related offenses) – provides an opportunity to justify effective measures of administrative and legal counteraction. Not the least important thing in this regard was the study of the scientific and legislative experience of the Republic of Poland.

The above mentioned confirms that the investigation of issues provided for in the work, as well as the proposed solutions to the problems raised by the authors, are extremely relevant and contain both scientific importance and practical value.

The degree of reasonableness of the monographic study is confirmed by scientific evidence, consideration of the current not only administrative rules, but also the provisions of criminal, civil, and industrial legislation, which ultimately give grounds to consider them convincing. The monograph consists of the preface, three sections containing seven subsections, conclusions and a list of references. The structural content of the paper is characterized by a logical presentation of the material, which provides an opportunity to comprehend gradually all the issues raised by authors.

The validity of statements of the reviewed monograph is provided by the sufficient source base. The list of references, references to relevant sources indicate that the author has studied in detail the scientific works of his predecessors, which there are more than 200 titles. The paper also provides for the analysis of judicial practice, reporting information of international organizations whose activities are related to counter-acting the group of offenses under consideration, and the provisions of foreign legislation. The above said indicates the consistency and complexity of scientific research to generalize the solution of the tasks set.

The paper is characterized by the use of a number of methods of scientific knowledge, in particular: historical and legal, comparative and legal, dialectical, formal and logical, system and structural, and the method of documentary analysis. This indicates that the level of reasonableness of the provisions and conclusions of the monograph is sufficient.

Taking into account the results of scientific research of previous researchers on counter-acting corruption-related offenses, authors specifically and consistently prove their own position, offer their current arguments in favor of the main provisions made in the conclusions of the monographic study.

It should be noted that the scientific novelty of the paper is determined by the following provisions: it is justified that the system of the definition of the list of corruption and corruption-related acts is broken in the legislation of Ukraine, as well as the consistency of the provisions of the basic law on prevention of corruption with the relevant laws and regulations that directly provide for liability for the commission of such acts; it is proved that the legislation of the Republic of Poland in comparison with the anti-corruption legislation of Ukraine provides for more strict activities of the country response to the commission of corruption and corruption-related practices, since the liability for their commission is provided exclusively by the provisions of the criminal legislation. It is proposed in the Code of Ukraine on Administrative Offenses in Chapter 13-A to provide for the set of elements of

administrative corruption offenses and the list of such offenses is defined accordingly; and it is also proposed to provide for corruption-related offenses in Chapter 13-B of this normative legal act and the list of such acts is adjusted accordingly; the need to define in the provisions of the criminal legislation of Ukraine the list of criminal offenses related to corruption, as well as the definition of other criminal legal consequences of influencing the person who committed such an act (prohibition of the use of grounds for exemption from criminal liability or punishment, the possibility of expungement of conviction, etc.) is argued.

At the same time, scientific approaches to understanding corruption-related offenses, as well as the characteristics that characterize it, were improved. It is proved that the signs of corruption-related offenses are:

- no signs of corruption;
- acts violate the requirements, prohibitions and restrictions established by the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption";
- committed by the person specified in Art. 3 of the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption»;
- the following legal liability was provided: administrative, disciplinary and/or civil liability.

As a result, authors managed to determine the generic object of corruption-related offenses, by which the author suggests understanding public relations in the sphere of corruption:

- prevention of violation of the requirements established by the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption",
- prohibitions and restrictions, the use of preventive mechanisms for such violations,
- elimination of the consequences of corruption-related offenses.

It also seems necessary to distinguish the author's proposal to classify the subjects of corruption-related offenses into three groups:

- Group I – offenses, which subjects are provided for by the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption»;
- Group II – offenses, which subjects are provided for not only by the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption»;
- Group III – offenses, which subjects are not provided for by the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption".

The research carried out in the monograph helped the authors to group approaches to determining the improvement ways of the composition of corruption-related offenses, namely:

- 1) optimization of legal rules providing for liability for such acts;
- 2) if it is necessary to supplement the provisions of the Code of Ukraine on Administrative Offenses with new elements of corruption-related offenses or, vice versa, exclude certain elements from the provisions of the administrative legislation of Ukraine;
- 3) improvement of the wordings of the current administrative and legal rules providing for liability for such acts (both individual features of these offenses and penalties for their commission).

Having regard to the fact that this paper is a thorough, new administrative and legal study of preventing the corruption-related offenses, as a result of which new conceptual provisions are formulated, conclusions that are distinguished by scientific novelty and have important theoretical and practical significance are justified. I believe that the monograph "Corruption-related offenses: administrative and legal grounds of counteraction" can be recommended for publication.

*Рецензія: надійшла до редакції 25.05.2021
прийнята до друку 05.06.2021*

*The review: is received 25.05.2021
is accepted 05.06.2021*

ВИМОГИ
ДО ПОРЯДКУ ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ
ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ У НАУКОВО-АНАЛІТИЧНОМУ ЖУРНАЛІ
«СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ СТУДІЇ»

Матеріали подає автор (співавтор) відповідальному секретареві науково-аналітичного журналу «Соціально-правові студії» (далі – Журнал) *безпосередньо або електронною поштою*.

Матеріалами для опублікування у Журналі є: наукові статті, рецензії на наукові видання, повідомлення про події наукового характеру.

За науковим змістом статті повинні відповідати вимогам, затвердженим Постановою президії Вищої атестаційної комісії України від 15 січня 2003 року № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України», а саме містити: постановку проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми і на які спирається автор; виокремлення не досліджених раніше аспектів загальної проблеми, яким присвячується стаття; формулювання мети статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з проведеного дослідження та перспективи подальших напрацювань за цим напрямом.

ВИМОГИ ДО НАУКОВОЇ СТАТТІ:

1. Приймаються статті українською, англійською та російською мовами.

2. Обсяг тексту статті (без анотацій та списку використаних джерел) не повинен перевищувати 0,5 друк. авт. арк. (10–12 сторінок формату А4); текст має бути набраний тільки у форматі Word.doc (2003, 2007) шрифтом Times New Roman через 1,5 інтервалу, кегель – 14 пт. Поля навколо тексту – по 2 см з усіх боків. Абзацний відступ – 1,25 см.

3. Графічний матеріал потрібно виконувати в доступних для подальшого редагування програмах: таблиці – у редакторі Microsoft Word; діаграми – у редакторі Microsoft Excel або Microsoft Graph; рисунки – у вигляді організаційних діаграм за допомогою панелі малювання редактора Microsoft Word; формули – у редакторі формул. Статтю не рекомендується переобтяжувати графічним матеріалом і формулами. Таблиці та рисунки повинні містити англійські мітки і пояснення. Заборонено копіювати чужі рисунки і вставляти у свій текст.

4. Стаття має бути структурована за такими елементами:

4.1. Код Універсальної десятикової кодифікації (УДК, UDC); можна визначити за посиланням: <http://www.udcsummary.info/php/index.php?lang=uk&pr=Y>.

4.2. Код за Тематичним класифікатором Journal of Economic Literature – за можливості (**JEL Classification**; можна знайти за посиланням: <http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/JEL%20classification%20ukr.pdf>).

4.3. Прізвище, ім'я, по батькові автора (співавторів), науковий ступінь, вчене звання, посада; особистий **e-mail** автора; цифровий ідентифікатор автора **ORCID ID** (можна отримати за посиланням: <https://orcid.org/>).

4.4. Назва статті (прописними літерами).

Дані, вказані у пп. 4.3–4.4, потрібно продублювати англійською мовою; якщо стаття написана російською – додатково подати аналогічну інформацію українською.

4.5. Анотація та ключові поняття (п'ять): до статті українською мовою – обсягом 500 знаків українською і 1800–2000 знаків англійською мовою (**Abstract**); до статті англійською – 500 знаків мовою оригіналу статті та 1800–2000 знаків українською; до статті російською – 500 знаків мовою оригіналу статті й 1800–2000 знаків англійською та українською мовами.

Анотація англійською мовою (**Abstract**) має включати: постановку проблеми (*Introduction*), мету (*Purpose*), методи дослідження (*Methods*), основні результати дослідження (*Results*), висновки та конкретні пропозиції автора (*Conclusion*). Методологію доцільно описувати лише в тому разі, якщо вона містить новизну і становить інтерес з погляду поданої статті.

За потреби підготувати Анотацію (Abstract), яка б відповідала зазначеним вище вимогам і була викладена якісною англійською мовою, автор може звернутися до редакції, працівники якої виконають цю роботу за окрему плату.

4.6. Вступ охоплює:

– постановку проблеми (визначення проблеми, що аналізується, та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями);

– аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення проблеми і на які посилається автор (тут треба виділити не вирішені раніше аспекти загальної проблеми, котрим присвячується стаття);

– мету статті (має узгоджуватися з Анотацією).

4.7. Основні результати дослідження (з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; поділені на окремі розділи з назвами, позначеними порядковими номерами).

Посилання на використані джерела одержання фактичних і/чи статистичних даних є обов'язковими (подаються в тексті цифрою у квадратних дужках і розміщуються після статті в порядку цитування чи згадування). Бажаним є посилання на праці зарубіжних авторів (їх прізвища подаються українською, а в дужках – мовою оригіналу із зазначенням року видання, наприклад: (Llewellyn, 1962)).

4.8. Висновки (підсумки дослідження, пропозиції та перспективи подальших напрацювань у цьому напрямі; мають відповідати Meti та узгоджуватися з Анотацією).

4.9. Список використаних джерел – бібліографія джерел мовою оригіналу, оформлена відповідно до Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015. Назви джерел розміщуються в порядку згадування в тексті (не за абеткою). Посилатися на підручники, навчальні посібники, публіцистичні статті не доцільно.

4.10. References – ті самі використані джерела, але англійською мовою, оформлені за міжнародним бібліографічним стандартом APA-2010 (з правилами можна ознайомитися за посиланням: <http://soskin.info/userfiles/file/CHASOPYS/APA-2010.pdf>).

Назви неангломовних видань (у т. ч. журналів, збірників тощо) подаються транслітерацією (правила української транслітерації можна переглянути за посиланням: <http://translit.kh.ua/>), а в дужках – англійською мовою.

До рукопису статті додаються:

– *довідка про автора (співавторів)*: повністю прізвище, ім'я, по батькові, посада, місце роботи, науковий ступінь і вчене звання, контактні телефони, поштова адреса, e-mail (для аспірантів потрібно вказати додатково – рік навчання, ПІБ, науковий ступінь, вчене звання, посаду наукового керівника);

– *зовнішня рекомендація доктора наук* із відповідної галузі знань, завірена підписом рецензента і печаткою установи рецензента (може бути сканований підпис або фотокопія підпису, надані в електронній формі) – для авторів без наукових ступенів;

– *квитанція про оплату публікації (після розгляду статті та позитивного рішення редколегії)*.

Редакція залишає за собою право здійснювати **наукове і літературне редагування** статті, погоджуючи відредагований варіант із автором, який дає дозвіл на друк (у довільній формі). Редакторське опрацювання матеріалів і видання Журналу здійснює редакційно-видавничий відділ Львівського державного університету внутрішніх справ (ЛьвДУВС).

Статті, подані англійською мовою неангломовними авторами (у перекладі), мають бути завірені на предмет правильності перекладу в бюро перекладів або на кафедрі іноземних мов чи у відділі міжнародних зв'язків освітнього закладу, де працює/навчається автор (один зі співавторів).

Матеріали, що не відповідають зазначеним вимогам, не приймаються. Не приймаються для опублікування також статті, які вже опубліковані або подані для опублікування в інших виданнях, або містять ознаки академічного плагіату.

Подані друковані рукописи не повертаються.

За достовірність викладених у публікаціях фактів і результатів власних досліджень відповідальність несуть їх автори та рецензенти.

Остаточне рішення про прийняття рукопису до друку приймає редколегія.

Під час цитування матеріалів Журналу посилання на джерело обов'язкове. Відтворення та передрук матеріалів можливі тільки за погодженням із редколегією.

Не можуть бути розміщені в одному випуску Журналу різні публікації одного автора (за винятком однієї статті та однієї рецензії). Допускається розміщення не більше двох статей

одного автора за умови, якщо одна стаття одноосібна, а інша – у співавторстві або обидві – у співавторстві (двічі друкується тільки один із співавторів).

Автор (співавтори) може відмовитися від опублікування у Журналі наданих ним матеріалів або відкласти їх опублікування, сповістивши про це електронною поштою із зазначеного у статті особистого e-mail не пізніше як у 10-денний строк із дня подання ним матеріалів.

Електронний аналог Журналу розміщений на сайті ЛьвДУВС (Електронна бібліотека: <http://www2.lvduvs.edu.ua/social-legal-studios> та Електронний репозитарій: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/123456789/16>).

Публікація статті є платною. Якщо стаття та необхідні супровідні матеріали відповідають встановленим вимогам і редакційній політиці Журналу, то автор у разі позитивного відгуку рецензента отримає від редколегії лист про порядок оплати послуг із наукового та літературного редагування, академічного перекладу, підготовки і видання статті, її розміщення та поширення в мережі Інтернет, а також розсилки обов'язковим адресатам.

Банківські реквізити для оплати за публікацію статті можуть змінюватися, тому повідомляються авторові окремо, як і сума вартості оплати, що залежить від обсягу статті та наданих послуг (наприклад, переклад, оформлення літератури тощо).

Друкований примірник Журналу надсилається Новою поштою за рахунок отримувача.

Структура статті (взірець):

UDC (УДК) ____
JEL Classification: _____

Прізвище, ім'я, по батькові автора,
науковий ступінь,
вчене звання,
посада
(місто, країна)
e-mail:
ORCID ID:

НАЗВА СТАТТІ

Анотація.
Ключові поняття:

Surname, name of the author,
degree,
academic rank,
position
(city, country)
e-mail:
ORCID ID:

ARTICLE TITLE

Abstract.
Key concepts:

Вступ
1. Назва розділу
2. Назва розділу
3. Назва розділу
Висновки

Список використаних джерел

1. Бориславська О. Верховенство конституції чи верховенство права: деякі питання відновлення дії окремих положень Конституції України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 6. С. 48–57.

.....

References

1. Boryslavs'ka, O. (2015). Verkhovenstvo konstytutsiyi chy verkhovenstvo prava: deyakі pytannia vidnovlennia diyi okremykh polozhen' Konstytutsiyi Ukrainy [Supremacy of the Constitution or Rule of Law: Some Issues of the Restoration of Certain Provisions of the Constitution of Ukraine]. *Visn. Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy (Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine)*, 6, 48–57 [in Ukr.].

.....

**REQUIREMENTS
CONCERNING HANDLING PROCEDURES AND SUBMISSION
OF MATERIALS FOR PUBLICATION
IN SCIENTIFIC AND ANALYTICAL MAGAZINE
"SOCIAL & LEGAL STUDIOS"**

The materials are submitted by the author (co-author) to the responsible secretary of the scientific and analytical magazine "Social & legal studios" (hereinafter – the Magazine) *directly or by e-mail*.

Materials for the publication in the Magazine are: scientific articles, reviews on scientific publications, reports on events of a scientific nature.

According to the scientific content, the articles must comply with the requirements approved by the decision of the Presidium of the Higher Attestation Commission of Ukraine No. 7-05 / 1 dated 15 January 2003 "On increasing the requirements for professional editions included in the lists of the Higher Attestation Commission of Ukraine", namely: the statement of the problem and its links with important scientific or practical tasks; an analysis of recent researches and publications in which the solution to this problem was initiated and on which the author relies; the identification of previously unexplored parts of the general problem, which is devoted to the article; formation of the purpose of the article (statement of the task); the summary of the main research material with a full substantiation of the scientific results obtained; the conclusions from the conducted research and prospects of further developments in this direction.

REQUIREMENTS TO A SCIENTIFIC ARTICLE:

1. Articles are accepted in Ukrainian, English and Russian.

2. The volume of the text of the article (without annotations and list of sources) should not exceed 0,5 print. copyright (10–12 pages of A4 format); the text should be typed only in the format **Word.doc (2003, 2007)** font Times New Roman through 1,5 intervals, point size – 14 pt. Fields around the text – 2 cm from all. Indented paragraph – 1,25 cm.

3. Graphic material should be made available for further editing programs: tables – in the editor Microsoft Word; diagrams – in the editor Microsoft Excel or Microsoft Graph; drawings – in the form of organizational diagrams using the editor's drawing panel Microsoft Word; formulas – in the editor of the formulas. The article should not be overloaded with graphic material and formulas. Tables and drawings should contain English-language labels and explanations. It is forbidden to copy other people's pictures and paste them into your text.

4. The article should be structured according to such elements:

4.1. Code of Universal Decimal Codification (УДК, UDC); can be determined by the link: <http://www.udcsummary.info/php/index.php?lang=uk&pr=Y>.

4.2. Code according to the Thematic Classifier Journal of Economic Literature – when possible (JEL Classification); can be viewed at the link: <http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/JEL%20classification%20ukr.pdf>.

4.3. Surname, name, patronymic name of the author (co-authors), scientific degree, academic rank, position; personal e-mail of the author; author's digital ID **ORCID ID** (available via the link: <https://orcid.org/>).

4.4. Title of article (in capital letters).

EVERYTHING that is indicated in pp. 4.3–4.4, should be duplicated in English; if the article is written in Russian – in addition similar information in Ukrainian should be provided.

4.5. Annotation and key words (five): to the article in Ukrainian – 500 characters in Ukrainian and 1800–2000 in English (**Abstract**); to the article in English – 500 characters in the language of the original article and 1800–2000 characters in Ukrainian; to the article in Russian – 500 characters in the language of the original article and 1800–2000 characters in English and Ukrainian.

The abstract in English (**Abstract**) must include: the problem statement (*Introduction*), the aim of research (*Purpose*), the methods of research (*Methods*), the main results of the study (*Results*),

conclusions and specific author's suggestions (*Conclusion*). It is expedient to describe the methodology only if it contains a novelty and is of interest from the point of view of the submitted article.

If the author is not able to prepare the Abstract that would meet the mentioned above requirements and would be presented in high quality English, the author may apply to the editors and it will be done for an additional fee.

4.6. Introduction includes:

- the problem statement (description of the analyzed problem in general and its connection with important scientific or practical tasks);

- the analysis of recent researches and publications, in which the solution of the problem was initiated and which the author refers to (here it is necessary to distinguish parts of the general problem that are not resolved earlier, to which the article is devoted);

- the purpose of the article (to be consistent with the Annotation).

4.7. The main results of the research (with full justification of the scientific results obtained, divided into separate sections with names, indicated by serial numbers).

References to the sources used to obtain actual and / or statistical data are mandatory (given in the text in a square bracket and placed after the article in the citation or reference order). A reference to the works of foreign authors is desirable (their surnames are given in Ukrainian, and in brackets – in the original language indicating the year of publication). For example: (Llewellyn, 1962).

4.8. Conclusions (results of the research, proposals and prospects for further developments in this directions; the conclusions should be consistent with the Objective and be consistent with the Annotation).

4.9. References – bibliography of sources in the original language, issued in accordance with the National Standard of Ukraine DSTU 8302: 2015. The names of the sources are placed in the order of the mention in the text (not in alphabetical order). Referring to textbooks, journal articles, is not appropriate.

4.10. References – the same sources used, but in English, drawn up according to the international bibliographic standard APA-2010 (the rules can be found at: <http://soskin.info/userfiles/file/CHASOPYS/APA-2010.pdf>).

The names of non-English-language publications (including magazines, collections, etc.) are given by transliteration (the rules of Ukrainian transliteration can be found on the link: <http://translit.kh.ua/>), and in brackets – in English.

The manuscript of the article should be attached with:

- *information about the author (co-authors)*: full name, first name, patronymic, position, place of work, academic degree and academic title, contact phone numbers, postal address, e-mail (for postgraduate students it is necessary to indicate additionally – year of study, full name, scientific degree, title, position of scientific supervisor);

- *external recommendation of the doctor of sciences* in the relevant specialty, certified by the signature and the seal of the reviewer's institution (may be a scanned signature or photocopy of the signature, provided in electronic form) – to authors without scientific degrees;

- *payment receipt of publication (after consideration of the article and the positive decision of the editorial board)*.

The editors have the right to make **scientific and literary editing of the article**, agreeing an edited version with the author authorizing the printing (in an arbitrary form).

Editorial work on materials and publication of the Journal is carried out by the editorial and publishing department of Lviv State University of Internal Affairs.

Articles submitted in English by non-English authors (in translation) must be certified as to the correctness of the translation in the translation agency or at the Department of Foreign Languages or at the Department of International Relations at an educational institution where the author (one of co-authors) is working or studying.

Materials that do not meet the specified requirements are not accepted. The articles that have already been published or submitted for publication to other editions or contain signs of academic plagiarism are not accepted for publication.

The submitted printed manuscripts are not returned.

The authors and reviewers are responsible for the accuracy of the facts and results of their own research set forth in the publications.

The editorial board takes the final decision to accept the manuscript for publication.

A reference to the source is obligatory when quoting the materials of the Journal. Reproduction and reprinting of materials are possible only with the approval of the editorial board.

Different publications of one author (with the exception of one article and one review) cannot be placed in one issue of the Journal. It is not allowed to place more than two articles of one author, provided

that one article is single, and the other is co-authored or both are in co-authorship (only one of the co-authors is printed twice).

The author (the co-authors) may refuse to publish their materials in the Journal or postpone their publication. They must notify their decision by e-mail, which is indicated in their article within 10 days from the date of submission of the materials.

The electronic analogue of the Journal is located on the site of Lviv State University of Internal Affairs (Electronic library: <http://www2.lvduvs.edu.ua/social-legal-studios> and Electronic repository: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/123456789/16>).

The publication of the article is payable. If the article and the necessary supporting materials meet the requirements of the Ministry of Education and Science of Ukraine, international index-bases and editorial policy of the Journal, then the author, in the case of a positive response, will receive from the editorial board a letter on the procedure for paying for scientific and literary editing, academic translation, preparation and publication of the article, its placement and distribution on the Internet, as well as distribution to obligatory addressees.

Bank requisites of the University for payment of the publication may change, so the author is notified separately, as well as the amount of the cost of payment, which depends on the volume of the article and the services provided (translation, literature, etc.).

The printed copy of the Journal is sent via the "Nova Poshta" at the expense of the payee.

Structure of the article (sample):

UDC ____

JEL Classification: _____

In Ukrainian:**Surname, name of the author,**

degree,

academic rank,

position

(city, country)

e-mail:

ORCID ID:

ARTICLE TITLE**Abstract.****Key concepts:**In English:**Surname, name of the author,**

degree,

academic rank,

position

(city, country)

e-mail:

ORCID ID:

ARTICLE TITLE**Abstract.****Key concepts:****Introduction****1. Title of the section****2. Title of the section****3. Title of the section****Conclusions****References** (in the language of the original)

1. Бориславська О. Верховенство конституції чи верховенство права: деякі питання відновлення дії окремих положень Конституції України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 6. С. 48–57.

.....

References (the names of non-English-language publications are given by transliteration)

1. Boryslavska, O. (2015). Verkhovenstvo konstytutsiyi chy verkhovenstvo prava: deyaki pytannia vidnovlennia diyi okremykh polozhen' Konstytutsiyi Ukrayiny [Supremacy of the Constitution or Rule of Law: Some Issues of the Restoration of Certain Provisions of the Constitution of Ukraine]. *Visn. Konstytutsiinoho Sudu Ukrayiny (Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine)*, 6, 48–57 [in Ukr.].

.....

Зміст

Розділ 1

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА

Бондаренко В. А., Пустова Н. О. ПРАВОВИЙ ВПЛИВ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ВПЛИВУ	12
Луців І. І. ДОКТРИНАЛЬНІ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПУБЛІЧНІ ПОСЛУГИ»	19
Гурковський М. П., Сидор М. Я. ПОНЯТТЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ	26
Проць І. М. ПРАВОВА ПРИРОДА ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ СТРАХУВАННЯ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ	33
Савайда О. І. ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ ФОРМУВАННЯ ДЕОНТОЛОГІЧНИХ ЗАСАД ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: РЕТРОСПЕКТИВА ІДЕЙ ІСРЕМІЇ БЕНТАМА	39

Розділ 2

ПРОБЛЕМИ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Воробель У. Б. ПОВЕРНЕННЯ СУДОВОГО ЗБОРУ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ЗАЛИШЕННЯМ ЗАЯВИ БЕЗ РОЗГЛЯДУ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ	46
Гловюк І. В. ПИТАННЯ ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО ПОМЕРЛОГО ОБВИНУВАЧЕНОГО У СУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ	57
Гулак О. В., Висоцький В. М., Ярмоленко Ю. В. ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ	64
Єсімов С. С., Перепелиця А. В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВНУТРІШНЬОВІДОМЧОГО КОНТРОЛЮ В ОРГАНАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ	72
Ковалів М. В. ВЗАЄМОДІЯ ПОЛІЦІЇ ТА ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	79
Навроцька В. В. ЗМІЦНЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА	86
Пелещак О. Р. ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ КІБЕРДИВЕРСІЙ	94

Синенький В. М., Крушельницька К. О.

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ НАВЧАННЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ
ПОРЯДКУ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ЗАХОДІВ ПРИМУСУ 101

Туз Н. Д., Шевців М. Б.

РІЗНОВИДИ ТЕХНІКИ ЗАТРИМАННЯ ОКРЕМИХ ОСІБ, ЯКІ МОЖУТЬ БУТИ
ЗАСТОСОВАНІ ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ ВІДПОВІДНО ДО СКАНДИНАВСЬКОЇ МОДЕЛІ
ОХОРОНИ ПУБЛІЧНОГО ПОРЯДКУ ТА БЕЗПЕКИ ПІД ЧАС ПОРУШЕННЯ
ПОРЯДКУ ПРОВЕДЕННЯ МАСОВИХ ЗАХОДІВ 107

Цивінський О. І.

ОЗНАКИ СЛУЖБОВОЇ ОСОБИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ 113

Розділ 3

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ СТУДІЇ

Вінічук М. В., Рижкова А. А.

ПРОБЛЕМНО-ЦІЛЬОВЕ ПРОГРАМУВАННЯ ДЕТИНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ
В КОНТЕКСТІ ЗБАЛАНСОВАНОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ 122

Дацко О. І., Наконечна Н. В., Пацула О. І.

МЕХАНІЗМИ ЗМІЦНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ
В УМОВАХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ ТА ЗОВНІШНІХ ВИКЛИКІВ 130

Живко З. Б., Воронка О. З.

ФОРМУВАННЯ ОПТИМАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СИСТЕМИ
МОТИВАЦІЇ ПРАЦІ 141

Копитко М. І., Верескля М. Р., Групська Х. А.

ТЕНДЕНЦІЇ І ВИКЛИКИ У СФЕРІ КОНСАЛТИНГУ
ТА УПРАВЛІННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСАМИ 151

Мойсеєнко І. П., Козій І. С.

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ АНАЛІЗУ ФІНАНСОВИХ ОПЕРАЦІЙ
З ВІДМИВАННЯ НЕЗАКОННИХ ДОХОДІВ 160

Пась Я. І.

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ БАНКІВСЬКОГО БІЗНЕСУ 168

Петрончак Ю. О., Сидорець Б. В.

ЗАРОДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ТОРГІВЛІ ЦІННИМИ ПАПЕРАМИ
ТА ПРАВОВИЙ СТАТУС ЙОГО УЧАСНИКІВ 175

Розділ 4

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Онишко О. Б., Тополевський Р. Б.

ЕЙДЖИЗМ (AGEISM) ЯК ЛАТЕНТНА ФОРМА ДИСКРИМІНАЦІЇ ЗА ВІКОМ 181

<i>Легка А. І.</i> ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСНОВНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСІБ З НАВ'ЯЗЛИВОЮ ПОВЕДІНКОЮ: КОРЕЛЯЦІЙНИЙ АНАЛІЗ	188
<i>Куций О. А.</i> ТЕОРЕТИЧНА БАЗА ПОНЯТТЯ «ОРГАНІЗАЦІЙНА КУЛЬТУРА»: АНАЛІТИКО-СИНТЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ	194

Розділ 5
РЕЦЕНЗІЇ

<i>Щур Б. В.</i> РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ БАТЮКА ОЛЕГА ВОЛОДИМИРОВИЧА «КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ НА ОБ'ЄКТАХ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ»	203
<i>Джержега М.</i> РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ «ПРАВООПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З КОРУПЦІЄЮ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ» ВАСИЛЯ ФРАНЧУКА, ДОМІНІКИ КОРЕЦЬКОЇ-ШУКЄВИЧ (ВАРШАВА: ВИДАВНИЦТВО «DIFIN»)	206
ВИМОГИ ДО ПОРЯДКУ ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ У НАУКОВО-АНАЛІТИЧНОМУ ЖУРНАЛІ «СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ СТУДІЇ»	209

Contents

Chapter 1

PROBLEMS OF LAW IMPLEMENTATION

<i>Bondarenko V., Pustova N.</i> LEGAL INFLUENCE IN THE SYSTEM OF SOCIAL INFLUENCE	12
<i>Lutsiv I.</i> DOCTRINAL DEFINITIONS OF THE CONCEPT OF "PUBLIC SERVICES"	19
<i>Hurkovskiy M., Sydor M.</i> THE CONCEPT OF NATIONAL SECURITY AS AN ADMINISTRATIVE AND LEGAL CATEGORY	26
<i>Prots I.</i> LEGAL NATURE OF LEGAL RELATIONS IN THE FIELD OF INSURANCE: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECT	33
<i>Savayda O.</i> PHILOSOPHICAL AND LEGAL FORMATION OF DEONTOLOGICAL PRINCIPLES OF LAW ENFORCEMENT: A RETOSPECTIVE OF THE IDEAS OF JEREMY BENTHAM	39

Chapter 2

PROBLEMS OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITY

<i>Vorobel U.</i> RETURN OF COURT FEE IN CONNECTION WITH LEAVING THE APPLICATION WITHOUT CONSIDERATION IN THE CIVIL PROCEEDINGS OF UKRAINE	46
<i>Hloviuk I.</i> THE ISSUE OF CLOSURE OF CRIMINAL PROCEEDINGS AGAINST THE DECEASED ACCUSED IN JUDICIAL PROCEEDINGS	57
<i>Gulac O., Vysotskiy V., Iarmolenko I.</i> PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF TAXATION OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE	64
<i>Yesimov S., Perepelytsia A.</i> ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF INTERNAL CONTROL IN THE BODIES OF THE NATIONAL POLICE	72
<i>Kovaliv M.</i> INTERACTION BETWEEN THE POLICE AND CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS	79
<i>Navrotska V.</i> PROCEDURAL GUARANTEES FOR SAFETY OF PARTICIPANTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS STRENGTHENING	86
<i>Peleshchak O.</i> TYPICAL INVESTIGATIVE SITUATIONS OF THE INITIAL STAGE OF CYBER DIVERSIONS INVESTIGATION	94

Sylenkyi V., Krushelnutska K. PROBLEMATIC ISSUES OF TRAINING APPLICANTS OF HIGHER EDUCATION IN THE PROCESS OF APPLICATION OF POLICE COERCIVE MEASURES	101
Tuz N., Shevtsiv M. INDIVIDUAL ARREST TECHNIQUES THAT CAN BE USED BY POLICE OFFICERS ACCORDING TO THE SCANDINAVIAN MODEL OF PUBLIC ORDER AND SECURITY DURING A PUBLIC EVENT VIOLATION	107
Tsyvinskyi O. FEATURES OF PUBLIC OFFICIAL IN CRIMINAL LAW OF UKRAINE	113

Chapter 3

SOCIO-ECONOMIC STUDIOS

Vinichuk M., Ryzhkova A. PROBLEM-TARGET PROGRAMMING OF UNSHADOWING OF THE ECONOMY OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF BALANCED SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT	122
Datsko O., Nakonechna N., Patsula O. MECHANISMS FOR STRENGTHENING ECONOMIC SECURITY OF UKRAINIAN CITIZENS IN THE CONDITIONS OF SOCIO-POLITICAL CRISIS AND EXTERNAL CHALLENGES	130
Zhyvko Z., Voronka O. FORMATION OF THE OPTIMAL SYSTEM OF ECONOMIC SECURITY: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECT THROUGH THE PRISM OF THE SYSTEM OF LABOR MOTIVATION	141
Kopytko M., Veresklia M., Hrupska K. TRENDS AND CHALLENGES IN THE FIELD OF CONSULTING AND BUSINESS PROCESSES MANAGEMENT	151
Moiseienko I., Koziy I. METHODICAL FUNDAMENTALS OF ANALYSIS OF FINANCIAL OPERATIONS OF ILLEGAL INCOME LAUNDERING	160
Pas' Ya. MANAGEMENT SYSTEM OF BANKING BUSINESS DEVELOPMENT	168
Petronchak Yu., Sidorets B. THE INCEPTION OF SECURITIES TRADING AND THE LEGAL STATUS OF IT'S PARTICIPANTS	175

Chapter 4

SOCIO-PSYCHOLOGICAL STUDIOS

Onyshko O., Topolevsky R. AGEISM AS A LATENT FORM OF AGE DISCRIMINATION	181
---	-----

<i>Lehka A.</i> EMPIRICAL STUDY OF THE MAIN FEATURES OF PERSONS WITH OBSESSIVE BEHAVIOR: CORRELATION ANALYSIS	188
--	-----

<i>Kutsyi O.</i> THEORETICAL BASIS OF THE CONCEPT "ORGANIZATIONAL CULTURE": ANALYTICAL AND SYNTHETIC RESEARCH	194
--	-----

Chapter 5

REVIEWS

<i>Schur B.</i> REVIEW OF A MONOGRAPH OF BATIUK OLEH VOLODYMYROVYCH "FORENSIC SUPPORT OF COMBATING CRIMES AT CRITICAL INFRASTRUCTURE FACILITIES"	203
--	-----

<i>Dzierzega M.</i> REVIEW OF THE MONOGRAPH "CORRUPTION-RELATED OFFENSES: ADMINISTRATIVE LEGAL GROUNDS OF COUNTERACTION" BY V. FRANCHUK AND D. D. KORECKA-SZUKIEWICZ (WARSAW: PUBLISHING HOUSE "DIFIN")	206
---	-----

REQUIREMENTS CONCERNING HANDLING PROCEDURES AND SUBMISSION OF MATERIALS FOR PUBLICATION IN SCIENTIFIC AND ANALYTICAL MAGAZINE "SOCIAL & LEGAL STUDIOS"	213
--	-----

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ СТУДІЇ

Науково-аналітичний журнал

Випуск 2 (12)

Редагування
Галина Ялечко

Редагування текстів англійською
Ірина Сковронська

Макетування
Андрій Радченко

Друк
Іван Хоминець

Підписано до друку 30.06.2021 р.
Формат 60x84/8. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 26,04.
Тираж 100 прим. Зам. № 47-21.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.

Соціально-правові студії : науково-аналітичний журнал / гол. ред. О. Балинська. Львів : ЛьвДУВС, 2021. Вип. 2 (12). 224 с.

Виходить чотири рази на рік.

Засновник – Львівський державний університет внутрішніх справ.